

**T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı**

**KENDİ KAYNAKLARINDA
AMERİKAN BOARD'IN TÜRKİYE'DEKİ SAĞLIK FAALİYETLERİ
(1833-1923)**

Faruk TAŞKIN

DOKTORA TEZİ

Mersin, 2015

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

KENDİ KAYNAKLARINDA
AMERİKAN BOARD'IN TÜRKİYE'DEKİ SAĞLIK FAALİYETLERİ
(1833-1923)

Faruk TAŞKIN

Danışman
Prof. Dr. Şerife YORULMAZ

DOKTORA TEZİ

Mersin, 2015

T.C.
MERSİN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

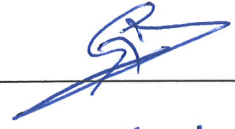

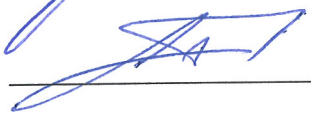
Doktora tezi olarak sunduğum “Kendi Kaynaklarında Amerikan Board’ın Türkiye’deki Sağlık Faaliyetleri (1833-1923)” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel etik kurallara ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini onurumla doğrularım.

Tarih
05.08.2015

Faruk TAŞKIN

Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Faruk TAŞKIN tarafından hazırlanan “Kendi Kaynaklarında Amerikan Board’ın Türkiye’deki Sağlık Faaliyetleri (1833-1923)” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalında DOKTARA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başarılı	Başarısız	Başkan	
☒	☐	Prof. Dr. Şerife YORULMAZ (Danışman)	
☒	☐	Üye Prof. Dr. Nil SARI	
☒	☐	Üye Doç. Dr. Şenay ÖZDEMİR GÜMÜŞ	
☒	☐	Üye Yard. Doç. Dr. Nuri ADIYEKE	
☒	☐	Üye Yard. Doç. Dr. Oya ÖGENLER	

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.

Prof. Dr. Süleyman DEĞİRMEN
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin geniş sınırlara sahip olması ve bu sınırlar içerisinde farklı kültürleri barındırması, topraklarını misyoner faaliyetlerine açık bir konuma getirmiştir. Osmanlı topraklarında etkinlik gösteren birçok misyoner gurubun başında ABCFM ya da Amerikan Board olarak isimlendirilen, *American Board of Commissioners for Foreign Missions* gelmektedir. Bu misyoner örgüt 1820 yılında ayak bastığı Osmanlı coğrafyasında din, eğitim ve yayın etkinliklerinin yanı sıra sağlık faaliyetlerinde de bulunmuştur. Tıbbi misyonerlik çalışmalarını 1833 yılında gezici misyonerlerle başlatan misyon örgütü, bu çalışmalarını 1880'lerden sonra hastane, tıp okulu, eczane ve hemşire sınıflarıyla devam ettirmiştir. Sağlık faaliyetleriyle Osmanlı Devleti'nin her köşesine ve tüm topluluklarına nüfuz etme olanağını bulan Amerikan Board misyon teşkilatı, bu yöntemi özellikle Anadolu coğrafyasının gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu bölgelerinde uygulamıştır.

2008 yılında başladığımız bu çalışma 7 yıllık bir sürecin sonunda tamamlanmıştır. Çalışmamda önerileriyle yolumu aydınlatan ve desteğini hiç esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Şerife YORULMAZ'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Tıp Tarihi konusunda derin bilgi ve birikimiyle beni yönlendiren ve tezi bitirmem konusunda gösterdiği sabırdan dolayı Prof. Dr. Nil SARI'ya teşekkür ederim. Çalışma sürecinde beni söylemleriyle cesaretlendiren, bilgi birikimiyle bana rehber olan Yard. Doç Dr. Nuri ADIYEKE'ye teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca destek ve önerileri için Doç. Dr. Şenay ÖZDEMİR GÜMÜŞ ve Yard. Doç. Dr. Oya ÖGENLER'e teşekkür ederim.

Ayrıca İstanbul Amerikan Board arşivinde çalışmamı sağlayan Brian JOHNSON'a ve kütüphanede yardımını esirgemeyen Janet DURNA'ya teşekkür ederim.

ÖZET

Amerikan Board, 1820 yılında ilk misyonerlerini Osmanlı topraklarına gönderdiği tarihten on üç yıl sonra sağlık çalışmaları için tıp misyonerlerini bölgeye göndermeye başlamıştır. Bu tıbbi misyonerler gezici hekimlik yapmaktaydılar. Gezici doktorluk sistemi sürekli devam etmekle birlikte, Amerikan Board öncelikle geçici müdahalelerinin yapıldığı ve özellikle ayakta tedavi edilen hastalara ilaçların yazıldığı dispanserler kurarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Tıbbi misyonerler, hem tıp hem de dini konularda eğitilmişlerdi. 1880'lerden itibaren Amerikan Board, Antep, Mardin, Talas, Merzifon, Van, Erzurum, Sivas, Adana, Konya, Diyarbakır ve İstanbul gibi illerde hastane, tıp okulu, hemşire sınıfı ve eczaneler kurarak kurumsallaşma yoluna gitmiştir. Hastane çalışmalarının yanı sıra Anadolu'da ilk Tıp Okulu da Antep'te misyonerlerce açılmıştır. Yine hastanelerin bulunduğu merkezlere yakın çevrelere gezici sağlık misyonerliğiyle ulaşmaya çalışmışlardır. Osmanlı toplumunda din ve eğitim kurumlarına karşı zaman zaman tepki duyulmuş ise de sağlık kurumlarından tüm sınıfların yararlanması ve devletin sağlık alanındaki yetersizliği misyonerlerin bu alanda daha rahat çalışmasına sebebiyet vermiştir. “*Tıbbi Misyon*” denilen bu misyon türünde, misyonerler hastane ve dispanser gibi sağlık kuruluşlarında mesleklerinin verdiği imkanla insanlarla yakın ilişki içerisine girerek, daha geniş kesimlere Hıristiyanlığın mesajını yayma fırsatını bulmuşlardır.

Bu çalışmada Amerikan Board'ın kendi tıp misyonerlerini Osmanlı topraklarına gönderdiği 1833 yılından 1923 yılına kadar olan süreçte, Amerikan Board'ın kaynaklarına dayanarak, Türkiye'deki Sağlık Faaliyetleri misyonerlik ve tıp tarihi açısından ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Misyonerlik, Amerikan Board, Tıp, Hastane, Eczane, Dispanser, Sağlık Misyonerliği, Osmanlı Devleti, Türkiye.

ABSTRACT

The American Board started to send the first medical missionaries to the region for the purpose of medical practice after the date 1820 which it send the first missionaries to the Ottoman land. The first medical missionaries were itinerant doctors. Although itinerant practice system was on its way, American Board was continuing its work by setting up dispensaries where the temporary interventions were primarily made and prescribe to patients coming from other regions. Medical missionaries were trained in both medicine and religious matters. Since 1880s, The American Board was institutionalized through establishing hospitals, medical schools, nursing schools, and pharmacies in provinces such as Antep, Mardin, Talas, Merzifon, Van, Erzurum, Sivas, Adana, Konya, Diyarbakır and İstanbul. Besides the medical practices, the first School of Medicine in Anatolia was opened in Antep by missionaries. Moreover, via mobile healthcare missionary practices, the missioners also tried to reach the nearby regions of the centers where the hospitals were founded. Even though there was a reaction against the religious and educational institutions in Ottoman society, the insufficiency of the state in the field of health and being able to benefit from the health institutions by all people, caused missionaries to work in a more convenient way in this field. In kind of missionary which is called "*the medical missionary*", with the opportunities of their the occupations, the missionaries in health care organizations such as hospitals and dispensaries found the opportunity to spread the Christianity message to the wider population by making a close relationship with the people.

In this study -in terms of missionary and the history of medicine- the Medical Operations of American Board in Turkey in the period from 1833 when the first medical

missionaries were sent to Ottoman Empire up to 1923, is discussed based on American Board's own resources.

Keywords: Missionary, the American Board, Medicine, Hospital, Pharmacy, Dispensary, Medical Missionary, Ottoman Empire, Turkey.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
TABLolar LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: AMERİKAN BOARD'IN OSMANLI TOPRAKLARINA GELİŞİ	8
I. 1. Osmanlı Devleti'nde Toplumsal Yapının Görünümü.....	8
I. 2. Misyon ve Misyonerlik.....	9
I. 2. 1. Misyonerlerin Osmanlı Coğrafyası'na Gelişi.....	11
I. 2. 3. Amerikan Board'ın Osmanlı Topraklarında Teşkilatlanması.....	12
II. BÖLÜM: AMERİKAN BOARD'IN TÜRKİYE'DE SAĞLIK MİSYONERLİĞİ	19

II. 1. Osmanlı Devleti'nde Kurulan Hastaneler Üzerine Genel Bir Değerlendirme.....	19
II. 2. Tıp Misyonerliği ve Önemi.....	23
II. 2. 1. Gezici Sağlık Misyonerliği.....	26
II. 2. 2. İlk Tıp Misyonerlerinin Türkiye'ye Gelişi.....	28
II. 2. 2. 1. Dr. Asahel Grant (1807–1844).....	30
II. 2. 2. 2. Dr. Azariah Smith (1817-1851).....	33
II. 2. 2. 3. Dr. Henry Sergeant West (1827-1876).....	34
III. BÖLÜM: AMERİKAN BOARD'IN BATI TÜRKİYE MİSYONU'NDAKİ SAĞLIK FAALİYETLERİ.....	36
III. 1. Batı Türkiye Misyonu.....	36
III. 1. 1. Kayseri Misyonu'nun Kuruluşu.....	38
III. 1. 1. 1. Dr. William S. Dodd'ın Kayseri'ye Gelişi.....	40
III. 1. 1. 2. Talas Amerikan Hastanesi'nin Açılması.....	43
III. 1. 1. 3. Hastanenin Zorunlu Kapanışı ve Tekrar Açılması.....	54
III. 1. 1. 4. Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Hastane.....	58
III. 1. 1. 5. Yakın Doğu Yardım Cemiyeti'nin Kayseri'de Çalışmaları..	59

III. 1. 2. Amerikan Board Misyonerlerinin Merzifon'a Gelişi.....	60
III. 1. 2. 1. Merzifon Anadolu Hastanesi'nin Açılması.....	62
III. 1. 2. 2. Yeni Hastane Binasının Kurulması.....	72
III. 1. 2. 3. Hemşire Eğitim Sınıfı.....	74
III. 1. 2. 4. Osmanlı Devleti'nin Hastaneye El Koyması.....	77
III. 1. 3. Amerikan Board Misyonerlerinin Sivas'a Gelişi.....	78
III. 1. 3. 1. Sivas Amerikan Hastanesi (West Memorial Hastanesi).....	81
III. 1. 3. 1. 1. Hastanenin Açılması.....	81
III. 1. 3. 1. 2. Hastanenin Resmi Çalışma İzni Alması.....	90
III. 1. 3. 1. 3. Hastanede Dini Çalışmalar.....	91
III. 1. 3. 1. 4. Hastanenin Kapatılması.....	94
III. 1. 4. Amerikan Board Misyonerlerinin İstanbul'a Gelişi.....	96
III. 1. 4. 1. Hastane Çalışmaları İçin Bina Kiralanması.....	97
III. 1. 4. 1. 1. Kiralanan Binanın Yanması.....	98
III. 1. 4. 2. İstanbul Amerikan Hastanesi (Amiral Bristol Hastanesi).....	99
III. 1. 5. Amerikan Board Misyonerlerin Konya'ya Geliş.....	100

III. 1. 5. 1. Konya Amerikan Hastanesi.....	101
IV. BÖLÜM: AMERİKAN BOARD'IN DOĞU TÜRKİYE MİSYONU'NDAKİ SAĞLIK FAALİYETLERİ.....	108
IV. 1. Doğu Türkiye Misyonu.....	108
IV. 1. 2. Harput Misyonunun Kuruluşu.....	108
IV. 1. 2. 1. Harput'ta Klinik Çalışmalarının Başlaması.....	109
IV. 1. 2. 2. Fırat Medikal Cemiyeti'nin Kurulması.....	114
IV. 1. 2. 3. Hemşire Sınıfı.....	116
IV. 1. 2. 4. Annei Tracy Riggs Memorial Hastanesi.....	118
IV. 1. 3. Van Misyonu'nun Kuruluşu ve Sağlık Çalışmaları.....	128
IV. 1. 3. 1. Van Amerikan Hastanesi.....	130
IV. 1. 3. 1. 1. Hastanenin Açılması.....	130
IV. 1. 3. 1. 2. Yeni Hastana Binasına Taşınılması.....	132
IV. 1. 3. 1. 3. Hastanenin Kapatılması.....	138
IV. 1. 4. Mardin Misyonunun Kuruluşu.....	139
IV. 1. 4. 1. Mardin Amerikan Hastanesi (Dr. Thom Hastanesi).....	141
IV. 1. 4. 2. Hastanenin Kapatılması.....	146

IV. 1. 5. Erzurum Misyonunun Kuruluşu.....	147
IV. 1. 5. 1. Erzurum Amerikan Hastanesi.....	149
IV. 1. 5. 2. Hastanenin Kapatılması.....	153
IV. 1. 6. Misyonerlerin Diyarbakır'a Gelişi.....	154
IV. 1. 6. 1. Diyarbakır Amerikan Hastanesi.....	156
IV. 1. 6. 1. 1. Evde Başlayan Klinik Çalışmaları.....	156
IV. 1. 6. 1. 2. Sağlık Çalışmalarının Sona Ermesi.....	161
V. BÖLÜM: BOARD'IN MERKEZİ TÜRKİYE MİSYONU'NDAKİ SAĞLIK FAALİYETLERİ.....	163
V. 1. Merkezi Türkiye Misyonu.....	163
V. 1. 1. Antep Misyonunun Kurulması.....	164
...V. 1. 1. 1. Antep'te Sağlık Çalışmalarının Başlaması.....	165
V. 1. 1. 2. Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü.....	167
V. 1. 1. 2. 1. Tıp Bölümü'nün Açılması.....	167
V. 1.1. 2. 2. Ders Programı.....	169
V. 1. 1. 2. 3. Tıp Bölümü Mezunları.....	173
V. 1. 1. 2. 4. Tıp Bölümünün Kapatılması.....	173

V. 1. 1. 3. Azariah Smith Memorial Hastanesi.....	175
V. 1. 1. 3. 1. Hastanenin Açılması.....	175
V. 1. 1. 3. 2. Dr. Fred. D. Shepard ve Eşinin Antep'e Gelmesi.....	177
V. 1. 1. 3. 3. Hastane Çalışmaları.....	179
V. 1. 1. 3. 4. Kadınlar Kliniği'nin Açılması.....	179
V. 1. 1. 3. 5. Hemşire Okulu'nun Açılması (Nurses' Training School)..	191
V. 1. 1. 3. 6. Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Hastane.....	192
V. 1. 1. 3. 7. Dinsel Çalışmalar.....	198
V. 1. 1. 3. 8. Hastanenin Gelir Kaynakları.....	199
V. 1. 2. Adana Misyonunun Kurulması.....	200
V. 1. 2. 1. Adana International Hastanesi.....	201
V. 1. 2. 1. 1. Hastanenin Açılması.....	202
V. 1. 2. 1. 2. Adana International Hastanesi Yönetmeliği.....	203
VI. BÖLÜM: TIP MİSYONERLİĞİNİN AMERİKAN BOARD'IN	
TÜRKİYE'DEKİ MİSYONERLİK FAALİYETLERİNE ETKİSİ.....	211
VI. 1. Sağlık ve Misyonerlik İlişkisi.....	211
VI. 2. Tıp Misyonerlerinin Türkiye'de Örgütlenmesi.....	212

VI. 3. Hastane Çalışmalarının Önemi.....	217
VI. 4. Müslümanlar Üzerinde Etkinlik Kurma Çalışmaları.....	222
SONUÇ.....	225
KAYNAKÇA.....	233

EKLER

KISALTMALAR LİSTESİ

- A.B.A.** : Amerikan Board Arşivi
- A.B.C.F.M.** : American Board of Commissioners for Foreign Missions
- a.g.b.** : Adı geçen belge
- a.g.e.** : Adı Geçen Eser
- a.g.m.** : Adı Geçen Makale
- a.g.t.** : Adı Geçen Tez
- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- Amerikan Board:** American Board of Commissioners for Foreign Missions
- B.O.A.** :Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- Bkz.** : Bakınız
- C.** : Cilt
- Çev.** : Çeviren
- Dr.** : Doktor
- s.** : Sayfa
- S.** : Sayı

s. : Sayfadan sayfaya

t.y. : Tarih yok

Vol. : Volume

vb. : ve benzeri

y.y. : Yayınevi yok

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1- Amerikan Board'ın Türkiye İstatistikleri (1845-1913).....	17
Tablo 2- Kayseri Misyonu Medikal Çalışmalarının Mali Görünümü (31 Aralık 1899).....	42
Tablo 3- Kayseri Misyonu Medikal Çalışmalarının 11 Aylık Mali Görünümü (30 Kasım 1900).....	45
Tablo 4- Kayseri Medikal Çalışmalarının 1907 Yılı Sağlık Geliri.....	50
Tablo 5- Talas Amerikan Hastanesi Mali Raporu (30 Haziran 1908).....	52
Tablo 6- Talas Amerikan Hastanesi'nin Dört Yıllık Çalışma İstatistiği (1908-1912).....	57
Tablo 7- Merzifon Amerikan Hastanesi'ne Yapılan Bağışlar (1909-1910).....	71
Tablo 8- West Memorial Hastanesi Gelir-Gideri (1906-1907).....	86
Tablo 9- West Memorial Hastanesi'nde Tedavi Edilen Yoksul Hastaların Listesi (1 Eylül 31-Aralık 1907) 88	
Tablo 10- Harput'taki Kliniklerin Mali Durumu (1906).....	112
Tablo 11- Harput Medikal Bölümü Bütçesi (1907).....	115

Tablo 12- Harput Misyon Eczaneleri İstatistiği (30 Haziran 1911).....	122
Tablo 13- Annie Tracy Riggs Hastanesi İstatistikleri (8 Eylül 1911-30 Haziran 1912).....	123
Tablo 14- Annie Tracy Riggs Hastanesi Mali Raporu (8 Eylül 1911-30 Haziran 1912).....	125
Tablo 15- Erzurum Medikal Misyonu Bütçesi (1 Ocak 1908-28 Şubat 1909).....	151
Tablo 16- Diyarbakır Amerikan Hastanesi İstatistikleri (30 Haziran 1908 - 15 Haziran 1909).....	158
Tablo 17: Diyarbakır Amerikan Hastanesi'nde Tedavi olanların Etnisite ve İnanç İstatistikleri (30 Haziran 1908-15 Haziran 1909).....	159
Tablo 18- Diyarbakır Misyonu Sağlık Bütçesi (1 Temmuz 1909-1 Ocak 1910).....	160
Tablo 19- Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü Ders Programı (1886).....	171
Tablo 20: Azariah Smith Hastanesi Tedavi İstatistikleri (1911-1912, 1912-1913).....	186

Tablo 21: Azariah Smith Hastanesi İnanç ve Etnisite Dağılımı

(1911-1912, 1912-1913).....187

Tablo 22: Antep Sağlık Misyonunun Klinik İstatistikleri

(1913-1914)..... 189

Tablo 23: Azariah Smith Hastanesi İstatistikleri (1913-1914) .....190**Tablo 24-** Azariah Smith Memorial Hastanesi'nde Tedavi Edilen Askerlerin

Kaldığı Gün ve Harcanan Para (1914-1915)..... 193

Tablo 25: Azariah Smith Hastanesi'ne Yapılan Yardımlar (1915-16)..... 199**Tablo 26-** Adana International Hastanesi İstatistiği

(1912-1913, 1913-1914)..... 205

Tablo 27- Adana International Hastanesi Bütçesi (1913-1914)..... 207**Tablo 28-** Amerikan Board'ın Türkiye Misyonu Medikal İstatistiği

(1912-1913)..... 214

Tablo 29: Amerikan Board'n Türkiye Misyonu Hastaneleri..... 221

GİRİŞ

Doğu ülkelerinde misyoner faaliyetlerinin etkin bir biçimde sürdürülmesinde en önemli yöntemlerden biri de tıbbi misyonerlik olarak görülmektedir. Misyonerler için İsa'dan beri iyileştirmenin gücünün düşmanlar üzerinde dahi etkisinin olduğu bilinmektedir. Tıbbi misyonerler süreç içerisinde kutsal konularda vaizlerden daha zor görevler üstlenmişler ve gittikleri ülkelerde tıp bilgileri sayesinde ulaşılmaz sanılan kesimlerle iletişim kurma olanakları bulmuşlardır. Tıbbi misyonerlik o yüzden doğuda Hıristiyanlığın yayılmasında önemli bir araç olarak kabul edilmiştir.

Misyonerlik üzerine birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de akademik çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalarda araştırmacının yaşadığı coğrafyadan, yetiştiği sosyal çevreden ya da geçtiği eğitim sürecinden bağımsız olmasının zorlukları gözlenmektedir. Tarihsel kaynaklara pozitivist bir anlayışla değil, analitik, ortaya problemler koyan ve belgelere gerekli sorular sorarak bu problemleri çözmeye yönelik bir tutumla yaklaşılması gerektiği, belgelerde ne bulunduğu, ne gibi problemlere cevap ararken onlarda nelere cevap bulunabileceği önemli olup, bu belgelere hem yeni sorular sormak, hem de sorulmuş soruları rafine etmek, inceltmek biraz ileri götürmek bilimsel gelişimin dinamiği açısından bir zorunluluktur. Doğruluğu arama çabası yanlış bir çaba değildir, yanlışlama düşüncesi hiçbir zaman doğruya vardığımızdan emin olamayacağımız anlamına gelmektedir. Hatalardan yararlanabilir ve her hatanın ortaya çıkarılışı da bilgede gerçek ilerleme sağlayabilir. Önemli olan bilimin yanılabilir olduğudur. Çünkü bilim bir insan ürünüdür. Misyonerlik gibi konularda ise araştırmacının işi daha da ayrı bir önem arz etmektedir.

Bu çalışma, Yüksek Lisans Tezi olarak Amerikan Board'ın Türkiye'deki eğitim kurumlarından olan Merkezi Türkiye Koleji'nin hazırlanması sürecinde edindiğimiz bilgi birikimi doğrultusunda 2008 yılında başlamıştır. Araştırmanın temel kaynaklarını Amerikan Board'ın kendi kaynakları oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan kaynakların bir kısmı Amerikan Board Kütüphanesi'ndeki (ABA) katalogların taranması sonucunda elde edinilen belgelere dayanmaktadır. Yine aynı kütüphanede bulunan, Board misyonerlerinin biyografilerini içeren *American Board Personnel Card and Memorial Book Collection*'lar da değerlendirilmiştir. Çalışma sürecinde ABCFM'nin konumuzla ilgili *mikro film katalogları* taranmış ve çalışmamızı ilgilendiren belgeler incelenmiştir. Konumuzla ilgili *Amerikan Board katalogları* yanı sıra *bültenleri*, *sürelî yayınları* ve *misyoner yıllıkları* da incelenerek değerlendirilmiştir. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde de gerekli çalışmalar yapılmıştır. Konuyla ilgili araştırma eserlere de çalışmamızda başvurulmuştur.

Bu çalışma Amerikan Board teşkilatının bugünkü Türkiye sınırları içerisinde 1833'ten 1923 yılına kadar sağlık alanında yapmış olduğu faaliyetleri ele almaktadır. Amerikan Board'ın yapmış olduğu gezici sağlık misyonerliği, dispanser, hastane, tıp okulu, eczane ve hemşire sınıfları açmak gibi faaliyetleri; misyonerlik, din, siyasi ve tıp tarihi açısından araştırılarak değerlendirilmiştir. Misyoner etkinliğinin temel amacı, din ve eğitim çalışmalarında olduğu gibi, tıbbi misyonerlikte de öncelikle Protestan inancının yayılmasıdır. Bu çalışmada sağlık misyonerlerinin etkinlik gösterdiği bölgelerde, yönetim ve toplumla olan ilişkileri, etkileri ve çatışmaları üzerinde değerlendirilmeler yapılması amaçlanmıştır. Tıp misyonerliğinin etkisi, misyona olan katkısı verilerle anlatılmaya çalışılırken, konunun tıp tarihi açısından önemi, Osmanlı tıbbına etkisi de değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda Anadolu coğrafyası yani Türkiye'deki

sağlık misyonerliği incelendiğinden Osmanlı coğrafyası açısından bir sınırlama söz konusudur.

Amerikan Board'ın faaliyetleriyle ilgili ülkemizde çok sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar genellikle Amerikan Board'ın eğitim ve teoloji kurumları veya Ermeni sorunu bağlamındadır. Bu konuda yazılan bazı tez çalışmaları; Ayşe Aksu, *“Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Anadolu'sundaki Eğitim Faaliyetleri (1820-1900) ve Bunun Osmanlı Toplum Yapısına Etkileri”*, Hasan Özsoy, *“Kayseri’de Amerikan Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji”*, Özgür Yıldız, *“Türkiye’de Amerikan Protestan Misyonerlerinin Faaliyetleri Çerçevesinde Bursa Şubesi(İstasyonu)1834-1928”*, Dilşen İnce Erdoğan, *“Osmanlı Devleti’nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı (1896)”*, Erdal Açıkşes, *“Tanzimat Sonrası Harput (Mamuratül-Aziz)’ta Amerikan Misyoner Faaliyetleri”*, Gülbadi Alan, *“Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri”*dir.

Amerikan Board'ın Türkiye'deki sağlık çalışmalarına yönelik akademik araştırmalar da başlanmıştır. Bu konuda İdris Yücel'in *“Anadolu'daki Amerikan Hastaneleri Ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)”* ve Gülkızılca Yürür'ün *“Gaziantep'teki Amerikan Hastanesi, Hastaneye Bağlı Tıp ve Sağlık Okullarının Tarihi ve Çevreye Etkileri”* adlı tez çalışmaları belirtilebilir.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sağlık alanında gerçekleştirdiği dönüşüm politikaları ve özellikle II. Abdülhamid döneminde açılan hastanelere bakıldığında, Osmanlının sağlık konusunda dünyadaki gelişmelerle paralel gittiğini göstermektedir. Nil Sarı-Ahmet Zeki-İzğöer-Ramazan Tuğ'un *“Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen*

Hastaneler” adlı eserde II. Abdülhamid döneminde kurulan hastanelerle ilgili önemli bilgiler ve belgeler yer almaktadır.

Amerikan Board misyonerleri, 1820’li yıllardan itibaren Osmanlı topraklarına gelmeye başlamıştır. İlk 10 yıllık süreçte, Board misyonerleri Osmanlı coğrafyasının birçok bölgesinde keşif çalışmalarında bulunmuşlardır. Misyoner çalışmalarının ilk periyodu 1831-1846 yılları arasını oluşturmaktadır. Misyoner raporlarında bu aralık hazırlık dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde misyonerler çoğunlukla dil öğrenerek, insanları ve çevreyi tanıyarak ayrıca bölgede yaşayanların konuştuğu dillere göre İncil çevirileri yaparak çalışmalarını devam ettirmekteydiler.¹ Bu süreçte dinsel metinler basılarak birçok yerde dağıtım yapılmıştır. İstasyon teşkilatlanmasının yanı sıra 1846’da İstanbul’da ilk Protestan Ermeni kilisesi kurulmuştur. Yine bu dönem sağlık misyonerlerinin gezici olarak misyon çalışmalarını yürüttüğü dönem olmuştur. Öncelikle misyoner ailelerinin sağlık ihtiyacı için Tıp misyonerlerini Osmanlı coğrafyasına gönderen Amerikan Board, Hıristiyanların yanı sıra Müslümanlar için de tıp misyonerliğinin önemini anlamış ve bu yönde çalışmalarını arttırmıştır.² Osmanlı topraklarına Amerikan Board’ın ilk sağlık misyonerlerinin 1833’te gelmeye başladıkları ve bu ilk misyoner doktorların bölgelerde gezici olarak görev yaptıkları bilinmektedir.³ Gezici doktorluk sistemi sayesinde misyonerler, daha fazla bölgeye ve insana ulaşmaktaydılar. Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu yoksulluk ve olanaksızlıklar, sağlık alanında iyice kendini göstermekteydi. Bu durum karşısında halkın misyoner kurumlarına yönelmesi kaçınılmaz olmaktadır.

---

¹ The American Board in the Near East, 1930.

² Greene, 1916: 146.

³ Kocabaşoğlu, 2000: 96.

Amerikan Board'ın, 1835'te Dr. Ashabel Grant'ı bütün misyon merkezlerini sağlık olanaklarıyla donatmakla görevlendirmesinden⁴ önce Osmanlı topraklarına gelen ilk sağlık misyonerinin, 1833 yılında Beyrut'a gelen Dr. Asa Dodge olduğu belirtilmektedir.⁵ Amerikan Board, Dr. Asahel Grant, Dr. Henry Lobdell ve Dr. Azariah Smith'i Doğu Anadolu bölgesine göndermiştir.⁶ Bord'ın bu sağlık misyonerleri, daha çok gezici doktor olarak çalışmışlardır.⁷ Daha sonra Dr. Cornelius Van Dyke (1840), ve Dr. George E. Post'ın, ülkenin çeşitli bölgelerinde hekimlik yaptığı bilinmektedir. Bu gezici hekimlerin ilk çalışmaları Urumiye ve Hakkari bölgesindeki topluluklar arasında olmuştur. İkinci etkinlik ise Fırat vadisi ve Musul bölgesinde olacaktır. Üçüncü çalışmanın da Antep merkezli Merkezi Türkiye'de yapıldığı anlaşılmaktadır. Süreç içinde gezici doktorluk sistemi devam etmekle birlikte, öncelikle geçici müdahalelerin yapıldığı ve özellikle dışarıdan gelen hastalara ilaçların yazıldığı dispanserler de kurulmaya başlanmıştır.

İkinci dönem olarak adlandırılan 1846-1866 dönemi, misyonerlerce büyüme ve organizasyon süreci olarak görülmektedir. İstasyon sayısı 5'ten 24'e yükselmiştir. Antep, Diyarbakır, Urfa, Merzifon, Kayseri, Harput, Mardin, Adana gibi önemli istasyon merkezleri bu süreçte oluşturulmuştur.⁸ Bu yirmi yıllık süreçte Protestan kilise sayısı 4'ten 47'ye yükselmiştir. Teoloji okullarının açılmaya başlaması ve Robert Koleji'nin açılışı bu dönemde gerçekleşmiştir. 1833'te Malta'dan İzmir'e taşınan misyon matbaası 1853'te İstanbul'a getirilmiştir. Bu merkezden birçok bölgeye Türkçe ve Ermenice yayın basılarak dağıtılmıştır. Bu tarihler, sağlık misyonerlerinin misyon merkezlerinde görev almaya başladığı ve sağlık misyonerliğinin etkilerinin gözlenmeye başladığı dönem olarak

---

⁴ Akgün, 1994: 2139.

⁵ Barton, 1908: 205.

⁶ Greene, 1916: 144.

⁷ Eddy, 1913: 133.

⁸ Grabill, 1971: 15.

değerlendirilebilir. Gezici sağlık çalışmalarının yanı sıra ev kliniklerinde de sağlık hizmeti verilmekteydi.

1866-1896 süreci üçüncü dönemi oluşturmaktadır. Bu dönemde birçok bölgede kurulan eğitim kurumlarına ve kiliselerde cemaate hizmet verecek görevliler yetiştirmek için üst düzey eğitim kurumları oluşturulmuştur. Kilise sayısı 47'den 111'e çıkmış, bu kurumlardaki cemaat nüfusu ise 1913'ten 11889'a ulaşmıştır. Başlangıçta okuma-yazma öğretmek için açılan okullardan sonra artık bölgenin ihtiyacını karşılayacak öğretmen, vaiz ve doktor gibi elemanları yetiştiren yüksek okulların açıldığı görülmektedir. Kadınlara yönelik misyon faaliyetleri doğrultusunda da kız okulları açılarak kız çocuklarına eğitim verilmiştir. Batı, Merkez ve Doğu misyonun birçok merkezinde sağlık misyonerliğinin öneminin kavranması ile tıp okulunun yanı sıra Antep, Merzifon, Kayseri, Sivas, Harput, Van, Mardin ve Erzurum gibi kentlerde hastane, dispanser ve hemşire okulları gibi kurumlar oluşturularak çalışmalar sürdürülmüştür.⁹ İlaçların Amerika'dan getirilmesine de büyük özen gösterilmiştir. Bunun nedeni de Osmanlı ilaçlarına olan güvensizlik olduğu misyoner kaynaklarında belirtilmektedir.¹⁰ Misyoner çalışmalarının kurumsallaşarak geliştiği bu süreçte ev kliniklerinin yerini hastaneler almaya başlamıştır.

Dördüncü dönem olarak ifade edilen 1896-1907 yıllarının başlangıcında Ermeni isyanlarının baş göstermesi ve çıkan çatışmalar, misyoner ve kurumlarının olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. Ermenilerin özellikle Amerika'ya göç etmeye başlaması bu süreçte görülecektir. Bu olumsuz gelişmelere rağmen bu dönem misyoner kurumlarının oldukça etkin olduğu bir dönemdir.

---

⁹ Grene, 1916: 147.

¹⁰ Curtis, 1911: 16.

1907-1920 yılları faaliyetler açısından beşinci dönem olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde yeni hastaneler kurulmuş olsa da Birinci Dünya savaşı misyoner faaliyetlerinin her alanda olduğu gibi sağlık çalışmalarında da sekteye uğramasına neden olmuştur. Savaş döneminde Ermenilerle yaşanan sorunlar doğrudan Amerikan misyoner kurumlarını etkilemiştir. Yaşanan olayların neticesinde misyonerler çoğu bölgede ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı toplum yapısı hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra misyoner tanımlamasından yola çıkılarak, misyonerliğin terim anlamı üzerinde durulmuş ve misyonerlerin Osmanlı coğrafyasına gelişleri ile Amerikan Board'ın Türkiye sınırları içerisindeki faaliyetleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Osmanlı döneminde kurulan hastaneler hakkında genel bir bilgi verilmektedir. Tıp misyonerliği ve önemi üzerinde durularak, Amerikan Board'ın ilk sağlık misyonerlerini Osmanlı topraklarına göndermesiyle başlayan süreçte, gezici sağlık misyonerliği ve bazı gezici sağlık misyonerlerinin araştırma ile ilgili biyografilerine yer verilmektedir.

Üçüncü Bölümde Batı Türkiye Misyonu, Dördüncü Bölümde Doğu Türkiye Misyonu ve Beşinci Bölümde ise Merkezi Türkiye Misyonundaki Amerikan Board'ın sağlık faaliyetleri ve kurumlarının tarihsel gelişimi ele alınmış ve faaliyetlerinin veriler çerçevesinde değerlendirmesi yapılmıştır. Altıncı Bölümde ise tıp misyonerliğinin Amerikan Board'ın Türkiye'deki misyonerlik faaliyetlerine etkisi başlığı altında sağlık ve misyonerlik ilişkisi, tıp misyonerliğinin Türkiye'de örgütlenmesi ve sağlık misyonerliğinin Müslümanlar üzerindeki etkisi, misyoner uygulamalarından yola çıkılarak incelenmektedir.

I. BÖLÜM: AMERİKAN BOARD'IN OSMANLI TOPRAKLARINA GELİŞİ

I. 1. Osmanlı Devleti'nde Toplumsal Yapının Görünümü

Osmanlı Devleti, sahip olduğu coğrafya açısından geniş bir alana hâkim olmakla birlikte, birçok dini ve etnik yapıyı da içerisinde barındırmaktaydı. Bu farklı yapıyı “*millet sistemi*” anlayışıyla yapılandırarak varlığını uzun süre devam ettirmiştir.¹¹ Osmanlı Devleti'nde millet sistemi İslam hukukuna dayanmaktadır. İslam'da millet kavramı bir din ve mezhebe bağlı topluluk anlamına gelmektedir. Bu sistem İslam zımmiyet kavramı ve Roma cemaatler sistemi ile oluşmuş bir Osmanlı sistemiydi.¹² Millet, Osmanlıda dini grupların adıdır. Örneğin: Rum milleti, Ermeni milleti vb. Gülnihal Bozkurt, Osmanlı Devleti'ndeki Gayrimüslim grupları dinleri bakımından; Hıristiyanlar, Museviler ve Sabiiler olmak üzere üç ana gruba ayırmaktadır. Alt grup olarak ise; Katolik Hıristiyanlar (Latinler, Gürcüler, Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler, Marunîler), Kiptiler ve Katolik Rumlar), Katolik olmayan Hıristiyanlar (Ortodokslar, Gregoryenler, Nesturiler, Yakubi Süryanileri, Melkitler ve Mandeiler) ve Museviler (Rabbaniler, Karaitler ve Samiriler) olarak sınıflandırmaktadır.¹³ Farklı dönemlerde ise azınlıkların hak ve mülkiyetlerini belirleyen İslam hukuku dışındaki kaynaklar arasında kapitülasyonlar ve anlaşmaların önemli bir yeri vardır. Bilindiği gibi kapitülasyonlar sadece tanıdıkları ülke tebaalarına, Osmanlı Devleti'nde serbestçe faaliyet imkânı, çeşitli konularda ayrıcalıklar ve koruma sağlamaktaydı.

---

¹¹ Adıyeke, 2002: 183-199. Eryılmaz, 1988: 5. Bozkurt, 1989.

¹² Adıyeke, 2004: 347-362.

¹³ Bozkurt, 1989: 9.

I. 2. Misyon ve Misyonerlik

Misyon ve misyoner kelimeleri genel olarak bütün evrensel dinler için geçerli olmakla birlikte, Hıristiyanlık söz konusu olduğunda, tarihi süreç bakımından ve organize bir Kilise faaliyeti olması açısından daha özel bir anlama sahiptir. “*Misyon*” kelimesi, göndermek anlamına gelen Latince “*mitto*” kelimesinden türemiştir.¹⁴ İngilizce ve Fransızca da ise “*mission*” şeklinde kullanılmaktadır.¹⁵ Türkçeye de “*misyon*” telaffuzuyla aynen alınmış olan bu kelime sözlükte; “*görev, yetki, vekalet, bir kimseye bir işi yapması için verilen özel vazife*” olarak tanımlanmaktadır.¹⁶ Terim anlamı ise; Hıristiyanlığı, Hıristiyan olmayanlar arasında yayma görevi olarak belirtilmektedir. Dolayısıyla bir işi yapmakla görevli ve yetkili kimseye; özel olarak da Hıristiyanlığı yaymayı vazife edinmiş ve bu alanda kilise tarafından özel olarak yetiştirilmiş ve resmi olarak görevlendirilmiş kişiye “*misyoner*”, bu kişilerin yapmış oldukları sistematik faaliyetlere de “*misyonerlik*” denilmektedir.¹⁷

XVI. yüzyılda Ignatius Loyola (1491-1556) tarafından, Hıristiyan milletlerin kolonilere kilise görevlileri göndermesini ifade eden misyon ve misyonerlik (*missionary*) kavramı sömürge bölgelerinin Hıristiyanlaştırılması bağlamında kullanılmıştır. Katolik kilisesinin Hıristiyanlığın yerliler arasında yayılmasını sağlamak amacıyla görevlendirdiği kilise temsilcilerine misyoner, bunların gittikleri ülkelere ise misyon ülkeleri denilmiştir.

¹⁴ Aydın, 2005: 7.

¹⁵ Tozlu, 1999: 329. Misyon, Misyonerlik, *Meydan Larousse*, (C. 9, p. 843). Misyoner, *Ana Britannica*, (C. 16, p. 144).

¹⁶ Niebel, 1919: 19.

¹⁷ Missionary, *Longman Dictionary of English Language and Culture*, (p. 870).

Hıristiyan misyonerliğinin teolojik dayanakları ve değerlendirilmesi bağlamındaki çalışmaları ele alan bilimsel disiplin “*misyon teolojisi*”, genelde misyonerlikle ilgili bütün faaliyetleri inceleyen bilim dalı da “*misyoloji*” (missiology) olarak adlandırılmaktadır. Günümüz Hıristiyan misyonerleri, emperyalizmle ilişkisinin çağrıştırdığı olumsuz anlamdan dolayı misyonerlik yerine başka kelimeler kullanma eğilimindedir. Bunlar arasında en sık rastlananlardan biri evangelizm ve evangelizasyondur. Zaman zaman şahitlik (*witnessing*) ve beyan (*proclamation*) gibi kavramlar da kullanılmaktadır.¹⁸

19. yüzyıldan sonra misyonerlik çalışmaları sadece Hıristiyan olmayanları değil, Hıristiyan olup da başka mezhepten olanları da kendi mezhebine katmaya yönelik eylemleri içermiştir. Bu değişim özellikle Protestanlık anlayışı içerisinde anlam kazanacaktır. Öyle ki günümüz Batı literatüründe *evangelizm* terimi, misyonerliğin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır.

Matta İncil’inde geçen “*İsa yanlarına geldi ve onlara söyleyip dedi: Gökte ve yeryüzünde bütün hâkimiyet bana verildi. İmdi, siz gidip bütün milletleri şakirt edin, onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adıyla vaftiz eyleyin, size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin ve işte ben bütün günler, dünyanın sonuna kadar sizinle beraberim*”¹⁹, ayetinden de anlaşılabilceği gibi misyonerliğin tarihi Hıristiyanlığın tarihi ile birlikte başlar. Kilise yeryüzünde varoluşunun gereği olarak, Hıristiyan olmayanlara yönelik misyonunu başlangıçtan beri icra etmiştir. 50 yılında Kudüs’te yapılan Havariler Konsili’nde alınan kararla İncil’in Yahudi olmayanlara da ulaştırılması istenmiş ve böylece Pavlus’un seyahatleriyle misyonerlik evrensel bir nitelik kazanmıştır.²⁰ Adı geçen Konsil aslında Yahudi olmayanlar arasında misyon icra eden Pavlus ve Barnaba’nın tecrübelerini

¹⁸ Misyonerlik, (2005), *İslam Ansiklopedisi*, (c. 30, ss. 193-199).

¹⁹ Matta, 28/18-20.

²⁰ Houtin, 1981: 438.

aktardıkları bir toplantıdır. Sonradan ilk Hıristiyan Konsili veya Havariler Konsili olarak da adlandırılmıştır.²¹

Misyonerliğin başlangıcı Hz. İsa'nın Havarilerine kadar götürülmekle birlikte, misyoner çalışmalarının asıl etkinliği 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. 1830'lar Batı dünyasının “kurtarıcı”, “aydınlatıcı beyaz-Hıristiyan adam” retoriğinin Kuzey Amerika'da revaçta olduğu yıllardı. Kapitalizmin altın çağı ile Protestanlığın altın çağı birlikte yaşanırken, Boston ve Salem'den ayrılan her gemi, Amerikalı tüccarlarla beraber misyonerleri de taşıyordu. Misyonerler ise sadece din adamlarından ibaret değildi.²²

Katolik, Ortodoks veya Protestan Hıristiyanların Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasına ilgi duymalarının pek çok nedeni bulunmaktaydı. Öncelikle üç ilahi dinin bütün kutsal mekânları Anadolu ve Orta Doğu'daydı. İncil'de ismi geçen bütün mekânlar bu coğrafyadaydı. Misyoner kaynaklarında Anadolu, İncil ülkesi anlamına gelen “*Bible Land*” olarak adlandırılmaktadır.²³

I. 2. 1. Misyonerlerin Osmanlı Coğrafyası'na Gelişi

Osmanlı topraklarına ilk gelen misyonerlerin Katolikler olduğu belirtilmektedir. Osmanlı Devleti'nde Katolik misyonerlerin faaliyetlerinin başlangıcı 16. yüzyıl gibi erken bir döneme kadar uzanmaktadır. Fransız ve Cizvit tarikatı mensubu olan bu misyonerler hem Hıristiyanlığı yaymak, hem de İstanbul'daki azınlıkların eğitimi ile

---

²¹ Pluth & Koch, 1985: 58.

²² Greene, 1916: 110.

²³ Şişman, 2002: 173.

ilgilenmek üzere bölgeye gelmişlerdir.²⁴ Katoliklerin yanı sıra Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren diğer misyonerler ise Protestanlardır. İlk Protestan misyoner faaliyetlerinin, 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarında Uzakdoğu'da ve Amerika Kızılderilileri arasında gerçekleştirildiği ifade edilmektedir.

Osmanlı topraklarına gelen ilk Protestanların 1739 yılında kurulmuş olan ve Moravya Kilisesi (*Moravian Church*) olarak anılan *Brethren's Society for The Furtherance of The Gospel Among The Heathen* isimli Protestan misyonerlerinden oluştuğu bilinmektedir. Bu örgüt mensuplarının Osmanlı topraklarına 1740 yılında geldikleri, İstanbul ve Romanya prensliklerinde, Fener Patrikhanesi yetkilileri ile temas imkânı aradıkları ifade edilmektedir.²⁵ Ancak Protestan Misyonerliğinin büyük patlaması için, yaklaşık bir yüzyıl daha, sanayi devriminin *Anglo-Sakson* dünyasında yol açtığı büyük gelişmelere kadar beklemek gerekecekti.

I. 2. 3. Amerikan Board'ın Osmanlı Topraklarında Teşkilatlanması

Protestan misyonerlerinin Osmanlı Devleti'ndeki çalışmaları 19. yüzyılın ortalarından itibaren yoğunlaşmıştır. Bunda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz durum ve büyük devletlerin bölgedeki menfaat çatışmalarının da rolü önemliydi. Önceleri ağırlıklı olarak İngiltere'nin himayesinde çalışmalarına başlayan Protestan misyonerlerine, 19. yüzyılın ilk başlarında Amerikan Protestan misyoner grupları da katılmaya başlamış ve Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren en etkili misyoner gurubu

---

²⁴ Polvan, 1952: 66.

²⁵ Bliss, 1908: 55.

olmuşlardır.²⁶ Bu dönemde en etkili çalışma yapan ve dünya coğrafyasına kısa sürede yayılan Protestan misyoner örgütü, ABCFM ya da Amerikan Board olarak adlandırılan, *American Board of Commissioners for Foreign Missions*'dir.²⁷ Bu örgüt Kalvenci geleneği temsil eden, 17. yüzyıl'da İngiltere ve Amerika'nın doğusunda gelişen Puritan akımının belli başlı üç temsilcisinden birisi olan *Congregationalist*'lerce kurulmuştur. Amerikan Board, 27 Haziran 1810'da Boston'da kurulduktan kısa bir süre sonra Çin, Hindistan, Güney Amerika, Afrika ve Hıristiyanlığın çıkış noktası olan Ortadoğu'da çalışmalarına başlamıştır. Bu kurumun başlıca amacı, Amerikalı misyonerleri başta, Kızılderililer olmak üzere, öncelikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, daha sonra Amerika kıtasında ve dünyada Protestanlığı yaygınlaştırmak üzere yönlendirmektir. Misyonerlerin gönderildikleri uzak ülkelerde hayır kurumları, eğitim ve sağlık merkezleri kurmaları sağlanarak halkla iletişim geliştirmeleri, okuma öğretmek İncil'i okuyabilmelerini sağlamaları, Protestan öğretisini tanıtmaları esas tutulmuştur. Board, kurulduğu tarihten 1897 yılına kadar 2257 misyoner ve yardımcısını dış ülkelere göndermiştir.²⁸

ABCFM üyesi olan Pliny Fisk ve Levi Parsons²⁹, 1819 yılı Kasım ayında Boston'dan Osmanlı topraklarına doğru başlattıkları yolculuklarını, 15 Ocak 1820 tarihinde İzmir'de tamamlamışlardır. Böylece Amerikan Board'ın Türkiye'deki varlığı da

---

²⁶ Badeau, 1954: 397-403.

²⁷ Eddy, 1913: 36.

²⁸ Almanac, 1898: 17.

²⁹ Morton, 1830: 248.

başlamış oldu.³⁰ Bu iki misyonerin İzmir'e ayak bastığı sıralarda Osmanlı Amerikan ilişkileri yok denecek kadar azdı. Bu iki misyonerin amacı ülkedeki Müslümanları ve Yahudileri Protestanlaştırmaktı. Ancak, çok geçmeden İmparatorluk yönetimi altındaki Müslümanların din değiştirmelerinin mümkün olmadığını, İslâm unsurun din değiştirmesi halinde zaman zaman Müslümanların ölümle bile cezalandırıldıklarını öğrendiler. Mezhepsel sorunları olmayan Yahudilerin ise din değiştirmeye pek yatkın olmadıklarını kavradılar. Nitekim Yahudiler arasında sürdürdükleri kısıtlı faaliyetlerini 1856 yılında sona erdirdiler. Osmanlı yönetimi ile geliştirdikleri olumlu ilişkileri örselememek için de Müslümanları bir kenara bırakarak Hıristiyanlığı ilk kabul eden millet olarak bilinen Ermenilerle bağlantı kurdular. 1830 yılında İmparatorlukla Amerika arasında imzalanan ticaret anlaşması, ayrıca ülkenin o dönemdeki siyasal durumu, 1850'de Protestanlara “*millet*” statüsü tanınması³¹ Amerikan misyoner faaliyetlerinin hızla gelişmesinde etkili oldu.

Amerikan Board'ın Türkiye misyonunun 1860 yılında Harput'ta yapılan yıllık toplantısında Anadolu'daki misyonerlik faaliyetlerinin Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu ve Merkezi Türkiye Misyonu olmak üzere üç istasyon çerçevesinde yürütülmesi kararlaştırılmıştır.³² Misyona merkezleri, Amerikan Board'ın tüzük, yönetmelik ve kurallarına bağlı kalmak şartıyla özerk bir yapıda etkinliklerini yürütmekteydi. Her misyon, kendi kurallarını koymakta, tüzük ve yönetmeliklerini yapmakta, program ve bütçelerini oluşturmaktaydı. Aynı zamanda misyonlar, yönetsel alt birim olarak istasyonlara ayrılmıştı. İstasyonlar, başında bir misyonerin bulunduğu ve genelde kentlerde gerçekleştirilen örgütlenme olarak tanımlanmıştır. Bu yapılanmanın alt basamaklarında ise

---

³⁰ Eddy, 1913: 57.

³¹ Kieser, 2002: 391-410.

³² Kocabaşoğlu, 2000: 71.

uç-istasyonlar yer almaktaydı. Bunlar karar almaktan ziyade alınan kararları uygulamaktaydılar. Kasaba ve köylerde yerli Hıristiyan ahaliden bir yardımcının yönetiminde merkez istasyonlarına bağlı olarak çalışmaktaydılar.³³

Misyonerler, hedeflerine ulaşmak için farklı alanda uzmanlaşmış, bilinçli, eğitilmiş kişilerdi. Bir misyoner sadece din görevlisi olmayıp, eğitimci, doktor, hemşire, matbaacı, gazeteci, meteoroloji uzmanı, arkeolog, bitki bilimci gibi farklı kimliklerle karşımıza çıkmaktadır.³⁴ Tıpkı ilk misyonerlerden biri olarak kabul edilen “çadırıcı” (*tent making*) Aziz Pavlus gibi.

Osmanlı topraklarında Amerikan Board misyonerleri aileleriyle birlikte faaliyet göstermekteydiler. Misyonerler aileleriyle birlikte Anadolu'nun her yerine dağılmışlardı. Kadın Misyonlar Örgütü (*Women's Board of Missions*) ise özellikle kız çocuklarının yetiştirilmesinde büyük çaba göstermekteydi.³⁵ Açılan kız yatılı okullarına öğretmen ve maddi destek sağlayan bu örgüt yetim kızları da Protestan mezhebine kazandırmak için çalışmalarda bulunmaktaydı.

Amerikan Board'a bağlı misyonerler, Osmanlı topraklarına geldiklerinde faaliyet alanlarını özellikle eğitim üzerinde yoğunlaştırmışlardı. Bu doğrultuda ilkokuldan üniversiteye kadar birçok eğitim kurumu açmışlardı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Amerikan misyoner okulları, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hızla artmaya başlamıştır. Misyonerlere ait kurumların izinsiz açıldıkları, süreç içerisinde ruhsat aldıkları ya da ruhsatsız, faaliyetlerine devam ettikleri görülmüştür.³⁶

---

³³ Kocabaşoğlu, 1990: 69.

³⁴ Smith, 1851: 63-68.

³⁵ Stone, 1984: 73.

³⁶ Yorulmaz, 2010: 171-190.

Amerikan Board misyonerlerinin eğitim çalışmalarının yanı sıra diğer önemli girişimleri de yetimhaneler açmalarıdır. Antep, Maraş, Bursa ve Harput gibi yerlerde birer yetimhane kurmuşlardır.³⁷ Yetimhane çalışmalarında hitap edilen kitle, her ne kadar eğitim çalışmalarındaki gibi geniş olmasa da misyonerler adına oldukça verimli bir kitleydi. Çünkü çaresiz ve yardıma muhtaç durumda bulunan çocuklar misyonerlerce sağlanan yardım karşılığında kolayca istenilen yöne çekilebiliyordu. Yetimhane çalışmalarıyla birlikte, Amerikan Board misyonerlerince uygulanan bir diğer misyonerlik faaliyeti ise basın yayın alanında uygulanmıştır. Misyonerler zaman içerisinde Malta, İzmir, İstanbul, Beyrut ve Antep'te kurdukları matbaalar aracılığıyla çok sayıda yayın yapmışlardır. İlk dönemlerde Malta ve daha sonra İzmir matbaalarınca basılan yayınlar, misyonerlerin Osmanlı topraklarında örgütlenme aşamasında oldukça önemlidir. Bu matbaalarda binlerce İncil basılmış ve dağıtılmıştır.³⁸

Misyonerler, İstanbul ve İzmir gibi büyük ve gelişmiş şehirlerde önceliği lise düzeyinde eğitim çalışmalarına vermekte iken, Orta ve Doğu Anadolu'da fakir ve cahil halka ilk başta sağlık olanakları götürmek, eğitimde ise ancak okuma yazma düzeyinde bir çalışma yapmakla yetinmekteydiler.³⁹ Amerikan Board, Osmanlı coğrafyasında eğitim çalışmalarının yanı sıra sağlık alanında da önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Daha sonra eğitim çalışmaları Müslüman halk tarafından tepkiyle karşılanmış ise da sağlık çalışmalarından Müslümanların da yararlanmış olması, misyonerlerin bu alanda rahat çalışmalarını sağlamıştır.⁴⁰

---

³⁷ Reel, 666, No, 422-427.

³⁸ Kocabaşoğlu, 1988: 279-281.

³⁹ Akgün, 1994: 2127.

⁴⁰ Akgün, 1994: 2127.

Amerikan Board açtığı sağlık kurumlarında Müslüman-Gayrimüslim ayrımı yapmaksızın faaliyet göstermekteydi. Devletin kendilerine sağlayamadığı sağlık olanaklarına kavuşan halk, böylece misyonerlere daha sıcak bakmaya başlamıştır. Gerçekten de sağlık hizmetlileri sayesinde misyonerler, kendilerine duyulan büyük gereksinme dolayısıyla halkın her kesimiyle daha çabuk iletişim kuruyordu.⁴¹ Misyonerler, bir İslâm ülkesinde Protestanlığı yaymak amacıyla yer edinmeye çalışan kimseler olmalarına karşın, zaman zaman engellemelerle karşılaşmış olsalar da bütün başvurularında nezaket ve hoşgörü ile karşılanmışlardı. Misyonerlerin kendi tanımlarına göre, hemen hemen hiçbir siyasal engellemeyle karşılaşmadıkları, hatta Padişah katında bile kabul edildikleri belirtilmektedir.⁴² Bu konuya dikkat çeken misyonerlerden Robert Koleji'nin kurucusu Cyrus Hamlin, İstanbul'a ilk geldiğinde Padişah'ın kendisini kabul ederek başarı dileklerinde bulunduğunu yazmaktadır.⁴³

Tablo 1: Amerikan Board'ın Türkiye İstatistikleri (1845-1913)

Yıl	Misyoner	Yerli çalışanlar	Kilise	Üye	Okul	Öğrenci
1845	34	12			7	135
1850	38	25	7	237	7	112
1855	58	77	23	584	38	363
1860	92	156	40	1277	71	2742
1865	89	204	49	2004	114	4160
1870	116	364	69	2553	205	5489
1875	137	460	77	3759	244	8253
1880	146	548	97	6626	331	13095
1885	156	768	105	8259	390	13791
1890	177	791	117	11709	464	16990
1895	176	878	125	12787	423	20496
1900	162	929	127	13379	438	22545

⁴¹ Grabill, 1971: 24.

⁴² Hamlin, 1896: 278.

⁴³ Cyrus Hamlin 17 Ocak 1839 da İzmir'e gelmiş, bir süre sonra İstanbul'a geçmiş ve Abdülmecit tarafından kabul edilmiştir.

1905	187	1057	132	16009	465	22867
1913	209	1299	163	15348	450	25922

Kaynak: Joseph K. Greene, *Leavening the Levant*, Pilgrim Press, Boston, 1916, s.108.

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere Amerikan Board'ın 68 yıllık süreçte önemli gelişmeler kaydettiği görülmektedir. 1845 yılında 12 olan yerli çalışan sayısı 1913 yılına geldiğinde 1299'a ulaşmıştır. Aynı süreçte öğrenci sayısının da 135'ten 25922'ye çıktığı ve her alanda misyonun büyüdüğü anlaşılmaktadır.

II. BÖLÜM: AMERİKAN BOARD'IN TÜRKİYE'DE SAĞLIK MİSYONERLİĞİ

II. 1. Osmanlı Devleti'nde Kurulan Hastaneler Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Osmanlı Devleti, Türk ve İslam'dan gelen geleneğin yanı sıra, Bizans kurumlarından da etkilenecek geleneği devam ettirmiştir. Osmanlılar, Selçuklulardan kalan Darüşşifaları vakfiyelerine uygun olarak yaşatmışlardır. 19. yüzyıl ve takip eden dönem tıp tarihi açısından, modern tıp düşüncesini ve anlayışını kurumsallaştırma çabasına sahne olmuştur. Geleneksel usta-çırak usulü eğitimin hâkim olduğu darüşşifalardaki eğitimin, çağın gereklerini karşılayamadığı görülerek, modern bir tıp eğitimi tesis edebilmek için ilk adımlar yüzyılın ilk çeyreğinde atılmıştır.⁴⁴

19. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı ordusunda hasta bakımı ihtiyacını karşılayacak hastane kurma işi fazla gelişmemiştir. Yeniçeri ocağında hastalananlar, ordudaki hekim ve cerrahlarından sağladığı bakımla kışlalarda tedavi edilmişlerdir.⁴⁵ Osmanlı'nın sağlık sorunlarına yönelmesi, bu konuda arayışlara girmesi ve yenileşme çalışmalarının başlaması III. Selim döneminde başlamış, II. Mahmut döneminde Mustafa Behçet Efendi'nin çalışmaları geleneksel tıptan, modern tıba geçişin ilk aşamaları olarak değerlendirilmektedir.⁴⁶

---

⁴⁴ Şehsuvaroğlu, 1959: 737.

⁴⁵ Ceylan, 2012: 57.

⁴⁶ Tekeli ve İlkin, 1999: 147.

Osmanlı ordu ve donanmasını yenileştirme çabalarına koşturarak genel halk sağlığı ve sivil sağlık kuruluşları açısından en büyük yenilikler Tanzimat'ın ilanından sonra ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle II. Abdülhamit döneminde sağlık alanında kurumsallaşma yoluna gidilerek ülkenin birçok yerinde yeni hastanelerin kurulmasının yanı sıra var olan hastaneler de onararak hizmet vermeleri sağlanmıştır.⁴⁷ İlk hastaneler askeri hastaneler olsa da zamanla sivil hastanelerin sayısı da artmıştır. Buralarda görev alan yabancı hekimler de tıpta batıda meydana gelen gelişmeleri Osmanlı'ya aktarmışlar. Ayrıca tıp eğitimi için Avrupa'ya giden öğrenciler de çoğalmıştır.

İlk asker hastaneleri III. Selim döneminde açılmıştır. Hastane kelimesi ilk olarak asker hastaneleri için kullanılmıştır. 18. Yüzyılın sonlarında kurulan Tophane-i Amire Hastanesi/Taksim Topçular Hastanesi ilk asker hastanesi olarak kabul edilmektedir. Selimiye Kışlası Üsküdar Orta Hastanesi, Levent Çiftliği Hastanesi, Asakiri Mansure Hastanesi, Haydarpaşa Hastanesi, Gümüşsuyu Hastanesi, İplikhane Hastanesi gibi hastanelerin yanı sıra Antalya, Çanakkale, Elazığ, İzmir, Kırklareli, Erzincan ve Aydın gibi Anadolu'nun farklı bölgelerinde asker hastaneleri kurulmuştur.⁴⁸ Asker hastanelerinde esas olan askerlerin tedavisi olsa da hastane olmayan yerlerde kimsesiz ve fakir hastalarda buralarda tedavi edilmişlerdir.

Osmanlı da, 19.yüzyılda Gureba⁴⁹ hastaneleri darüşşifaların yerini alan kurumlar olup, günümüz açısından devlet hastaneleri anlamını taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nde ilk Gureba Hastanesi'nin Edirnekapı Gureba ve Bekâr Hastanesi olduğu, bu hastanenin İstanbul'a çalışmak için gelen ve kimsesi olmayan bekâr hastalar için 1837'de

⁴⁷ Sarı, İzgeör, Tuğ, 2014.

⁴⁸ Askeri Hastanelerin ayrıntılı listesi için bkz. Sarı, vd., 2014: 24-34.

⁴⁹ Gureba, garip kelimesinin çoğuludur ve kimsesizler anlamına gelmektedir.

kurulduğu belirtilmektedir.⁵⁰ Döneminin ilk sivil sağlık kurumu olarak kabul edilen Bezmialem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi, Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmialem Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır. Yoksul ve garip Müslümanların tedavisi için kurulan bu hastanenin yapımı 1845 yılında tamamlanmış olup, 1847 yılında hasta kabulüne başlamıştır.⁵¹

II. Abdülhamid döneminde yoksul ve kimsesizler ile hasta yolcular için Anadolu'daki çeşitli şehirlerin yanı sıra Balkanlar ve Orta Doğu'nun birçok yerinde sivil hastaneler (gureba) açılmıştır. O dönemde Anadolu'da Gureba hastanelerinin kurulduğu başlıca şehirler; İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Antep, Diyarbakır, Erzurum, Kayseri, Konya, Mardin ve Sivas idi. Cumhuriyet döneminde bir süre millet hastanesi olarak hizmet veren bu kurumlar daha sonra devlet hastanesi adını almışlardır.⁵²

Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gelen yabancı güçler yoğun bir trafikle birlikte yeni hizmetler istemişlerdi. Yabancı uzman ve politikacıların da istekleri doğrultusunda öncelikle İstanbul'da modern belediye teşkilatının kurulması için çalışmalar yapılmış ve ilk örgüt 16 Ağustos 1854 tarihinde İstanbul'da "*Şehremaneti unvanıyla bir memuriyet-i cedide yapılması ve icab edenlerden mürekkep Şehir Meclisi namı ile bir meclis dahi teşkil olunması*" Meclis-i Ali-yi Tanzimat tarafından kararlaştırılmış ve uygulamaya geçilmiştir.⁵³ Öneriler doğrultusunda 1857 yılında İstanbul Galata ve Beyoğlu semtinde başlayan yapılanma daha sonra diğer vilayetlere de yayılmıştır. Belediyelerin görevleri içerisinde kent içi yol, sokak yapım ve onarım, itfaiye, sağlık, sosyal yardım hizmetlerinin yanı sıra okul, hastane ve dinlenme bahçeleri yaptırma görevi de

---

⁵⁰ Sarı, vd., 2014: 4.

⁵¹ Sarı, vd., 2014: 6.

⁵² Sarı, vd., 2014: 10-12.

⁵³ Çadircı, 1991: 273.

bulunuyordu.⁵⁴ Belediyelerin önemli görevlerinden biri de şüphesiz salgın dönemlerinde hastaların tedavisi ve ilaçlarının teminiydi. 1865 yılında görülen kolera salgınında ilk belediye hastanesi olan Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi, Beyoğlu'nda hizmete girmiştir. II. Adülhamid döneminde İstanbul'da Şehremaneti'ne bağlı olmak üzere on belediye dairesi kurulmuş ve bu belediyeler namına hastaneler tesis edilmiştir. Belediye hastaneleri belediyesi olan bölgelerde kurulmaktaydı. II. Abdülhamid döneminde Türkiye'de belediye hastanelerinin bulunduğu bazı yerler Antep, İstanbul, Konya, Edirne Kırkkilise (Kırklareli), Suşehri (Sivas) ve Samsun'dur.⁵⁵

Osmanlı toplumunda kadın hastaların evde tedavi edildiği ve usta-çırak ilişkisi usulüyle yetişmiş ebeler tarafından doğum yaptırıldığı bilinmektedir. Mecbur kalınmadıkça Darüşşifaya kadın hastalar yatırılmazdı.⁵⁶ Osmanlı Devleti'nde kadınlara yönelik sağlık kuruluşlarıyla ilgili bilgilere baktığımızda 19. yüzyıldan önce İstanbul'da Eski Saray haremindeki "*Hastalar Dairesi*" ve Topkapı Sarayı Haremünde yer alan "*Cariyeler Hastanesi*" hizmet vermekteydi. Haseki Darüşşifası, 19. yüzyılda kadınlara tahsis edilen ilk kamu hastanesi niteliğini taşımaktadır. 1875'de temeli atılan Zeynep-Kâmil Hastanesi ise, "*kadın-erkek ve din ayrımı yapılmaksızın*" hizmet vermiştir. 1892'de, Mekteb-i Tıbbiye öğrencileri ile ebelerin klinik eğitimi amacıyla Demirkapı'daki bir binada modern bir doğum kliniği (Seririyat-ı Viladiye) kurulmuştur.⁵⁷ Kadın hastanesi yaptırılmayan bir takım bölgelerde yoksul ve kimsesiz kadın hastalar için gureba hastanelerinde ayrı bölümler ve doğumhaneler açılmıştır.⁵⁸

---

⁵⁴ Çadırcı, 1991: 276.

⁵⁵ Sarı, vd., 2014: 14.

⁵⁶ Sarı, vd., 2014: 66.

⁵⁷ Sarı, 2012.

⁵⁸ Sarı, vd., 2014: 74.

Osmanlı Devleti'nde, Kurum Hastaneleri (Saray Hastaneleri, Hapishane Hastaneleri, Mektep Hastaneleri, Misyoner Hastaneler), Gayrimüslim Cemaat Hastaneleri, Eğitim Hastaneleri (Kasımpaşa Bahriye/Deniz Hastanesi, Gülhane Seririyat Hastanesi, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Seririyat Hastanesi, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane Seririyat Hastanesi) kurulmuştur.⁵⁹

Osmanlı idaresi, 1871'de, bir nizamname aracılığıyla taşraya hekim tayin işini ve bu ekimlerin görevlerini belirleyen “*İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi*” yönetmeliğe göre devlet, “*Memleket Tabibi*” adı altında il ve ilçelerde hekim görevlendirmiştir.⁶⁰ Memleket tabiplerinden beklenen hizmet ve görev klasik tedavi edici hekimlik anlayışından öte bir anlayıştır. Bu anlayış dünya gelişmelerine bir hayli paralel bir tıp ve sağlık hizmeti anlayışıdır. Bunu, bugünkü yaklaşımımızla halk sağlığı anlayışı olarak değerlendirebiliriz. Devlet memleket tabiplerini görevlendirirken onlardan yalnızca tedavi edici hizmet beklememektedir. Onlardan beklenen bir halk sağlığı ya da koruyucu sağlık hizmeti anlayışıdır. Hatta denebilir ki hekim tayininde asıl amaç budur ve tedavi edici hekimlik hizmeti devlet için ikincil bir hizmettir.⁶¹ 19. yüzyıl her alanda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde tıp alanında da gelişmelerin yaşandığı bir süreç olmuştur.

II. 2. Tıp Misyonerliği ve Önemi

Misyonerler eğitimle ulaşamayan Müslümanlara ve özellikle uzak köylere nüfuz etmenin sağlık misyonerliği aracılığıyla mümkün olduğunu, doktor misyonerlerinin çalışmalarında görmeye başlamıştı. Sağlık faaliyetlerinin misyonerler için tarihsel ve dinsel

⁵⁹ Bu hastanelerle ilgili bilgi için bkz: Sarı, vd., 2014.

⁶⁰ Aydın, 2004: 195.

⁶¹ Aydın, 2004: 196.

nedenleri de bulunmaktaydı. Hıristiyan inancında İsa'nın gücünü şifa yoluyla kazandığı ifade edilmektedir. Bundan dolayı misyonerlerin tıp çalışmalarına bu kadar yoğun bir eğilim göstermeleri şaşırtıcı olmasa gerek.⁶²

Hıristiyanlıkta sağlık vurgusu Hz. İsa'nın dini tebliğinde de görülmektedir. İncil'de “...ve İsa havralarında öğreterek ve melekûtun müjdesini vaazedip, halk arasındaki her türlü hastalığı ve her türlü zayıflığı iyi ederek, bütün Galilede dolaştı”⁶³. “...ve İsa Petrus'un evine geldiği zaman onun kaynanasını sıtmalı olarak yatmış gördü. İsa onun eline dokundu ve sıtma kadını bıraktı; kalkıp İsa'ya hizmet etti”⁶⁴ gibi birkaç örnek bulunmaktadır. Hıristiyanlıktaki bu şifa vurgusu, Hıristiyanlığı yaymak için özellikle misyonerlerce önemli bir araç olmuştur.

Misyoner Ritchter: “Tedavi münasebetiyle bir doktor, Müslümanlara çok şey söyleme imkânına sahip olur. Şayet Hıristiyanlığa hizmet eden sözleri hastane dışında veya doktor olmayan birinden duysalar, onların içi hiddet ve gafletle dolardı.” derken, bir başka misyoner doktor da sağlık faaliyetlerini; “Eğer bir Hıristiyan gitse de Müslümanlara İncil'den bahsetse mutlaka taşlanır. Fakat kıymet itibariyle bir peniden daha az olan bir ilaç, yirmi cahil Arap Müslüman'ın gerçeği işitmesinde daha basit ve müessir olur”⁶⁵ ifadesiyle sağlık misyonerliğinin önemine vurgu yapmaktadır.

Misyonerler hastanelerde şifa dağıtmanın, diğer faaliyetler için anahtar rolü oynadığını belirtmişlerdir. Hatta eğitim ağı kurabilmek için, zemin hazırlayan bir metot olarak da kabul etmişlerdir. Sağlık misyonunun, öğretmen ve vaizin bulunmadığı yerlerde

⁶² Nursing in Mission Stations. 1910: 190-191.

⁶³ Matta, 3/13-17.

⁶⁴ Matta, 8/14-15.

⁶⁵ Halidi ve Ferruh, 1991: 137-141.

halk arasında en çok takdir toplayan görev şekli olduğunu belirten misyonerler;⁶⁶ “*insanın olduğu yerde acılar da vardır acıların olduğu yerde doktorluğa ihtiyaç vardır. Doktorluğa ihtiyaç olan yerde de misyonerlik için uygun bir fırsat vardır*”⁶⁷ diyerek sağlık misyonerliğinin önemini ifade etmektedir. Bu sebeple Amerikalı sağlık misyonerleri yıl boyunca, ülke çapında her din ve ırktan binlerce hastayı, dispanser, hastane vb. sağlık kuruluşlarında, ayrıca gezici doktor misyonerlerle, çok az bir ücret karşılığında ve çoğu zaman ücretsiz olarak tedavi etmişlerdir. Misyonerlerin bu sağlık kurumlarına zaman zaman Müslümanlar ve Yahudiler de destek olmuşlardır.⁶⁸

Sağlık alanındaki çalışmaların insanlarla ilişki kurmada ve etkilemedeki önemi anlaşılınca Amerikan Board, teşkilatının bulunduğu misyon merkezlerine sağlık uzmanları göndermeye başlamıştır. Amerikan Board’ın dış ülkelere gönderdiği ilk tıp misyoneri 1919 yılında Boston’dan Hindistan’a giden John Scudder’dır. Scudder’dan önce tıp doktorlarının misyoner olarak farklı bölgelere gittikleri bilinmekle birlikte, bu misyonerler, tıp misyoner kimliğini ve doktorluk bilgisini kullanmamışlardır. Tıp misyonerliği İncil yayıncıları arasında özellikle halkta her kesime ulaşılması anlamında en önemli yöntem olarak kabul edilmiştir.⁶⁹

Amerikan Board, Türkiye sınırları dışında Osmanlı Devleti’nin farklı bölgelerinde de sağlık faaliyetleri yürütmüştür. Suriye Presbiteryen Misyonu, Tripoli’de hastane, Hama ve Humus’ta dispanser çalışmaları yürütürken, Suriye Protestan Koleji’nde ise tıp eğitimi ve hastane birlikte kurulmuştur. Yerel ve uluslararası Hıristiyan topluluklar

---

⁶⁶ Eddy, 1913: 74

⁶⁷ Hopkins, vd. 2006: 68.

⁶⁸ Riggs, 1920: 38.

⁶⁹ Franklin, 1919: 3.

Lübnan'da (*Asfuriyeh*) 1896 yılında akıl hastaları için bir hastane kurmuşlardır.⁷⁰ Yine Mısırdaki bir hastane ve Hama'da da bir tıp merkezi misyonerler tarafından yönetilmekteydi. Misyonerler Amerikan Üniversitesi Tıp Okulu ve Beyrut'taki Johanniter Hospital of the Knights of St. John ile de işbirliği içerisindeydi. Birçok Arap kasabasında da klinikleri bulunmaktaydı. Misyonerler sadece kliniklerde hizmet vermeyip, at ve deve üzerinde uzak bölgelere de seyahatler yapmaktaydılar. Örneğin Dr. Paul W. Harrison, sadece Arabistan sahillerinde hizmet vermeyip, soylu ailelere ve kabile liderlerine de hizmet vermekteydi. Eleanor Calverley, Kuveyt'teki yaşamının anlatıldığı bir kitapta, tıp çalışmalarıyla Müslümanlar arasında Ortodoks bir liman kentinde nasıl güven kazandığını belirtmektedir. Bayan Calverley, ilk defa bir klinik açtığında yerli kadınların ona gelmeye korktuklarını ancak sonunda zengin bir kadının kızını doktora getirerek tedavi ettirmesi ve kızın acılı apsesi hastalığından kurtulmasıyla, önyargılarının yerini arkadaşlıkların almaya başladığını ifade etmektedir. Eleanor Calverley ve eşi Edwin, yerel halk tarafından inanılır ve güvenilir kişiler olarak görülmeye başlanmıştı. Misyonerler; *“Tedavi olan her hastanın misyonerlerin ve incilin destekçisi olduğunu söylemek abartı olmaz”*⁷¹ diyerek de sağlık faaliyetlerinin misyonerlik çalışmalarına etkisini belirtmektedir.

II. 2. 1. Gezici Sağlık Misyonerliği

1830 ABD-Osmanlı ticaret antlaşmasına kadar, Amerikan vatandaşları ve Amerikalı tüccarlar, İngiltere himayesinde ve onlardan aldıkları belgelerle Osmanlı ülkesine girmişlerdir.⁷² Amerikan Board, Osmanlı topraklarında faaliyetlerine başladıkları ilk dönemlerden itibaren sağlık alanında görevlendirdikleri misyonerlerine gezici hekimlik

⁷⁰ Greene, 1916: 147.

⁷¹ Dodge, 1972: 15-22.

⁷² Selvi ve Demirkol, 2012: 329.

yaptırmıştır. Gezici hekimlik çalışmaları özellikle kırsal bölgelerde yapılmaktaydı. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu Doğu ve Ortadoğu ülkelerinde önemli sağlık problemleri yaşanmaktaydı. Özellikle salgın hastalıkları baş edilemez bir sorundu. Adı geçen bölgelerde hasta sayısının kabarık olması ve hâlâ geleneksel tedavi yöntemlerinin uygulanması, misyonerlerin sağlık çalışmalarına daha fazla imkân sağlamış ve onların halkla sıcak ilişkiler kurmalarını kolaylaştırmıştır. Sağlık alanındaki yetersizlik nedeniyle Osmanlı yönetiminin, misyonerlerin tıbbi faaliyetlerine çoğunlukla hoşgörüyü baktığı ifade edilmektedir.⁷³

Misyonerler gittikleri bölgelere ilk başlarda sağlık misyoneri olarak gitmemişlerdi. Görevlendirilen misyonerler arasında doktorların da bulunması ve bunların misyon çalışmaları sırasında mesleklerini icra etmesi, halkın bu misyonerlere olan ilgisi artınca zamanla sağlık misyonerliğinin öneminin de anlaşılmasına neden olmuştur. Süreç içerisinde tıbbi yardım ve bakım, misyoner faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Sağlık faaliyetlerinin, Hıristiyanlığı telkin etmenin en kolay ve en tesirli yollarından biri olduğu misyonerler tarafından çok iyi kavranmıştır.

Misyon teşkilatları Osmanlı topraklarında faaliyetlerine başladıkları ilk zamanlar, sağlık alanında görevlendirdikleri misyonerlerine gezici hekimlik yaptırmışlardır.⁷⁴ Gezici doktorluk sistemi sayesinde misyonerler, daha fazla bölgeye ve insana ulaşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu yoksulluk ve olanaksızlıklar, sağlık alanında iyice kendini göstermekteydi. Bu durum karşısında halkın misyoner

---

⁷³ Kocabaşoğlu, 2000: 127-128.

⁷⁴ Kocabaşoğlu, 2000: 96.

kurumlarına yönelmesi kaçınılmazdı. Eğitim faaliyetleri Müslümanlar arasında tepkiyle karşılanırken sağlık çalışmaları olumlu karşılanmıştır.

II. 2. 2. İlk Tıp Misyonerlerinin Türkiye'ye Gelişi

Amerikan Board, öncelikle misyoner ailelerinin sağlık ihtiyacı için tıp misyonerlerini Osmanlı topraklarına göndermiştir. Bu misyonerler daha sonra Hıristiyan azınlıklara da hizmet vermişlerdir. Müslümanlar için de tıp misyonerliğinin önemi anlaşılınca bu yönde çalışmalar hız kazanmıştır.⁷⁵

Osmanlı topraklarına ilk sağlık misyonerlerinin, 1833'ten itibaren gelmeye başladıkları bilinmektedir. İlk sağlık misyonerinin Beyrut'a gelen Dr. Asa Dodge olduğu belirtilmektedir.⁷⁶ Dr. Asa Dodge, Kudüs'te bulunduğu 1835 yılında tifüse yakalanmış vefat etmiştir.⁷⁷ İlk misyoner doktorlar, bölgede gezici doktor olarak çalışmaktaydı.⁷⁸ Amerikan Board, 1835'te Dr. Asahel Grant'ı bütün misyon merkezlerini sağlık olanaklarıyla donatmakla görevlendirmişti.⁷⁹ Yaşam zorlukları ve misyonerlik yapanlar arasındaki kayıplar yüzünden Amerikan Board, faaliyet gösterdiği bölgelere hekim göndermek zorunda kalmıştır. Hekimler ya papaz olarak ya da papaz olmadan öncelikli olarak Protestan kimliği içerisinde yer almışlardır. Bu ilk doktorların çoğu geniş entelektüel ilgi alanlarına sahipti. Bazıları evangelist ve eğitimciydi. Bunlar bilgileriyle şöhret oldular. Osmanlı coğrafyasında sağlık misyoneri olarak bulunan üç kişinin adını anacak olursak: Dr. Cornelius Van Dyke, 1839 yılında Jefferson Medical College'den mezun olarak, Amerikan Board tarafından 1840 yılında tıbbi bir misyoner olarak henüz 21

⁷⁵ Greene, 1916: 146.

⁷⁶ Barton, 1908: 205.

⁷⁷ Barton, 1908: 205.

⁷⁸ Eddy, 1913: 133.

⁷⁹ Akgün, 1994: 2139.

yaşında iken Beyrut'a gönderilmiştir.⁸⁰ Burada Arapçayı öğrendikten sonra İncili Arapçaya çevirmiştir. Suriye Protestan Koleji'nin açılmasıyla da burada tıp hocalığı yapmıştır. Dr. George E. Post'ın da ülkenin çeşitli bölgelerinde hekimlik yaptığı bilinmektedir.⁸¹ Dr. Azariah Smith, 1842'de bölgeye geldi ve meteoroloji, arkeoloji ve doğa bilimleriyle ilgili makaleleri American Journal of Science'de yayınlandı. Dr. George Edward Post, 1863'te Tripoli'de (Trablusgarp) tıp kariyerine başladı. Arapça uzmanı oldu. Arapça Zooloji ders kitabı yazdı ve Arapça tıp dergisi yayımladı. Ayrıca İncilin çevirisi, cerrahi, doğa bilimi konularında birçok makale yayımladı. Dr. Post, hekimliğinin yanı sıra botanik alanıyla da ilgilenmiş ve tıp çalışmalarına destek olacağı düşüncesiyle bu konuda eğitim almıştır. Post'un Suriye, Filistin ve Sina Florası üzerine çalışmaları hala üstün kabul görmektedir. Dr. Post, evlendikten hemen sonra 1863 yılında Suriye bölgesine geçerek Trablusşam'da misyon çalışmalarına başlamıştır. 1867 yılında ise Suriye Protestan Koleji'nin tıp bölümünde dersler vermeye başlamıştır.⁸² Dr. Henry Lobdell ise, Osmanlı coğrafyasında Musul, İzmir, Antep ve Beyrut gibi bölgelerde bulunmuştur.⁸³ Dr. Azariah Smith (1843) ve Dr. Asahel Grant da misyonerlik çalışmalarında hekimlik mesleklerini kullanmışlardır. Bu ilk sağlık misyonerleri, daha çok gezici doktor olarak çalışmışlardır.⁸⁴ Gezici doktorluk sistemi sürekli devam etmekle birlikte, Amerikan Board öncelikle geçici müdahalelerinin yapıldığı ve özellikle dışarıdan gelen hastalara ilaçların yazıldığı dispanserler kurmaya başlamıştır. Tıp misyonerliğinin önemi anlaşıldıkça misyonerler, hem tıp hem de dini konularda eğitilerek yakın doğuya gönderilmiştir.⁸⁵

---

⁸⁰ Shepard, 1970: 1.

⁸¹ Kocabaşoğlu, 2000: 96.

⁸² Musselman, 2006: 282-301.

⁸³ Tyler, 1859.

⁸⁴ Eddy, 1913: 133.

⁸⁵ Earle, 1929: 398-417.

Amerikan Board, 1830'lu yıllardan itibaren iyi eğitilmiş üç misyoner doktor Dr. Asahel Grant, Dr. Henry Lobdell ve Dr. Azariah Smith'i Türkiye'ye göndermiştir.⁸⁶ Dr. Grant, Nasturiler arasında çalışmalarda bulunurken, Dr. Lobdell, Fırat Vadisinde, Dr. Smith ise Antep bölgesinde çalışmalar yapmıştır. Bu misyonerler, tıbbi yeteneklerini kullanarak kendilerine birçok kapının açılmasını sağlamışlardır. Bu misyonerler, doktorluk yeteneklerini, tedavi ihtiyacı olan insanlara Hıristiyanlığı anlatmak için fırsat olarak gördüler. Dr. Lobdell, 1852 yılında Musul'a giderken Antep'ten geçmiştir.⁸⁷ Dr. Lobdell, bir hekim olmasının da vermiş olduğu avantaj ile şehirde saygı ile karşılanmıştır. Hıristiyan ve Müslümanlar da dâhil her sınıftan insan, doktorun şehirlerinde kalması için isteklerini bir dilekçe ile bildirmişlerdir. Dr. Lobdell, Musul'a varınca çoğunluğu Müslüman olan hastalar tarafından kuşatıldığı iddia edilmektedir.⁸⁸

II. 2. 2. 1. Dr. Asahel Grant (1807–1844)

Dr. Asahel Grant, New York eyaletinin Marshall kasabasında 17 Ağustos 1807 yılında doğmuştur.⁸⁹ Amerikan Board, Musul, Diyarbakır ile İran'ın Urumiye bölgesinin oluşturduğu üçgende yaşayan Nasturîlere yönelik bir misyon kurma kararı almıştır.⁹⁰ Misyoner teşkilatı İran Nasturileri arasında Perkins'in, Osmanlı Nasturileri üzerinde ise Grant'ın faaliyet göstermesi yönünde karar alır.⁹¹ Board, Nasturiler üzerine yapılacak faaliyetlerde, bu toplumun yoğun olarak yaşadığı en önemli iki yerden biri olan Urumiye'yi merkez olarak seçmiştir. Asahel Grant, Boston'dan başladığı yolculuğunu 28 Temmuz 1835 yılında İzmir'e ayak basarak tamamlar. Daha sonra İstanbul ve Trabzon

⁸⁶ Greene, 1916: 144.

⁸⁷ Tyler, 1859: 113.

⁸⁸ Greene, 1916: 145.

⁸⁹ Laurie, 1853: 13.

⁹⁰ The Missionary Herald, (For the Year 1835, Cilt: 31), Boston, 1835, s. 62.

⁹¹ Matfiyef, 1996: 66.

üzerinden geçerek Urumiye'ye varmıştır.⁹² Grant, davası uğruna, arkasındaki katırlarda bir dizi tıbbi donanım, kinin, tablet ve şuruplarla Hakkâri'ye gelmiş ve misyonun verdiği görevi Musul'da tifüsten ölene dek tereddütsüz yerine getirmiştir.⁹³ Hakkâri Beyi olan Nurullah Bey'le iyi ilişkiler kurmuş ve Bedir Han Beyi de tedavi etmiş olan Dr. Grant, 1839-1844 yılları arasında Van, Diyarbakır, Harput, Mardin, Musul gibi önemli yerleşim yerleri ziyaret ederek halk arasına girmiş ve bölgede kurulabilecek misyoner örgütü için incelemeler yapmıştır.⁹⁴

Dr. Grant'ın gezileri Amerika'ya Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini tanıtan ilk kaynaklar olmuştur. 20. yüzyıl başında Amerikan Board Sekreteri Barton, söz konusu gezilerin önemini şöyle belirtiyordu: "*Dr. Grant'ın ...özenli gezileri Doğu Anadolu'nun vahşi fakat güçlü halkının durumu ve karakteri hakkında bu güne uzanan en iyi bilgileri içerir.*"⁹⁵ Grant, Nasturilerin araştırılmasında ve Amerikan misyonerliğinin Hakkâri'de kurulmasında önemli çalışmalar yapmıştır.⁹⁶ Nasturilerin İsraililerin kayıp kabilelerinden biri olduğu teorisi de Asahel Grant tarafından ileri sürmüştür.⁹⁷

Dr. Grant, yaptığı basit katarakt ameliyatlarıyla görmeyenleri gördüren, yatalakları iyileştiren, mucize sahibi bir âlim olarak ünlendi. Dr. Grant, 1839 sonbaharında, Kudsaniş'teki (*Konak köyü-Hakkâri*) patrikhane ziyaretinin akabinde, Patrik Mar Şemun'un kardeşiyle birlikte, 2 gün dağ-tepe yürüyerek Başkale'ye, bölgedeki en güçlü Kürt Emiri olan Hakkâri Emiri Nurullah Bey'i ziyarete gitmişti. Hasta yatağında bulunduğu Nurullah Bey'i iyileştirmesi Grant'a bölgede stratejik bir dost kazandırmıştır. Bu tarihten

⁹² "The Board of Foreign Mission of Presbyterian Church", A Century Of Mission Work in Iran (1834-1934): 1-3.

⁹³ Danacıoğlu, 2001: 27.

⁹⁴ Barton, 1908: 127.

⁹⁵ Barton, 1908: 129.

⁹⁶ Danacıoğlu, 2001: 28.

⁹⁷ Shedd, 1903: 1-7.

sonra bölgeye her gelişinde -Alman oryantalist Friedrich Edward Schulz'un⁹⁸ ölüm emrini veren- Nurullah Bey'in özel doktoru ve dostu olarak saygı görmüştür.⁹⁹

1841 yılında Amerikan Board, Grant'ın önerileri doğrultusunda Hakkâri dağlarında bir misyon evi ve okulu açmaya karar verdi. Misyonerler, bu merkez için büyük Nasturi köyü Aşita'yı seçti. Bölgedeki Kürtler, sahip oldukları bazı hakları kaybetme korkusuyla, misyoner faaliyetlerinin, merkezi hükümetin dikkatini çekeceğini ve dolayısıyla kendilerinin bazı kazançlarını yitireceklerini düşündükleri için bu gelişmelerden rahatsızlık duymaktaydı.¹⁰⁰ 1843 yılında, bölgedeki Kürt aşiretlerin Nasturilere yönelik saldırıları sonucu büyük ölümler yaşanmış, kurtulanlar da Musul'a sığınmışlardı. Musul'da baş gösteren tifüs salgınına Grant da yakalanmış ve 24 Nisan 1844'te ölmüştür.¹⁰¹

Grant'ın ölümünden sonra hayatta kalan üç Amerikan misyoneri de Doğu Anadolu'daki faaliyetlerini bırakarak Osmanlı topraklarından ayrılmış ve Urumiye'ye geçmişlerdir. Aşita'daki misyon merkezi, Bedirhan Bey'in Nasturiler üzerine gerçekleştirdiği saldırıda yıkılmıştır. Böylece Amerikan misyonerlerin Osmanlı Nasturileri arasındaki ilk girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.¹⁰²

Grant'ın tıp bilgisi sayesinde bölgede kısa sürede kabul görmesi, misyonerlerin misyoner hekimler aracılığıyla çalışmalarını daha kolay sürdüreceği düşüncesiyle, bölgeye başka hekim misyoner göndermelerine neden olmuştur. Doktor misyonerler, Nasturi halka

⁹⁸ 1827 yılında Fransız Asya Araştırma Cemiyeti tarafından Türkiye'ye gönderilen arkeolog Friedrich Edward Schulz Van Gölü'nün doğu kıyısında kazı çalışmalarını Hakkari (Çölemerik) yakınlarında 1829 yılında öldürülmesine kadar sürdürmüştür. Bkz. <http://edebiyat.istanbul.edu.tr/vanbolgesimerkezi/?p=6469> (04.07.2015.)

⁹⁹ Danacıoğlu, 2001: 30.

¹⁰⁰ Dalyan, 2009: 104.

¹⁰¹ Haydn, 1890: 19.

¹⁰² Matfiyef, 1996: 67.

daha rahatça yaklaşabilmiş ve anlatmak istediklerini daha elverişli bir ortamda ifade etme imkânı bulmuşlardı.¹⁰³

II. 2. 2. Dr. Azariah Smith (1817-1851)

Dr. Smith, 16 Şubat 1817'de New York Manlius'da doğmuştur. 1838'de Yale Koleji'nden, 1840'da Yale Tıp Bölümü'nden ve aynı yıl Yale İlahiyat'ından mezun olmuştur. 30 Ağustos 1842'de papaz unvanı da almıştır. 18 Kasım 1842'de Boston'dan gemiyle yola çıkan Dr. Smith, 1 Ocak 1843'te İzmir'e ulaşmıştır. Dr. Smith, 1842'de Osmanlı topraklarına ayak bastıktan sonra Bursa, Trabzon, Beyrut, Erzurum, Tokat ve en son Musul'da çalıştıktan sonra Antep'e gelmiştir.¹⁰⁴ Misyoner doktor, dolaştığı bölgelerin haritasını çıkarmış, arkeolojik alanların tespitinde bulunmuş ve bulgularını 1845'te "*Amerikan Journal of Science and Art*" da yayınlamıştır. Dr. Smith, yine bu dergide meteoroloji ve Suriye tarihi üzerine yazılar da yayınlamıştır. Dr. Smith, bir süre ünlü oryantalist Dr. Layard ile de seyahat etmiştir. Antep'teki Protestan Cemaati'nin oluşumunu sağlayan Amerikan Board'ın önemli misyonerlerinden biri¹⁰⁵ ve aynı zamanda Osmanlı topraklarında tıp doktoru olarak serbest çalışma hakkına sahip olan Dr. Azariah Smith, teoloji çalışmaları kadar, tıp çalışmalarına da önem vermekteydi. Dr. Smith, Antep'e geldiğinde pek hoş karşılanmamıştı. 1847 Ekiminde kaldığı handan kovulmak üzereyken hancının karısını tedavi etmesinden dolayı kendisine burada kalması için izin verilmiştir.¹⁰⁶ Böylece Dr. Smith, tıp bilgisi sayesinde şehirde kalmayı başarmıştır. Bu yüzden, geleneksel kilisenin savunucuları tarafından istenmemesine rağmen, Antep'ten çıkarılmadı. Dr. Smith, evinde bir muayenehane açarak, tüm milletlerden hastalar kabul

¹⁰³ The Board of Foreign Mission of Presbyterian Church, (A Century Of Mission Work in Iran (1834-1934): 3.

¹⁰⁴ ABA, Azariah Smith.

¹⁰⁵ Sarafian, 1957: 46.

¹⁰⁶ Riggs, 1920: 69.

etmeye başladı. Esas olarak, fakirlere hizmet veriyor ve onun hastası olabilmek için, hastanın milletinin ruhban görevlilerince (imam, papaz gibi) imzalanmış ve mühürlenmiş bir fakirlik belgesi getirmesi gerekiyordu.¹⁰⁷ Dr. Smith, zaman zaman halk arasına girerek Tanrının iradesi üzerine konuşmalar yapmakta ve tıp çalışmalarıyla sempati kazanmaktaydı. Kolera üzerine özel çalışmalar yaparak kendine özgü bir tedavi yöntemi bulmuş ve bu yöntemle birçok hastayı tedavi etmiştir. Dr. Smith, Antep'in yanı sıra, Diyarbakır, Maraş ve Urfa gibi diğer kentlere de seyahat ederek gezici doktorluk hizmeti vermekteydi. Dr. Smith, kolera üzerine özel çalışmalar yaparak kendine özgü tedavi yöntemi bulmuş ve bu yöntemle birçok hastayı tedavi etmiştir.¹⁰⁸ Dr. Smith, 1851 yılında Diyarbakır'a yaptığı seyahatte tifoya yakalanmış ve vefat etmiştir.¹⁰⁹

II. 2. 2. 3. Dr. Henry Sergeant West (1827-1876)

21 Ocak 1827 Binghamton doğumlu olan Dr. Henry Sergeant West, Yale Koleji ve New York Tıp Koleji'nden mezun olmuştur. Kısa boylu, misyonerlik öğretilerine sıkı sıkıya bağlı bu adam, Amerikan Board tarafından 1859 yılında Ermeniler arasında çalışmak üzere Sivas istasyonuna gönderilmiştir.¹¹⁰ Orta Anadolu'ya gelerek bölgenin tıbbi misyon tarihçesinde önemli bir yer edinmiştir. Dr. West, 1860'lı yıllarda Sivas merkezli olmak üzere, Tokat, Kayseri ve Harput istikametindeki genişçe bir sahada faaliyet göstermiştir. At sırtında çevre bölgelere seyahatler yaparak birçok tedavi çalışmasında bulunmuştur. Dr. West, yalnızca ufak çaplı muayenelerle yetinmemiş bu dönem zarfında başta göz hastalıkları olmak üzere çok sayıda cerrahi müdahalelerde bulunmuştur. Sivas'ta görev yaptığı 17 yıl boyunca, 1400'ün üzerinde göz ameliyatı gerçekleştirdiği ve yoksul

---

¹⁰⁷ Yürür, 2013: 56.

¹⁰⁸ Riggs, 1920: 69.

¹⁰⁹ ABA, Azariah Smith.

¹¹⁰ Greene, 1916: 147.

birçok hastayı ücretsiz olarak tedavi ettiği misyoner kaynaklarında belirtilmektedir. Dr. West, 1 Nisan 1876'da öldüğü tarihe kadar, bölgede sağlık hizmeti verecek olan 19 Ermeni gencini de eğiterek hekim olmalarını sağladığı ifade edilmektedir.¹¹¹

---

¹¹¹ Richter, 1910: 133.

III. BÖLÜM: AMERİKAN BOARD'IN BATI TÜRKİYE MİSYONUNDAKİ SAĞLIK FAALİYETLERİ

III. 1. Batı Türkiye Misyonu

Osmanlı coğrafyasına gelen ilk misyonerler Anadolu, Mısır ve Filistin bölgelerinde keşif çalışmaları yapmışlardı. Misyonerlerce kutsal sayılan ve tarihi önemi olan kiliseler bu bölgelerde yoğunluk göstermekteydi.¹¹² Amerikan Board, bu geniş coğrafyada faaliyetlerini daha planlı ve kontrollü sürdürmek için yukarıda da ifade edildiği gibi bölgelere ayrılarak teşkilatlanmıştır. Anadolu topraklarında Board üç bölgede teşkilatlanmıştır. Osmanlı toprakları içerisindeki en büyük misyon teşkilatı olan Batı Türkiye Misyonu, zaman zaman bazı değişiklikler geçirmekle birlikte Trabzon-Mersin çizgisinin batısında kalan yedi istasyon (Trabzon, Merzifon, Sivas, Kayseri, Bursa, İzmir ve İstanbul) ile Trakya bölgesinin de büyük bir kısmını içine alan toplam 102 uç-istasyonda örgütlenmiştir.¹¹³

Amerikan misyonerlerinin, Anadolu topraklarına ilk yerleştikleri yer İzmir olmuştur. İstanbul'un önemi anlaşılincaya kadar misyonerler çalışmalarını buradan yönetmişlerdir. İstanbul'un başkent ve ticari merkez olmasından dolayı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki misyonerlerin de merkezi olması kaçınılmazdı. Yine Osmanlı'daki dini mezheplerin merkezlerinin İstanbul'da bulunması, bu kentin seçilmesine bir diğer nedendi.¹¹⁴ Anadolu'da resmi anlamda bir örgüt kurmak isteyen Amerikan Board, 1831 yılında bu iş için William Goodell'i İstanbul'a göndermişti. Malta'daki ailesini de yanına alan William Goodell, 1831 yılında İstanbul'da Amerikan Board'ın resmi merkezini

¹¹² Hall, 1920: 118.

¹¹³ Kocabaşoğlu, 1999: 110.

¹¹⁴ Stone, 1984: 35.

açmıştır. Goodell, fakir bir New England ailesinin çocuğudur. Philips Academy ve Dartmouth College'den mezun olduktan sonra Andover İlahiyat Okulu'nda eğitim gördü. Goodell, iyi düzeyde Lâtin ve Grekçe biliyordu.¹¹⁵

İstanbul'un misyon merkezi olmasından sonra misyonerler, yoğun bir çalışma içerisine girerek keşif turlarını artık bu merkezden yönetmişlerdir.¹¹⁶ Amerikan Board, en önemli Protestan kolejlerini İstanbul'da açmıştır. Bunlar arasında 1863'te Cyrus Hamlin'in açtığı Robert Kolej'i anılmaya değerdir. Kurucuları, yöneticileri ve çoğu öğretim elemanı misyonerlerden oluşan bu Kolej'de Almanca, İngilizce ve Fransızca gibi Batı dillerinin yanı sıra başta Bulgarca ve Ermenice olmak üzere birçok dil öğretilmekteydi.¹¹⁷ Bu dil öğretimi Kolej'in çok yönlü amacını ortaya koymasından önemlidir.

1860 yılında 18 kilise ve 373 kilise üyesi ile faaliyet göstermiş olan Batı Türkiye Misyonu'nda¹¹⁸, 1884 yılında kilise sayısı 30, üye sayısı ise 1966'yı bulmuştur.¹¹⁹ 1909 yılına ait verilerde, bu misyon bölgesinde misyoner ve yardımcılar 84, yerli yardımcılar 405, kilise 44, kilisenin üye sayısı 4771, okullardaki öğrenci sayısı da 11.181 olarak belirtilmektedir.¹²⁰ Bu misyonun önemli niteliklerinden biri, diğer misyonların da ihtiyacını karşılayan matbaanın 1833 yılında Malta'dan İzmir'e, 1853 tarihinde de İstanbul'a taşınması ile birçok yayının bu bölgeden diğer yerlere ulaştırılmasında merkez olmasıdır.¹²¹ Türkçe yayınlar İstanbul'da, Arapça yayınlar ise Beyrut'ta basılıp çevre

---

¹¹⁵ Kocabaşoğlu, 2000: 35.

¹¹⁶ Reel 582, No 4.

¹¹⁷ Sezer (Arıç), 2012: 132.

¹¹⁸ Herrick, 1910: 7.

¹¹⁹ Herrick, 1910: 7.

¹²⁰ Basmajian, 1910: 67.

¹²¹ Kocabaşoğlu, 2000: 67.

bölgelere dağıtılmaktaydı.¹²² İstanbul'daki bu matbaa, 1880 yılında Antep'te bir matbaa kuruluncaya kadar basın işlerini tek başına sürdürmüştür.

Amerikan Board'ın sağlık alanında çalışma yaptığı merkezler İstanbul, Merzifon, Kayseri, Konya ve Sivas'tır. Bu misyonun istasyonlarında zaman içinde bazı değişiklikler olmuştur. 1900 yılına gelindiğinde bu misyonun önde gelen iki istasyonu İstanbul ve Merzifon olmuştur.¹²³

III. 1. 1. Kayseri Misyonu'nun Kuruluşu

Protestanların Kayseri'deki çalışmaları, 1823'te *British and Foreign Bible Society* (BFBS) ajanı Barker'la başlamıştı. 1839'da İstanbul'dan bir grup Ermeni ile birlikte vaiz Hohannes der Sahagian, 1845'te ise diğer Evangelistler Kayseri'ye gelmiştir. 1849'da çok sayıda kişi, Amerikan Board'ın Antep misyonuna giderek Kayseri için vaiz talep etmişlerdi. Amerikan Board, 1850 yılında yaptığı yıllık toplantıda ilgilenilmesi gereken bölgeler arasına Kayseri'yi de eklemiştir.¹²⁴ Bu doğrultuda 1854 yılında Amerikan Board'ın görevlendirdiği Aziz W. A. Farnsworth ve Aziz J. N. Ball şehre gelerek misyonu kurmuşlardır. Misyonerler, Kayseri istasyonunda öncelikli olarak dini çalışmalara önem vermiş ve 1854 yılında bir Protestan kilisesi açmıştır.¹²⁵

Misyonerlerin Kayseri bölgesinde en çok etkili oldukları alanlardan biri de eğitim çalışmaları olmuştur. Bu merkezde misyonerlerin ilk eğitim faaliyetleri Pazar Okulları ve ilkokullar seviyesindeydi. Ardından rüştiye ve idadi düzeyinde geliştirilen eğitim kurumları, açılan anaokullarında verilen eğitimlerle de desteklenmiştir. Kayseri

¹²² Barton, 1908: 97.

¹²³ Kocabaşoğlu, 2000: 110.

¹²⁴ Kocabaşoğlu, 1999: 69.

¹²⁵ Arpee, 1936: 152.

istasyonunda ilkokullardan sonra orta dereceli okul olarak önce 1871 yılında Talas'taki Talas Amerikan Kız Koleji eğitime başlamış, daha sonra 1883 yılında Kayseri'deki Erciyes Erkek Protestan Lisesi kurulmuştur. İlerleyen yıllarda ise Kayseri istasyonu içerisinde Yozgat Erkek Protestan Lisesi, İstanos Erkek Protestan Lisesi ve Talas Amerikan Erkek Koleji Amerikan Board misyonerlerinin açtıkları orta dereceli eğitim kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²⁶ 1903'e gelindiğinde Amerikan Board'ın şehirde 3 erkek misyoner ile eşleri, 6 kadın misyoneri, 74 kadın ve erkek yerli çalışanı, Kayseri merkeze bağlı 35 dış istasyonu, 25 ibadet yeri, 2 misyon okulu, 1 hastane ve 1 dispanseri olan 1008 kişilik bir Protestan cemaati bulunmaktaydı.¹²⁷

Misyonerlerin asıl çalışma alanları Kayseri'den daha çok Erkek ve Kız Kolejleri, Hastane ve Anaokulunun bulunduğu Talas idi. 1910 yılına ait Amerikan Board raporunda, Talas'taki misyoner okullarında 261 öğrenci bulunurken, hastanede 40 yatak bulunmaktaydı. Otuz dış istasyonda 1299 kilise üyesi, 2083 öğrenci ile 78 yerli çalışan bulunmaktaydı. Bu dış istasyonların çoğu, kendi gelir giderini karşılayabilmekteydi. Toplam yıllık harcamanın yarısından fazlası yerel cemaat tarafından karşılanmaktaydı. Yine bu raporda Talas'ın güney doğusunda büyük bir Kürt ve Avşar nüfusundan da bahsedilmektedir.¹²⁸

Kayseri'de ilk Amerikan Misyon Merkezi kurulduktan sonra yapılan inceleme sonucunda Talas, misyoner faaliyetleri için en uygun yer olarak belirlenmiş ve 1870 yılında buraya bir uç istasyon kurulmasına karar verilmiştir.¹²⁹ Talas misyonu, Kayseri misyonuna bağlı olarak kurulmuş ise de zamanla merkez istasyon konumuna gelmiştir.

---

¹²⁶ Demir, 2012: 1407.

¹²⁷ Dwight, 1904: 362-363.

¹²⁸ Herrick, 1910: 5.

¹²⁹ Cesarea Station, 1910: 7.

1914 yılında Kayseri misyonu, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Osmanlı Devleti tarafından kapatılmış olup, Cumhuriyet döneminde bir daha Kayseri'nin hiçbir yerinde misyon açılmamış ve faaliyet göstermemiştir. Ancak Talas misyonu 1927'de yeniden faaliyete geçerek eğitim ve sağlık alanındaki çalışmalarını 1972 yılı sonuna kadar sürdürmüştür.¹³⁰

III. 1. 1. 1. Dr. William S. Dodd'ın Kayseri'ye Gelişi

Kayseri istasyonunda 1860'lı yılların başında kısa süreli de olsa Dr. Henry S. West tarafından sağlık çalışmaları başlatılmıştır. Sağlık kuruluşlarının yetersizliği nedeniyle misyonerlerin bu alanda etkinlik göstermesi kaçınılmaz olmuştur. Sağlık çalışmalarının Misyoner faaliyetlerine hız katacağı düşüncesiyle,¹³¹ 20 Kasım 1886'da Dr. William S. Dodd şehre gelmiştir. Dr. Dodd, sağlık çalışmalarını ilk başlarda gezici olarak sürdürmüştür. Şehirde bir yıl kaldıktan sonra Dr. Dodd, medikal çalışmalarını Kayseri'ye 10 km mesafedeki Talas'ta da devam ettirmiştir. İlk başlarda ücret almadan fakir hastalarla ilgilenen Dr. Dodd, tıbbi çalışmalarına ilginin artması üzerine 1887 yılında klinik etrafında çalışmalarını sürdürmüştür. Dr. Dodd'ın kayınpederi 5.000 dolarlık bir bağış ile bölgedeki sağlık çalışmalarına destek olmuştur.¹³² Bu klinik önceleri başta Ermeniler olmak üzere Rumlara ve okul öğrencilerine hizmet vermesine rağmen, bölgede bu alanda hizmet veren başka sağlık kuruluşu olmadığından, Türk hastalar da artan oranlarda kliniğe müracaat etmekteydi. Talas'ta Dr. Dodd'ın bu çalışmalarına papaz Dr. Wilfred Post'ın da destek vermesiyle Türkiye'nin en önemli tıp merkezlerinden biri kurulmuştur.¹³³

¹³⁰ Özsoy, 1995: 57.

¹³¹ Hoover, 1912: 3.

¹³² Usher, 1891: 292.

¹³³ Mazıciöğlu, vd. 2009: 99.

Teşkilatın 1898 yılı verilerinde Talas'taki klinikte yatan hasta sayısı 82, 30 Aralık 1899 tarihine ait raporda ise, 85 olarak belirtilmektedir. Bu dönemde tedavi gören hastaların 22'sinin Müslüman olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca tedavi edilen hastaların 48'inin tamamen ücretsiz tedavi edildiği ve sadece 9 hastanın yatak ücretini ödediği belirtilmektedir. Hastaların 28'i az veya çok yatak ücretinin yanı sıra ameliyat ücretlerini ödemiştir. 85 hastanın hastanede geçirdiği toplam gün sayısı 1337 idi. Bu dönemde hastanede, iki ölüm olayının meydana geldiği, bunların mesane ameliyatı olan ve hastaneye girmeden menenjit ile ilerlemiş bir kişi olduğu belirtilmektedir. Hastanede tedavi gören birçok hasta ameliyattan sonra ayakta tedavilerinin sürdürülmesi için civardaki evlere yerleştirilmekteydi. 1899 yılına ait Dispanser verilerinde ise yeni vaka sayısı 2641 olup, bunların 1707'si ücretsiz tedavi edilmiştir. Bu hastaların da üçte birinden fazlasının Müslüman olduğu ifade edilmektedir. Eskilerle birlikte görülen vaka sayısı yaklaşık 5088'dir. Misyon çalışmaları için hastaların evlerine yapılan ziyaretler önemliydi. Bu doğrultuda misyonerler 444 kez hasta ev ziyareti yapılmıştır. Hastanede erkek olan hemşirelerin protestanlığı yaymak için büyük çaba sarf ettiği, bunlardan birinin gelecekte doktor olmayı hedeflediği de belirtilmektedir. Bu döneme ait misyon raporlarında sağlık çalışmalarının bir sonucu olarak tedavi edilen hastalardan inanç değiştirenlerin olduğu vurgulanmaktadır. Bu dönemde 2 Rum, Protestanlığa geçmiştir. Misyon raporlarında hastaneye yatan hastalara ister Müslüman ister Rum veya Ermeni olsun, İncil ya da kutsal metinler verildiği belirtilmektedir.¹³⁴

1899 yılında Kayseri misyonunun sağlık çalışmaları ile ilgili aşağıdaki tabloya göre mali açıdan gelir ve gider durumunun denk olduğu anlaşılmaktadır.

---

¹³⁴ Reel 606, No: 957.

Tablo 2: Kayseri Misyonu Medikal Çalışmalarının Mali Görünümü
(31 Aralık 1899)

Gelirler	Dolar	Giderler	Dolar
1 Haziran 1899'dan elde kalan	3,110.16	Başhemşire'nin maaşı, araç-gereç, seyahat vb.	706.58
Hastalardan alınan yatak ücreti	130.50	Asistan doktor maaşı	466.40
Ameliyat ücreti	1,011.53	Eczane, ilaçlar ve eczacının maaşı	1,519.32
Tıbbi uygulama	645.30	Yatılı bölüm	210.19
Asistan doktorun tedavisinden elde edilen ücret	178.60	Diğer giderler: vergi, yakıt, aydınlatma, cerrahi malzemeler	620.36
Eczane	1,452.15	Yeni hastane için inşaat malzemesi	755.48
Bağışlar	1,292.72	Yeni hastane için yatak	187.00
Faiz	67.64	31 Aralık 1899'da Kayseri'de nakit	100.00
		31 Aralık 1899'da New York'ta nakit	3,323.27
Toplam	7,888.60	Toplam	7,888.60

Kaynak: ABCFM Reel 606, No: 957.

Gelirler içerisinde sağlık çalışmalarından elde edilen gelirlerin yanı sıra yapılan bağış miktarı da önemli bir yer tutmaktadır. Yine gelirler içerisinde eczaneden elde edilen kazancın en yüksek oranı oluşturduğu görülmektedir. Giderler içerisinde personel maaşları harcamaların önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Kurulacak yeni hastanenin bazı giderlerinin eldeki bütçeden yapıldığı görülmektedir.

III. 1. 1. 2. Talas Amerikan Hastanesi'nin Açılması

Hastanenin 1899 yılına ait raporunda, hastaneye Kansas şehrinden Emma Darling Cushman'ın başhemşire olarak gelecek olmasının önemi belirtilerek, yeni hastanenin inşaatının başlaması için uygun bir yer arayışının devam ettiği ve resmi izin alınmadığı belirtilmektedir. Yer konusu ve izin işlemlerinin zorunluluğu ifade edilirken süreç içerisinde bu işlerin çözüleceği de belirtilmektedir. İzin işlemlerinin çözülmesi için resmi başvuru, Amerikan elçisi Oscar Solomon Straus tarafından yapılmıştır. Eylül ayında, resmi izin olmadığı gerekçesiyle medikal bölümün kapatılması için, devlet yetkililerince bir uyarı verilmişse de misyonerler izin işlemlerinin elçinin elinde olduğunu belirten bir cevap vererek süreci geciktirmişlerdir. Misyonerler bu gelişmelere rağmen bölgede hastane yapımı konusunda yerel yöneticilerden destek aldıklarını da belirtmektedirler.¹³⁵ Bayan Cushman'ın şehre gelmesiyle 1899'da dispanserin yanında bir ikamet binasının yapımı için izin alınmıştır. Bayan Cushman hastaların tıbbi tedavilerinin yanı sıra manevi yanlarıyla da ilgilenmekteydi.¹³⁶

1900 yılına ait yıllık raporda, hastanenin yerleşik düzene geçtiği/kurulduğu belirtilmektedir. Bu zamana kadar sıkışık temiz olmayan, geçici mahallelerde hizmet verildiği, artık sağlam ve güzel, birçok odası olan bir binaya sahip olunduğu aktarılmaktadır. Misyonerler bu hastane binasının, hükümetin gözünde sadece bir ev olarak görüldüğünü de belirtmektedirler. Hastanenin, misyon yerleşkesinin içinde, batıya bakan Kayseri ovasına nazır bir yerde kurulduğu, üç katlı ve bir bodrumdan oluştuğu belirtilmektedir. Gösterişli üç katlı taş yapılı hastane binasında bekleme odası, ilaç odası ve muayene odaları bulunmaktaydı. Eldeki paranın yetersizliğinden dolayı dokuz ya da on

¹³⁵ Reel 606, No: 956.

¹³⁶ ABA, Emma D. Cushman.

yataklı iki koğuş bitirilebilmişti. Hastanenin özellikleri belirtilirken binanın taşlarının tufa (*Kireçtaşı*), renklerin açık gri, koyu kırmızı süslemeli, sert taşlardan oluştuğu, koğuşlar ve ameliyat odasının açık ve havadar olduğu belirtilmektedir. Özel hastalar için de birkaç ayrı oda bulunmaktaydı. Yönetici olarak Bayan Cushman'nın da bir odası vardı. Hastane binasının ederi 7,172.61 dolar olarak belirtilmektedir. Bina için ruhsat almanın gelecek yıllarda zor olabileceği, misyoner çalışmalarına olumsuz yaklaşan bir yöneticinin atanmasının işi zorlaştıracağı kaygısı da misyon raporlarında ifade edilmektedir.¹³⁷

Sağlık alanındaki faaliyetlere yardımcı olunması için Talas'taki Amerikan Erkek ve Kız okulundaki gönüllü öğrencilere tıbbi dersler verilerek yardımcı hekim ve hemşire ihtiyacı karşılanmaya çalışılmaktaydı. Haftanın iki günü özel kliniğinde Kayseri ve Talas'taki hastalarla ilgilenen Dr. Dodd, geri kalan günlerde Yukarı Talas'ta Amerikan Hastanesinde tedavi çalışmalarını 1911 yılına kadar devam ettirmiştir.¹³⁸

30 Kasım 1900 tarihli raporda, 376 operasyondan 28'inin yeni ameliyat odasında, diğerlerinin de dispanserdeki ameliyat odasında yapıldığı belirtilmektedir. Bu dönemde taş çıkarma (*suprapubic lithotomy*) ve bağırsak obstrüksiyonu (*intestinal obstruction*) ameliyatı sonucunda iki hasta ölmüştür. Yine dışarıda yapılan ameliyatlarda dört kişi ölmüştür. Hasta sayısı önceki yıl 3675 iken, bu dönem 4154 olmuştur. Bu süreçte 749 kez hastaların evi ziyaret edilmiştir. İlk zamanlarda yeni hastaların yarısından daha fazlasını Müslümanların oluşturduğu belirtilmektedir. Yeni yılın başında hükümet, medikal bölümünün kapatılması için tekrar emir göndermişse de, İstanbul'da Amerika Maslahatgüzarı Lloyd Carpenter Griscom, 10 yataklı hastanenin kanundan önce kurulduğunu bunun için kapatılmaması gerektiği, bu emrin yerel otoritelere de iletilmesini

---

¹³⁷ Reel, 618, No: 20.

¹³⁸ Hoover, 1912: 3.

yetkililerden istemiştir. Griscom'ın ısrarlı girişimleri de izin (ruhsat) alma konusunda etkili olamamıştır.¹³⁹ 1900 yılına ait rapordan Kayseri'deki misyonun sağlık çalışmalarının mali görünümünü incelenmektedir.

**Tablo 3: Kayseri Misyonu Medikal Çalışmalarının 11 Aylık Mali Görünümü
(30 Kasım 1900)**

Gelirler	Dolar	Giderler	Dolar
1 Ocak 1900, New York'tan alınacak olan	3.323,27	Hastane binası	5.972,82
1 Ocak 1900 Kayseri'de olan	100.00	Gıda maddeleri	431.82
Yatan hastalardan	192.28	Hizmet (araç-gereç)	326.08
Ameliyatlardan	1.183,26	Cerrahi malzeme vb	267.22
Tıbbi uygulama	432.43	Yakıt ve aydınlatma	127.38
Asistan doktorların geliri	171.38	Mobilyalar	794.29
Eczane geliri	1.516,23	Asistan doktor	408.10
Misyonerlerin katkıları	2.360,01	Eczane	1.484.25
Faiz	42.21	Muhtelif	178.35
New York'taki kasa 1 Ocak 1900	700.00	New York'taki kasa 30 Kasım 1900	732.17
Kayseri'deki kasa 1 Ocak 1900	766.66	Kayseri'deki kasa 30 Kasım 1900	65.25
Toplam	10.787,73	Toplam	10.787,73

Kaynak: ABCFM Reel, 618, No: 21.

Buna göre misyoner raporlarında mali bütçenin genelde denk olduğu anlaşılmaktadır. Bu raporda giderler içerisinde hastane binasının harcamaları önemli yer tutmaktadır. Gelirler kısmında ise de Amerika'dan gelecek para ve misyonerlerin kişisel bağışlarının hastane binasının yapımında harcanan giderleri karşılayacak miktarda olduğu görülmektedir.

Amerikan Board'ın medikal çalışmaların sürdürülmesinde Kayseri'de Dr. Dodd, New York'ta ise mali işlerden James M. Speers sorumluydu. 1904 yılı raporunda

¹³⁹ Reel 618, No: 21.

hastane çalışmalarının geçen yıla göre düşük olduğu, Talas'ta her gün açık olan dispenserin yanı sıra Kayseri'de haftanın üç günü açık olan dispenser çalışmalarına da devam edildiği belirtilmektedir.¹⁴⁰ 5 Nisan 1905 tarihli raporda, Talas'ta Dr. Delyanides ve Rum asistanın çalışmalara devam ettiği, bu yıl medikal seyahatlerin yapılmadığı belirtilmektedir. Bu dönemde hastanede yatan hasta sayısı 220, bu hastaların hastanede geçirdiği gün sayısı ise 4469 olarak verilmektedir. Yine bunların 124'ü erkek, 96'sı kadın idi. Diğer açıdan bunların 68'si Müslüman, 152'si Hıristiyan idi. Hastaların 74'ünün ödeme yapmamış olduğu, 57 kişinin ise 5 dolardan daha az ödeme yapmış olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde hastanede 7 ölüm vakası meydana gelmiştir. Hastane ve çevre bölgelerde yapılan cerrahi operasyon sayısı 336'dır. Ayakta yapılan tedavi sayısı eski ve yeni olmak üzere toplam 6131'dir. Bunun içinde evlere yapılan 625 ziyaret de bulunmaktadır. Bağışların dışında toplam medikal gelir 1.922,75, toplam gider ise 2.021,10 dolardı. Eczanenin geliri 1005, gideri ise 701 dolardı. Misyonerler için hastane Evangelist hizmetin merkezi olarak görülmekteydi. Bu misyon raporunda belirtildiğine göre bir kavgayı ayırmaya çalışan 35 yaşında ve bekçilik yapmakta olan Ahmet'in kolundan yaralanması sonucu hastaneye geldiği, tedavi edilerek hayatının kurtarıldığı, daha sonra ise bu kişinin sargı için dispensere geldiğinde Hıristiyan olmak istediğini misyonerlere ifade ettiği aktarılmaktadır. Ahmet'in eşini ve annesini de hastaneye getirmiş olduğu ve misyoner çevresinde Protestan Ahmet olarak anıldığı ve haftada birkaç kez gelerek özel dualara katıldığı misyoner raporlarında belirtilmektedir.¹⁴¹

30 Haziran 1905 yılı raporuna göre yatan hasta sayısı 342'dir. Bu hastaların 95'i Müslüman, 247'si Hıristiyan'dır. Tedavi edilen hastaların 95'i hiçbir ücret ödemez iken, 104 kişi 5 dolardan daha az ücret ödemiştir. 143 kişinin ise hiçbir ücret ödemediği

¹⁴⁰ Reel 618, No: 66.

¹⁴¹ ABA, 0011 00933, No:6-7.

belirtilmektedir. Bu yıl içerisinde hastanede 461 ameliyat yapılırken, dispanserde veya çevre yerlerde 8186 tedavi yapılmıştır. Yine bu dönemde 1056 ev ziyareti söz konusudur. Yerel kaynaklardan elde edilen gelir 3480 dolar'dır.¹⁴² Bu rapora göre hasta sayılarında olduğu gibi gelirlerde de artış görülmektedir. Hemşireler hastalarla ibadet ve din öğretimi konusunda özel ilgileniyorlardı. Hemşireler hastalar için tıbbi görevlerinin yanı sıra, bir nevi öğretmen gibi de çalışmaktaydı. Buna ek olarak Hemşireler, hastalarına İncil'den ayetler ve ilahiler öğretmekteydi. Ayet ve ilahiler Ermenice, Türkçe ve Rumca okunmaktaydı. İncil'in yanı sıra, Avedepar gazetesi ve kütüphanedeki diğer kitaplar da hastalara okunmaktaydı.¹⁴³ Erkek hemşireler, sağlık çalışmalarının dışında boş zamanlarında Talas'ta İncil satmaktaydı. Kadın hemşireler ise mahallelere ziyaretler yaparak ve özellikle eski hastaları bularak onlarla görüşmekteydi. Bunlara her türlü yardımlar yapılırdı. Bu çalışmalarda bulunanların yarısı aynı zamanda kilise üyesiydi. Battle Creek'ten (Michigan'da bir şehir) Bayan North'ın hastaneye çalışmak için gelmesiyle sağlık çalışmalarının daha da güçlendiği ifade edilir. Bayan North, şehre gelince öncelikle dil öğrenmeye başlamıştır. Misyonerler iki gencin masraflarını karşılayarak Eczacılık eğitimi için Beyrut'a göndermişlerdi. Bunlardan biri Rum hemşire, diğeri ise Ermeni eczacı yardımcısıydı. Bu dönemin Aralık ayında sağlık çalışmaları için Niğde ve Ereğli gibi bölgelere de gidilmiştir.¹⁴⁴

1905-1906 yılında misyoner çalışmalarında bazı değişiklikler olmuştur. Bayan Cole, Board'dan istifa ederek şehirden ayrılırken, Bayan North hemşire bölümünün yönetimini üstlenmiştir. Bayan Post ise hastanenin yöneticisi olmuştur. Dr. Post da medikal çalışmaları üstlenmiştir. 1905-1906 yılı 30 Haziran sonu raporundaki bilgilere göre

---

¹⁴² Reel 618, No: 86.

¹⁴³ Reel 618, No: 87.

¹⁴⁴ ABA, 0009 00765, No:6-7.

hastanede yatan hasta 401 kişidir. Koğuştta kalanların ortalama gün sayısı 16 idi. 401 hastanın 243'ü erkek, 158'i kadın idi. Bu hastaların 132'si Müslüman, 269'u ise Hıristiyan idi. Tedavi edilenlerin 89'u hiçbir ödeme yapmazken, 312 kişi yatak ve tedavi ücretinin bir kısmını ödemiştir.¹⁴⁵ 108'i de 5 dolardan daha az ödeme yapmıştır. Hastane içinden ve dışından 560 operasyon yapılmıştır. Hastane çevresindeki bölgelerden gelen toplam hasta sayısı 4764'tür. Evlerde hasta ziyareti ise 494 idi. Her üç hastadan biri dispansere muayene için ücret ödemekteydi ve yerel kaynaklardan elde edilen toplam gelir 5000 dolardı. Bu dönemde yaklaşık 400 dolar bütçe açığı oluştuğu da ifade edilmektedir.¹⁴⁶

Misyoner kaynaklarında belirtildiğine göre, Osmanlı devletinin resmi görevlisi olan Mustafa Efendi şehirden ayrılırken hastane için 2 lira bağışta bulunmuş ve hastanenin çalışmalarından memnun olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁷ Tedavi için gelip klinikte sıra bekleyenlere okumaları için dini metinler verilmekteydi. Hastanede hemşire ve hizmetliler için İncil sınıfları bulunmaktaydı. Koğuşlarda günlük duaların yanı sıra Pazar ibadetleri de yapılmaktaydı. Kutsal kitabın Müslüman hastalar tarafından da okunduğu iddia edilmektedir.¹⁴⁸ Dr. Post, çalışmalar yapılırken ekonomik sıkıntılar yaşandığını, bölgenin yoksul olmasından dolayı uygulamada gelir ve gider dengesinin sağlanamadığını belirtmektedir.¹⁴⁹

Dr. Dodd için çevre bölgelerde tedavi amaçlı geziler yapmak önemliydi. Bu doğrultuda 1905-1906 döneminde ilk olarak Bozok ve Yozgat bölgesine ikinci olarak da Ürgüp, Nevşehir ve Aksaray bölgelerine sağlık gezileri yapmıştır.¹⁵⁰ Misyoner

¹⁴⁵ ABA, 0010 00793, No: 10.

¹⁴⁶ Reel 618, No: 107.

¹⁴⁷ Reel 618, No: 109.

¹⁴⁸ Reel 618, No: 266.

¹⁴⁹ Reel 618, No: 110.

¹⁵⁰ ABA, 0010 00830, No: 4.

çalışmalarında bu geziler, diğer misyoner çalışmalarıyla girilemeyen yerlere bu yolla ulaşılması açısından, olumlu sonuçlar vermektedir. 1907 Haziran ayı sonu raporuna göre; yatan hasta sayısı 330, bu hastaların hastanede geçirdiği toplam gün sayısı 5.883 idi. Misyon raporlarında hastane dışında yapılan tedavi 4.098'dir. Toplam ameliyat sayısı ise 482'dir. Ameliyatlardan elde edilen gelir 1.105,67 dolar; tıbbi uygulamalardan 379.85 dolar, ilaç satışından 916.21 dolar, yatan hastalardan 1.347,68 dolardı. Yerel kaynaklardan elde edilen gelir ise 3.749,41 dolardı.¹⁵¹

Bu dönemde hastanede eğitimli üç hemşire görev yapmaktaydı. Bayan Moore, İngiltere'den gelip hastanede yoğun bir şekilde dört ay çalışmıştır. Kliniklerde şehirden ve çevreden gelen 1500'ün üzerinde hasta tedavi edilmiştir. Dr. Hadji-Savas, her sabah ayakta tedavi olanlara ve öğrencilere yardım etmekteydi. Hastanede günlük yaklaşık 30 hasta tedavi görmekteydi. Yatan hasta bölümünde 320 hasta tedavi edilmiştir. 229 hastaya cerrahi müdahale ile 83 hasta ise ilaçla tedavi edilmiştir. Yatan hastaların 182'si erkek, 130'u kadındı. Bunların 201'i Ermeni, 57'si Türk, 47'si Rum, 7'si ise Amerikalı, Çerkez ve Azerbaycanlı idi. Yapılan 250 ameliyatın 10'u başarısızlıkla sonuçlanmış ve 2 iki kişi hayatını kaybetmişti. İki kişi de ilaç tedavisinden sonuç alınamadığı için hayatını kaybetmiştir. Görevli doktorlar tarafından dış istasyonlara birçok ziyaretler yapılmaktaydı.¹⁵² Bu yılki medikal çalışmaları, Dr. Marden, Hoover, Hadji Savas devam ettirmişlerdir. Hemşire olarak Bayan Moore, Dorikian ve eğitim sınıfındaki dört yardımcı bulunmaktaydı. Dispanser ve klinikler kesintisiz olarak yıl boyunca çalışmalarını sürdürürken, koğuşlar sadece bir ay kapalı kalmıştır.¹⁵³

---

¹⁵¹ Reel 618, No: 124.

¹⁵² Reel 618, No: 236.

¹⁵³ Reel 618, No: 265.

1907 Haziran sonuna ait misyon raporunda, hastaların hastanede harcadığı toplam gün sayısı 5883, hastanede dışındaki vaka sayısı ise 4098'dir. Bu süreçte toplam cerrahi operasyon sayısı da 482'dir.¹⁵⁴ 1907 yılına ait Kayseri misyonunun sağlık çalışmalarından elde edilen gelirler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 4: Kayseri Medikal Çalışmalarının 1907 Yılı Sağlık Geliri

Gelirler	Dolar
Cerrahi operasyon	1,105.67
Tedaviler	379.85
İlaç satışı	916.21
Yatan hastalar	1,347.68
Toplam yerel gelirler	3,749.41

Kaynak: ABA, 0010 00830, No: 4.

30 Haziran 1908 yılına ait raporda, Dispanser binasına ek olarak üç odadan oluşan bir kat yapıldığı, bu bölümün erkek ve kadın bekleme odası ve eczane olarak kullanılacağı belirtilmektedir. Yine hastaneye gelen hastaların hayvanlarını bağlaması için avluda bir yer yapılmıştır. Binanın arkasındaki eğimli arazideki iki bahçe hastaneye katılarak tepe üzerindeki 200.000 galonluk mahzenden içme ve bahçe sulama suyu sağlanmış, su binaya demir borularla taşınmıştır.¹⁵⁵ Bu dönemde William S. Dodd ve Wilfred M. Post sorumlu doktorlar olarak görev yaparken, Bayan Emma D. Cushman, hastane yöneticisi, Bayan Rachel B. North başhemşire olarak görevliydi. Bu dönemde misyonerler Yozgat ve kuzeydeki köylere yönelik beş haftalık bir gezi yapmıştır. Gezilerde ilaç, tıbbi araç-gereçler de bulundurularak hastaların tedavilerinde kullanılmıştır. Bu araç-

¹⁵⁴ ABA, 0010 00830, No: 4.

¹⁵⁵ Medical Missionary Work at Cesarea, 1908: 5.

gereçler at arabasıyla taşınmaktaydı. Hasta görüşmeleri ve seyahatler gündüz vakti yapılırken, dinsel çalışmalar ve toplantılar akşamları olmaktaydı.¹⁵⁶ Misyonerler gezilen bütün köylerde İncil eğitimi almaya istekli insanlarla karşılaştıklarını belirtmektedirler. Seyahatlerde yapılan müdahaleler genelde küçük operasyonlar olup, daha önemli durumlarda hastaların hastaneye gelmeleri istenmekteydi. Yapılan bu seyahatlerde 1500'ün üzerinde hastaya bakılmıştır. Dr. Post, Ürgüp, Nevşehir ve Aksaray'da Mart ayı boyunca çalışmalarda bulunmuş, zamanının çoğunu Nevşehir'de birçok operasyon yaparak geçirmiştir. Bu sağlık seyahatlerinden ekonomik olarak kazanç elde edilirken, maneviyatta da Nevşehirliiler üzerinde etki sağlandığı ifade edilmektedir.¹⁵⁷

William S. Dodd'ın Talas Hastanesi'nin 1908-1909 yılına ait raporunda belirttiğine göre hastaneye kabul edilen erkek hasta sayısı 258, kadın sayısı 133 idi. Bunların 104'ü Müslüman geri kalanı da Hıristiyanlardan oluşmaktaydı.¹⁵⁸ Yıl boyunca ortalama 24 yatak kullanılmıştır. Hastalara 594 cerrahi operasyon yapılırken bunların içerisinde küçük müdahaleler bulunmamaktadır. Bu dönemde 14 ölüm meydana gelmiştir. Dispansere gelen yeni vaka sayısı 2,415 idi.¹⁵⁹ Doktorlar, Aksaray, Kırşehir, Ürgüp, Nevşehir, Konya, Haçin'i ziyaret ederek birçok hasta tedavi etmiştir.¹⁶⁰ 1909 yılı Talas Hastanesi raporunda, hastanede 291, dispanserde 6943 tedavinin yapıldığı, 748 de ev ziyaretinin gerçekleştirildiği belirtilmektedir.¹⁶¹ Bu sayıya bakıldığında misyoner çalışmalarında ev ziyaretlerine ayrı bir önem verildiği görülmektedir.

¹⁵⁶ Medical Missionary Work at Cesarea, 1908: 8.

¹⁵⁷ Medical Missionary Work at Cesarea, 1908: 9.

¹⁵⁸ Medical Missionary Work at Cesarea, 1908: 11.

¹⁵⁹ The American Board of Commissioners for Foreign Missions, (1908-1909). 1909: 58.

¹⁶⁰ ABA, 0010 00857, No: 1-2.

¹⁶¹ The American Board of Commissioners for Foreign Missions, (1908-1909). 1909: 58.

Hastanedeki misyoner gücü Ekim 1908’de İngiltere’den Bayan Mathiesen’nin gelmesiyle artacaktır. Yabancı hemşirelerin az olması nedeniyle yerli hemşirelerin eğitilmesi önemliydi. Hastanede eğitim alan hemşirelere; anatomi, tıbbi malzemeler, bakteriyoloji, bandaj, cerrahi hemşirelik dersleri verilmekteydi. Hemşirelik eğitiminin yanında öğrencilere dini çalışmalar ve İncil de öğretilmekteydi. İncil derslerinde yaratılış, İbranice ve Mesih kehanetleri okutulmaktaydı. Bu dönemde eğitim alan altı kişiden dört kişiye diploma verilmiştir.

Hastane koşullarında hemşireler ellerinde İncil’le dolaşarak satmaya çalışırken, doktorların hastalarını İncil okumaları konusunda cesaretlendirdiği belirtilmektedir.¹⁶² Pazar günleri hastalara ilahiler söylenerek moral verilmekteydi. Talas’taki İncil okuyucuları da Salı öğleden sonraki günlerini hastane koşullarında geçirmekteydiler.¹⁶³ Amerikan Board’ın Talas Amerikan Hastanesi’nin 1908 yılına ait mali durumuyla ilgili rapor aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 5: Talas Amerikan Hastanesi Mali Raporu (30 Haziran 1908)

Gelir	Dolar	Gider	Dolar
1 Temmuz 1907’den kalan nakit	1.417.15	Hemşire ve hizmetli maaşları	1.162.32
New York’taki nakit	5.666.57	Hastane için ilaç, sargı bezi araç-gereçler	887.39
Amerikan’dan gelen	862.84	Yerli doktorların 10 aylık maaşı	368.59
Hastalardan elde edilen	1.480.29	Temizlik malzemeleri	1.475.54
Ameliyatlardan elde edilen	1.679.39	Yakıt ve yağ	508.82
Doktor tedavisi	716.01	Posta ve telgraf	19.40
Eczane	1.306.01	İncil ve diğer kitaplar	11.31
Bağışlar	2.347.19	Mobilya ve koğuş malzemeleri	359.70
Princeton Üniversitesi (1881 dönemi) mezunlarından	285.00	Eczacı ve yardımcısının maaşı	317.55

¹⁶² Medical Missionary Work at Cesarea, 1908: 12.

¹⁶³ Medical Missionary Work at Cesarea, 1908: 13.

	Sigorta	29.52
	İlaç stoku	1.096.57
	Vaiz ve dispanser yardımcısı	123.20
	Yeni dispanser binası	1.595.79
	Su deposunu da içeren yeni mülk	1.378.39
	Bina tamirâtı	365.24
	Hükümet giderleri	102.12
	Atların bakımı	220.61
	Amerikalı doktor ve hemşirelerin maaşı	1.574.63
	Miss Cushman'nın maaşı	208.04
	Türkçe ders	9.20
	Beyrut'taki öğrencilerin öğrenimi	268.40
	Yıllık raporların basımı ve posta ücreti	96.50
	Çeşitli giderler	133.51
	30 Haziran 1908 Kayseri'de eldeki nakit	1.544.05
	30 Haziran 1908 New York'ta eldeki nakit	1.906.06
Toplam	15.760.45	Toplam 15.906.06

Kaynak: Medical Missionary Work at Cesarea, For the year ending june 30th. 1908.

Tabloda belirtilen tarihteki gelirlerde özellikle farklı çevrelerden bağış alınması önemli bir yer tutmakta ve dikkat çekmektedir. Giderler içerisinde ise personel maaşı en çok harcama kalemini oluştururken, Türkçe ders ücreti de harcamalar içerisinde görülmektedir.

1910 yılına ait Dr. Dodd'ın raporunda hastanede yatan hasta sayısı 460 olarak verilmektedir. Bunların 122'si Müslüman, 338'si Hıristiyanlardır. Dispanserde ve çevre bölgelerde 3.433 farklı hastaya 7.176 tedavi uygulanmıştır. Yine bu hastalara 732 cerrahi

operasyon yapılmıştır. Aynı raporda yerel kaynaklardan 5.356 dolar gelir elde edildiği de belirtilmektedir.¹⁶⁴

Hastane malzemelerinin sağlanması Dr. Dodd ve Post'un arkadaşlarının karşılanmaktaydı. Amerikan Board'ın hastanenin ihtiyaçların karşılanması konusunda yaklaşımı ne olumlu ne de olumsuzdu. Hastalar, hastaneye at, eşek, manda gibi hayvanlarla ve vagonla gelmekteydi. Ancak kalacak yer sorunundan dolayı geri dönmek zorunda olmaları sıkıntı yaratmaktaydı. Misyonerler zaman zaman vergilerin de çok ağır olmasından şikâyet etmekteydi.¹⁶⁵

III. 1. 1. 3. Hastanenin Zorunlu Kapanışı ve Tekrar Açılması

1911 yılında Dr. Dodd ve Dr. Post Konya'da hastane açmak için Talas'tan ayrılmıştı. Bu dönemde Talas Hastanesinde malzeme yetersizliği de misyonerler için ayrı bir sorundu. Bu gelişmeler üzerine hastane misyon tarafından kapatılmıştır.¹⁶⁶ Ancak altı aylık bir aradan sonra hastanenin araç gereçleri İstanbul'dan, ilaçlar ise Londra'dan getirildi. Araç gereçlerin temin edilmesi üzerine Merzifon Amerikan Hastanesi'nde 5 yıl çalışarak deneyim kazanan Dr. Alden R. Hoover yönetiminde Talas Amerikan Hastanesi 1 Eylül 1911'de tekrar açıldı.¹⁶⁷

Misyoner raporlarında eksikliklere rağmen güçlü bir çalışmayla, kısa sürede sorunların çözülmeye başlandığı ifade edilmektedir. Hastanede 1 Amerikalı, 1 Ermeni yardımcı doktor, 1 Amerikalı ve 5 yerli hemşire, 1 diplomalı eczacı, 3 hademe, 10 hizmetli

¹⁶⁴ The One Hundredth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, (October 11-14), 1910: 111.

¹⁶⁵ Reel 636, No: 111.

¹⁶⁶ Reel 636, No: 110.

¹⁶⁷ Hoover, 1912: 4.

ile tekrar çalışmalara başlanmıştır.¹⁶⁸ Bu dönemde hastanede 55'i yataklı, 1665'i ise ayakta olmak üzere toplam 1720 kişi tedavi edilmiştir. 323 de cerrahi müdahale yapılmıştır.¹⁶⁹ 1911 yılında hastaneye başvuranların yaklaşık üçte birinin Müslüman, üçte ikisinin de Hıristiyanlardan oluştuğu belirtilmektedir. Hastane yılın 325 günü hastalar için açık tutulmaktaydı. Çalışanlarının dinlenmesi ve hastane bakımı için belirli zamanlarda kapalı tutulmaktaydı. Salgın hastalıklar, Osmanlı Devleti için büyük bir sorundu. Örneğin 1911 yılı kış aylarında görülen kızamık salgını, tedavi yetersizliği yüzünden 100'e yakın çocuğun ölümüne neden olmuştur.¹⁷⁰ Yine Talas'ta yaklaşık yirmi çocuk, kuduz köpek tarafından ısırılmıştı. Devlet görevlilerince gözetim altına alınan çocuklar, İstanbul'a götürülerek 14 gün boyunca serum tedavisi görmüştür.¹⁷¹

Misyon hastanesi ekonomik olarak henüz kendine yeterli değildi. Bunun gerekçesi olarak da bölgenin zengininin az, yoksulunun çok olmasından dolayı gelir konusunda sıkıntı yaşandığı ifade edilmektedir. Bu süreçte Amerikan Board, hastanenin ekonomik sorunlarına destek için 2000 dolar yardım etmiştir. Hastanede bir yatağın yıllık masrafı 150 dolardı. Hastaneye destek için Bayan Horace Crawford 100 dolar, Bayan James H. Ashdown 50 dolar ve Dr. C. A. Noland 50 dolar katkıda bulunmuştur. Bu dönemde hastanede 11 ölüm olayı gerçekleşmiştir. gerçekleşen ölüm vakalarının ikisi göğüste ya da karaciğerin dışında cerahat toplanması (*Empyema-ampiyem*) nedeniyle, diğerleri ise bağırsak düğümlenmesi (*Volvulus intestine*), kan zehirlenmesi (*Septicemia*),

---

¹⁶⁸ Reel 628, No: 156.

¹⁶⁹ The One Hundred and Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, (October 8-11), 1912: 100.

¹⁷⁰ Hoover, 1912: 5.

¹⁷¹ Hoover, 1912: 6.

silahla vurulma, bıçaklanma, fitik sıkışması, cerahat toplanması (*Suprapubic cystotomy*) vs. sonucu meydana gelmişti.¹⁷²

31 Ağustos 1912 yılı raporuna göre, hastanenin başında Dr. Alden R. Hoover bulunmaktadır. Hastanenin diğer çalışanlarına gelince, asistan doktor olarak, Merzifon Hastanesi ve Beyrut Tıp Koleji'nde eğitim görmüş olan Dr. G. K. Gulbenk, Beyrut Eczacılık Koleji'nden mezun olan Haig Haratunian Anestezi uzmanı idi. Hastanenin yöneticisi olarak ise Illinois Eğitim Okulu'ndan mezun olup, Geneva/Illinois Koloni Hastanesi'nde yönetici olarak çalışmış olan Hemşire Theda B. Phelps idi. Başhemşire olarak Melpomene Serinidou, ameliyat hemşiresi Yeghsaped Bijoyan, eğitim hemşireleri Seranoush Boyajian, Lucia Sarkisian ve Yester Boshnakian görev yapmaktaydı. Kat görevlisi ise Episteme Youakimidou idi. Theobista Ananiadou, Yeghsaped Sarrafian Gece Hemşireleri olarak; Nazar Hajikian, Levon Selverian ise bekçi olarak görev yapmaktaydı.¹⁷³ 1912 yılına ait bir kaynakta hastanenin yatak kapasitesi 40 iken, bu sayının 70 yatağa kadar çıkarıldığı belirtilmektedir.¹⁷⁴

Talas Amerikan Hastanesinde 1908-1912 yıllarında yapılan çalışmalar aşağıda görülmektedir. Aşağıdaki tabloda tedavi uygulamalarında aslında sürekli bir artış söz konusu olmakla birlikte, 1910-11 döneminde bir düşüş vardır. Bunun da nedeni hastanenin o dönemde altı ay kapalı kalmasıdır.

---

¹⁷² Hoover, 1912: 7.

¹⁷³ Hoover, 1912: 2.

¹⁷⁴ Hoover, 1912: 5.

Tablo 6: Talas Amerikan Hastanesi'nin Dört Yıllık Çalışma İstatistiği (1908-1912)

Yıl	1908-1909	1909-1910	1910-1911	1911-1912
Ayakta tedavi	2691	3433	1818	3832
Yatan hasta	419	460	197	616
Cerrahi Operasyon	667	691	299	785

Kaynak: Medical Missionary Work at Cesarea, Turkey, 1912, s. 4.

Talas Amerikan Hastanesi insanların güvenini kazanmış ve etkisi bütün bölgede yayılmıştı. Balkan Savaşları sırasında hastanenin yardımcı doktoru ve eczacısı cepheye çağırılmıştır. Bu dönemde hastanede 1 misyoner ve 1 Ermeni doktor, 1 yabancı, 7 Ermeni hemşire, 1 eczacı görev yapmaktaydı. 80 yataklı hastanede 633 yatan hasta tedavi edilmiş, 864 cerrahi müdahale yapılmış ve 3228 kişi de ayakta tedavi edilmiştir. Hastaların hastaneye 200 farklı kasaba ve köylerden geldiği ifade edilmektedir. Hastaneyle bağlantılı olarak 4 kişinin eğitim gördüğü bir hemşire sınıfı bulunmaktaydı.¹⁷⁵ Hastane elemanları kızamık ve kolera salgını ile yoğun bir şekilde mücadele etmekteydi. Doktorlara şehre Talas'a gelmeleri için çağrılar yapılmaktaydı. Doktor eksikliğinden dolayı hastanenin tam kapasite ile çalışmadığı ve bu eksikliği gidermek için bir doktorun gönderilmesi misyon merkezinden talep edilmiştir.¹⁷⁶ Rapora göre, misyoner doktorlar çalışmalarını ihtiyaç olan her yerde sürdürmekteydi. Öyle ki Dr. Hoover'ın, iznini kullandığı yerlerde de zaman

¹⁷⁵ The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, (October 26-28), 1913: 86.

¹⁷⁶ The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, (October 26-28), 1913: 87.

zaman doktorluk yaptığı ve bütün sınıftan insanların takdirini kazandığı iddia edilmektedir.¹⁷⁷

III. 1. 1. 4. Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Hastane

Kayseri’de verilen sağlık hizmeti I. Dünya Savaşının başlangıcı olan 1914 yılına kadar devam etmiştir. 1915 yılında Dr. Hoover, Amerika’ya gitmek için şehirden ayrıldığında, hastanede bir Ermeni doktor ve bir Amerikalı hemşire kalmıştı. Medikal çalışmaların azalması üzerine Hemşire Phelps, Kızıl Haç servislerinde çalışmaya başlayacaktır.¹⁷⁸ 1914 yılı sonlarına doğru Osmanlı Devleti’nin de savaşa katılmasıyla hükümet, 24-25 Şubat 1916 tarihli yazılarla, Osmanlı ordusunun bulunduğu vilayetlerde olan okul ve hastane gibi Amerikan kurumlarına, asker iskânı ve tedavisi için kullanılmak üzere el konulması ve bu kurumlarda yer alan görevlilerin savaş alanından uzağa, İstanbul’a gitmelerinin gerektiği bildirilmiştir.¹⁷⁹ Cephelerden gelen yaralı askerlerin tedavisi amacıyla devlet, hastaneye el koymuştur. Hatta hastane binası, yaralı askerlerin çok olması nedeniyle ihtiyaca cevap veremeyince misyonerlere ait kız ve erkek okullarının binaları da hastaneye dönüştürülerek buralarda askerler tedavi edilmiştir. Hastaneye gelen yaralı askerlerden vefat edenler için hastane yakınlarında bir şehitlik de yapılmıştır. İstiklal Savaşında ise hastane, savaşta babalarını kaybeden Türk çocukları için yetimhane olarak kullanılmıştır.

1920’lerin sonuna doğru Dr. William Dodd’ın oğlu Dr. Wilson Dodd da sağlık hizmeti vermek amacıyla Kayseri’ye gelmişti. Bu dönemde Kayseri’de Bayan Tolbay’ın

¹⁷⁷ The One Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, (October 13-16), 1914: 97.

¹⁷⁸ The One Hundred and Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, (October 26), 1915: 103.

¹⁷⁹ Tekiner, 2005: 61.

sağlık sorunları nedeniyle Dr. ve Tolbay İstanbul'a gitmişlerdir.¹⁸⁰ 1922-23 döneminde Dr. Charles E. Clark ile hemşire Lilian Cole Sewny de çalışmalarda bulunmuşlardır.

III. 1. 1. 5. Yakın Doğu Yardım Cemiyeti'nin Kayseri'de Çalışmaları

Savaş sürecinde Kayseri'de hastalıkların artmasıyla Yakın Doğu Yardım Cemiyeti (*Near East Relief*)¹⁸¹ için kiralanan bir eve ek 25 yatak konuldu. Kel hastalığı (*favus cases*) ve tüberküloz hastaları için de çadırlar kurulmuştur. Yine şüpheli bulaşıcı hastalıklar içinde bir çadır ayrıldı. Yaklaşık 100 yataklı bir hastanede hastalara bakılmaktaydı. Tifüs hastalığının Kayseri'ye mültecilerle birlikte geldiği belirtilmektedir. Yakın Doğu Yardım Cemiyeti çalışanları, mülteciler için sıcak banyo, iç çamaşırı sağlamalarına rağmen, tifüsten kurtulmak mümkün olmamıştır. Misyonerler ve daha sonra Yakın Doğu Yardım Cemiyeti, sağlık çalışmalarından dolayı Kayseri ve çevresinde büyük bir üne sahip olmuştu. Hastalar Amerikalı doktorların görüşünü almak için altı günlük yoldan gelmekteydiler. Örneğin bir hasta pansuman edilmeden üç günlük yolculuktan sonra kırık ayağıyla öküz arabasında hastaneye gelmişti. Yarası parazitlerle dolu olan hastanın yarasının tedavi edildiği ve Yakın Doğu Yardım Cemiyeti'nin kliniklerine zengin paşadan, yoksula birçok hastanın geldiği belirtilmektedir. İnsanların çoğunluğunun yoksulluğu, doğal olarak ilaç almalarını da zorlaştırmaktaydı. Yardım Cemiyeti kliniklerinde göz hastalıklarıyla ilgili olarak günlük yaklaşık 100 vakaya bakılmaktaydı. Halk kliniği haftanın üç günü çalışmaktaydı. Dr. Tolbay'ın çalışmaları akşam altıya geçene kadar devam ederdi. Halk kliniklerinde günde ortalama 70-100 hastaya bakılmaktaydı. Her gün 50-60 kişi muayene olmadan geri dönmekteydi. Sonunda daha sonra geleceklere sıra

¹⁸⁰ The One Hundred and Thirteenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1915: 63.

¹⁸¹ 1915 yılında Amerika'nın İstanbul Henry Morgenthau'nin talebi doğrultusunda Ermeni, Süryani, Rum ve diğer azınlıklara savaş süresince yardım etmek amacıyla kurulmuştur. Bu örgüt içerisinde Amerikan misyonerleri hem yönetici hemde saha çalışmasında görev almışlardır.

numarası verilmeye başlanmıştı.¹⁸² Misyoner hastanesinin olmadığı bu süreçte Yakın Doğu Yardım Cemiyeti önemli bir görev üstlenmiştir. Misyoner hastanesi 1927 yılında tekrar açılmış ve 1934 yılında kapatılmışsa da klinik çalışmaları 1972 yılına kadar devam etmiştir.¹⁸³

III. 1. 2. Amerikan Board Misyonerlerinin Merzifon'a Gelişi

1830 yılında Amerikan Board misyoneri Dr. Eli Smith ve Dr. Harrison G. O. Dwight Anadolu ve İran'ı da kapsayan 16 aylık keşif gezileri sürecinde Merzifon'u da ziyaret etmişlerdi.¹⁸⁴ Uzun bir süre misyonerler buraya uğramasa da 1845 yılında Trabzon'a eşiyile birlikte gelen Philander O. Powers, zamanının önemli bir kısmını çevre bölgeleri gezmekle geçirmiştir. Sivas ve Tokat gibi bölgelerin yanı sıra, 1851 yılında misyoner Powers Merzifon'u da ziyaret etmiştir. Aynı yıl içerisinde Edwin Elisha Bliss de şehri ziyaret etmiştir. Bu bölgenin misyoner çalışmaları açısından uygunluğu görülünce buradaki çalışmaların kalıcı hale getirilmesi için 1852 yılında Merzifon'da Amerikan Board teşkilatlanmasının temeli atılmış ve 1853'ten itibaren de misyonerlerin kalıcı yeri olmuştur.¹⁸⁵

1860 yılında Harput'ta yapılan toplantıda Amerikan Board'ın Anadolu'daki çalışmalarını Batı, Merkezi ve Doğu Türkiye misyonu olarak sınıflandırmasıyla Merzifon Batı Türkiye misyonu içerisinde yer alarak misyoner çalışmalarının yürütüldüğü önemli bir merkez olmuştur. Misyonerler bu bölgede çalışmalarına ilk olarak dini metinler dağıtarak ve sohbetler yaparak başlamışlar ve insanların incili anlayabileceği seviyede bir eğitim

¹⁸² The Orient, October 11, 1921: 391.

¹⁸³ Özsoy, 1995: 119.

¹⁸⁴ Smith ve Dwight, 1833.

¹⁸⁵ The Historical Catalogue, Marsovan Theological Seminary, 1910: 8.

yapılanmasına giderek ilk olarak Pazar okulları ve ilkokullar kurmuşlardır. Merzifon'da kilise cemaatinin sayıca artışı ile din adamı ihtiyacının da arttığı belirtilmektedir.¹⁸⁶

1853 yılında Amerikan Board tarafından Merzifon'a atanan Misyoner Wilson A. Farnsworth, bir yıl dil öğrenme sürecinden sonra şehirde yetişkinler için Pazar Okulları açmıştır.¹⁸⁷ Farnsworth, zaman zaman Merzifon'da bulunsa da Misyoner Julius Y. Leonard 1860 yılında şehre gelerek yerleşmiş ve eşiyle birlikte yirmi yıl burada kalmıştır.¹⁸⁸ 1840 yılında Bebek'te kurulan Teoloji Okulu 1863 yılında Merzifon'a taşınmıştır. Yine bir okul ve kızlar okulunun kurulması organize edildi. İstasyon, 1863 yılında Edward M. Dodd ve Mr. John F. Smith'in eşleriyle birlikte gelmesiyle daha da güçlenmiştir. Dodd, bu kente gelirken Selanik ve İzmir'de Yahudi ve diğer kesimler arasında kazandığı on dört yıllık deneyimini de getirmiştir. Bu bölgedeki çalışmalarında İbranice ve İspanyolca dilini kullansa da Merzifon'da Türkçe öğrenmiştir. Ancak 1865 yılında koleraya yakalandı. Sivas'tan gelen Dr. Henry S. West'in de tedavisi yeterli olmayınca Dodd 19 Ağustos 1865 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁹

1880'lerin henüz başında, buradaki orta dereceli kız okulunun ve Ruhban Okulu'nun eğitim seviyesinin oldukça ilerlemesi, buradan mezun olacak öğrencilere eğitim verecek bir kolej ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 1883 yılında Charles Chapin Tracy başkanlığında, hepsi Ruhban Okulu öğretim kadrosunda yer alan George F. Herrick, John F. Smith, Edward Riggs Anadolu Koleji'nin esasını teşkil edecek olan Harbinger Yüksek Okulu'nu dört erkek öğrenci ile açmışlardır. Bu okulda verilen eğitim ve buradan mezun olan öğrenciler, 8 Eylül 1886'da, herhangi bir binası, kampusu ve donanımı olmayan

---

¹⁸⁶ Alan, 2002: 36.

¹⁸⁷ ABA, Wilson A. Farnsworth.

¹⁸⁸ ABA, Julius Y. Leonard.

¹⁸⁹ The Historical Catalogue, Marsovan Theological Seminary, 1910: 9.

Merzifon Anadolu Koleji'nin eğitime başlamasının temelini teşkil etmişlerdir.¹⁹⁰ 1910 yılında Sağır ve Dilsizler Okulu (*Martha A. King Memorial School for the Deaf*) Women's Board yönetiminde açılmıştır. Bayan Galena Philedelpheus çocukların eğitiminden sorumluydu. Okula 6 ve 8 yaşlarındaki kız ve erkek öğrenciler alınmaktaydı.¹⁹¹ Misyon çalışmalarını desteklemek için eğitim çalışmalarının yanında sağlık faaliyetlerinin önemi misyonerlerce bilinmekteydi.

III. 1. 2. 1. Merzifon Anadolu Hastanesi'nin Açılması

1894 yılında kolera salgını tüm Anadolu'da olduğu gibi Merzifon'da da ortaya çıkmış ve birçok kişinin ölümüne neden olmuştur.¹⁹² Yaşanan bu olaylar üzerine 1895 yılında Dr. Rendel Harris ve George Cadbury'nin desteği ile İngiltere'de hemşirelik eğitimi almış olan Josephine Taylor ve J. H. Hoyland Merzifon'a gelerek, önceleri kolej mensupları ile çevredeki fakir hastalarla sınırlı olmak üzere, tıbbi hizmet vermeye başlamışlardır. Kampus içerisinde başlayan tedavi çalışmaları, kısa bir süre sonra kolej kampusu dışında 1896 yılında küçük bir evin kiralanması ile Merzifon Hastanesi'nin de açılışı gerçekleşmiştir.¹⁹³ Kiralanan bu ev sekiz hastanın kalacağı şekilde donatılmıştı. 1897 yılında Dr. Carrington ve eşi Merzifon'a gelmiştir.¹⁹⁴ Şehirdeki sağlık çalışmaları bu tarihten itibaren daha da hızlanacaktır. 1901 yılına ait misyon raporunda, Hastanenin gerçek anlamda Dr. Carrington tarafından 1898 yılında açıldığı belirtilmektedir.¹⁹⁵ Yine 1902 yılı raporunda hastanenin ilk binasının Eylül 1898 yılında açıldığı, bu dönemde

---

¹⁹⁰ Alan, 2001: 197.

¹⁹¹ The Orient, A School for the Deaf, (January, 11), 1911: 5.

¹⁹² White, 1918: 50.

¹⁹³ Sarı, 2007: 584.

¹⁹⁴ White, 1918: 50.

¹⁹⁵ ABA, 0015 01212, No: 9.

hastanede 34 tedavi yapıldığı ifade edilmektedir.¹⁹⁶ 1898 yılında binanın iki geniş koğuğu, temizlik odası vs. odaları bulunmaktaydı. Mobilyalar, mutfak eşyaları, battaniye ve yataklar bir hayırsever tarafından bağışlanmıştı. 1900'lerin başında misyonerlerin arkadaşları tarafından bağışlanan paralarla kurulan ikinci bina ise ana binaya doğru dik uzanan bir kanat konumundaydı. Bu binada da hemşire odası, ameliyat odası ve birkaç özel oda bulunmaktaydı.¹⁹⁷

Amerikan Board, Dr. Carrington'dan sonra 1902-1903 yılında Dr. Jesse Krekore Marden'i Merzifon'a göndermiştir. Dr. Marden, Meslek Okulu'nun deposunu düzenleyerek sağlık çalışmalarını burada yürütmüştür. Dr. Marden'in¹⁹⁸ çalışmasıyla hastane hızla gelişmiş ve çevreye yoğun bir şekilde hizmet vermeye başlamıştır.¹⁹⁹ Örneğin hastanede sekiz on günlük yoldan gelen hastalara sıklıkla rastlanmaktaydı. Misyon raporlarında Dr. Marden'in, Board'dan maaş almaksızın çalıştığı ifade edilmektedir.²⁰⁰ Merzifon Amerikan Hastanesi'nin yönetiminde kolej başkanı, Kızlar okulu müdürü, istasyon saymanı ve Amerikalı doktorlar bulunmaktaydı.²⁰¹

1898-1899 Merzifon İstasyonu Raporunda verilen bilgilere göre medikal bölümün açılması misyoner çalışmalarına yeni bir ivme kazandırmıştır. Dr. Carrington'un çalışmaları çevrede olumlu tepkiler yaratmış, özellikle göz hastalıkları konusunda bölgede yoğun çalışmalar yapmıştır. Hastanenin öncelikli olarak kolej öğrencilerine yönelik

¹⁹⁶ The Report and Catalogue of Anatolia College and Girls' Boarding School Marsovan, 1902: 65.

¹⁹⁷ Greene, 1916: 148.

¹⁹⁸ Dr. Marden, babasının Antep misyonunda bulunduğu dönemde 10 Mart 1872'de doğdu. Jesse ikinci ismi olan Krekore adını Antep'teki ilk protestan kilisesinin papazından alır. 1898 yılında tıp eğitimini tamamlayarak Antep'te bir süre Dr. Shepard'ın yanında çalışır. Daha sonra tıbbi çalışmalarda bulunmak için Adana'dan davet alır ve bu daveti kabul eder. 1902-1903 yılında da Dr. Tracy'nin daveti üzerine Merzifon'a geçer. Bkz. Lucy Harried Morley Marden, Jesse Krekore Marden 1872-1949, 1950. Bkz. Amerikan Board Kütüphanesi, Memorial record for Jesse K. Marden, an employee of the American Board, İstanbul.

¹⁹⁹ Yarman, 2012: 409.

²⁰⁰ Reel 636, No: 533.

²⁰¹ The Anatolia College Students' Hand Book, 1912: 51.

kurulması, mekân olarak da bu yerleşkenin yanı başına kurulmasında etkili olmuştur. Bu dönemde hastanede üç tane koğuş, ameliyat odası, bir mutfak ve hizmetli odası bulunmaktaydı. Dr. Carrington'un 1898-1899 yılına ait raporda verdiği bilgilere göre, dispanserde 1500'e yakın farklı vaka tedavi edilmiştir. Bunlar arasında cerrahi vakalar da bulunmaktaydı. Bu vakaların sayısı yaklaşık 200 olarak verilmektedir. Yine bu cerrahi operasyonların küçük müdahaleler olduğu da belirtilmektedir. Hastanede ise 254 önemli cerrahi operasyonun yapıldığı aktarılmaktadır. Bu tedavilerin 100'ünün büyük ameliyatlara olduğu ifade edilmektedir. Yapılan ameliyatlardan karın açma, ampütasyon, tümör çıkarılması ve göz operasyonları olduğu belirtilmektedir. Hastanede yaklaşık 5000 tedavi yapılmıştır. Misyon raporlarında hükümet yetkililerinin hastane çalışmalarına olumlu baktığı, hatta sık sık hasta gönderdikleri de belirtilmektedir.²⁰²

Merzifon Amerikan Hastanesi'nin 1901 yılına ait rapor kayıtlarından elde edilen bilgiler doğrultusunda hastanede 160 önemli operasyonun anesteziyle yapıldığı, yine yaklaşık 100 küçük operasyonun da yapıldığı bilgisine ulaşılmıştır. 166 hasta, hastanede ortalama 3545 gün kalmıştır. Dispanserde ise 4395 kişi tedavi edilmiştir. Hemşireler, şehirde yaklaşık 300 fakir hastayı genel sağlık taramasından geçirmiştir. 48 önemli operasyonun ücret talep edilmeksizin yapıldığı belirtilmektedir. Yine bu hastalar toplamda 817 gün hastanede ücretsiz konaklamışlardır. Hastane giderinin yaklaşık 1000 dolar olduğu, gelir olarak da yıl boyunca hastane ödemelerinden 750 dolar elde edildiği belirtilmektedir. Bütçedeki açık bağışlarla giderilmeye çalışılmıştır.²⁰³

Medikal çalışmalar sürekli itibar kazanmaya başlamıştı ve hasta sayısı devamlı artmaktaydı. Hastanede tedavi olanların yaklaşık yarısı Rum, her dört kişiden biri de

---

²⁰² ABA, 0011 00888, No: 16-17.

²⁰³ ABA, 0015 01212, No: 9.

Ermeni ve Türklerden oluşmaktaydı. Hastane ve medikal çalışmaları Müslümanlar üzerinde doğrudan etkileşim kurmanın bir aracı olarak görülmekteydi. Misyona raporunda; *“bir insan hayatını tehlikede gördüğünde inancı ne olursa olsun güveneceği tek kişi doktordur ve böylece çok sayıda ve yüzlerce Türk, gerçek Hıristiyanlığı öğrenir ve onlarla misyonerler arasında samimi ilişkiler oluşur”* diyerek sağlık çalışmalarının Müslümanlar üzerindeki önemini vurgulanmaktadır.²⁰⁴

1898 yılında 8 hasta için donatılan hastane, 1902 yılında 40 yataklı bir hastane konumuna gelmiştir.²⁰⁵ 1902 yılına ait misyon raporunda, hastane çalışanları olarak Dr. Carrington ve yardımcısı, haftanın iki günü hastaneye gelen iyi eğitilmiş Ermeni bir doktor, iki yabancı, iki Ermeni hemşireden söz edilmektedir. Bu hemşireler kızlar okulundan mezun olduktan sonra hastanede hemşirelik eğitimi almış öğrencilerdi. Yine kolejden mezun olduktan sonra tıp ve eczacılık okuyan öğrenciler de bulunmaktaydı.²⁰⁶

Hastanenin 1903 yılı raporuna göre hastanede, gerekli araç ve donanıma sahip iyi bir ameliyat odası, sorumlu cerrah ve yardımcısı, eğitilmiş yerli bir doktor, eğitilmiş iki İngiliz hemşire, üç Ermeni hemşire, yerli bir eczacı ve yardımcısı bulunmaktaydı. İbadetler hastane koşullarında misyonerlerce yaptırılmaktaydı. Bu dönemde hastanede yatan hasta sayısı 165, ayakta tedavi ise 5010 olarak verilmekte ve bunlardan elde edilen gelirin de 1298 dolar olduğu belirtilmektedir.²⁰⁷

İstasyonun Nisan 1905 yılına ait raporunda, hastane çalışmalarının kesintisiz devam ettiği ve Dr. Ottley'in, Temmuz sonunda Merzifon'a geldiği, okullar açılıncaya

---

²⁰⁴ Reel 618, No: 157.

²⁰⁵ The Report and Catalogue of Anatolia College and Girls' Boarding School Marsovan, 1902: 65.

²⁰⁶ The Report and Catalogue of Anatolia College and Girls' Boarding School Marsovan, 1902: 66.

²⁰⁷ The Ninety-Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, (October 13-16), 1903: 52.

kadar da hastanede bulunmayıp yaz boyunca çevre bölgeleri gezdiği belirtilmektedir. Raporunda 1904 yılın hastane gideri 856,43 lira olduğu ve bunun 630,16 lirasının hastane ücretlerinden, ilaçlardan ve danışmanlıktan elde edilen gelirlerle karşılanmaya çalışıldığı aktarılmaktadır. Bu yılın istatistiklerinde hastanede 800 hastanın ayakta tedavisinin yapıldığı, bu hastaların 400'ünün Ermeni, 200'ünün Rum, 200'ünün Türk, Çerkez ve diğer milletlerin oluşturduğu ifade edilmektedir. Hastanede 336 yatan hasta tedavi edilmişti. Bunların üçte ikisi cerrahi vaka, üçte biri de medikal tedavi idi. Cerrahi müdahalede 6, medikal tedavide ise 2 ölüm olayı gerçekleşmiştir. Yetim evi babası ve teoloji öğrencileri sırasıyla hastalar için erkekler koğuşunda günlük dualar etmekteydi. Yerli hemşireler de benzer dua seremonilerini kadınlar koğuşunda yapmaktaydı. Her Pazar öğleden sonra kızlar okulunun öğrencilerince hastalara İncil metinleri dağıtılır ve ilahiler söylenirdi. Bu tür uygulamalardan doğrudan sonuç almanın her zaman kolay olmadığı dile getirilmekte ve hastalarda karşılaştıkları en küçük değişimler dahi önemsenmektedir. Örneğin koleje bazı öğrencileri getirip götüreren Türk olan at arabası şoförünün kolu, atı tarafından kötü bir şekilde ısırılmıştı ve bu kişi hastanede tedavi edilmiştir. Yine ayağı ampute olan küçük bir kız çocuğunun tedavi sonucu, hastaneden mutlu ayrıldıkları ifade edilmektedir.²⁰⁸

Merzifon İstasyonunun 1905-1906 dönemine ait raporunda; hastanenin 10 Eylül'de açıldığı, Dr. Hadji-Savaş'ın hastanedeki çalışmalarına düzenli olarak devam ettiği ifade edilmektedir. Dr. Nedim'in sadece ameliyat günleri gelerek çalıştığı belirtilmektedir. Kliniklerin her zaman kalabalık olduğu, 500'den fazla yeni hastanın tedavi edildiği aktarılmaktadır.²⁰⁹ Dr. Hadji Savaş, her sabah öğrenciler ve ayakta tedavi olanlar için kliniği açardı. Günlük ortalama 30 hastaya bakılmaktaydı. Bu dönemde koğuşlarda 312

²⁰⁸ ABA, 0011 00936, No: 10-11.

²⁰⁹ The Ninety-Sixty Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, (October 9-12), 1906: 68.

hasta yatakta tedavi edilmiştir. Bu hastaların 229'u cerrahi, 83'ü de tıbbi vakalardı. Hastaların 182'si erkek, 130'u kadındı. Hastaların 201'i Ermeni, 57'si Türk, 47'si Rum, 7'sinin ise Amerikalı, Çerkez ve Şirvanlı olduğu belirtilmektedir. Yapılan operasyon sayısı 256'dır. Bu operasyonların 10'unun başarısızlıkla sonuçlandığı, 4 kişinin operasyon sırasında, 2'sinin de ilaçlı tedavisi sırasında öldüğü belirtilmektedir.²¹⁰

1906-1907 döneminde medikal çalışmalar Dr. Marden, Dr. Hoover ve Dr. Hadji Savaş tarafından yürütülmekteydi. Hemşire olarak ise Bayan Moore, Dorikian ve hemşire okulundan dört yardımcı bulunmaktaydı. Dr. Marden'in aktardığı bilgilere göre, dispensar ve klinikler yıl boyunca kesintisiz çalışmalarını sürdürmüş, koğuşlar sadece bir ay kapalı kalmıştır. Ekstra harcamalara rağmen bu yılın borçsuz kapatıldığı ifade edilmektedir. Dr. Marden tarafından Ağustos ayında Sungurlu, İskilip ve Kastamonu'nun Mr. White ile birlikte ziyaret edildiği, daha sonra özel bir seyahatle Yozgat, Amasya, Sungurlu ve Hacı Köy'ün ziyaret edilerek misyon çalışmalarının bu bölgedeki insanlara ulaştırılmaya çalışıldığı vurgulanmaktadır. Gezilen bu yerlerde özellikle hijyen ve hastalıkların tedavisiyle ilgili bilgiler verildiği belirtilmektedir. Kliniklerdeki toplam yeni tedavi sayısı 2229, klinik ve dispenserdeki tedavi sayısının toplamı ise 12550'dir. Hastanede yatan hasta sayısı 429 olup, bunların 103'ü medikal, 326'sı cerrahi uygulamalardı. Bu hastaların 273'ü Ermeni, 92'si Türk, 55'i Rum, 5'i Şirvanlı, 3'ü Kürt, 1'i Amerikalıdır. Anesteziyle yapılan 354 operasyon söz konusu olup, bunların 10'u ölümle sonuçlanmıştır. Hastalar arasındaki dinsel çalışmalar olağan şekliyle bu dönemde de devam etmiş, Kutsal kitapların Hıristiyanlara olduğu gibi Müslüman hastalara da okunduğu ifade edilmektedir.²¹¹ Diğer misyoner kurumlarında olduğu gibi Merzifon

---

²¹⁰ ABA, 0009 00772, No: 8-9.

²¹¹ ABA, 0010 00796, No: 14-15.

Amerikan Hastanesi de ruhsat alınmadan kurulmuştu. Hastanenin 1907'de resmi izin (ruhsat) alarak çalışmalarına devam ettiği belirtilmektedir.²¹²

Hastalar Merzifon'a 100 mil uzaklıktaki bölgelerden dahi gelebilmekteydi. Hastaların büyük kısmı Türk, Ermeni ve Rum idi. Özellikle Türklerin oranındaki artış misyon raporlarında olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. Merzifon'da Türk hükümeti tarafından Türklerin girişine izin verdiği tek kurum Amerikan hastanesi olarak belirtilmektedir. Şehirdeki doktorların da hastane kliniklerindeki cerrahi uygulamalara katıldıkları, hastalar arasında yüksek rütbeli asker ve sivil görevliler de bulunduğu misyon kaynaklarında ifade edilmektedir.²¹³

Amerikan Board'ın Merzifon istasyonuna ait 1907-1908 dönemine ait raporunda; Merzifon'un bir tıp merkezi olma yolunda hızla ilerlediği belirtilmektedir.²¹⁴ Hastanede 50 yatak bulunmaktaydı ve iyi bir ecza deposuna sahipti. Dispanser binası ise iki bekleme odası ve iki muayene odasından oluşmaktaydı. Hastane araç-gereçleri dönemin ihtiyaçlarına uygun malzemelerden oluşmaktaydı. Çalışma gücü olarak hastanede iki Amerikalı doktor, bir eğitimli İngiliz hemşire, bir yerli hemşire, hemşirelik okulunda okuyan dört öğrenci hemşire, üç erkek hemşire ve hizmetliler bulunmaktaydı. Bu çalışanların yanı sıra hastanedeki dinsel hizmet Anadolu Koleji'nden Mr. Kakoulides ve mezun hemşirelerden Bayan Lucaper tarafından verilmekteydi. Kliniklerde her sabah göz, kulak, burun, boğaz, küçük cerrahi müdahaleler ve öğrencilerin tedavileri yapılmaktaydı. Haftanın iki günü öğleden önce, muayene ücretinin yarı fiyatına yoksul hastalara bakılırdı.²¹⁵ Yine birçok hasta ücretsiz tedavi edilirdi. Diğer zamanlarda ise hastanede

---

²¹² Sarı, 2007: 585.

²¹³ Reel 618, No: 275.

²¹⁴ ABA, 0010 00833, No: 8.

²¹⁵ ABA, 0010 00833, No: 9.

cerrahi operasyonlar yapıldı. Bu yıl yapılan cerrahi operasyonlar, 18 karın ameliyatı (*abdominal operations*), 38 fitik (*hernias*), 82 genel ameliyat (*general operations*), 54 jinekoloji (*gynaecological*), 88 göz ameliyatı (*eye operations*), 18 ampütasyon (*amputations*), 21 tümör (*tumors*), 3 rezeksiyon (*resections*), 26 tüberküloz çürüğü (*tubercular caries*), 55 tüberküler sinüsler ve bezleri (*tubercular sinuses and glands*), 17 abse (*abscesses*), 14 yumru (*calculi*) olmak üzere toplam 434 vaka belirtilmektedir.²¹⁶ Yapılan müdahaleler içerisinde göz ameliyatının fazlalığı diğer bölgelerde olduğu gibi Merzifon çevresinde de bu hastalığının yoğun olduğunu göstermektedir. Hastanede öğleden sonra medikal klinikler bırakılarak danışmanlık ve ziyaretler yapıldı. Yıl boyunca 226 yeni hasta hastanede muayene edildi.²¹⁷ Bu yılın gideri yaklaşık 1400 lira olarak belirtilmektedir. Bu dönemde hastaneye başvuran hastalarda kızıl humma salgını, kızamık, boğmaca ve grip hastalığının yoğun olduğu belirtilmektedir.²¹⁸

1908-1909 yılına ait Hastane raporundan hastanenin 55 yataklı olduğu anlaşılmaktadır. Bir önceki yıla göre beş yatağın arttığı görülmektedir. İlaç yapımı için yasal olan bir ilaç evinin de bulunduğu belirtilmektedir. Şehir hekimi Dr. Nedim Efendi, yıl boyunca hastanenin ameliyat kliniğinde çalışmalara yardım etmekteydi. Merzifon'da sağlık çalışmaları programlı bir şekilde yürütülmekteydi. Hastane çalışmaları, ayakta tedavi kliniği, yatan hasta kliniği, ameliyat kliniği, hemşire eğitim sınıfı, dini eğitim koğuşu, şehir medikal çalışmaları, yoksullar için bağış çalışmaları, şehir ve köylere tıbbi seyahatlerden oluşmaktaydı. Bu dönemde ayakta tedavi kliniğinde 2636 hasta muayene ve tedavi edilmişti. Küçük sargı operasyonları ve tedavilerin sayıları genellikle tutulmamaktaydı. Şehirde yaklaşık 500 hastanın evi ziyaret edilmiştir. Hastanede bu

---

²¹⁶ Reel, 618, No: 277.

²¹⁷ ABA, 0010 00833, No: 10.

²¹⁸ ABA, 0010 00833, No: 11.

dönemde 667 hasta yatmıştır. Bunların 219'u ilaçla tedavi edilirken, 448'i ameliyat edilmiştir. Hastaların 454'ü erkek, 213'ü kadındı.²¹⁹ Hastaların 303'ü Ermeni, 214'ü Türk, 135'i Rum olup, ayrıca Kürt, Çerkez, Şirvanlı, Alman ve Amerikalı hastalar da söz konusuydu. 605 cerrahi operasyon anestezi ile gerçekleşmiştir. Bunlar; 21'i karın (*abdominal*), 56'sı fitik (*hernia*), 39'u tümör (*tumor*), 19'u ampütasyon (*amputation*), 99'u verem bezesi (*tubercular gland*), çıban (*abscesses*), kangren (*necrosis*), 37'si verem olmayan abse (*non-tubercular absc*), 12'si kızamık (*Resections*), 22'si yumru (*calculi*), 18'i ateşli silahla yaralanma (*gun-shot*), 78'i Jinekolojik (*gynecological*), 83'ü göz ameliyatı (*eye operation*) ve 121'i diğerleri olmak üzere toplam 605 cerrahi müdahale yapılmıştı. Hastanede 10 ameliyat sonucu ve 9 da ilaçla yapılan tedavi sonucunda ölüm vakası söz konusudur. Hastanenin finansmanı çoğunlukla bölgenin hastaneye başvuran hastalarından sağlanmaktaydı. Bu da kentteki refah durumuna göre yıldan yıla farklılıklar göstermekteydi. Bir doktorun maaşını Amerikan Board karşılıyordu. Hastanenin tedavi ücretleri sabit değildi. Hastaların çoğunu sınırlı gelire sahip orta sınıf ve köylü çiftçiler oluşturmaktaydı.²²⁰

1909-1910 yılı verilerine bakıldığında bu dönemde hastane, iki Amerikalı doktor, iki eğitimli hemşire (Amerikalı, İngiliz), üç Ermeni hemşire, dört öğrenci hemşire, bir mezun eczacı, üç yardımcı, üç erkek hemşire, yardımcıları ve hizmetlilerden oluşan yirmi kişilik bir personele sahiptir. 1909 yılında hastanede 2216, dispanserde ise 12500 hasta tedavi edilmiştir. Bu işlemlerin hastane bütçesine katkısı ise 11790 dolardı.²²¹ Hastanede Dr. Hoover ve Dr. Marden'in başarılı çalışmalar yaptığı misyon raporlarında belirtilmektedir. Bu raporlara göre yapılan çalışmalar, toplumdaki bütün sınıflar arasında

²¹⁹ Reel 618, No: 295.

²²⁰ Reel 618, No: 296.

²²¹ The American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1909: 59.

olumlu etki yapmaktaydı. Çevre köylere sağlık gezileri yapılarak daha geniş kitlelere ulaşılmaya çalışılıyordu. Bütün bu çalışmalara paralel olarak misyonerler yeni bir binaya olan ihtiyaçlarını üst yönetimlere iletmekteydi.²²² Hastanede 218'i tıbbi, 560'ı cerrahi bölümde olmak üzere toplam 778 tedavi yapılmıştır.²²³ Ayakta tedavi bölümündeki rakamlara baktığımızda; 1909'da tedavi sayısı 2636 iken, 1910 yılında 4005 rakamına çıkmıştır. Kliniklerde, göz, kulak, boğaz, burun, küçük cerrahi ve sargı tedavileri için sabahları günlük kırk elli hastaya bakılmaktaydı. Haftanın üç-dört günü cerrahi tedavi yapılmaktaydı. Cerrahi tedavilerin sayısında önceki yıl 605 olan sayı, bu yıl 806'ya yükselmiştir. Öğleden sonraları ise yeni hastaların tedavilerine ayrılmaktaydı. Şehirde sağlık çalışmaları düzenli olarak devam etmekteydi ve bu çalışmalarda ücretsiz tedaviler, yapılan çalışmaların önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Misyon raporlarında şehirde sadece ilaca değil, süt, elbise ve yakacaklara da muhtaç çok sayıda insanların bulunduğu ifade edilmektedir.²²⁴

Aşağıdaki tabloda 1909-1910 yılına ait Merzifon Amerikan Hastanesine yapılan bağışlar verilmektedir. Misyoner kurumlarına yapılan bağışlar çalışmaların devamı açısından önemli idi.

Tablo 7: Merzifon Amerikan Hastanesi'ne Yapılan Bağışlar (1909-1910)

1909	Dolar	1910	Dolar
Miss Wilkes (İngiltere)	6	Miss Wilkes,	66
Mrs. Lucy Thoumayan	10	Mrs. Lucy Thoumayan, (İngiltere)	10

²²² The American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1909: 60.

²²³ The Report and Catalogue of Anatolia College, Girls' School, Anatolia Hospital, 1912: 106.

²²⁴ The Report and Catalogue of Anatolia College, Girls' School, Anatolia Hospital, 1912: 107.

(İngiltere)			
Mrs. Smith	27	Mr. H. Kamberian	5
Anadolu Koleji öğrencileri	77	Dakin Bros	36
Holt bed Chicago	9	Mrs. Ella Rheinking Towle	27
		S. S. California	25
		Anadolu Koleji öğrencileri	4.04
		Mrs. Crane	5.46
Toplam	57.04	Toplam	95.11

Kaynak: Report and Catalogue of Anatolia College, Girls' School, Anatolia Hospital, Marsovan, Turkey, 1911-12, s. 109.

Sağlık faaliyetlerinin misyoner çalışmasındaki önemi her geçen gün daha da önem arz etmekteydi. Hastanede 1898 yılında tedavi edilen hasta sayısı 34 iken, bu sayı 1910 yılında 852'ye ulaşmıştır. Bu hastalardan 610'una cerrahi, 242'sine tıbbi tedavi uygulanmıştır. Bu hastaların 367'si Ermeni, 279'u Türk, 176'sı Rum ve 30'u da diğer milletlerden oluşmaktaydı. 1910 yılında kliniklerde tedavi olan yeni hasta sayısı ise 3690'dır. Bunların 804'üne operasyon yapılmıştır. Bu dönemde hastanede iki doktor, iki yabancı, iki de Ermeni hemşire ile bir eczacı ve 25 yardımcı ve hizmetli bulunmaktaydı.²²⁵

III. 1. 2. 2. Yeni Hastane Binasının Kurulması

Sağlık çalışmalarında gelişmeler yeni bir hastane binasına olan ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. Anadolu Koleji müdürü Charles Chopin Tracy, 12000 m² iki araziye Çelebi Sultan Mehmet Vakfı'ndan 55 bin kuruşa yönetim kurulu adına satın

²²⁵ The Anatolia College Students' Hand Book, 1912: 52.

almıştır. Yeni yapılacak hastanenin ruhsat işlemleri 21 Ocak 1910 yapılan başvuruya rağmen, gerekli girişimlerden sonra ancak 18 Ocak 1911 yılında alınabilmiştir.²²⁶ İnşaat çalışmaları 1911 ilkbaharında başlatılan yeni hastane binasının tamamlanması 1914 yılında gerçekleşir. Yeni binanın planı bir İngiliz mimar tarafından çizilmiştir. Hastanenin ruhsatının alınması 18 Ocak 1911 yılında gerçekleşmiştir.²²⁷ Hastanenin inşaatında kullanılan tomruklar Çorum civarından öküz arabalarıyla getirilmiştir. Kapı ve pencere çerçeveleri Merzifon'da yapılırken, binanın çatısı Kanada'dan, demir kirişler Belçika'dan getirilmiştir. Bütün bunlar gemilerle Samsun limanına oradan da deve ve at arabalarıyla Merzifon'a taşınmıştır. Binanın ısıtma sistemi Almanya'dan getirilerek Almanlara monte ettirilmiştir.²²⁸

Dört katlı taş yapıdan oluşan yeni hastanenin ana binası Towle Memorial binasıydı.²²⁹ Bu binanın bitişiğinde dispanser, çamaşırhane, modern ameliyat odası, önemli ameliyatlara için gerekli ekipmanlar, laboratuvar,²³⁰ ayrıca ağır ameliyatlardan sonra hastanede kalması gereken ve ödeme yapabilen hastalar için de dört özel oda bulunmaktaydı. Hastanenin dördüncü katının merkezinde küçük bir süit oda bulunmaktaydı. İlk katta iki iyi ışıklı operasyon odası, ofisler, laboratuvar, X-Ray odası ve özel koşullar vardı. İkinci kat erkekler, üçüncü kat da kadın ve çocuklar içindi. İkinci ve üçüncü katta Türk banyosu bulunmaktaydı. Koridorlar, diyet mutfacı, ameliyat odası ve banyo seramik döşemeydi. Normal ve özel koşulların çoğu ise meşe ile döşenmişti. Dispanser binasında bekleme, danışma ve ilaç odası; üst katında ise doktor aileleri için süit oda, hemşire ve yardımcı odaları vardı. Kolej yerleşkesinin kuzeyinde kurulan hastane,

²²⁶ Sarı, 2007: 587.

²²⁷ İ.M.M.S. 135/1329. DH.İD. 123/3.

²²⁸ Marden, 1950: 19.

²²⁹ The Anatolia College Students' Hand Book, 1912: 52.

²³⁰ Greene, 1916: 148.

çevresi açık ve temiz bir havaya sahipti.²³¹ Binanın tuğla yüzeyleri beyaz alçıyla yapılmıştı. Köşeler, kapı ve pencere düzenlemesi kesme taşlardan yapılmıştı. Raflar için asbestli çimento fayans kullanılmıştır. Binanın tepesindeki büyük su deposu, çamaşırhane, pompalar ve elektrik dinamosuna güç sağlamaktaydı.²³²

1912 yılında hastanede tedavi edilen hasta sayısı 900'ü aşmıştır. Merzifon'a Sivas'tan daha yakında bir hastane yoktu. Hastaneye gelecekler yaklaşık yüz kilometrelik bir uzaklıktan gelen hastalardı. Bunların Türk, Rum, Ermeni, Çerkez, Gürcü, Kürt, Arnavut, Rus, İranlı, Yahudi ve Almanlardan oluştuğu belirtilmektedir.²³³

III. 1. 2. 3. Hemşire Eğitim Sınıfı

Merzifon Amerikan Hastanesi'nin önemli özelliklerinden biri de, Osmanlı devleti sınırları içerisinde eğitilen ilk hemşire Lousaper Torugian'ın diplomasını bu hastaneden almış olmasıdır.²³⁴ Hemşire olarak yetiştirilmek üzere hastaneye gelmiş ve kendisi de hastanede çalıştığı süre içerisinde eğitim vermeye devam etmiştir. Yedi yıl boyunca hastanedeki hemşire eğitim sınıfından sekiz hemşire diploma almıştır. Hemşire eğitim sınıfına öğrenciler, Kızlar Okulundan (Girls' Seminary) ya da eşdeğer eğitim veren okullardan gelenler kabul edilmekteydi. Hastanede öğrenciler üç yıl teorik ve pratik eğitim almaktaydı.²³⁵

Hastanede hemşire eğitimi almak üzere birçok önemli Amerikan Misyon okulundan mezun kız öğrenci bulunmaktaydı. Öğrenciler, hemşire eğitiminin yanı sıra Hıristiyan öğretisinin etkisi altında iyi derecede İngilizce öğrenmekte ve ev işlerinden de

²³¹ The Orient, (July 8, Vol. 5), 1914: 261.

²³² The Orient, (July 8, Vol. 5), 1914: 262.

²³³ The British Journal of Nursing, (Vol. 51, October 25), 1913: 335.

²³⁴ White, 1995:175.

²³⁵ The Anatolia College Students' Hand Book, 1912: 52.

sorumluydu. Misyonerler temizlik dahil olmak üzere tüm çalışmalarını üstlenen, sadece bir Amerikalı, bir Ermeni doktor ve iki yabancı hemşirenin olduğu hastanede, İngiltere'deki gibi hemşireler yetiştirmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Haftada iki kez hemşirelere uygulama ve fizyoloji dersi verilmekteydi. Doktorlar hemşirelere mesleki bilgileri öğretmekteydi. Öğretim genelde İngilizce idi. Sınavlar dönem sonunda yapılmaktaydı. Hemşirelik okulunda okuyan öğrenciler zaman zaman hastanedeki hastalara İncil okumakla da görevlendiriliyordu.²³⁶

Hastane gelirlerinin süreklilik göstermemesi yüzünden zaman zaman bağış miktarlarında da değişiklik görülmekteydi. Örneğin 1911-1912 sezonu için kış aylarının aşırı soğuk olması ve kar yağışı nedeniyle uzak bölgelerden gelen hasta sayısında düşüş olmuş ve bu da hastane gelirlerinin azalmasına neden olmuştur.²³⁷

Misyon raporlarında 1912 yılı sağlık çalışmalarının yürütülmesinde sıkıntılar olduğu ifade edilmektedir. Amerikan Board, Nisan 1911'den beri medikal çalışmalar için bir kuruluş dahi vermemiştir. Bu tarihte Dr. Hoover, ilkbaharda geçici olarak tıbbi çalışmalara yardım etmek için Talas'a taşınmıştır.²³⁸ 1912-1913 yılının özellikle ikinci altı ayı misyoner çalışmaları açısından yorucu geçmiştir. Balkan Savaşlarının ülke insanını ve ekonomisini etkilemesi, erkeklerin savaşa alınması misyon çalışmalarını da sekteye uğramasına neden olmuştur. Buna rağmen yaz döneminde hastane hep açık tutulmuştur. Erzurum'dan Dr. Edward P. Case ve eşi kış mevsimini Merzifon'da tıp çalışmalarına destek vererek geçirdiler. Ayrıca Dr. Case, kolejde kimya derslerini de yürütmekteydi. Hemşire eğitim sınıfında bu dönemde altı kız öğrenci vardı. Bayan Dorikian'ın ebelik

²³⁶ The British Journal of Nursing, (Vol. 51, October 25), 1913: 334.

²³⁷ The Report and Catalogue of Anatolia College, Girls' School, Anatolia Hospital, 1912: 110.

²³⁸ Reel 636, No: 544.

eğitimi konusunda kendini geliştirmesi için Londra'ya gönderilmesi kararı alınmıştır.²³⁹ Yeni hastane binasının savaşa rağmen ilerlediği belirtilmektedir. Savaş yüzünden gelirler ciddi olarak azalırken, yapı çalışmaları harcamaları arttırmıştır. Hastane mobilyaları için kaynak elde edildiği takdirde binanın tamamlanarak hizmete başlaması beklenmekteydi. Hastanenin etkisinin dış bölgelere doğru yayılmakta olduğu ve bunun ispatının da hasta artışı ve yerel doktorlara olan talep olarak belirtilmektedir. Bir günde 10-20 kloroform(anestezi) kullanılarak operasyon yapılmaktaydı.²⁴⁰ 1912 yılı boyunca yatan hasta sayısı 1028'dir. Dispanserde tedavi edilen hasta sayısı ise 8057 idi. Bu dönemde yatan hasta bölümünde 590 erkek, 438 kadın olmak üzere toplan 1028 hasta tedavi edilmiştir. Hastalara 756 cerrahi, 255 tıbbi, 16 da doğumla ilgili tedavi uygulanmıştır. Bu tedavilerin 658'inden tam, 262'sinden yarım ücret alınırken, 107'si de ücretsiz yapılmıştır. İlgili misyon raporunda hastaların hangi etnik kesime ait olduğu düzenli olarak vurgulanmaktadır örneğin 1912 yılı raporunda hastaların 424'n Ermeni, 332'sini Türk, 220'sini Rum, 16'sını Kürt, 14'n Çerkez, 6'sını Alman ve 15'ini de diğer milletler olduğu belirtilmektedir. Sonuç olarak 891 tedavi yapılmış olup, bunların 106'sında iyileşme sağlanamamış ve 30 kişinin de ölmüş olduğu belirtilmektedir. Bu yıl ölüm vakalarının yüksek olduğu görülmektedir. Hastanede bir gün de ortalama tedavi sayısı 75'tir. 1912'de hastanenin yatak sayısı 60 olmasına karşılık yatan hasta sayısı sık sık 75'i bulmaktaydı.²⁴¹ 3885 ayakta tedavi yapılmıştır. Bunun 2767'si cerrahi, 1118 de tıbbi uygulamaydı. Hastalara 13000 pansuman tedavisi yapılmıştı. Eczanede 4000'i ücretli, 2010'u yarı ücretli, 602'si de ücretsiz reçete (ilaç) yapılmıştır.²⁴² Tıbbi alışmalar için 1912 yılında Miss Wilkes'in 55.00 lira, Madam Thoumian'in 57.12 lira, kolej ğrencilerinin

²³⁹ The Report and Catalogue of Anatolia College, Girls' School, Anatolia Hospital, 1913: 29.

²⁴⁰ The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, (October 26-28), 1913: 86.

²⁴¹ The Report and Catalogue of Anatolia College, Girls' School, Anatolia Hospital, 1914: 88.

²⁴² The Report and Catalogue of Anatolia College, Girls' School, Anatolia Hospital, 1913: 30.

15.83 lira, Kavme'nin 0.50 lira, Mr. Margot'ın 1.00 lira, Dr. Riggs'in 2.00 lira, Merzifon Kilisesinin 1.19 lira, Zile Kilisesinin 1.53 lira, Fatsa Kilisesinin 2.48 lira ve Herek Kilisesinin ise 1.36 lira katkı da bulunduğu belirtilmektedir.²⁴³

1914 yılında hastanede 4 doktor, 4 hemşire, 10 öğrenci hemşire ile 20 yardımcının bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁴ Bu dönemde hastanede toplam 4107 hasta tedavi edilmiştir. Bunların 921'i yatarak, 3186'sı ise ayakta tedavi görmüştür.²⁴⁵ Hastalara 671 cerrahi işlem yapılmış ve hastanede 24 doğum gerçekleşmiştir. Bu hastaların 340'ı Ermeni, 296'sı Türk, 241'i Rum, 44'ü ise diğer milletlerdendi.²⁴⁶

III. 1. 2. 4. Osmanlı Devleti'nin Hastaneye El Koyması

Ağustos 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladığında hastane binasının nerdeyse dolu olduğu misyon raporlarında belirtilmektedir. Buna göre hastanenin Towle Memorial bölümü Türk askerlerince kullanılmaya başlanmıştır.²⁴⁷ Kolej binasına hükümet yetkililerince el konulmuştu. Dr. Marden ve Dr. George E. White, Merzifon'daki yetkililerle görüşerek koleje ve evlerine dokunulmadığı takdirde yeni hastane binasını verebileceklerini söylerler. Bu gerçekleşmiş ve bir Türk birliği hastaneye gelerek odalara yerleşmiştir.²⁴⁸ Daha sonra misyonerlerin İstanbul'daki Amerikan elçisi Morgenthau'nun girişimleriyle hastane tekrar iade edilirse de 10 Mayıs 1916 yılında Merzifon Anadolu Koleji'ne hükümet tarafından el konulup hastaneye dönüştürülmesi ile hastane de karantina ve tüm hastaların kabul edilip, dağıtımın yapıldığı yer olarak kullanılmıştır. Bir süre sonra

²⁴³ The Report and Catalogue of Anatolia College, Girls' School, Anatolia Hospital, 1913: 31.

²⁴⁴ Greene, 1916: 148.

²⁴⁵ Reel 628, No: 444.

²⁴⁶ Yarman, 2012: 409.

²⁴⁷ White, 1918: 52.

²⁴⁸ Marden, 1950: 19.

da frengi ve çocuk hastalar da buraya alınacaktır.²⁴⁹ Hastanede tedavi edilen hasta sayısı eski yıllara göre biraz daha azalmıştı. Hastanede 500 asker tedavi edildi. Hastanede askerlerin diğer hastalara oranı yüzde 10 idi.²⁵⁰ Hastanede 4 doktor, 1 eczacı, 4 hemşire görev yapmaktaydı. Hastaların çoğunluğu Ermeniler, Türkler ve Rumlardan oluşuyordu. Bu dönemde hastane askerlerin kontrolündeydi.²⁵¹

Dr. Marden, 1919 yazında Merzifon Hastanesi'ne dönerek tekrar çalışmalarda bulunmuştur. Yakın Doğu Yardım Cemiyeti (*Near East Relief*)'den alınan ekipmanlarla hastane çalışmaya başlamıştır. Bu yılın sonbaharında Kolej ve Kızlar Okulu da açılmasına rağmen personel ve öğrenci kaydının yetersizliği sorunlara neden olmuştur. Yakındoğu Yardım Cemiyeti 1919'dan Ekim 1920 yılına kadar hastanenin sorumluluğu üstlenmiş ve bu süreç sonunda misyonerlere devretmiştir.²⁵² Hastane Near East Relief tarafından gönderilen Amerikalı eğitilmiş doktorlarca daha etkin hale getirilmiş ise de, bölgedeki karışıklıklar ve özellikle Pontus sorunu nedeniyle Şubat 1921 yılında misyonerler kentten ayrılmak zorunda kalmışlardır.²⁵³

III. 1. 3. Amerikan Board Misyonerlerinin Sivas'a Gelişi

Amerikan Board, 1851'de Sivas'ta misyon merkezini kurarak çalışmalarına başlayacaktır. Sivas'a gelen ilk Amerikan misyoneri, 1880'li yıllarda Sivas'ta Amerikan konsolosu olarak görev yapan Dr. Milo A. Jewett'in babası Fayette Jewett'tir. Fayette Jewett eşi Mary A. Brackett Jewett ile 1853 yılında İzmir'e geldikten sonra Merzifon ve

²⁴⁹ Marden, 1950: 23.

²⁵⁰ The One Hundred and Sixth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, (October 24), 1916: 87.

²⁵¹ The One Hundred and Sixth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, (October 24), 1916: 108.

²⁵² ABA, A.B.C.F.M. (1917-1922) 1921, No: 87.

²⁵³ Marden, 1950: 34.

Tokat bölgelerinde birlikte görev yapmışlar ve 1855 yılında da Sivas'a gelmişlerdir. Fayette Jewett, Sivas'taki görevini 1858'de Yozgat'a geçinceye kadar sürdürmüştür.²⁵⁴ Daha sonra, Amerikan Board'ın en önemli tıbbi misyonerlerinden biri olan 1829 doğumlu Dr. Henry West, 1859 yılında Sivas'taki Amerikan Misyonerlik Teşkilatı'nın başına getirilmiştir.²⁵⁵ Dr. West,'in Sivas'ta görev yaptığı yıllar içinde bu şehre beş Amerikalı misyoner daha gelmiştir. İkinci misyoner, 1870 yılında Sivas'a gelen ve yörede kurulacak okulları örgütlemekle görevli Bayan Flavia S. Bliss'tir. Bayan Bliss, Sivas Kızlar Okulunun yöneticiliğini de yapmıştır.²⁵⁶ Amerikan Board teşkilatının İstanbul yöresini örgütleyen ve 69 yıl Türk topraklarında misyonerlik yapan ilahiyat doktoru Elias Riggs'in²⁵⁷ oğlu Edward Riggs, Sivas'a 1869 yılında eşiyle birlikte gelmiştir. Riggs'in eşi de misyoner bir babanın Dr. Dwight'in kızıdır. Bölgeye gelen dördüncü misyoner ise Antep ve Maraş'ta görev yaptıktan sonra 1876 yılında Sivas'a transfer olan Dr. Henry T. Perry'dir. Perry, Sivas'ta 1913 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Sivas'a 1873 yılında gelen diğer bir misyoner aile ise, Albert Wells Hubbard ve eşi Emma R. Spencer Hubbard'ır. Hubbard, 1899 yılında vefat edinceye kadar Sivas'ta görev yapmıştır.²⁵⁸

Amerikan misyonerleri Sivas'ta gayrimüslimler için okul açmak, kitap yayınlamak ve bunları ücretsiz olarak dağıtmak, sağlık kurumları oluşturarak hekim misyonerlerle halka sağlık hizmetleri vermek, taşradaki istasyonlara düzenli aralıklarla uğrayarak gayrimüslimlerin sorunları ile ilgilenmek, buralarda dinsel çalışmalar yapmak; Ortodoks ve Gregoryen kökenli gayrimüslimleri Protestanlaştırmak gibi faaliyetler üzerine yoğunlaşmıştır.

---

²⁵⁴ ABA, Fayette Jewett.

²⁵⁵ Richter, 1910: 133.

²⁵⁶ ABA, Flavia S. Bliss.

²⁵⁷ Kocabaşoğlu, 2000: 35.

²⁵⁸ ABA, Memorial record for Albert W. Hubbard, an employee of the American Board, İstanbul.

Dr. West, Board'ın Sivas bölgesinde teşkilatlanmasını sağlayan en yetkili kişilerinden birisidir. Dr. West 1860–1876 yılları arasında Sivas ve havalisindeki misyon görevlilerinden başlayarak Ermenilere ve Müslümanlara tıbbi hizmet vermiştir. West, Ermeni tıp öğrencileri yetiştirerek bunlardan kabiliyetli olanları Amerika'da tıp eğitimine göndermişti. 1900'lü yıllarda Sivas'ta Amerikan hastanesinin kadrosunu Dr. West'in önderlik ettiği Ermeni doktorlar teşkil ediyordu. Osmanlı Hükümeti, Dr. West'e, yörede görev yapan Müslüman Türk ve Gayrimüslim hekimlerin yeterliliği konusunda denetleme yapma görevi de vermişti. 1876 yılında Dr. West'in tifüsten ölümünün, Sivas halkında derin üzüntü yarattığı belirtilmektedir.²⁵⁹

1903 yılında yapılan nüfus sayımında Sivas'ta 74.478 Müslüman'ın yanı sıra 24.223 Ermeni, 583 Rum'un bulunduğu²⁶⁰, bunun Amerikan misyoner çalışmaları için önemli bir potansiyel olduğu görülmektedir. 1905 yılındaki verilere göre, Sivas'ta toplam yedi Amerikan okulunun olduğu ve bu okullarda 277 kız, 497 erkek öğrencinin eğitim gördüğü anlaşılmaktadır.²⁶¹ 1910 yılı verilerine göre ise Amerikan Board misyonerlerinin Sivas istasyonunda 4 kilisede 392 üyesi bulunmaktaydı. Eğitim kurumlarında ise 1400 öğrenci eğitim görmekteydi. Bu öğrencilerin 115'i öğretmen okulunda, 79'u Kızlar okulunda, 225'i erkek, 439'u kız ilkokulunda, geri kalanlar ise uç istasyonlardaki okullarda eğitim görmekteydi.²⁶² Eğitim hizmetlerine paralel olarak Amerikalı misyonerlerin denetiminde İsviçre'nin ekonomik desteği ile İsviçreli Leopold Favre liderliğinde Ermenilerin de katkısıyla Ermeni yetimleri için Sivas, Gürün ve Arapkir'de yetimhaneler açılmıştı. Bu

²⁵⁹ Dervişoğlu, 2009: 156.

²⁶⁰ Sivas Vilayet-i Salnamesi, 1321: 236-239.

²⁶¹ Taşer, 2012: 411.

²⁶² The Orient, (Vol. 1, july 6), 1910: 5.

yetimhanelerde 1897–1900 yılları arasında 500’ü aşkın yetim çocuğa bakıldığı belirtilmektedir.²⁶³

III. 1. 3. 1. Sivas Amerikan Hastanesi (West Memorial Hastanesi)

Türkiye’deki bütün medikal çalışmalarının temeli Dr. Fayette Jewett ve Dr. H. S. West tarafından oluşturulmuştu. Dr. Jewett, bölgede kısa bir süre kalsa da, Dr. Henry S. West, 17 yıl bu bölgede önemli çalışmalar yapmıştı. Dr. West döneminde Anadolu’da başka misyoner doktor yoktu. Dr. West, 1859’da geldiği Sivas’ta öncelikle Ermeni genç erkeklerden tıp çalışması için bir sınıf oluşturmuştu. Dr. West, 400 millik bir alanda Amerikalı pratisyen bir hekim olarak yoğun bir biçimde tıbbi çalışmalara başlar ve bütün misyon bölgesinde başta misyonerler olmak üzere toplumda yaptıklarıyla takdir edilmiştir. Öğrencilere pratik tıp bilgileri vermek için açtığı sınıf beş yılda tamamlanır. Onun öğrencileri, bölgede tıbbi çalışmaların sürdürülmesinde önemli katkılar sağlamışlardır.²⁶⁴

III. 1. 3. 1. 1. Hastanenin Açılması

Sivas’ta birçok misyoner doktor bulunmakla birlikte 1881-1903 yılları arasında Sivas’ta misyoner doktor yoktu. 1903 yılında Sivas’a gelen Dr. Charles E. Clark, kentteki çalışmalarını 1921 yılına kadar sürdürmüştür.²⁶⁵ Kurumsal çalışmalara 1904 yılında çarşı merkezde kiralanan küçük bir evde, 4 yatakla başlanmıştır. Ancak çalışmalar ruhsat alınmadığı için hükümetin de baskısıyla, yatakları da alınarak, misyoner evlerinin bulunduğu yerleşkeye taşınmak zorunda kalınmıştır. Dr. Clark, evinin bir bölümünü hastane çalışmalarına ayırmıştır. Sivas misyonunda açılan bu hastaneye Dr. West’in anısına, “*The West Memorial Hospital*” adı verilmiştir. Dr. Clark, misyoner okullarında

²⁶³ Dervişoğlu, 2009: 149.

²⁶⁴ Reel 628, No: 570.

²⁶⁵ ABA, A.B.C.F.M. (1917-1922) 1921, No: 87.

eskiden öğretmenlik yapan bir kişiyi yardımcısı olarak atamış ve çalışmalarına başlamıştır.²⁶⁶ İşler artınca hastane olarak kullanılan ev yetersiz kalır. Klinik ve dispanser çalışmaları için başka binaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu kliniğin ameliyat odası çok küçüktü ve çocuk tedavisi için olanaklar yetersizdi. Bir de bölgede tüberküloz hastalarının çok olması nedeniyle bunların tedavi edileceği binanın ayrılmak istenmesi misyonerleri yeni arayışlara sürükleyecekti.²⁶⁷ Hastanenin açıldığı yıl Sivas'ta Board okullarında okuyan bir erkek öğrenci ateşli tifo yüzünden bu küçük hastanede altı hafta kalmıştır. Yine aynı hastalıktan üç kişi daha hastaneye alınmış ve bu dört hastanın yanı sıra 10 cerrahi müdahale de bu hastanede yapılmıştır.²⁶⁸

Kısa bir süre sonra hastaneye beşinci yatak alındı. Her klinikten önce sabahları ve Pazar günü öğleden sonra koğuştta dualar yapılmaktaydı. Tıbbi çalışmalara bir misyoner çocuğu olarak bu kentte doğmuş olan Amerikan Konsolosu Dr. Milo A. Jewett de ilgi göstermekteydi. Bazen ameliyat operasyonlarına da katılırdı. Yine İsveç Yetimhane Cemiyetinin yöneticilerinden biri olan Bayan Katherine Stucky birçok yardımlarda bulunmaktaydı. Misyonerlerin sağlık çalışmalarının sonuç vermesi üzerine, hemşire eğitimi için bir kaynak oluşturuldu. Kızlar okulundan mezun olan ve Merzifon'daki hastanede iki yıl eğitim gören genç bir bayan yardım için çağrıldı. Bu kişi sargı bezlerini sterilize etmek, ameliyat için hazırlık yapmak ve koğuşlarda hastalara bakmakla görevlendirildi. Yine erkek okulundan mezun olan ve aynı seviyede iki yıl eğitim görmüş bir de erkek yardımcı alındı.²⁶⁹

---

²⁶⁶ ABA, 0011 00938, s. 6.

²⁶⁷ Reel 628, No: 569.

²⁶⁸ Reel 618, No: 356.

²⁶⁹ Reel 618, No: 357.

1 Temmuz 1904- 30 Haziran 1905 dönemine ait raporda Sivas Amerikan Hastanesinde yapılan çalışmalar şöyle özetlenmektedir. Evlerde 655 hasta ziyaret edilmiş, 14 hasta hastanede yatarak tedavi görmüş, 285 hasta ayakta tedavi edilmiş ve hastane yılın 187 günü faaliyet göstermiştir. Tedavi gören hastaların takibi için ev ziyaretleri de yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin bu dönemde 100 ev ziyareti gerçekleştirilmiştir. Hastanede yapılan cerrahi operasyonlar ise şöyle belirtilebilir; 2'si göz kapaklarının içe kıvrılması (*Entropion*), 2'si rahim (*curettega of cuterus*), 1'i ayak bileği yarası (*exploratory on tubercular ankle*), 2'si ayak kesme (*amputation of leg*), 1'i idrar yolunda taş (*Stone in urethra*), 2'si boyun bezeleri (*glands of neck*), 1'i sünnet (*circumcision*) ve 1'i dudak yarığı (*harelip*) olmak üzere toplam 12'dir.²⁷⁰

Sivas, misyoner kaynaklarında Anadolu'nun iç bölgesindeki en büyük şehirlerden biri olarak değerlendirilmektedir ve etrafında oldukça önemli köylerin ve şehirlerin bulunduğu bir kent olarak belirtilmektedir. Yine Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi bu gölgedeki yoksulluğun oldukça fazla olduğu ifade edilmektedir. Misyonerler, sağlık çalışmalarının bütün sınıftan insanlara ulaşmasına çaba harcadıklarını vurgulamaktadırlar.²⁷¹ 1905 Temmuz ayında Antep'te görev yapan Dr. Fred D. Shepard, eşi ve çocuklarıyla Sivas'a gelerek burada birkaç hafta geçirmiştir. Dr. Shepard, özellikle medikal çalışmalar yapmak amacıyla gelmişti ve bazı günler on beş saat çalışarak uzak köy ve kasabalardan gelen hastaları tedavi etmekteydi. Söz konusu rapora göre Dr. Shepard, bulunduğu bu süre içerisinde 1000'den fazla hastayı tedavi ederek, 200'ün üzerinde cerrahi müdahalede bulunmuştur.²⁷²

---

²⁷⁰ Reel 618, No: 358.

²⁷¹ Reel 618, No: 359.

²⁷² Reel 618, No: 362.

Amerikan Board'ın 1 Temmuz 1905-30 Haziran 1906 dönemine ait raporda medikal çalışmaların olumlu yönde ilerlediği belirtilmektedir. Hasta sayısının artması üzerine Dr. Clark ve eşi, hastanenin alt katına yerleşmiş ve böylece üstteki iki katta 10 oda sadece medikal bölüme ayrılmıştır. Açılışında dört yatakla hasta kabul etmeye başlayan küçük hastanede artık kullanılabilecek 10 yatak bulunmaktaydı. Hastanede oldukça iyi ekipmanların olduğu ameliyat odası, ilaç odası, muayene odası, pansuman odası, ayakta tedavi olanlar için bir oda, İsviçreli Bayan Hemşire Katherine Stucky ile yerli hemşire ve yardımcıları için de bir oda bulunmaktaydı. İlk yıl eczaneden yoksun olarak çalışılmıştı. Hastane eczanesinin açılması 1906'da olmuştur.²⁷³ Şehirdeki ilaç dükkânında iki yıldır çalışan, verilen tarife göre ilaç yapan genç bir adam zamanının bir kısmını misyonerlere ayırmaktaydı. Yine şehirdeki Amerikan Konsolosu Dr. Jewett'e yardımcı olarak ameliyatlara katılırdı. Dr. Jewett, Trabzon Konsolosluğu'na atanıncaya kadar hastanedeki çalışmalara katılmaya devam etmiştir. Bu dönemde 391'i yedi dış istasyon olmak üzere toplam 1108 hasta tedavi edilmişti. Dispanserde pansuman edilen ve ayakta tedavi edilen hasta sayısı ise 1336 idi. Bu tedaviler sonucu hastalara yaklaşık 800 reçete yazılmıştır. Dispanserdeki küçük cerrahi müdahalelerden başka 49 ameliyat ve 6 alçı uygulaması yapılmıştır. 29 hastanın hastanede tedavi gördüğü toplam sayısı 739'dur. Koğuşlarda sabah duasından sonra hem yatan hastaların hem de çevreden gelenlerin pansuman ve tedavileri yapılırdı.²⁷⁴

Dr. Clark'ın maaşı, Iowa Kiliseler Birliği tarafından (Amerikan Board'ın şubesi), Hemşire Stucky'ninki ise İsviçre Ermeni Yardım Komitesi (*Armenian Relief Committee*) tarafından ödenmekteydi. Ücretsiz yataklardan birinin giderini İngiltere'nin Birmingham şehrinden Prof. Harrif ve eşi tarafından karşılanılmaktaydı. Misyoner

---

²⁷³ ABA, 000900771, No: 008.

²⁷⁴ Reel 618, No: 374.

kaynaklarında bölgede yaklaşık 15 mezun doktorun bulunduğu bunların da hepsinin büyük kasaba ve şehirlerde görev yaptığı ifade edilmektedir. İnsanlar uzak bölgelerden ve birkaç günlük yolculuktan sonra doktorlara ulaşabilmekteydi. 1906 yılı raporuna göre Sivas merkezinde 60 bin kişi yaşamaktaydı. Sivas merkezde, Amerikan misyon hastanesinin yanı sıra 1893 yılında kurulan 30 yataklı bir Ermeni Hastanesi de bulunmaktaydı. Bu hastanedeki cerrahi çalışmalar, Amerikan okulundan mezun bir Ermeni cerrah yönetiminde yapılmaktaydı.²⁷⁵ Yine aynı büyüklükte bir de Türk hastanesinin bulunduğu, bu hastanesinin 1904 yılında açıldığı, hastalarının çoğunlukla Türklerden oluştuğu belirtilmektedir.²⁷⁶

Hastanedeki çalışmalar Dr. Clark ve Bayan Clark'ın yanı sıra İsveçli başhemşire, bir yerli hemşire ve üç yardımcı ile yürütülmekteydi. 10 yataklı hastanenin altısı İsviçreli destekçiler tarafından donatılmıştır.²⁷⁷ Hastaneye gelen hastaların yoksulluğu, hastane giderlerinin karşılanmasında yatak ve ilaç masraflarının yardım severlerce karşılanması isteği sık sık dile getirilmektedir.²⁷⁸

Hastanede 1906 yılı boyunca 1124 hasta tedavi edilir. Bunların 469'u çevre istasyonlardan gelen hastalardı. Dispanserdeki küçük cerrahi müdahalelerin yanı sıra 47 operasyon yapıldığı, bu süreçte hastalara 1300 reçete yapıldığı belirtilmektedir. Yine hastalara 1351 pansuman ve ayakta tedavi yapılmıştır. Söz konusu dönemde çalışmaların yeterince ilerlemediği ifade edilmektedir. Hastanedeki deneyimli yerli kadınlarla, yoksul

²⁷⁵ The Ninety-Sixty Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1906: 69.

²⁷⁶ Reel 618, No: 375.

²⁷⁷ ABA 0009 00771, No: 6-7.

²⁷⁸ Ninety-Sixty Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1906: 70.

hastaların evlerine gidilerek, hemşirelerle onlara yardım edilmeye ve hasta çocukların tedavi edilerek yemeklerin verilmeye çalışıldığı belirtilmektedir.²⁷⁹

1906-1907 dönemi Sivas misyon raporuna göre, dispanserdeki küçük müdahaleler hariç, 54 ameliyat yapıldığı, bu dönemde 10 tifo vakasının hastaneye geldiği belirtilmektedir. Hastanede 1254 kişi ayakta tedavi edilmiş ve bir ölüm vakası gerçekleşmiştir. Pansuman edilenlerle birlikte ayakta tedavi edilenlerin sayısı 1527'ye ulaşmıştır. Reçete sayısı da 1459'dur.²⁸⁰

Sivas Amerikan Hastanesinin 1906-1907 yılı mali durumunu aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 8: West Memorial Hastanesi Gelir-Gideri (1906-1907)

Gelirler	Lira²⁸¹	Giderle	Lira
İngiltere'den bağış	10.75	Geçen yıldan kalan borç	8.18
İsviçre'den bağış	3.89	Araç-gereç	13.15
Amerika'dan bağış	13.62	Erzak ve genel giderler	26.61
Tedavi için öksüzler fonundan	2.85	Seyahat harcamaları	4.61
A.B.C.F.M. ödeneği	2.17	İlaçlar	19.84
Klinik ve muayene ücreti	27.41	İlaçların nakliyatı	4.70
Dispanser tedavisi	4.76	Eczacının maaşı	14.21
Ameliyatlar ve hastane tedavisi	38.64	Diğer maaşlar	20.13
İlaç reçetesi	46.54	Kira	15.00
		Araç-gereç ve ilaçlar için ödenmemiş borç	17.02
		Yılsonu bakiye	7.18
TOPLAM	150.63	TOPLAM	150.63

Kaynak: ABCFM Reel 618, No: 397

²⁷⁹ ABA 0010 00797, No: 12.

²⁸⁰ Reel 618, No: 397.

²⁸¹ Bu dönemde 1 Türk lirası, 4.40 Amerikan doları olarak verilmektedir.

Tabloda da görüldüğü üzere sağlık çalışmalarından elde edilen gelirlerin yanı sıra yapılan bağışlar önemli bir yer tutmaktadır. Maaşlar ve kira giderleri ile erzak harcamaları giderlerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Hastalar tedavi harcamalarının yaklaşık %55'ini, Dispanser hastaları ise %57'sini karşılamıştır. Yaklaşık altı ay hastanede yabancı hemşire olmadan sadece yerli hemşirelerle çalışıldı. Bayan Stuky, İsviçre'den dönünce hemen çalışmalara başlamıştır. Yardım için İsviçre'de önemli arkadaşlar edinmişti. İşlerin yoğun olduğu dönemlerde Kadınlar Board'ında olan Bayan Lillian F. Cole hastanede görev almaktaydı. Bayan Cole Kayseri'de Dr. William S. Dodd ile de çalışmış, hastanede iyi bir eğitim almış ve özel hemşire olarak görev yapmaktaydı. Ayrıca Türkçe bildiği için kişilerle daha iyi iletişim kurabilmekteydi. Dr. Clark ve eşi evlerinin bir bölümünü Hemşire Cole için boşaltmışlardır. Hastanedeki 10 yatağa, kadın ve çocuklar için 4 yatak daha eklendi. Bir hastanın yaklaşık tedavi masrafı haftalık 2.50, yıllık 110 dolar tutmaktaydı. Bu dönemde hastanede toplam 52 tedavi uygulaması yapılmıştır. Bunların; 5'i cilt, 3'ü lymphadenoid sistemi, 10'u göz, 15'i kemik, 3'ü karın ağrısı, 5'i jinekoloji ve doğum, 4'ü idrar yolları, 6'sı soğuk abse ve enfeksiyon, 1'i ise sarcoma idi.²⁸²

Misyon çalışmalarında yoksul hastaların tedavisi önemliydi. Hastanede yoksulların tedavi giderlerinin karşılanması için, misyoner çevrelerden bağışlar toplanmaktaydı. Yoksulların tedavi edilmesi misyon çalışmalarının kabul görmesinde önemli bir etkendi. Aşağıdaki tabloda hastanede tedavi edilen yoksul hastalar ve bunlara uygulanan tedavilerin bir listesi verilmektedir.

---

²⁸² Reel 618, No: 398.

Tablo 9: West Memorial Hastanesi'nde Tedavi Edilen Yoksul Hastaların Listesi
(1 Eylül 31-Aralık 1907)

(Dolar)		
Hastalar ve Yapılan Tedavi	Maliyet	Hastalarca Ödenen
Derosha Peredje oğlu, tüberküloz	2.85	1.63
Takui Minasian, fitik	14.68	6.60
Paris Chanjian, tüberküloz	14.60	0.00
Tatios Khachadurian, idrar yolu	4.04	0.81
Sera Tomajian, meibomian cysts	5.28	0.81
Elman Tevatorian, tubercular peritonitis, abse	36.71	8.41
Haratoun Mysijian, caries of jaw	19.29	0.81
Etem Asha oghlu, kurşun yarası	27.56	7.66
Garabed Bozuk Oghlu, diz tüberkülozu	28.75	0.00
Kaloust Su-je, kasık fitiği	10.28	4.40
Voskian Hagopian, urinary sinus	5.79	1.49
Elbise, Retained placenta	2.48	0.00
Toplam	172.31	32.62

Kaynak: ABCFM, Reel 618, No: 414.

Yukarıdaki tabloda belirtilen 12 vakada, hastane toplam 172,31 dolar öderken, hastalar ise 42.62 dolar ödediği görülmektedir. Hastalardan yoksul da olsa ödeyebileceği oranda genellikle ücret aldığı anlaşılmaktadır. Tobloda hastalıklar konusunda da bilgiler verilmektedir. Buna göre tüberküloz, fitik, ve enfeksiyon en sık rastlanan vakalardır.

Sivas Amerikan Hastanesi'nin 1907-1908 yılı raporuna göre, hastalara, 1030 ayakta, 54 yatakta olmak üzere toplam 1084 tedavi uygulanmıştır. Bu hastalara uygulanan operasyon sayısı ise 59'dur. Dispanserde ise 1649 tedavi işlemi yapılmıştır.²⁸³ Misyonerler, 1908 yılı sonbaharında hastane açılmadan Divriği'ye 10 günlük bir seyahat yapmıştır. Burada çok zayıf durumda olduğu belirtilen bir Protestan Kilisesi ziyaret edilmiştir. Buradaki cemaatin kendi içinde olan anlaşmazlık nedeniyle Kilisede iki karşıt gurubun olduğu vurgulanmaktadır. Misyonerler Divriği dönüşü bir Çerkez köyüne de uğramışlardı.

²⁸³ ABA, 0010 00834, No: 10.

Burada bir çocuğa yapılan muayene neticesinde çocukta tümör olduğu anlaşılınca ailesinden çocuğun hastaneye getirilmesi için söz alınmıştır. Ancak ailenin çocuğu hastaneye götürmediği ve çocuğun daha sonra öldüğü haberi gelmiştir. Aynı rapora göre, 1907-1908 döneminde kliniklerde, Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri hastalar büyük ölçüde ücretsiz tedavi edilmekteydi. Ücret ödeyen hastaların ise genellikle söz konusu günlerde sabah saatlerinde hastaneye gelerek tedavi oldukları belirtilmektedir.²⁸⁴

Sivas'ta Amerikan Board'ın önceki yıllardan farklı olarak 1908-1909 döneminde daha yoğun sağlık çalışmalarında bulunduğu belirtilmektedir. Bu dönemde 1883 hasta tedavi edilmiştir. Ayakta tedavi edilen hastalar için yaklaşık 2500 reçete yazılmıştır. Dispanserdeki küçük müdahalelerin dışında, hastalara 190 operasyon uygulanmıştır. 16 yatağı bulunan hastanede yıl içerisinde 181 hasta tedavi görmüştür. Bu hastaların 43'ü Müslüman, 136'sı Gayrimüslim, 3'ü ise Amerikalı idi. Hastaların %73 ameliyat olmuş, geri kalanları ise şehirde yaygın olan ateşli tifüs, zatüre, kızamık ve tifo gibi hastalıklar nedeniyle tedavi görmüşlerdir. Hemşire Bayan Cole'nde bu dönemde kızamık hastalığına yakalandığı belirtilmektedir. Hastanede 3 doğum,6 ölüm olayı gerçekleşmiştir. Misyon raporlarında ayrıca bölgedeki tarımsal üretimin son iki yıldır önemli ölçüde düşüşü dolayısıyla, yoksulluğu gittikçe arttırdığı, birçok şehir ve kasabanın açlık sınırına geldiği ifade edilmektedir. Sağlık çalışmalarının bu dönemdeki mali durumuna bakıldığında; eczanenin kendi kendine yeterli olduğu, dispanser hastalarının tedavi ve pansuman giderlerinin yarısını, hastane hastalarının da %60'ını ödediği anlaşılmaktadır. Bir hastanın hastanedeki tedavi masrafi operasyonlar dâhil 9 piaster gold (kuruş altın) idi. Bir ücretsiz yatağın yıllık maliyeti 27 lira (120 dolar, 600 frank ya da ½

---

²⁸⁴ Reel 618, No: 425.

pound sterlin) idi.²⁸⁵ Raporlara göre Dr. Clark ve yardımcılarının çalışmaları sonucunda 1909 yılında 2000 tedavi uygulanmış ve 194 de ameliyat gerçekleştirilmiştir.²⁸⁶ 1909-1910 dönemi raporunda ise 195 hasta yatarak tedavi olmuş,²⁸⁷ 190 cerrahi operasyon uygulanmış ve toplam 5000 hastaya bakılmıştır.²⁸⁸

III. 1. 3. 1. 2. Hastanenin Resmi Çalışma İzni Alması

Sivas Amerikan Hastanesi 1904 yılında açılmasına rağmen kısa sürede büyümüş ve binası yetmez kalmaya başlamıştır. Bunun üzerine misyonerler hastanenin geliştirilmesi konusunda yasal olarak rahat hareket etmek amacıyla ruhsat için devlete başvurmuşlar ve 1910 yılında Bab-ı Ali'den resmi ruhsat alınarak hastane yasal hale getirilmiştir.²⁸⁹ Hastane, West Memorial Hospital olarak kayıtlara girmiştir. Hastaneye başvuranların artması üzerine hastanenin yatak sayısı 20'ye çıkarılmış ve 1916 kişi tedavi görmüştür.²⁹⁰ İlgili kaynaklara göre 1909 Mart ayında 100'den daha az pansuman ve tedavi yapılırken, 1910 yılı Mart ayında aşırı bir artışla 734 tedavi uygulanmıştır. Tedavi artışındaki yüksekliğin nedeni 1910 yılında tifüs salgınından kaynaklanmıştır. Hemşirelerden biri de bu hastalığa yakalanmış ve yoğun bir tedaviden sonra iyileşerek birkaç ay içerisinde de çalışmalarına başlamıştır. Klinikler haftanın üç günü öğleden sonra açık tutulmaktaydı. Sabah gelen hastalar, muayene olmak için sabırla sıralarının gelmesini beklerdi. Hastaların çoğu yoksul kesimden idi. Hastanenin gelişimi açısından, tedavi edilen hastalara göre bir değerlendirme yapılacak olursa; 1905-1906'da 14, 1906-1907 24, 1907-1908'de 181, 1908-1909 181, 1909-1910'da ise 195 kişinin tedavi gördüğü

²⁸⁵ Reel 618, No: 427.

²⁸⁶ The American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1909: 59.

²⁸⁷ The One Hundredth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1910: 111.

²⁸⁸ Reel 628, No: 569.

²⁸⁹ BOA., BEO, 3665/274870.

²⁹⁰ The Orient, (Vol. 1, July 6), 1910: 5.

anlaşılmaktadır. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere hastanenin kısa bir süre içerisinde önemli bir gelişme gösterdiği başvuran hasta sayısının düzenli olarak arttığı görülmektedir. Hastanede düzenli olarak Ermeni üç genç bayan ve bir erkek hemşire görev yapmaktaydı. Bu kişiler hemşirelik görevinin yanı sıra hastalara İncil de öğretmekteydi. Yine bu kişiler tıbbi malzemeler, bakteriyoloji ve hemşire eğitimi konusunda da çalışmalar yapmaktaydı. Misyonerler, hastaların fiziksel olduğu kadar, ruhsal gelişimlerine de katkı sağladıklarını vurgulanmaktadır. Özellikle yoksulluk nedeniyle birçok kişinin kliniklere ilaçtan çok gıda ihtiyacı için geldikleri ifade edilmektedir.²⁹¹ Misyon raporunda diğer misyon hastanelerinde olduğu gibi hastanenin bütün “*ırk, din ve sınıflara açık olduğu*” belirtilmektedir. Sokaktaki dilenciden, zengin hükümet memurlarına kadar birçok kişinin hastanede tedavi edildiği özellikle vurgulanmaktadır. Rapora göre, Türkler, Çerkez askerler, Kürtler, Ermeniler (Gregoryen ve Protestan) hastanenin “müşterisi” idi.²⁹² Raporlarda hastaneye gelenlerin etnik ve dinsel aidiyetlerine özellikle vurgu yapılmaktadır. 1910 yılında hastanede yaklaşık 2000 kişinin kliniklerde tedavi edildiği, 195 kişinin yatarak tedavi edilirken, 5977 hastanın da ayakta tedavi olduğu anlaşılmaktadır. Dr. Clark, Mayıs başlarında iznini kullanmak için şehirden ayrılmış ve onun yerine Ermeni doktor Dr. Karekin, Dr. Clark dönüncüye kadar görev yapmıştır.²⁹³

III. 1. 3. 1. 3. Hastanede Dini Çalışmalar

Misyon kaynaklarına göre, Sivas Amerikan Hastanesi'nin klinikleri, sabahları İncil'den pasajlar ve dualarla açılmaktaydı. Hastane çalışanlarının, hastaları sadece sözleriyle değil, yaşam biçimleriyle de etkiledikleri, hastaneye tedavi için gelenlere özellikle sevgiyle yaklaşıldığı belirtilmektedir. Dualar, sabah ve gece hastalarla birlikte

²⁹¹ Cole, 1910: 2-3.

²⁹² Reel 628, No: 570.

²⁹³ Reel 628, No: 552.

yapılmaktaydı. Kızlar okulundan iki veya daha fazla gelenlerle, her sabah ilahiler söylenirdi. Kızlar okulunda Hıristiyan Çalışma Topluluğu kurulmuş ve bu topluluğun üyesi bir gurup kız da ayrıca her Pazar öğleden sonra hastanede ilahi ayini düzenlenmekteydi. Raporlarda, hastaların bu uygulamalardan memnun oldukları iddia edilmektedir. Misyonerler, hastane elemanlarıyla da İncil okuyup sohbet toplantıları yaptıkları, Müslüman hastaların da bu dua törenlerini izlediği ve İncil okuma toplantılarına katıldıkları, bunu gönüllü olarak yaptıkları misyon raporlarında iddia edilmektedir.²⁹⁴ Buna göre, 1908 yılı sonbaharında misyonerlerin Divriği seyahatinde hastalarla ilgilenilirken, Türklere kutsal kitaptan bölümler okunduğu ve buna Türklerin dostça yaklaştığı ve onlar arasında olumlu izlenimler bırakıldığı da iddia edilmektedir.²⁹⁵

Raporlarda ayrıca zaman zaman Müslüman hastaların da hastaneye geldiği anlaşılmaktadır. Söz konusu rapora göre, bir Müslüman'ın yaralı oğlunu endişeyle hastaneye getirdiği, hastanın ameliyata alındığı ve iyileşmesinden sonra, aynı kişinin kızını ve eşini de tedavi için getirdiği belirtilmektedir. Birkaç hafta sonra bu kişinin misyonerlere gelerek onlara olan güvenini dile getirdiği iddia edilmektedir. Söz konusu kişinin eşinin başarılı bir ameliyattan sonra iyileştiği, İncil ile ilgilendiği, okuma bilmemesine rağmen İsa'nın duasını ve 23 ilahi öğrendiği belirtilmektedir. Yine aynı kişi misyonerleri evine de davet etmiştir. Raporda aktarılan diğer bir vaka ise şöyledir: Sivas'tan birkaç günlük uzaklıktaki bir köyden genç bir kadın hastaneye gelmiştir. Çok zor ve hassas bir ameliyat geçiren kadın, hastanede üç ay kalmış ve geldiğinde İncil ile ilgili hiçbir bilgisi olmadığı halde dualar ve birçok İncil hikâyesini öğrenmiştir. Kadın öğrendiklerini köyüne

---

²⁹⁴ Reel 628, No: 552.

²⁹⁵ Reel 618, No: 425.

döndüğünde diğer insanlara da öğretmek için yardımcı olacağını söyleyerek hastaneden ayrılmıştır.²⁹⁶

1910 yılında hastane kadrosu; Dr. Charles E. Clark, hemşire eğitmeni Bayan Lillian F. Cole, üç Ermeni kadın hemşire ve bir Ermeni erkek hemşire yardımcısı, eczacı Ardashes Alvazian Efendi ve iki Ermeni yardımcıdan oluşmaktadır.²⁹⁷ 1911-1912 yılında hastanenin yatak sayısı 25'e çıkarılmış ve çocuklar için de 2 yatak eklenmiştir. Hastanede bu dönem 188 hasta yatarak, 1340 kişi de ayakta olmak üzere, toplam 3089 hasta tedavi edilmiştir.²⁹⁸ 1980 reçete yazılmıştır. Board raporlarında bu dönemde ateşli tifüs, kolera, akciğer veremi gibi hastalıkların çok sık görüldüğü belirtilmektedir.²⁹⁹ 1911 yılında Sivas'ta bir kolera salgını olduğu ve bu süreçte hastaneden yardım alan birçok kişinin, bu kurumun değerini daha iyi anladığı raporda iddia edilmektedir. Bu hastalıkla ilgili olarak 100 vaka tedavi edilmiş ve hastalar birkaç kez de kontrol edilmişlerdi. Bu dönemde şehirde yaklaşık 600 ev ziyareti yapılmıştır.³⁰⁰

25 Ocak 1913 tarihli raporda Sivas istasyonunda sürekli görev yapacak bir hemşireye duyulan ihtiyaç dile getirilmektedir. Misyonerler, bu hemşirenin çalıştığı yerde kendisine ihtiyaç olmaması dolayısıyla Mardin'de görev yapmakta olan Bayan North olmasından memnun olacaklarını ifade etmektedirler.³⁰¹ Bu dönemde 209 hasta yatarak tedavi görmüştür. Bunların 150'sine önemli, 10'nuna da küçük operasyonlar yapılmıştır. O dönem dispansere başvuran yeni hasta sayısı 1837 idi. Toplamda olarak yaklaşık 3420 hastaya bakılmıştır. Hastalar 175 farklı köy ve kasabadan gelmekteydi. Hastanede aynı

---

²⁹⁶ Reel 618, No: 426.

²⁹⁷ Reel 628, No: 569.

²⁹⁸ Reel 628, No: 594.

²⁹⁹ The One Hundred and Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1912: 100-101.

³⁰⁰ Reel 628, No: 601.

³⁰¹ Reel 630, No: 594.

zamanda 4 öğrencili bir hemşire sınıfı bulunmaktaydı.³⁰² Merkezi 75000 nüfuslu olan Sivas'ta insanların sağlık için yüksek ücretler ödemeye alışık olmadığı ve bölgenin yüksek orandaki yoksulluk, misyon çalışmalarını aksatsa da yeterli kaynak elde edildiğinde sağlık çalışmalarının daha da genişletileceği beklentisi raporlarda özellikle ifade edilmektedir.³⁰³ 25 Ocak 1913 tarihli rapora göre hastane için yerli kaynaklardan elde edilen toplam gelir 624 liradır. Bağış olarak 838 lira toplanmış ve bunun 115 lirası araç-gereçlere harcanmıştır. Ayakta tedavi için 163 lira, hastane yatan hastaların tedavisi için ise 500 lira harcanmıştır. Dış kaynaklardan elde edilen bağışların büyük bir kısmı Bayan Cole'nin arkadaşlarından toplanmıştır. Misyonerler yatan hastalar için bütçeden 835 lira harcadıklarını ve açık olan 555 lirayı yerel kaynaklardan elde etmeyi umduklarını ifade etmektedirler.³⁰⁴

Misyonerler için en büyük ihtiyaç kliniklerin büyütülmesi idi. Çünkü hastane olarak kullanılan bina misyonerlerin ikamet etmesi için yapılmıştı. Dr. Clark, izinli olduğu sürede artan kaynaklarla yeni bir klinik binasının planını Board'a onaylatmıştır.³⁰⁵ Bu dönemde Sivas'a demir yolu yapılması düşüncesinin gündemde olduğu ve bunun gerçekleşmesi halinde sağlık çalışmalarının büyük ölçüde artacağı beklentisi, misyonerlerce dile getirilmektedir.³⁰⁶

III. 1. 3. 1. 4. Hastanenin Kapatılması

1914 yılı başlarında savaş yüzünden hasta sayısı düşmüştür. Ancak sonraki aylarda hasta sayısında artışlar olmuştur. Ekim 1914 tarihli rapora göre 162 hasta yatarak, 2498 hasta ise ayakta tedavi görmüştür. Temmuz ayında hastanenin tatil edilmesinden

³⁰² The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1913: 87.

³⁰³ Reel 630, No: 596.

³⁰⁴ Reel 630, No: 597.

³⁰⁵ Reel 628, No: 553.

³⁰⁶ Sivas'a demir yolu 1930'da yapılır.

sonra Dr. Clark, Karahisar'a gezi yapmış ve burada bir ay kalarak yaklaşık 700 kişinin tedavisiyle ilgilendiği belirtilmektedir.³⁰⁷ Board tarafından hibe edilen 500 dolar sayesinde daha fazla yoksul hastaya bakıldığı ve ücretsiz ilaç verildiği ifade edilmektedir. Hemşire Cole'nin ayrılması üzerine yeni bir Amerikalı hemşire arayışına gidilmiştir.³⁰⁸ Savaş şartlarının da etkisiyle 1915 yılına ait medikal raporun alınmadığı, bir önceki yıla göre çalışmaların oldukça düşük olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde tifüs hastalığının oldukça yaygın olduğu ve hastalığın ortaya çıkmasından itibaren yaklaşık 300 kişinin öldüğü ifade edilmektedir. Rapora göre Dr. Clark, yardımcısıyla bu hastalığın önlenmesi için çalışmalarda bulunmaktaydı.³⁰⁹

Birinci Dünya Savaşı'nın şiddetlendiği günlerde Osmanlı ordusunun Kafkas Cephe'sinde sağlık elamanı ihtiyacı had safhadaydı ve bu konuda misyonerlerden yardım talebinde bulunduğu iddia edilmektedir. Bu çağrıya uyan Mary L. Graffam, o günlerde Rusların Erzurum'a altı-yedi bir mesafeye kadar yaklaştığını, hastalara bakmak için hastane ve doktor bulunamadığını ifade etmektedir. Bayan Graffam 1915 yılı Mart ayına kadar Erzurum'da kalmış ve Kızılhaç Hastanesi'nin açılmasına yardım etmiştir.³¹⁰

1916 yılına ait rapora göre hastane askerler tarafından kullanılmaya başlanmıştır.³¹¹ Bu dönemde Osmanlı hükümet yetkililerinin, Protestanların şehirden çıkarılması yönünde kararlar aldığı anlaşılmaktadır.³¹² Aynı durumun 1917 yılında da

³⁰⁷ The One Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1914: 97-98.

³⁰⁸ The Orient, (March 4, Vol. 5), 1914: 87.

³⁰⁹ The One Hundred and Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1915: 103.

³¹⁰ Dervişoğlu, 2009: 149.

³¹¹ The One Hundred and Sixth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1916: 108.

³¹² DH. EUM. 2. Sb, 68/82.

devam ettiği,³¹³ 1918 yılında ise hastanenin kapandığı belirtilmektedir.³¹⁴ Hükümet, Ekim 1918'de Sivas'a çektiği bir telgrafla el konulmuş Amerikan binalarının yetimhaneye dönüştürüleceğinden Amerikalılara terk edilmesini istemiştir.³¹⁵ Savaş sonrasında da Sivas'ta misyon faaliyetlerinin devam ettirilemeyeceği görülmüş ve sağlık faaliyetlerinin yanı sıra Board'ın diğer alanlardaki çalışmaları son bulmuştur.

III. 1. 4. Amerikan Board Misyonerlerinin İstanbul'a Gelişi

Amerikan Board'ın ilk misyonerlerinden William Goodell, Beyrut ve Malta'daki misyonerlik çalışmalarından sonra 9 Haziran 1831'de İstanbul'a gönderilmiştir. Bir yıl sonra onu, Harrison Gray Otis Dwight ve William Gottlieb Schaffler takip etti. Bu üç misyoner ilk üç yılda Amerikan Board'ın çalışma karakterinin de belirleyicisi oldular. İstanbul'daki misyon teşkilatlanmasını kuran Goodell, 27 Haziran 1865 tarihinde emekli oluncaya kadar misyonerlik çalışmalarını sürdürmüş ve 17 Şubat 1867 yılında vefat etmiştir.³¹⁶ Bu ilk gelen misyonerler işe dil öğrenerek başlamışlardır. Türkçenin yanı sıra Ermenice ve Rumca'yı da öğrenmişler ve daha sonra eğitim, broşür ve kitap yayınları ile faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. İstanbul istasyonunun kurulmasıyla misyonerler burada temel eğitim veren dört okul açmışlardı. Amerikan Board'ın İstanbul'daki eğitim çalışmaları okuma-yazma ve dört işlemi öğretmekle başlamış, kız ve erkek öğrencilere yönelik teoloji ve laik eğitim veren eğitimin her kademesini içeren okullar açmışlardır. 1834 yılında ise daha kapsamlı İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Ermenice, Türkçe, Rumca ve İbranice dillerinin okutulduğu Pera Erkek Okulu açıldı. Başlangıçta üç olan öğrenci

³¹³ The One Hundred and Seventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1917: 90.

³¹⁴ The One Hundred and Eighth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1918: 181.

³¹⁵ DH-ŞFR, 92/74.

³¹⁶ Richter, 1910: 107.

sayısı bir yıl sonra otuzu bulsa da okul, 1837 yılında kapatılacaktır.³¹⁷ Board misyonerlerinin İstanbul'daki eğitim kurumlarından Bebek'te 1840 yılında kurulan Bebek İlahiyat Okulu 1860 yılında Merzifon'a taşınmıştır. 1845 yılında Pera Yatılı Kız Okulu 8 öğrenci ile eğitime başlamıştır. İstanbul'da 1846'da Protestan Kilisesinin kurulması üzerine şehir, misyonerlerin serbestçe hareket edebildiği bir merkez haline gelmiştir. 1863'te Cyrus Hamlin'in açtığı Robert Koleji'nin kurucuları, yöneticileri ve çoğu öğretim elemanı misyonerlerden oluşmaktaydı. Bu Kolej'de Almanca, İngilizce ve Fransızca gibi Batı dillerinin yanında başta Bulgarca ve Ermenice olmak üzere on beşe yakın değişik dilin öğretilmesi, Kolej'in çok yönlü amaçlarını ortaya koymasından önemliydi.³¹⁸

İstanbul Büyükdere'de, Goodell ve eşinin birlikte kaldığı üç Amerikalı misyonerden birisi James E. De Kay adlı bir doktordu. New Yorklu Dr. Kay, Amerika'nın bölgeye gönderdiği bir sağlık müfettişi idi. İstanbul'da bulunma sebebi ise "*Asya Kolerası*" diye adlandırılan bir salgın hastalık hakkında rapor hazırlamaktı. Hastalık Asya insanını çok etkilemiş, Osmanlı ve Avrupa topraklarında da belirmiş ve hatta çok kısa bir süre önce Kuzey Amerika'ya sıçramıştı.³¹⁹

III. 1. 4. 1. Hastane Çalışmaları İçin Bina Kiralanması

Amerikan Board, sağlık çalışmaları konusunda İstanbul'da uzun süre kurumsal çalışma yapma gereği duymamıştır. Bundaki önemli etken sağlık konusunda İstanbul'un yeterli olmasıydı. Amerikan misyonunun İstanbul'da bir sağlık merkezi açma çalışmaları Dr. Thomas Spees Carrington'ın girişimleriyle başlayacaktır. Dr. Carrington 1898 yılında Merzifon'a gelerek burada tıbbi çalışmalarda bulunmuş ve hastane kurulmasına öncülük

³¹⁷ Dwight, 1904: 30.

³¹⁸ Sezer 2012: 108.

³¹⁹ Yetkiner, 2008: 147.

etmiştir. 1904 yılında Merzifon'dan ayrılarak Amerika'ya dönmüş ve İstanbul'da kuracağı hastane için maddi kaynak arayışına girmiştir. 1905 yılında İstanbul'a dönem Dr. Carrington, İstanbul'da Mahmutpaşa mahallesinde eski bir Türk Paşasının evi olan ve iki bölümden oluşan (bina, kadınlar ve erkekler bölümü olarak ikiye ayrılmıştı) bir binayı tutmaya karar vermiştir. Bu binanın iki iyi bahçesi vardı. Binanın şehir suyu şebekesi ve su deposu da iyi durumdaydı. Bu bina bir yıllığına ve aylığı 60 dolar olarak ve altı aylık kirası peşin ödenerek kiralanmıştır. Binanın bir bölümü doktorun evi, diğer bölümü ise 30 kişilik bir hasta potansiyeli için hazırlandı. Binanın laboratuvar, malzeme ve boyası için 500 dolar harcanmıştır.³²⁰

III. 1. 4 1. 1. Kiralanan Binanın Yanması

Hastanenin resmi olarak açılışına çok az bir süre kala bina çıkan bir yangınla işlevsiz hale gelmiştir. Söz konusu binada üç kişi bekçi olarak bulunuyordu. Yangın 30 Ağustos 1906 tarihinde akşam saat 9 civarında çıkmış ve caddeden geçen insanlar yangını haber vermişler ve bina içindeki işçiler bu şekilde uyandırılmıştır. Yangın ilk önce ikinci katta başladığı ve daha sonra alevler binayı sardığı belirtilmektedir. Böylece hastane için kiralanmış ev, içindeki eşyalarla birlikte hemen hemen hiçbir şey kurtarılamadan yanmıştır.³²¹ Polisler, yangına neden olduğu gerekçeliyle işçileri tutuklamıştı. Misyonerler, binayı 600 dolara sigortalatmışlardı ve eğer sigorta şirketi ödeme yaparsa kayıpların azalacağı düşüncesindeydiler. Hastane için daha iyi bir yer bulunur düşüncesiyle söz konusu bina bir yıllığına kiralanmıştı.³²² Hastane kurma isteğinden vazgeçmeyen Dr. Carrington yanan binanın yakınında bir yeri kiralayarak çalışmalarını sürdürmek istese de kaynak yetersizliğinden dolayı devam ettiremez ve 1909 yılında Amerikan Board'la olan

³²⁰ Reel 617, No: 610.

³²¹ Reel 617, No: 611.

³²² Reel 617, No: 612.

bağlarını da kopararak Amerika'ya dönmüştür. Amerikan Board, İstanbul'da Board kurumlarındaki Amerikalıların ve Kızlar Koleji'nde eğitim gören öğrencilerin tedavisi için Merzifon ve Talas misyon hastanelerinde de görev yapan Dr. Hoover'ı, Bible House'da klinik çalışmaları yapması için görevlendirmiştir.³²³ Amerikan Board'ın İstanbul'da kurum olarak sağlık faaliyetlerinde bulunması böylece gerçekleşememiş olsa da Amiral Bristol Hastanesinde misyoner doktorlar yöneticilik ve doktorluk yaparak misyon çalışmalarına hizmet etmişlerdir.

III. 1. 4. 2. İstanbul Amerikan Hastanesi (Amiral Bristol Hastanesi)

Bir Amerikan Board kurumu olmamakla birlikte, Board misyonerlerinin faaliyet gösterdikleri kurumlardan biri de İstanbul Amerikan Hastanesi'dir. 8 Kasım 1919 tarihinde Amiral Mark L. Bristol, Pera'daki Amerikan Konsoloslugu binasında beş Amerikan Enstitüsü'nün temsilcisi ile bir toplantı yaptı. Bu toplantıya Bristol'un yanı sıra Amerikan Konsolosu Hon. Bie Raundal, Amerikan Board'ın Mali İşler sorumlusu Dr. William Peet, İstanbul Kız Koleji Başkanı Dr. Mary Mills Patrick, Amerikan Kızıl Haç Türkiye sorumlusu Claflin Davis ve Amerikan Yakındoğu Yardım Cemiyeti Türkiye Medikal sorumlusu Dr. George Richards katıldı. Toplantıda İstanbul'da bir Amerikan Hastanesi'nin yanı sıra, Türkiye'de Hemşire ihtiyacı da göz önüne alınarak bir hemşire okulunun kurulması kararı alınmıştır.³²⁴

1919-1927 yıllarında Türkiye'de Amerikan Yüksek Komiseri olarak görev yapan Tuğamiral Mark L. Bristol'ın³²⁵ da desteğiyle, İstanbul'daki Amerikan vatandaşlarının sağlık ihtiyacına yönelik bir hastane kurma isteği 20 Ağustos 1920 yılında

³²³ ABA, Thomas S. Carrington.

³²⁴ Warren ve Rountree, 2012: 21.

³²⁵ Bryson, 1974: 450-467.

gerçekleştirmiştir. Hastane, Çarşıkapı'da ahşap bir binada kurulmuş olup, hastanenin araç-gereç ve yatakları Kızılhaç, personel ihtiyacı ise Kızılhaç ve Amerikan Yardım Komitesi tarafından karşılanmıştır.³²⁶ Mark L. Bristol, kurumun danışma kurulu başkanıydı.

Amerikan Hastanesi'nin ilk yöneticisi eski bir Board misyoneri olan Dr. Alden R. Hoover idi.³²⁷ Annie E. Rothrock ise hemşire servisinin yöneticisiydi. Yönetici asistan Bayan E. Lightbody, cerrahi hemşire Bayan Mary Coughlin, koğuş hemşireleri Bayan Robinson, Bayan Sharp ve Bayan Sutton hastanede görev yapmaktaydı. Hastane 78 yataklıydı. Beş yaşın altındaki çocuklar için de 10 yataklı bir koğuş açıldı. Hastane öncelikli olarak Amerikalılar içindi, ancak her kesimden hastanın kabul edileceği belirtilmektedir. Hastanede iki koğuş, Amerikan Deniz Kuvvetleri personeline ayrılmıştı. Ayakta tedavi bölümü 4 doktorun katılımıyla haftanın üç günü açıktı. Hastanede Amerika'daki hemşire okullarının eğitim programını uygulayan ve genç kızların hemşire eğitimi alabilmeleri için 26 aylık bir kurs süreci olan Hemşire Okulu da bulunmaktaydı. Okulunun ilk sınıfı Eylül 1920'de 12 öğrenciyle öğretime başlamış ve 1923 yılında beş öğrenci ile ilk mezunlarını vermiştir. Okulda hem teorik hem de pratik eğitim yapılmaktaydı.³²⁸ Anlaşılacağı üzere Amerikan Board ile doğrudan bağlantısı olmasa da süreç içerisinde Board'a bağlı misyoner doktorlar, hastanenin her kademesinde görev almışlardır.

III. 1. 5. Amerikan Board Misyonerlerin Konya'ya Gelişi

Misyon teşkilatınca Konya istasyonu başlangıçta İzmir istasyonuna bağlı olarak 1877 yılında kurulmuşsa da, 1879 yılında Kayseri istasyonuna bağlanmış ve

³²⁶ The New York Times, August 8, 1920.

³²⁷ The Orient, (Vol. IX, March 8), 1922: 24.

³²⁸ The Orient, (Vol. VIII, October 4), 1921: 381.

çalışmalarını sürdürmüştür. Amerikan Board'ın Konya'daki eğitim çalışmalarında Apostolik Enstitüsü'nün yeri önemlidir. Apostolik Enstitüsü 1891 yılında kurulmuştur. Enstitünün kurucusu Tarsus St. Paul Enstitüsü'nü de kuran Harutyun Stephen Cenanyan idi. Cenanyan, bir Konya gezisinde burada bir Hıristiyan eğitim kurumuna olan ihtiyacı fark etmiştir. Kiralanan küçük bir binada 1892 yılında 35 öğrenci ile eğitime başlamıştır. 1894 yılında da okulun ilk binası yapılmıştır. Enstitü; Kolej, Hazırlık ve İlköğretim olmak üzere eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür. Aynı yıl Konya'da Kızlar Okulu da açılmış ve 1898 yılında çalışma ruhsatını almıştır. Koleje 1898 yılında Dr. H. Recepyan'ın müdür olarak atanmasından sonra müfredata tıp dersleri de konulmuştur. Yine Yale Üniversitesi'nden mezun olan Dr. Haigazian'ında okulda önemli çalışmaları olmuştur. Okul 1921 yılında kapatılmıştır.³²⁹

Konya'da misyoner hastanesi kurulmadan önce, Belediye tarafından 40 bin kuruş harcanarak satın alınan bir binada kadın ve erkek hastaların tedavi göreceği Gureba Hastanesi 1900 yılında açılmıştır.³³⁰ Gureba Hastanesi sonra Devlet hastanesi olarak hizmet vermiş ve yıprandığı için 1930 yılında terk edilen bina daha sonra da yıktırılmıştır.

III. 1. 5. 1. Konya Amerikan Hastanesi

Amerikan Board ile Talas Amerikan Hastanesi arasında yapılan anlaşmaya göre Konya, Dr. Dodd, Dr. Post ve elamanlarının medikal çalışma alanı olarak belirlenmişti.³³¹ Bu gelişmeler doğrultusunda Mayıs 1911'de Dr. Dodd ve Dr. Post, Konya'da hemşireleriyle birlikte kiraladıkları küçük bir evde tıbbi çalışmalara

³²⁹ The Apostolic Institute, 1911: 5.

³³⁰ Sarı, vd., 2014: 648.

³³¹ Reel 628, No: 104.

başlamışlardır. Dr. Post, Amerika'ya ailesinin yanına gittiği dönemde Konya'daki sağlık çalışmalarının genişletilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Dr. Post, Rochester'de Mayo Kardeşleri ziyaret etmiş, farklı hastanelerde çalışarak Konya'daki tıbbi çalışmaların gelişmesi için hazırlıklar yapmıştır. Bu arada Konya'daki tıbbi çalışmalar Dr. Dodd'ın çalışmalarıyla ilerlemekteydi. Sağlık çalışmaları için kiralanmış evlerden biri, Beyrut'ta eğitim alan hastanenin eczacısı yönetiminde eczane ve dispanser olarak kullanılmak üzere donatıldı. Diğer iki ev doktor ve ailelerinin kalacağı mekân olarak kullanıldı. Hemşire Eğitim Okulu olarak kullanılması için de bir ev belirlenmiştir. Hastanenin erkekler koğuşu altı, kadınlar koğuşu ise beş yataklı idi ve hemen hemen her zaman doluydu. Misyonerler hastanenin küçük olması nedeniyle hastaları tedavi etmek için çevre bölgelere gitmekteydiler. Ayrıca hemşire eğitim sınıfında halka sağlıkla ilgili konferanslar ve eğitimler verilmekteydi. Doktor ve hemşireler tıbbi çalışmalarının yanı sıra sosyal etkinliklerde bulunarak bir çocuk kulübü oluşturmuşlardı. Misyonerler, 50'den fazla sokak çocuğuyla haftada iki kere hastanede toplanmaktaydı. Pazar akşamları kulüpte dini toplantılar yapılırdı. Çarşamba akşamı "neşeli şarkılar" adıyla dersler yapıldığı ve çocuklarla sohbet edildiği misyon kaynaklarında belirtilmektedir.³³²

Misyonerler Konya'yı bölgenin sağlık merkezi yapma çabası içindeydiler. Konya'da Belediyeye ait bir hastane olmasına rağmen misyonerler, bölgenin merkezi konumu, çevre illerle olan bağlantısı ve önemli bir nüfusa sahip olması nedeniyle burada tıbbi çalışmaların başarılı olacağını düşünmekteydiler.³³³

Hastanenin açıldığı dönemde Dr. Post, Amerika'da bulunduğu için Dr. Dodd, tedavileri tek başına yapıyordu. 1899 yılında Talas'a gelerek hemşirelik yapan Emma D.

³³² The Orient, (August 21, Vol. 3), 1912: 3.

³³³ The Orient, (July 5, Vol. 2), 1911: 1.

Cushman'ın, 1911 yılında Konya'ya gelerek hastanede yönetici olarak görev aldığı belirtilmektedir. Hastanenin başhemşiresi Bayan Mathieson idi. Misyonerler bir evin iki odasının göz önüne alındığında yapılan işin oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu dönemde 132 hasta yatarak tedavi edilmiş ve bu hastalardan 7'si vefat etmiştir. Misyon kaynaklarında hastaların 80'i Türk, 27'si Ermeni, 14'ü Rum, 4'ü Kürt, 3'ü Çerkez, 2'si İtalyan, 1'i Rus ve 1'i Almandı. Hastanede hem yatan hem de ayakta tedavi olanlara yapılan toplam operasyon sayısı 257'dir. Dispanserde 1666 hastaya bakılmıştır. Bunların 1093'ünün Türk, 294'ünün Ermeni, 210'unun Rum, 34'ünün Kürt, 17'sinin Çerkez geri kalanların ise farklı kesimlerden olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca 1700 eski hasta dispansere tekrar gelerek tedavi görmüşlerdir. Diğer bölgelerin aksine Konya'da misyon hastanesinde tedavi olanların sayısında Müslümanların çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Bundaki temel etken bölgede gayrimüslim nüfusun az olmasıydı. Konya merkezi dışından da 2013 hasta tedavi edilmiştir. Misyon raporlarında Pazar ve Çarşamba günü yapılan dini toplantılara çoğunlukla Rumların katıldığı, zaman zaman Türklerin de bu toplantılarda bulunduğu ifade edilmektedir. Bu toplantılarda kullanılmak üzere İncil'in Türkçe, Rumca ve Arapça olarak bastırılmıştır.³³⁴

Konya Amerikan Hastanesi ile ilgili olarak misyon kaynaklarında 1912-1913 döneminde özellikle Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının etkisiyle hastalardan elde edilen gelirlerde önemli azalmalar olduğu belirtilmektedir. Savaş yüzünden kentte ortaya çıkan ekonomik sıkıntı misyoner çalışmalarını da etkilemiştir. Ticaret ve iş hayatı durma noktasına gelmiş, bu duruma paralel misyoner gelirleri de azalmıştır. Misyonerler bu açığı kapatmak için Amerika'daki arkadaşlarından destek gördüklerini belirtmektedirler. Yılın ilk sekiz ayının hastalardan elde edilen gelirinin önceki yılın aynı dönemine göre 100

---

³³⁴ The Orient, (December 11, Vol. 3), 1912: 1.

dolardan daha az olduğu ifade edilmektedir.³³⁵ Gelen hasta sayısında azalma olmamıştı fakat gelirlerde bir azalma olduğu belirtilmektedir. Bu nedenlerden ötürü hastanede fazla ücretsiz tedaviler yapılmaktaydı. Savaşın ilk günlerinde Dr. Dodd ve eşi, hemşire Bayan Cushman ve Yeghsa, İstanbul'a gittiler. İstanbul'daki Vefa Lisesi, Türk Kızılay'ı tarafından hastane olarak kullanılmaktaydı. Misyoner hemşirelerin, üç hafta burada çalıştıkları ve özellikle bayanların tedavi edilmesinde görev aldıkları kaynaklarda belirtilmektedir. 1913 Aralık ayının ilk haftasında Dr. Post, Kızıl Haç tarafından muhacirlere yardım çalışmalarını yönetmek için çağrılmıştı. Balkanlar'dan 200.000 muhacir İstanbul ve Bursa'ya doğru yola çıkmıştı. Misyon raporlarına göre Dr. Post, bu çalışmalarda bulunmak için üç ay İstanbul'da kalmıştır.³³⁶

Başlangıçta 11 yatakla çalışmalara başlayan Konya Amerikan Hastanesi 20 yatağa ulaşmıştı. Misyon raporlarında bu sayının 30'a çıkarılması için planlamalar yapıldığı belirtilmektedir. Hastane önce tek katlı bağımsız bir binaydı. Bu bina, ayakta tedavi bölümü, büyük bir bekleme salonu, muayene odası, ameliyat ve sargı odası, karanlık oda, mutfak, yemek odası ve ofislerden oluşmaktaydı. Bu binanın üzerine iki kat daha inşa edilmiştir. İkinci katta koğuşlar, ameliyat odası, steril odası ve diyet mutfağı bulunmaktaydı. Üçüncü kat ise tamamen misyonerler, hemşire ve çalışanlar için yatak odası olarak kullanılmaktaydı.³³⁷

Hastane yılın 290 günü açıktı. 1911 yılında 132 hasta yatarak tedavi edilirken, 1912 yılında bu sayı 241'e ulaşmıştır. Aynı şekilde 5379'dan 7724'e çıkan ayakta tedavi hastaları için de bir artış söz konusuydu. Ameliyat sayısı da 257'den 344'e yükselmiştir. Raporlarda hastanede tedavi gören hastalar içerisinde dilencilerin yanı sıra, II.

³³⁵ The Medical Missionary Work at Konia, 1913: 9.

³³⁶ The Medical Missionary Work at Konia, 1913: 3.

³³⁷ The Medical Missionary Work at Konia, 1913: 5.

Abdülhamid'in sarayından 600 pound'a satın alındığı belirtilen saraylı hanımların dahi bulunduğu iddia edilmektedir.³³⁸ Amerikalı Bayan Foote, İstanbul'da özel hemşirelik yaparken Konya'ya gelerek misyon hastanesinde ve özellikle ameliyat odasında görev olarak misyon çalışmalarına katılmıştır.³³⁹ Mariam Yepremian, üç yıllık hemşirelik eğitiminden sonra diplomasını alarak ameliyat odasında çalışmaya başlamıştır.³⁴⁰

Misyoner çalışmalarının daha etkili olması amacıyla ev ziyaretlerine büyük önem verilmekteydi. Rapor göre ev ziyaretleri arasında Ermeni ve Rumların yanı sıra Türkler de bulunmaktaydı. Bu ziyaretler eski hastalar, evde bakımı devam eden hastalar ya da mültecilere veya her kim davet ederse onun evine yapılmaktaydı. Bu dönemde 1200'ün üzerinde ev ziyareti yapılmıştı.³⁴¹ Yatan hastalara İncil satışının yapıldığı, tamamı Osmanlı Türkçesi olan beş İncil'in de satıldığı misyoner kaynaklarında belirtilmektedir. Satılan İncilin etkisi, verilen öğütten daha değerli olarak görülmektedir. İlgili rapora göre hastanede yapılan çalışmalara örnek vermek gerekirse bunlardan biri tren yolunun kar fırtınası sonucu kapanması nedeniyle her iki elide donan Ömer adlı birinin tedavisiyle ilgilidir. Adı geçen kişinin sekiz parmağı alınmıştır. Yine rapora göre Ömer'in ilk geldiğinde aksi davranışlar sergilemesine karşın daha sonra burada olmaktan mutlu olduğu iddia edilmektedir.³⁴²

Konya Amerikan Hastanesi, 1913 yılında Osmanlı Devleti tarafından resmi olarak tanınmış³⁴³ ve 1913 yılında misyoner hastanesi Belediye kayıtlarına girerek Konya

³³⁸ The Medical Missionary Work at Konia, 1913: 7.

³³⁹ The Medical Missionary Work at Konia, 1913: 10.

³⁴⁰ The Medical Missionary Work at Konia, 1913: 12.

³⁴¹ The Medical Missionary Work at Konia, 1913: 13.

³⁴² The Medical Missionary Work at Konia, 1913: 14.

³⁴³ BOA, DH. İD. 163/21.

Amerikan Hastanesi olarak adlandırılmıştır.³⁴⁴ Dr. Post, 1914 yılında tifo hastalığına yakalanmıştır. Bu tarihte Karaman'da çalışmalarda bulunmak istese de hastalığının ilerlemesi üzerine 23 Mart'ta tekrar Konya hastanesine dönmüştür. 29 Mayıs'ta da yaz tatilini geçirmek için şehirden ayrıldı. Dr. Post'ın hastalandığı dönemde İstanbul'da Robert Koleji'nde doktor olarak çalışan kardeşi Dr. Bertram V. D. Post, zamanının önemli kısmını Konya'da geçirmiştir. Bayan Foote de bu süreçte, Bayan Chusman'la hemşire eğitimine yardımcı olmuştur.³⁴⁵ Bir yıldan fazla süredir askeriyede görev yapan Eczacı Haralambos Damianides de tekrar hastanedeki çalışmalarına dönmüştür.³⁴⁶ Beyrut'tan bir yıl önce mezun olan Dr. Yakoub Touzjian hastanede yardımcı doktor olarak önemli çalışmalarda bulundu.³⁴⁷

30 Haziran 1914 yılı raporuna göre hastanedeki yatak sayısı 30'dur. Bu dönemde yatan hasta sayısı 248'i erkek, 152'si kadın olup, toplam olarak 400'dür. Hastanede 315 hastaya cerrahi müdahale yapılırken, 85 hastaya da tıbbi tedavi uygulanmıştır. 196 hasta yatak ve tedavi ücretini öderken, bunlardan 151'i sadece yatak ücretini ödemiştir. 53 kişinin de tamamen ücretsiz tedavi olduğu belirtilmektedir. 1913 yılında hastalardan 4.200 dolar gelir elde edilirken, 1914 yılında 7.500 dolar gelir elde edilmiştir.³⁴⁸

Misyon kaynaklarında hastaneye gelenlerin; 223'ünün Türk, 73'ünün Ermeni, 54'ünün Rum, 16'sının Çerkez, 6'sının Kürt, 6'sının Alman, 3'ünün İngiliz, 2'sinin Arnavut, 1'inin Tatar, 1'inin İran, 1'inin Amerikalı, 1'inin Maltalı, 1'inin Türkmen, 1'inin Abdal ve 1'inin ise Yahudi olduğu belirtilmektedir. Rapora göre hastaneye gelenlerin 261'i

³⁴⁴ The Medical Missionary Work at Konia, 1913: 16.

³⁴⁵ The Medical Missions at Konia, 1914: 3.

³⁴⁶ The Medical Missions at Konia, 1914: 7.

³⁴⁷ The Medical Missions at Konia, 1914: 8.

³⁴⁸ The Medical Missions at Konia, 1914: 9.

Müslüman, 59'u Gregoryen Ermeni, 54'ü Rum Ortodoks, 22'si Protestan, 3'ü Katolik ve 1'i de Yahudi idi. Yıl içinde hastanenin 333 gün açık olduğu ve bir gün içerisinde en fazla 30 hastaya bakıldığı belirtilmektedir. Hastanede tedavi olan 400 kişiden 20'sinin öldüğü anlaşılmaktadır. Ayakta tedavi olanların istatistiklerine bakıldığında 2941 kişiye dispanserde tedavi uygulandığı, bunların 1661'inin erkek, 1280'inin kadın olduğu belirtilmektedir. Bu hastaların 1580'i ücret öderken, 1361'i ücretsiz tedavi görmüştür.³⁴⁹

Birinci Dünya savaşı sırasında Ermeni olayları nedeniyle oluşturulan tehcir merkezlerinden birisi de Konya idi. Misyon kaynağında Dr Dodd, tehcir edilecek Ermenilere yardımcı olduğu ve birçoğunu tehcirden kurtardığı iddia edilmektedir.³⁵⁰ 1917 yılında hastanede 50 yatak bulunmaktaydı ve burada Türk askerleri kalmaktaydı. Yatak sayısındaki artış savaş koşullarından kaynaklanmıştır. Bu dönemde hastaneye mültecilerin de geldiği, hastanenin bahçesinde yoksullara yemekler verildiği de belirtilmektedir. Savaş döneminde Türk yetkililerin denetiminde olan hastane, 1918'den sonra Yakın Doğu Yardım Cemiyetinin kullanımına verilmiştir. 1921'de hastane misyonerlere geri devredilmiş³⁵¹ ise de 1924 yılında bu cemiyetin Türkiye'den ayrılması misyon hastanesinin de sonu olmuştur.³⁵²

---

³⁴⁹ The Medical Missions at Konia, 1914: 14.

³⁵⁰ Dodge, 1972: 19.

³⁵¹ ABA, A.B.C.F.M. (1917-1922) 1921, No: 86.

³⁵² NA/RG256/Special Reports and Studies/ Inquiry Document 820.

IV. BÖLÜM: AMERİKAN BOARD'IN DOĞU TÜRKİYE MİSYONUNDAKİ SAĞLIK FAALİYETLERİ

IV. 1. Doğu Türkiye Misyonu

Amerikan Board'ın önemli istasyonlarının bulunduğu Doğu Türkiye Misyonu'nun merkezi Harput'tur. Doğu Türkiye Misyonu, Amerikan Board'ın 1859 yılında misyonlar üzerinde yapmış olduğu yeni düzenleme sonucunda, Batı ve Merkezi Türkiye Misyonlarının doğusunda kalan bölgeyi içermektedir. Doğu Türkiye Misyonu'nun önemli istasyonları; Erzurum, Harput, Mardin, Bitlis ve Van gibi bölgelerdir. 1900 yılında bu beş istasyona bağlı 97 uç istasyon bulunmaktaydı. 36'sı Amerikalı 266'sı yerli 302 görevlinin bulunduğu istasyonda din, eğitim, yetimhane ve sağlık çalışmaları yoğun bir şekilde sürdürülmüştür.³⁵³ Amerikan Board'ın 1909 yılına ait verilerinde bölgede; 51 misyoner ve misyoner yardımcısı, 205 yerli yardımcı, 35 kilise, 2.436 kilise üyesi ve 5.255 öğrenci bulunmaktaydı.³⁵⁴

IV. 1. 2. Harput Misyonunun Kuruluşu

1850 yılında yapılan Türkiye Misyonu'nun yıllık toplantısında Harput, Muş, Bitlis ve Van'ın daha önce kurulmuş olan Erzurum istasyonu tarafından yakından takip edilmesi kararıyla, misyonun faaliyet alanına Harput da girmiş oldu. Harput istasyonunun kuruluşu George W. Dunmore tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁵⁵ Dunmore, 1851 yılında Antep'te bir süre dil öğrendikten sonra Diyarbakır istasyonunun kuruluşu için bu kente geçmiştir. Mayıs 1855 yılında Harput istasyonunu resmi olarak kuran Dunmore, eşi ile

³⁵³ Kocabaşoğlu, 2000: 117.

³⁵⁴ Basmajian, 1910: 67.

³⁵⁵ ABA, George W. Dunmore.

çalışmalara hemen başlayarak aynı yıl dini etkinliklerin yanı sıra, karma eğitim veren bir Protestan okulu açtı.³⁵⁶ 1875 yılında Ermenice eğitim veren Crosby H. Wheeler tarafından Fırat Koleji açıldı. İlkokuldan yüksek okula kadar eğitim veren Kolej, 1891-1892 yılında Osmanlı Hükümetince resmen tanınmıştır. Misyonerler, Harput'ta kadınlara dantel işlemeciliği yaptırmaktaydı. Bu alanda yapılan çalışmalar 1903 yılında Lora G. Simmons Carey tarafından başlatılmış ve 1905'te ölümüne kadar da onun aracılığıyla sürdürülmüştür. Bölgedeki 70 yoksul kadına iş verilerek, kadınların yaptığı eliş ürünler İngiltere ve Amerika'da pazarlamıştır. Bayan Carey'in ölümünden sonra işler Bayan Tacy A. Wilkinson Atkinson tarafından devam ettirilmiştir.³⁵⁷

IV. 1. 2. 1. Harput'ta Klinik Çalışmalarının Başlaması

Harput'ta askeriye'nin dışında yerli ya da yabancı doktor bulunmamaktaydı. İlk misyonerler tıbbi kitaplara başvurarak ve basit reçetelerle halk arasında sağlık hizmeti vermekteydi. 1855'ten sonra Harput istasyonunda insanlar arasında medikal misyonerler, zaman zaman hizmet vermişlerdir. Örneğin Sivas'tan Doktor West ve Diyarbakır'dan Dr. David Hubbard Nutting bir süreliğine Harput'ta bulunarak burada yaşayan insanları tedavi etmiştir. Yine Mardin'den Dr. Daniel M. B. Thom, Antep'ten Dr. Fred D. Shepard ve Merzifon'dan Dr. Marden bir süreliğine Harput'u ziyaret etmişlerdir. 1864 yılında Dr. West, öğrencisi olan Dr. Haratune Hekimian'ı Harput'a yerleşmesi için gönderir. Dr. Hekimian birkaç yıl içinde insanların ve misyonerlerin güvenini kazanmış ve tıbbi komisyonun ve Protestan topluluğunun bir üyesi olarak 1908 yılına kadar bölgede çalışmalarda bulunmuştur.³⁵⁸

---

³⁵⁶ Açıkses, 2003: 57.

³⁵⁷ Reel 703, No: 655.

³⁵⁸ Reel 703, No: 673.

1867'de Amerikan Board tarafından ilk misyoner doktor olarak Dr. James Andrew Milne Harput'a atanmıştır. Fakat Dr. Milne 1868 yılında Amerika'ya dönmek zorunda kalmıştır.³⁵⁹ 26 Kasım 1869'da Dr. George C. Raynolds, Van'da çalışma düşüncesiyle Harput'a gelmiştir. Bu nedenle Harput istasyonu 1898'de Dr. Clarence D. Ussher gelinceye kadar geçici doktorlarla sağlık faaliyetlerini sürdürmüştür. Ancak Dr. Ussher de Harput'a geldiği Temmuz ayında Van'a çağrıldı. 10 Mayıs 1902'de Dr. Henry H. Atkinson'ın gelişine kadar Harput'ta kalıcı medikal misyonerlik ve hastane kurulması gibi çalışmalar yapılmamıştır.³⁶⁰

Dr. Atkinson, Cooper Medical College'den 1900 yılında mezun olmuştur. 10 Mayıs 1902'de Harput'a atanan Dr. Atkinson, Antep'te bir süre dil eğitimi aldıktan sonra tekrar Harput'a döndü.³⁶¹ 1903 yılında Harput'ta küçük bir evde tıbbi çalışmalarına başlayan Dr. Atkinson, bölgedeki çalışmalarını 1915 yılında ölünceye kadar devam ettirmiştir. Dr. Atkinson, 1903-1904 yılına ait misyon raporunda, 364 hastanın tedavi edilmesinin yanı sıra kendisinin 1393 ev ziyareti, 2450 ayakta tedavi ve 4710 hastaya danışmanlık yaptığını belirtmektedir. Bu dönemde çoğu önemli olmak üzere 151 ameliyat yapılmıştır. Aynı tarihli raporda bağışlardan ve yılsonu bütçesinden arta kalan parayla bir eczane satın alındığı ve sağlık çalışmalarının düzenli yürütülmesi için eğitilmiş bir hemşireye olan ihtiyaç dile getirilmektedir.³⁶²

Misyonerler için Harput'taki dinsel uyanış, sağlık etkinlikleriyle bir başka boyut kazanmıştı. Eğitim yoluyla girilemeyen yerlere tıbbi misyonerlikle ulaşmak daha kolay olmaktadır. Bu nedenle sağlık çalışmalarına gün geçtikçe daha fazla önem

³⁵⁹ The Orient, (july 12, Vol. 2), 1911: 1

³⁶⁰ Reel 712, No: 258.

³⁶¹ ABA, Henry H. Atkinson.

³⁶² The Ninety-Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1904: 67.

verilmekteydi. 1905-1906 dönemi Harput misyon raporunda verilen bilgilere göre 873 hasta tedavi edilmiştir. Maaşı Dr. Reynolds'ın ödediği Danimarkalı bir hemşire bölgeye gönderilmiştir. 1905-1906 yılında Pazar ve Perşembeleri hariç, sabah kliniklerinde 3162 hastaya bakılmış, 2184 hasta ziyareti yapılmış ve toplam olarak 5346 sağlık faaliyeti kayıtlara geçmiştir. Evde yatan hastaların ziyaret edilmesi misyon etkinliği açısından önemliydi. Bu ziyaretler sayesinde misyonerler, ailelerle tanışmakta ve evlere rahat girip çıkmaktaydı. Bu doğrultuda tedavi edilen 502 kişi için 1387 ev ziyareti yapılmıştır. Verilen tıbbi danışmanlığın sayısı 6733'tü. Bunların yüzde 25'ini öğrenci, öksüz çocuklar, öğretmen ve işçiler oluştururken, yüzde 65'ini ayakta tedavi, yüzde 10'unu ise köylerde ve gezilerde yapılan tedaviler oluşturmaktaydı. Raporlara göre tedavi edilen hastaların dağılımına bakıldığında bunların; yüzde 75'i Ermeni, yüzde 12'si Türk, yüzde 6'sı Kürt ve yüzde 7'si de diğer kesimlerden oluşmaktaydı. Kliniklerdeki tedavi araç-gereçlerinin yetersizliği yüzünden birçok önemli operasyonlar reddedilmekteydi. Bu dönemde Anestezi gerektiren 73 ameliyat yapılmıştır. Bu operasyonlar; fitik (*hernia*), mesane taşı (*vesical calculi*), *calculi impected in urethra*, kemik tüberkülozu (*tuberculous bones*), çıban ve bezleri (*glands abscesses*), doğum(*accouchement forse*), karaciğer (*hepatic*), apse (*abscess*), perinefrik apse (*perinephric abscess*) diz kapağı kırığı (*fractured patella*), yanık (*cauterizing*), rahim tedavisi (*curetment of uterus*), sıvı toplaması, dil yarası (*sewing bitten tongue*), göz kapağı estetiği (*plastic for new eye-lids*), katarakt (*cataract*), ile ilgili idi. Harput'taki Dispanser çalışmaları Pilibos Movsesian yönetiminde faaliyetlerini sürdürmekteydi. Movsesian, tüm zamanını bu işe ayıran bir asistan öğrenciydi.³⁶³

Dr. Atkinson, yıl boyunca çevre köyleri her Pazar ve Pazartesi günleri ziyaret etmekteydi. Sağlık çalışmalarının Ermeni pratisyen hekimlerle işbirliği içerisinde yapıldığı

---

³⁶³ Reel 703, No: 643.

ve bu hekimlerin çoğunda misyon üyesi olduğu Board raporlarında belirtilmektedir.³⁶⁴ Her tıbbi misyoner, Amerikan Board'a bağlı olarak çalışmaktaydı. Sabah klinikleri Perşembe ve Pazar dışında her gün yapılmaktaydı. Baron Varmshabooh Madurian, Dr. Atkinson'ın asistanı ve öğrencisi idi. 1905 yılında Klinik çalışmalarından 1.435.75 dolar gelir elde edilmişti. Bu çalışmaların yapılabilmesi için 755 dolar harcanmıştır. Yıl boyunca hastalara 3882 reçete yazılmıştır. Sağlık çalışmaları için ABD'deki kişi ve kuruluşlardan da yardımlar alınmaktaydı.³⁶⁵

Aşağıdaki tabloda Harput'taki misyoner kliniğinin mali durumu ile ilgili veriler yer almaktadır. Toplada gelir-gider harcamalarının denk olduğu görülmektedir. Bu dönemde alınan ilaçların bedeli 364.93 lira iken, satıştan 326.30 lira elde edilmiştir. İlaçların bedeliyle satıştan elde edilen rakam arasında 38.63 lira bir fark bulunmaktadır. Yoksullara bedava ilaç verilmesi bu açığın oluşmasındaki temel nedendir. Giderler arasında ilaç harcamaları en önemli kısmı oluşturmaktadır. Yine bağışların bu dönemde de devam ettiğini görmekteyiz.

Tablo 10: Harput'taki Kliniklerin Mali Durumu (1906)

Gelirler	Lira	Giderler	Lira
1 Temmuz 1905'te kalan bakiye	32.02	Borçlar: demirbaş mobilyalar	5.29
İlaç satışı	326.30	Satın alınan ilaçlar	364.93
Ücretler	85.88	Tesadüfi giderler	28.15
Bağışlar	79.94	Kira	20.00
Depozito	83.15	Maaşlar	87.74
		Çeşitli giderler	12.74
		Kalan para	88.42
Toplam:	607.29	Toplam:	607.27

Kaynak: ABCFM, Reel 703, No: 644.

³⁶⁴ The Ninety-Sixty Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1906: 88.

³⁶⁵ Reel 703, No: 644.

Klinik binasının büyütülmesinin gerekliliği ilk dönemlerden itibaren dile getirilmekteydi. Dr. Atkinson, daha olumlu sonuç almak için kolej öğrencileri, öksüz çocuklar ve Harputluların ihtiyacını karşılamak üzere 1907 yılında Fırat Koleji yakınlarında bir evi 500 dolara satın alarak ek bir klinik açtı. Binanın eksikliklerinin giderilmesi için 100 lira harcama yapmıştı. Bu bina iki koğuştan oluşmaktaydı. Bu koğuşlar 6 ve 10 yataklıydı. Binada küçük bir klinik, ameliyat odası, mutfak, depo, bodrum ve tuvalet bulunmaktaydı. Klinikte iki hemşire görev yapmaktaydı.³⁶⁶ Bunlardan Sister Laura, deneyimli bir Alman hemşireydi. Birkaç yıl bu bölgelerde deneyim kazanmış, Almancanın dışında İngilizce, Ermenice ve biraz da Türkçe konuşabilmekteydi. Bayan Maria Jacobson ise Danimarka misyoner topluluğunca bölgede çalışması için gönderilmiştir.³⁶⁷ Danimarkalı Bayan Maria Jacohsen bu klinikten sorumluydu. Klinikler, haftanın beş günü sabah açık tutulmaktaydı. Raporlarda klinik hizmetlerinin bütün etnik ve dinsel kesimlerin yoksullarına bedava olduğu belirtilmektedir.³⁶⁸

Harput'taki klinik hizmeti, eczane çalışmalarıyla da desteklenmekteydi. Misyon raporlarında Fırat Eczanesi olarak geçen bu birim, misyonun en iyi organize ve donatılmış bölümü olarak değerlendirilmektedir. Satış için önemli bir konuma sahip olan eczanenin bu dönemde Harput'ta tek olduğu belirtilmektedir. Söz konusu eczanede hem perakende hem de toptan ilaç satışı yapılmaktaydı. İlaçlar, misyonerlere, öğrencilere, öksüzlere, öğretmenlere ve papazlara ücretli iken, fakirlere kısmen veya tamamen ücretsiz verildiği belirtilmektedir. Bu bölüm Pilibos Mevsesian yönetiminde faaliyetlerini sürdürmekteydi. Mevsesian'a eczacı olmak isteyen altı stajyer öğrenciye de sahipti. Bu

---

³⁶⁶ Reel 703, No: 674.

³⁶⁷ Reel 703, No: 652.

³⁶⁸ Reel 703, No: 675.

öğrenciler Beyrut'ta eczacılık eğitimi almadan önce pratik yapmak isteyenlerdi. Bunların ikisi tam zamanlı, dördü ise kolejden arta kalan zamanlarında çalışmaktaydılar.³⁶⁹

IV. 1. 2. 2. Fırat Medikal Cemiyeti'nin Kurulması

Türkiye Medikal Misyoner Cemiyeti, Amerikan Board'a bağlı misyoner doktorlar tarafından organize edilen bir topluluktur. 1907 yılında ilk toplantısını yapan bu cemiyet,³⁷⁰ Türkiye'nin farklı bölgelerinde çalışan misyoner doktorların sorunlarının tartışıldığı bir örgütlenmeydi. Dr. Akinson, bu cemiyetin sekreteri gibi çalışmaktaydı. Fırat Medikal Cemiyeti (*Euphrates Medical Association*) ise Harput bölgesindeki Protestan doktorlar tarafından organize edilmiş, bölgesindeki bütün doktor ve eczacıların toplandığı bir örgüttür. Bu topluluğun 6 yerel, 6 da diğer bölgelerden üyesi bulunmaktaydı. Cemiyetin toplantıları iki haftada bir yapılmaktaydı. Toplantıda medikal problemler ve tıp çalışmalarıyla ilgili sorunlar tartışılmaktaydı. Cemiyet üyelerinin temel görevinin mesleklerini icra etmenin yanında Hıristiyan çalışmalar yapmasıydı.³⁷¹ Fırat Medikal Cemiyeti'nin kuruluşu bölgede sağlık çalışmalarına ivme kazandırmıştır. Misyonerler sağlık çalışmalarını daha örgütlü sürdürmüşlerdir.

Aşağıdaki tabloda Harput medikal çalışmalarının 1907 yılına ait bütçesi verilmektedir. Gelir kalemleri içerisinde ilaç satışlarından elde edilen gelir en yüksek rakamı oluşturmaktadır. 1906 yılında ilaç satışlarından zarar edilmiş olsa da, 1907 yılı

³⁶⁹ Reel 712, No: 398.

³⁷⁰ Richter, 1910: 158.

³⁷¹ The Ninety-Seventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1907: 77.

satışlarında 304.04 dolar kar elde edilmiştir. Gider kaleminde çalışanların maaşları da önemli bir yer tutmaktadır.

Tablo 11: Harput Medikal Bölümü Bütçesi (1907)

Gelirler	Dolar	Giderler	Dolar
1 Temmuz 1906 bakiyesi	399,06	İlaçlar	1,995.49
İlaç Satışı	2,299.53	Gayrimenkul	439.41
Ücretler	293.50	Mobilya	128.44
Bağışlar	348.26	Malzemeler	136.31
Depozitolar	467.04	Maaşlar	564.12
Toplam	3,902.38	Kira	110.00
Gelirler	Dolar	Muhtelif	60.06
1 Temmuz 1906 bakiyesi	399,06	30 Haziran 1907 bakiyesi	318.04
İlaç satışı	2,299.53	Toplam	3,902.38

Kaynak: ABCFM, Reel 703, No: 654.

Misyonerler zaman zaman Amerikan Board'ın merkezine çeşitli yardımlar için ihtiyaç bildiren yazılar yazmaktaydı. Örneğin bir yazıda hastanenin inşaatının tamamlanması ve malzemeler için 6000 dolar, üç yıllığına kiralanan bina için 750 dolar, kiralanan binanın mobilyaları için 500 dolar, hastane avlusunun duvarları için 500 dolar, hastane avlusundaki su kuyusu için 600 dolar, hemşire okulu ve ebelik sınıfı için de 250 dolar istek bildirmişlerdi.³⁷²

1907 yılına ait dispanser bütçesine bakıldığında; gelirlerin toplamı 2.209,74 dolardır. Giderlere gelince ise dağıtılan ilaçların değeri 1,672.61, maaşlar 371.04, kira 110.00 olmak üzere toplam 2,153.36 dolar idi. Kliniklerde, yine haftanın beş günü sabahları fakirler için hizmet verilmekteydi. Öğleden sonraları ise yatan hastalar ziyaret edilmekteydi. Bu dönemde toplam 1220 hasta ziyareti yapılmıştır. Dr. Atkinson'ın ofisinde

³⁷² Reel 703, No: 677.

5577 hastaya bakılmıştır. Bu hastaların %56'sı erkek, %44'ü kadındı. Bunların %10'u öksüz, %6'sı öğretmen, %69'u bölge halkı ve yüzde 15'i ise köylerden gelenlerden oluşmaktaydı. Tedavi edilen bu hastaların %30'u Ermeni, %15'i Türk, %3'ü Kürt ve %2'si ise diğerleri olarak verilmektedir. Yıl boyunca 95 ameliyat yapılmıştır.³⁷³

IV. 1. 2. 3. Hemşire Sınıfı

30 Haziran 1907 yılı misyon raporuna göre, misyonun yıllık toplantısında sağlık çalışmalarının sorumluluğu Dr. Edwin St. John Ward'a verilmiştir. Bu tarihte Dr. Ward, çalışma lisansını yeni almış ve Antep'te Türkçe öğrenmekteydi. Dr. Ward, daha sonra Diyarbakır'daki çalışmaları da üstlenecektir. Bu yıllık toplantıda bir ebe yetiştirme sınıfının oluşturulması da kabul edildi. Hastanenin açılmasıyla da bir hemşire sınıfının eğitimine başlanacağı, bu sınıfların, topluluk üyelerince ve Avrupa'da eğitim görmüş hemşireler tarafından eğitileceği, stajlarını da hastanede yapabilecekleri karar alınmıştır.³⁷⁴

Alınan kararlar doğrultusunda Harput'ta sağlık faaliyetlerini genişletmek için, klinik hizmetlerinin yanı sıra hemşire ve ebelik eğitimine yönelik çalışmalara hız verilmiştir. Hemşire Sınıfı, Harput'taki klinik ve Mezere'de kurulacak hastane ile bağlantılı olarak organize edilmiştir. Kurumun eğitmenleri aynı zamanda Fırat Medikal Cemiyeti'nin üyeleri de olan hastanenin yönetici ve hemşirelerinden meydana gelmekteydi. Bu okul özellikle misyon okulundaki öğrenciler ve öksüzler ile Alman Enstitüsü için açılmıştı. Okulda eğitim üç yıldır. Eğitimin aynı zamanda hastanede uygulamalı olmakla beraber düzenli dersler de verilmekteydi. 31 Ocak 1908 tarihli raporda okulda dört kız ve bir erkek öğrencinin eğitim gördüğü belirtilmektedir. Ebelik sınıfı ise

---

³⁷³ Reel 703, No: 654.

³⁷⁴ Reel 703, No: 652.

Fırat Koleji kadın bölümüne bağlı, Fırat Medikal Cemiyeti ve iki hastane tarafından organize edilmiştir. Bu eğitim için Protestan cemiyetinin kadın yöneticilerince yedi kişilik bir sınıf oluşturuldu. Bu sınıfta eğitim İngilizce olarak verilmekteydi. Biri hariç öğrencilerin tamamı Fırat Koleji mezunuydu. Öğrenim süresi 3 yıl olan sınıfın 2 yıl teorik, 1 yıl da hastanede doktorların denetimi altında uygulamalı eğitimi yapılmaktaydı. Her yıl 6 ders okutulmaktaydı. Ders kitabı olarak da Amerika'dan temin edilen kitaplar kullanılmaktaydı. Yine hemşirelikle ilgili kütüphanede küçük referans kitapları bulundurulmaktaydı. Öğrencilerin uygulamalı ve medikal sınavları Fırat Koleji'nde Dr. Kamboorian ve Dr. Atkinson tarafından yapılmaktaydı.³⁷⁵

Harput istasyonunun 1908 yılı raporunda Dr. Atkinson'ın, Temmuz başında kapanan başarılı bir tıbbi sezon geçirdiği ve Erzurum'dan Dr. Dora E. Judson Underwood ile birlikte Antep'e gittiği belirtilmektedir. Dr. Atkinson tarafından kurulan Türkiye Medikal Cemiyeti'nin en verimli ve öğretici toplantılarının Antep'te yapıldığı ifade edilmektedir.³⁷⁶ Dr. Atkinson bu toplantıdan sonrada iznini geçirmek üzere Amerika'ya gitmiştir. Dr. Atkinson'ın olmadığı 1908 Eylül döneminde klinikler, Danimarkalı Bayan Jacobsen yönetiminde açılmıştır. Bu dönemde Klinikteki iki koğuşta 20 yatak bulunmaktaydı ve Bayan Jacobsen'e 5 Ermeni hemşire yardım etmekteydi. Kliniklerde 116 hasta yatarak, 2821 kişi de ayakta tedavi edilmiştir. Klinikte günlük duaların düzenli devam ettiği, Pazar günleri ise ibadetler yapıldığı misyon raporlarında ifade edilmektedir.³⁷⁷

1909 yılı boyunca Dr. Atkinson, izinli olduğundan Harput'ta değildi. Dr. Atkinson, Ekim ayının sonunda şehre gelmiş ve Kasım ayında medikal çalışmalara

³⁷⁵ Reel 703, No: 675.

³⁷⁶ The American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1909: 77.

³⁷⁷ Reel 703, No: 685.

başlamıştır.³⁷⁸ Harput sağlık misyonunun çalışmalarıyla ilgili 1910 yılı raporunda verilen bilgilere göre; klinikte 3424'ü yeni başvuran hasta olmak üzere toplam 5508 tedavi yapılmıştır.³⁷⁹ Tedavi edilenlerin %56'sı erkek, %44'ü de kadınlardan oluşmaktaydı. Bunların %75'ini Ermeni, %12'sini Türk, %8'ini Kürt, %3'ünü Süryani, %2'sini Rum ve diğerleri oluşturmaktaydı. Bu dönemde 27 büyük, 64 küçük olmak üzere toplam 91 operasyon yapılmıştır. Sağlık misyonerleri olarak bu dönemde 3 bölge, 15 köy ziyaret etmiştir. Hastaların yaklaşık 100 farklı kasaba ve köyden geldiği ifade edilmektedir. Eczanede ise hastalar için 3883 reçete yapılmıştır.³⁸⁰

Harput'ta Dr. Atkinson'un yanı sıra bir de Alman doktorun bulunduğu belirtilmektedir. Misyoner kolejinde 1 Katolik, 6 da Protestan öğrencinin Amerika ya da Beyrut'taki tıp okulunda eğitim gördükleri belirtilmektedir. Dr. Atkinson, Antep'ten Dr. Shepard'ın, bir yıllık ilaç karşılığı olan 1320 doların üzerinde parayı Harput misyonuna verdiğini belirtmektedir.³⁸¹ Mezere'de yeni hastanenin açılmasıyla Harput Kliniği, hemşire yetersizliğinden kapatılmıştır.³⁸²

IV. 1. 2. 4. Annei Tracy Riggs Memorial Hastanesi

Misyon raporlarına göre Harput'taki Amerikan sağlık misyonerlerinin en büyük sorunu teşkilatlı bir hastaneye sahip olamamalarıydı. Misyonerler, sağlık çalışmalarının sorunsuz yürütülebilmesi için üç şeyin gerekliliğinden bahsetmekteydi. Bunlar hemşire ihtiyacı, Türk hükümetinden çalışma ruhsatının alınması ve kaynak gereksinimiydi. Ruhsat isteği dört yıldır Harput ve İstanbul'daki misyonerlerce talep

³⁷⁸ Reel 712, No: 258.

³⁷⁹ Reel 712, No: 265.

³⁸⁰ The Orient, (Vol. 1, July 17), 1910: 1.

³⁸¹ Reel 704, No: 464.

³⁸² Reel 712, No: 313.

edilmesine rağmen sonuç alınamamıştı.³⁸³ Hastane binasının alanı ve inşaatı konusunda yerel görevlilerin sorun çıkarması üzerine, misyonerler ruhsat verilmesi için Amerikan konsoloslugu aracılığıyla elçilikten yardım istemişlerdi.³⁸⁴ Bu kez yapılan girişim sonuç vermiş ve hastanenin kurulması için Bab-ı Ali'den 1909'da ruhsat alınmıştır.³⁸⁵

Misyonerler, hastane çalışmalarına başlamadan önce kaynak arayışlarına girmişlerdi. İlk zamanlarda parasal kaynak akışının çok yavaş ve yetersiz olduğu belirtilmektedir. Fakat misyoner Annei Carolina Tracy Riggs'in³⁸⁶, Amerika'daki arkadaşları Onun anısına bir hastane kurulması için bir fon oluşturulmuştu. İnşaat ve malzemelerle hastanenin maliyeti 10.000 doları bulmaktaydı. Atinalı Bayan Jessie Murray'ın, kaynak sağlama görevini üzerine aldığı ve bunu önemli ölçüde başardığı belirtilmektedir.³⁸⁷ Amerikan Board tarafından 10.000 dolar ve bağış fonundan 20.000 dolar temin edilmiştir. Amerikan Board, hastane inşaatının yürütülmesi için Dr. E. St. John ve eşini görevlendirmiştir.³⁸⁸

Misyonerler, hastanenin kurulacağı yerin belirlenmesi, yönetim planının yapılması ve Almanlarla işbirliği planı gibi konularda görüş birliğine varmıştır. İşlerin organizasyonu için de Henry Harrison Riggs görevlendirilmiştir.³⁸⁹ Hastanenin kurulacağı yer olarak Harput misyon merkezinden yürüyerek 40 dakikalık mesafede bulunan Mezere'de kurulmasına karar verilmiştir. Bu bölgenin havasının temiz temiz ve misyon çalışmaları açısından uygun bir yer olduğu görülmektedir. Hastanenin arsası Hristiyan bir

³⁸³ The Ninety-Sixty Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1906: 88.

³⁸⁴ Reel 703, No: 652.

³⁸⁵ The Orient, (July 12, Vol. 2), 1911: 1.

³⁸⁶ 3 Eylül 1904 yılında Harput'a gelen misyoner Annei C. Tracy Riggs, 23 Temmuz 1905 tarihinde Harput'ta ölmüştür.

³⁸⁷ Reel 712, No: 258.

³⁸⁸ Reel 703, No: 674.

³⁸⁹ Reel 703, No: 643.

Süryani tarafından bağışlanmıştır.³⁹⁰ Misyon kaynaklarında arsanın Mezere yakınlarında ve yaklaşık 5 acres'den³⁹¹ oluştuğu belirtilmektedir.³⁹² Osmanlı kaynaklarında ise Amerikalıların Mezere'de kurmak istedikleri hastane binası arazisi için. Dr. Henry Atkinson tarafından verilen dilekçe de 16 dönüm olarak istenen araziden 6 dönüm verilmesi uygun görülmüştür.³⁹³

Dr. Atkinson'nın yıllık iznini kullandığı dönemde inşaat çalışmaları, Edward F. Carey'in sorumluluğunda Mezere'de başlatıldı. Hastanenin idari işlerinden Alman hemşire Sister Laura sorumlu idi. Ön bina; klinik odaları, ayakta tedavi odası, eczane, laboratuvar, ameliyat odası, ofisler, doktor ve ailelerinin kalacağı odalar ile Danimarkalı hemşire Bayan Jocaben'in salonlarından oluşmaktaydı. Hasta koğuşununun 40 yataklı olması planlanmaktaydı. Hastaneye yapılan yardımların yaklaşık yarısı Ermenilerden gelmişti.³⁹⁴

Hastane 1910 yılının Ekim ayının ilk Pazar günü açıldıysa da, resmi yetkililer ve ileri gelenlerin katıldığı açılış töreni, takip eden Cuma günü yapılmıştır.³⁹⁵ Mezere'de açılan yeni hastanenin ilk hastası iki günlük uzaktaki bir köyden getirilen 3 yaşındaki bir çocuk olmuştur. Bu hastaya "taş ameliyatı" yapılmıştır. Misyon raporlarında hastanenin açıldığı gün burayı görmek için gelen Türkler ve Ermenilerle dolu olduğu, herkesin olumlu düşünceler ifade ettiği ve yöredeki insanların çoğunun belki de ilk defa hastane gördüğü ifade edilmektedir. Raporda hastanenin ilk iki ayda, önceki yıl Harput'taki klinikte bir yılda yapılandan daha fazla hasta tedavisi gerçekleştirdiği belirtilmektedir.³⁹⁶

---

³⁹⁰ Reel 703, No: 645.

³⁹¹ 1 acre= 4,047 m² olarak kabul edilmektedir.

³⁹² Reel 703, No: 674.

³⁹³ Açıkse, 2003, 175.

³⁹⁴ The Orient, (july 12, No: 13. Vol. 2), 1911: 1.

³⁹⁵ Reel 712, No: 312.

³⁹⁶ Reel 712, No: 308.

Hastanenin açıldığı yıl sadece 20 hasta için yatak ve çarşaf bulunmaktaydı. Dr. Atkinson haftanın üç öğleden sonrasını Harput'taki klinikte geçirmekteydi. Burada zamanının çoğunu koleje ve öksüzlere ayırdığı dile getirilmektedir. Hastane Eczanesi, Muggerdich Baloyan Efendi yönetiminde Mayıs 1911'de açılmıştır. Eczane genellikle hastaneye hizmet verip, hastane dışına çok az çalışmaktaydı. Hemşire sınıfında beş öğrenci vardı ve eğitimleri çoğunlukla hasta koğuşlarında, ameliyat odasında ve kliniklerde Bayan Jacobsen öncülüğünde yönetilmekteydi. Nadir de olsa bazı dersler doktorlar tarafından verilmekteydi. Ebe sınıfında 6 öğrenci bulunmaktaydı. Eğitim süresince verilen dersler; Dr. S. H. Moomjian, Bakteriyoloji ve Cerrahi Teknik; Dr. Manuelian, Ebelik ve H. H. Atkinson, Hemşirelik derslerini vermekteydi.³⁹⁷ Eczacı Philipos Efendi göz sağlığı ile ilgili bir kitap yazmıştı. Bayan Atkinson, Amerika'da basılan iki kitaptan derleme yaparak, hemşirelikle ilgili ders notları hazırlamıştır. Bu ders notları Bayan Aghavni Mossesian tarafından Ermeniceye çevrilmiştir.³⁹⁸

1911 yılında hastane kadrosunun H. H. Atkinson yönetiminde, misafir doktor olarak Dr. Pierre Tasho, göz uzmanı ve cerrah yardımcısı S. K. Moomjian ve Bayan doktor H. Manueelian'dan oluştuğu ifade edilmektedir. Harput'taki Fırat Eczanesi Pilibos Movsesian Efendi, Hastane Eczanesi ise Muggerdich Baloyan Efendi tarafından yönetilmekteydi. Hastanede hemşire olarak Danimarkalı Bayan Maria Jacobson, hemşire ve Bayan Tacy A. W. Atkinson ise idari işler müdiresi idi. Hemşirelik öğrencileri, Badaskan Avedisian, Haiganoosh Firmanian, Satenie Tatvayan, Mariam Baghdasarian ve Saranoosh Alexanderian idi.³⁹⁹

---

³⁹⁷ Reel 712, No: 313.

³⁹⁸ Reel 712, No: 259.

³⁹⁹ Reel 712, No: 334.

Aşağıdaki tabloda Harput ve Mezere'deki eczanelerin 1911 yılına ait verileri bulunmaktadır. Tablodaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Harput'taki Fırat Eczanesi'nin, Hastane Eczanesinden daha etkin çalıştığı görülmektedir. Ayrıca hastane eczanesinden daha yüksek gelir elde ettiği anlaşılmaktadır. Bunun nedeni ise hastane eczanesinin dışarıya satış yapmamasıydı.

Tablo 12: Harput Misyon Eczaneleri İstatistiği (30 Haziran 1911)

	Reçetesiz	Diğer Satışlar	Toplam	Tam Ücretli	Yarım Ücretli	Ücretsiz
Fırat Eczanesi	4854	3797	8651	6506	1887	258
Hastane Eczanesi	2828	185	3013	241	206	2566
Toplam	7682	3982	11664	6747	2093	2824
	Gelir TL	Gider TL	Hazırlanan İlaç Değeri	Bakiye		
Fırat Eczanesi	313.18	112.57	163.32	36.28 kredi		
Hastane Eczanesi	17.39	8.64	66.26	51.51 borç		
Toplam	329.57	121.21	223.58	15.22 borç		

Kaynak: ABCFM, Reel 712, No: 314.

Hastanesinin ikinci yıllık raporunda, hastane çalışmalarının (30 Haziran 1912 dönem sonu) Eylül ayında başladığı belirtilmektedir. Sonbahar aylarında bölgede kolera salgınının çıkması ile zorunlu karantina yüzünden, dışarıdan hasta kabul edilmemiştir. Hastane koğuşlarında sabah ve akşam ibadetleri hemşireler ve vaizler tarafından yapılırken, yatan hasta bölümündeki sohbetler Mezere'nin evangelist topluluğu tarafından

yapılmaktaydı. Serviste birçok Türk hastanın da bulunduğu misyoner kaynaklarında belirtilmektedir.⁴⁰⁰

Aşağıdaki tabloda Tracy Riggs Hastanesi'nin 1911-1912 dönemine ait bilgileri verilmektedir. Tabloda hastanenin açıldığı yıl 20 olan yatak sayısının kısa sürede 50'yi bulduğu görülmektedir. Hastanenin açık olduğu gün sayısı 295'dir. Ödemelerde yarım ücret ödeyenlerin oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Hastanede tedavi olanların cinsiyet dağılımında da erkeklerin oranı yüksek olmakla birlikte veriler birbirine yakındır. Hastanede tedavi edilenlerin; %30'unu Türkler, %10'unu Kürtler, %58'ini Ermeniler, %1'ini Süryaniler, %1'ini ise Rumlar ve diğer unsurlar oluşturmaktadır. Tedavi edilenlerin dinsel açıdan; %40'nı Müslümanların, %60'ını Hıristiyanların (Protestan %19, Gregoryen %39, Latin, Süryani ve Rum Katolik %2) oluşturduğu belirtilmektedir.⁴⁰¹

Tablo 13: Annie Tracy Riggs Hastanesi İstatistikleri
(8 Eylül 1911-30 Haziran 1912)

I.	Hastane	
	Yatak sayısı	50
	Hastanenin açık olduğu gün	295
	Hastanede yatakta tedavi gören	571
	Hastaların hastanedeki toplam gün sayısı	8240
	Bir günde hastanede tedavi edilen en az hasta sayısı	16
	Bir günde hastanede tedavi edilen en yüksek hasta sayısı	49
	Hastanede günlük ortalama hasta tedavi sayısı	28
II.	Ödeme	
	Tam ödeme	%31
	Yarım ödeme	%41
	Ücretsiz	%28
III.	Cinsiyet	

⁴⁰⁰ Reel 712, No: 340.

⁴⁰¹ Reel 712, No: 367.

	Erkek	%52,5
	Kadın	%47,5
IV.	Ameliyatlar	
	Önemli	191
	Küçük	233
	Toplam Ameliyat	424
	Hastanede cerrahi pansuman	5545
	Hastanedeki Toplam Cerrahi Tedavi	9830
V.	Ziyaretler	
	Ziyaret edilen yerler	23
	Klinik hastalarının bulunduğu yerler	198
	Hastane hastalarının bulunduğu yerler	116
	Toplam Ziyaret	337

Kaynak: ABCFM, Reel 712, No: 354-367.

Ekim 1912 yılı raporuna göre, Annie Tracy Riggs Hastanesi'nde 1 Amerikalı doktor, bir Amerikalı başhemşire, 1 Avrupalı hemşire, 6 eğitimli Ermeni hemşire ve 3 eczacının görev yaptığı belirtilmektedir. Kliniklerde 5234 hasta tedavi edilirken, evlerde yatan hastalar a 1492 ziyaret yapılmıştır. 6726 ayakta tedavi, 424'te cerrahi operasyon gerçekleştirilmiştir. Hastaneye başvuran hastaların 227 farklı yerden belirtilmektedir. Eczanede satılan reçete sayısı ise 9103 olarak verilmektedir.⁴⁰²

Aşağıdaki tabloda hastanenin 1911-1912 dönemine ait mali raporu bulunmaktadır. Tabloda da görüldüğü üzere hastanenin gelir ve gideri denktir. Giderler içerisinde yiyecekler 268.38 lira ile en yüksek harcama kalemini oluşturmaktadır. Maaşlar da giderler içerisinde en önemli kalemlerden olup ikinci sırada yer almaktadır.

⁴⁰² The One Hundred and Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1912.

Tablo 14: Annie Tracy Riggs Hastanesi Mali Raporu (8 Eylül 1911-30 Haziran 1912)

Annie Tracy Riggs Hastanesi			
Giderler	Lira	Gelirler	Lira
Hastane malzemeleri	27.39	1 Temmuz 1911'den kalan	53.92
Hastane mobilyaları	69.86	Hastaneden elde edilen	107.08
Ameliyat odası malzemeleri	37.07	Nakit	353.46
Ameliyat odası mobilyaları	43.79	Ücretler	90.00
Ev malzemeleri	8.46	Kiralar	13.77
Ev mobilyaları	3.60	30 Haziran 1912	43.56
Yakıt ve aydınlatma	53.57	Toplam	661.79
Yiyecekler	268.38		
Maaşlar ve ücretler	122.13		
Sigorta	12.18		
Diğer	15.16		
Toplam	661.79		

Kaynak: ABCFM, Reel 712, No: 355-368.

1913 yılı raporunda belirtildiğine göre Dr. Atkinson, dönemin kapanmasından sonra, misyonun Van'daki yıllık toplantıya katılmış, daha sonrada Sağlık Misyoner Cemiyeti'nin toplantısına katılmak üzere Kudüs'e gitmiştir. Bu süreçte Dr. Shepard, Harput bölgesinde sağlık çalışmaları yaparak elde ettiği 15 lirayı misyona bağışlamıştır. 1910 yılının ilk ayında 28 hasta kabul edilirken, bu sayı 1913 yılının ilk ayında 81 olmuştur. Bu gelişmeler üç yıllık süreçte hastanenin önemli ölçüde kapasitesini arttırdığını göstermektedir. Misyon kaynaklarında bu yoğun çalışmanın Balkan Savaşları çıkıncaya kadar devam ettiği, sonra ise ekonomik sıkıntılardan ve erkeklerin seyahatlerinin yasaklanmasından dolayı düzenli olarak hastaneye gelenlerin sayısında azalma olduğu, üstelik savaş yüzünden bazı doktor ve eczacıların orduya alındığı belirtilmektedir.⁴⁰³ Savaş nedeniyle erkeklerin seyahatlerinin yasaklanması, misyonerlerin uzak bölgelere

⁴⁰³ Reel 712, No: 396.

gitmelerine engel oluşturmaktaydı. Bu nedenle sağlık çalışmalarının önemli bir ayağı olan gezici sağlık çalışmalarının kesilmiş olduğu belirtilmektedir.⁴⁰⁴

1913 raporuna göre, 52 yataklı hastanede bir doktor, bir yabancı hemşire görev yapmaktaydı. Hastanede 401 hasta yatarak, dispanserde ise 2523 yeni hasta tedavi edilirken, 174 büyük, 153 de küçük operasyon yapılmıştır.⁴⁰⁵ Hastanede sabah ve akşam ibadetleri Atkinson ve hemşireler tarafından koğuşlarda yapılmaktaydı. Mezere Hıristiyan Evangelist Cemiyetinin üyelerinin de sık sık hastanede yatan hastaları ziyaret ettiği belirtilmektedir.⁴⁰⁶

Amerikan Board tarafından Ocak 1914'te Harput'a medikal misyoner olarak atanan Dr. Ruth A. Parmelee 1917 yılına kadar bu merkezde görev yapmıştır.⁴⁰⁷ Dr. Parmelee, Türkiye'deki ilk kadın doktorlardan biriydi. Birinci Dünya Savaşı sürecinde Harput'taki hastane, Türk ordusunun gereksinimi için kullanıldığı, Dr. Atkinson'ın da yönetici olarak görevine devam ettiği misyon kaynaklarında belirtilmektedir.⁴⁰⁸ Hastaneye bayanların kabul edilmemesi üzerine Bayan Parmalee, öğrencisi ve yardımcısı Bayan Sarra Sabrichian ile üç katlı evinin alt katını klinik olarak kullanmıştır. Bayan Sabrichian, New York'taki Bellevue Hospital School of Nursing'e kabul edilmişse de savaş nedeniyle Amerika seyahati gerçekleşmemiştir. Ancak daha sonra Amerika'ya gitmiş ve hemşire olarak çalıştığı hastaneden emekli olmuştur.⁴⁰⁹

---

⁴⁰⁴ Reel 712, No: 998.

⁴⁰⁵ The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1913.

⁴⁰⁶ Reel 712, No: 998.

⁴⁰⁷ ABA, Ruth A. Parmelee.

⁴⁰⁸ Parmalee, 2002: 9.

⁴⁰⁹ Parmalee, 2002: 18.

Ekim 1914 raporunda Annie Tracy Riggs Hastanesi sağlık çalışmalarında yüzde 11'lik bir artış olduğu belirtilmektedir. Bu artışın temel nedeninin bölgede görülen ateşli tifüs salgını olduğu kaydedilmektedir. Hastane hemşirelerinden Campell de bu hastalığa yakalandıysa da yapılan tedavi sonucu tekrar eski sağlığına kavuşmuştu. Hastanede 1914 yılı süresince 433 hastanın yatarak tedavi gördüğü, bu hastalara 273 de önemli operasyon yapıldığı misyon raporlarında vurgulanmaktadır.⁴¹⁰

Harput istasyonunun en aktif kurumu Annie Tracy Riggs Hastanesiydi. Savaş yıllarının başında hastanede fazla hasta bulunmasa da daha sonra hastalarla birlikte yaralı askerlerin gelmesiyle bir yoğunluk yaşandığı anlaşılmaktadır. Misyoner kaynaklarında Dr. Atkinson'un tifüs salgınıyla ilgili bir broşür bastırarak halkı bilgilendirmeye çalıştığı belirtilmektedir. Misyonerler, yoksulluk ve hastalıkların yoğunluğundan ilaç ve tedavi ücretlerinin ödenmesinde sıkıntılar yaşandığını belirtmektedir.⁴¹¹ Savaş döneminde hastaneyle ilgili raporlar tutulmamıştır.⁴¹²

Savaş döneminde Türk yetkililer, hastaneden yararlanma isteğini misyonerlere bildirmişti. Masrafların hükümet tarafından karşılanması şartıyla 20 yatağın askerlere ayrıldığı, bu sayının daha sonra 100'e kadar çıktığı belirtilmektedir.⁴¹³ Savaşın şiddetinin artmasıyla Amerikalılar da Harput'u terk etmeye başlamıştır. Harput'taki misyoner kurumlarına bakmak için Henry Riggs Harput'ta kalmıştır. Dr. Atkinson ve eşi de

---

⁴¹⁰ The One Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1914.

⁴¹¹ The One Hundred and Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1915: 110.

⁴¹² *The One Hundred and Sixth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Together with the Minutes of the Meeting Held at Toledo, Ohio, October 24, 1916. Boston, s. 111. *The One Hundred and Seventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Together with the Minutes of the Meeting Held at Columbus Ohio October 15 1917. Boston, s. 94. *The One Hundred and Eighth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Together with the Minutes of the Meeting Held at Hartford Connecticut, December 10, 1918. Boston, s. 184.

⁴¹³ Açıkse, a.g.e., s. 179.

hastaneyle ilgilenmek amacıyla Mezere’de kalmıştır. 10 Mayıs 1902 yılında Harput’a gelen Dr. Atkinson 25 Aralık 1915 yılında Mezere’de hastanede mültecilere ve yaralı askerlere yardım ederken tifüze yakalanmış, yapılan tedaviler sonuç vermemiş ve vefat etmiştir.⁴¹⁴ Misyon kaynaklarında savaş sırasında Enver Paşa’nın Mezere’deki misyon hastanesini ziyaret ettiği ve buradaki misyonerlere madalya verdiği belirtilmektedir.⁴¹⁵ Dr. Atkinson’ın ölümünden sonra eşi de bir süre sonra bölgeden ayrılmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşmasına kadar bu kurumların kontrolünün Amerikalıların elinden çıktığı vurgulanmaktadır.⁴¹⁶ Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra Hastane çalışmaları Yakın Doğu Cemiyetince yürütülmüş ise de 1921 yılında Harput’taki hastane kapatılmıştır.⁴¹⁷ Amerikan misyonerlerinin 1922 yılında şehirden çıkarılmasıyla misyon faaliyetleri de son bulmuştur.

IV. 1. 3. Van Misyonunun Kuruluşu ve Sağlık Çalışmaları

Amerikan Board’ın Türkiye Misyonu’nun 1850 yılında yapılan toplantısında Erzurum istasyonunca takip edilmesi kararlaştırılan yerlerden birisi de Van idi.⁴¹⁸ Board misyonerlerinin Van’da faaliyetlerinin aktif olarak başlaması, Dr. George C. Raynolds’ın Harput ve Bitlis ziyaretinden sonra 1872 yılında Van’a gelmesiyle başlamıştır. Dr. Raynolds’ın Van’a geldiği tarih, şehirde medikal çalışmaların başladığı dönem olarak da kabul edilmektedir.⁴¹⁹

⁴¹⁴ The Newyork Times, January, 2, 1916.

⁴¹⁵ The Missionary Herald, “A Decoration from Enver Pasha”, vol. CXIII, 1917, s. 28.

⁴¹⁶ Açıkse, s. 180.

⁴¹⁷ The One Hundred and Thirteenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston, s. 48.

⁴¹⁸ Kocabaşoğlu, 2000: 69.

⁴¹⁹ ABA, George C. Raynolds.

Misyonerler, ilk izlenimlerinden sonra Board'ın çalışma politikası doğrultusunda dini, eğitim ve sağlık alanında faaliyet göstermek için çalışmalarına başladı. Van vilayeti merkez kasabasında Amerikan Board'ın faaliyet gösteren dört eğitim kurumu bulunmaktaydı. Bunlardan birisi Bağlar mevki, Acem Haço mahallesinde hem yatılı hem de gündüzlü öğrencileri bünyesinde barındıran bir okuldu. Erkek öğrencilere eğitim veren okul, iptidai, rüştiye ve idadi derecelerinde olmak üzere toplam 11 yıllık bir eğitim sürecini kapsamaktaydı. 1875 yılında, Dr. Raynolds tarafından kurulan bu kurum, birde yetimhaneye sahipti. Giderek gelişen ve faaliyetlerini artıran okulun 1896'da 20 Öğrencisi bulunmaktaydı. 1903 yılına gelindiğinde ise okulun 137'si gündüzlü, 200'ü yatılı olmak üzere toplam 337 öğrencisi vardı. Merkezdeki bir diğer eğitim kurumu ise Amerikan Protestan kız okuluydu. 1875 yılında Dr. Raynolds tarafından kurulan bu okul da, iptidai, rüştiye ve idadi seviyelerinde olup, öğrencilere toplam 11 yıl eğitim verilmekteydi.⁴²⁰ Okulun 1896'da 120, 1903'te tamamı Van ve bağlı bölgelerinden olmak üzere 222'si gündüzlü, 160'ı yatılı 382 öğrencisi vardı. Van merkezde Amerikalı Misyonerlere ait diğer iki eğitim kurumu, yalnızca iptidai ve rüştiye seviyesinde eğitim vermekteydi. Bunlardan biri Dr. Raynolds tarafından 1874 yılında kurulmuş olup, 25 Ağustos 1892 tarihinde resmi çalışma izni almıştır. Dr. Raynolds'ın sahibi olduğu bir hanede faaliyet gösteren bu okul, yalnızca erkek öğrenciler için tahsis edilmişti. Öğrencileri mezun olduktan sonra Bağlardaki idadi mektebine devam ederdi. Bir diğeri ise Ermeni cemaatine mensup kız çocuklarına yönelikti. 1887 yılında kurulan bu okulun kurucusu da Dr. Raynolds idi. Ruhsatnamesi, açıldığı tarihte Van Maarif idaresince verilmişti. Okul kuruluşundan

---

⁴²⁰ Cevizliler, ve Cevizliler, 2004: 175.

yaklaşık yirmi yıl sonra, dördü iptidai, üçü rüştiye olmak üzere yedi sınıfa sahip olmuştur. Bu sınıfların da tamamında gündüzlü eğitim verilmekteydi.⁴²¹

IV. 1. 3. 1. Van Amerikan Hastanesi

1872 yılında Van'a ayak basan Dr. Raynolds, misyonerlik görevinin yanı sıra mesleki bilgisini de kullanarak bölgede sağlık çalışmalarını yürütmekteydi. Dr. Raynolds, Amerikan Board tarafından misyoner doktor olarak 1869 yılında Harput'a atanmasıyla başladığı çalışmalarını 42 yıl bölgede sürdürmüştür. Çalışmaya başladığı ilk yıllarda Kayseri, Antep ve Musul bölgesinde tek misyoner doktor olan Dr. Raynolds, bölgedeki bütün misyonerlerin bakımından sorumluydu.⁴²²

Bölgede faaliyet gösteren bir diğer misyoner hekim Dr. Clarence D. Ussher, 1898 yılında Van'a gelmeden önce, 12 Mayıs 1898 yılı Haziran ayında İstanbul'da, yabancı doktorların, hekim olarak çalışabilmeleri için tıp okulunun sınavına başvurmuş ve birkaç denemeden sonra çalışma izni almıştır. İstanbul'dan Harput'a geçen Dr. Ussher, buradan da Van'a geçerek çalışmalarına başlamıştır.⁴²³

IV. 1. 3. 1. 1. Hastanenin Açılması

Bölgede 1895 Ermeni olaylarının yatışmasıyla misyonerler sağlık çalışmalarını kurumsal olarak devam ettirmek istemişlerdir. Misyonerler, Dr. Ussher'in öncülüğünde 3 Ocak 1900 tarihinde misyon merkezine uzak olmayan bir evi kiralamış ve hastane amacına uygun bazı değişiklikler yaparak çalışmalara başlamıştır.⁴²⁴ Kiralanan bu evde medikal çalışmalar haftada üç gün yapılmaktaydı. Açıldığı tarihte hastanede 10 yatak, birkaç

⁴²¹ Cevizliler, 2004: 176.

⁴²² L. McD, 1911: 1036-1037.

⁴²³ ABA, Clarence D. Ussher.

⁴²⁴ ABA, 0015 01217, No: 6.

mobilya, 4 koşu ve bir operasyon odası bulunmaktaydı. Hastanede yatak sayısı kısa bir süre sonra 24'e çıkarılmıştır. İlk altı aylık sürede hastanede 154 hastanın yatarak tedavi gördüğü, bunların 43'ünün öksüz kız ve erkek çocuklar olduğu misyon raporunda ifade edilmektedir.⁴²⁵ Hastaneye dışarıdan gelerek tedavi olan 111 hastanın 105'ünün az da olsa ödeme yaptığı, sadece 6 kişinin hiçbir ücret ödemediği belirtilmektedir. Hastanede ilk ölüm olayı boğmaca tedavisi gören küçük bir çocuğun vefatıyla gerçekleşmiştir. 10 ay boyunca dispenserde kayıtlı hasta sayısı 1931 idi. Bu hastaların 628'i kadın hastalardan oluşmaktaydı. Hastanede yapılan tedavilerinin yanı sıra, misyonerler çevre bölgelere de hasta ziyaretlerine gitmekteydi. Bu doğrultuda 638 dış ziyaretin yapıldığı ve hastalara 5075 reçete yazıldığı belirtilmektedir. Hastanede karın (*laparotomy*), taş (*stone*), bağırsak tıkanması (*intestinal obstruction*), fitik (*hernia*), katarak (*cataract*), göz (*iridectomy*) amputasyon (*amputations*), yumru ayak (*club foot*), boyun yaralanması (*laceration of cervix*), *perineum*, çene kangreni (*necrosis of jaw*) vb. olmak üzere toplam 163 operasyon yapıldığı belirtilmektedir.⁴²⁶ Misyon raporunda medikal çalışmalardan 1900 yılı için elde edilen gelir 324.39 lira, gider ise 209.54 lira olarak verilmektedir.⁴²⁷

Van merkezi ile köyleri de içine alan tıbbi çalışmalar Dr. Ussher yönetiminde yapılmaktaydı. Dr. Ussher'in çalışmalarına eğitimli bir Alman hemşire Sister Clara yardım etmekteydi.⁴²⁸ Van'daki tıbbi çalışmalar, hastane, dispensar çalışmalarının yanı sıra, diğer bölgelerde olduğu gibi ziyaretler şeklinde yürütülmekteydi. Dr. Ussher, sabah ve akşamları hastanede çalışmakta, öğleden sonraları ise dispensar ve ziyaretlere zaman ayırmaktaydı. Misyoner kaynaklarında erkek doktorların gidemediği peçeli kadınların evlerine, bayan

⁴²⁵ ABA, 0015 01217, No: 7.

⁴²⁶ ABA, 0015 01217, No: 7.

⁴²⁷ ABA, 0015 01217, No: 8.

⁴²⁸ The Ninety-Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1904: 70.

hemşirelerle ulaşıldığı belirtilmektedir. Ev ziyaretlerinin misyon çalışmaları için önemini gören misyonerler, bu faaliyetlerin devamı için Amerika'dan destek de istemiştir.⁴²⁹

Board'ın 1902 yılı Van Amerikan Hastanesi raporuna göre, hastanede 176 kişiye yatakta tedavi uygulanmış ve bunların 12'si ücretsiz tedavi edilmiştir. Söz konusu dönemde hastane çalışmalarından 638 dolar gelir elde edilmiştir. Van merkezi dışında Bitlis'te yapılan tedavilerden de 236 dolar gelir elde edilmiştir. Dispanserde 1772 hasta kaydının bulunduğu, bunların 740'ının kadın olduğu ifade edilmektedir. Bu dönemde hastalara 3938 reçete yazılmıştır. Ayakta 754 tedavi yapıldığı, bunların da yaklaşık yarısının bedava olduğu belirtilmektedir. Tüm bölümlerden elde edilen gelir ise 2,360.20 dolardı. Misyon raporunda gelirlerin daha çok hastanedeki yoksullar için kullanıldığı da belirtilmektedir.⁴³⁰

IV. 1. 3. 1. 2. Yeni Hastana Binasına Taşınılması

Sağlık çalışmaları için kiralanan evin ihtiyaçları karşılama da yetersiz kalması, üstelik tedavi için başvuruların günden güne artması misyonerleri yeni bir mekân arayışına yöneltmiştir. Dr. Reynolds'ın özel fonundan gelen paranın yanı sıra, Dr. Ussher'in desteği ve Prof. J. Rendel Harris'in bağışı ile misyon mülklerinin yanındaki bir yer satın alınmıştır.⁴³¹ Alınan bu mekânın düzenlenmesi ile hastane çalışmaları 1903 yılında yeni binada devam etmiştir.⁴³² Amerikan Board adına tapu kaydı bulunan hastanenin 25 odaya sahip olduğu, bu odaların bir kısmının hasta yatakhane, bir kısmının ise muayene odası olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hastanenin bitişiğinde 76 numaralı emlakte bulunan

⁴²⁹ L. McD, 1911: 1036-1037.

⁴³⁰ The Ninety-Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1902: 72.

⁴³¹ The Ninety-Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1903: 70.

⁴³² Ussher ve Knapp, 1917: 88.

eczane, dışarıdan gelen hastalara ücretli, misyoner okullarındaki öğrencilere ücretsiz ilaç vermekteydi.⁴³³ Eczanedeki ilaçların Dr. Grace N. Kimball tarafından hazırlandığı, Dr. Kimball'ın Bitlis'teki misyonerlerin tedavi ihtiyacı için de zaman zaman bu bölgeye ilaç götürdüğü belirtilmektedir.⁴³⁴

Misyoner kaynaklarında 1905 yılında Van'da yoğun bir tifüs salgınının görüldüğü, bu hastalığın hızla yayılmasının nedeni olarak da haksız yere toplanan vergiler nedeniyle halkın yoksullaşması gösterilmektedir.⁴³⁵ Bir başka raporda bölgede ilaç sıkıntısı çekildiği ve teknik malzeme yetersizliğinin yaşandığı ifade edilirken, bu duruma neden olarak da yerel yöneticilerin keyfi uygulamalarından dolayı, malzeme temin etmede sıkıntılar yaşadıklarını ifade edilmektedir.⁴³⁶

Van Amerikan Hastanesi'nin 1906 yılı raporuna göre, Van'da bir hastane, bir dispanser, bir doktor, bir Avrupalı hemşire, yedi ile 10 yerli hemşire, altı ile sekiz yerli yardımcı bulunduğu belirtilmektedir. Hastane ve dispanserde ilk defa tedavi olan hasta sayısı 3259 olarak verilmektedir. Yatarak tedavi olan hasta sayısı 527'dir. Tedavi olan bu hastaların 282'si erkek, geri kalanı ise kadındı. Ayakta tedavi olan 450 hastayla birlikte toplam 977 hasta tedavi edilmiştir. Bu tedavilerin 110'u önemli operasyonlar olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde dispansere başvuran hasta sayısı 1270'tir. Bunların 823'ünü erkek hastalar oluşturmaktadır. Sağlık misyonerlerinin hasta evlerine yaptığı ziyaret 1012 idi. Hastalara 5011 reçete yazılmış ve bunun 2480'nin bedava verildiği belirtilmektedir. Bu tedavilerden 3,174.60 dolar gelir elde edildiği belirtilmektedir. Giderler ise ilaç ve cerrahi malzemeler hariç 2,263.98 dolar olarak verilmektedir. Misyon kaynaklarında bölgede

⁴³³ BOA, MF-MGM, 8/57, Varak No:7. BOA, MF-MGM, 7/4 1,Belge No:5,Varak No: 6. Cevizliler, 2004: 178.

⁴³⁴ Reel 693, No: 462.

⁴³⁵ Ussher ve Knapp, 1917: 94.

⁴³⁶ Reel 693, No: 461.

yaşayan Hıristiyan nüfusun çoğunluğunun yoksulluk içinde olduğu, eskiden varlıklı olan erkeklerin misyonun önemsiz işlerinde dahi çalışmak için başvurduğu ifade edilmektedir.⁴³⁷ Bu dönemde tifo ve kolera salgınıyla mücadele edildiği, salgın hastalıklar için bir koğuşa ihtiyaç duyulduğu misyon raporlarında belirtilmektedir. Van'daki medikal çalışmaların Erzurum'dan Musul'a, İran'dan Muş'a kadar ulaştığı iddia edilmektedir.⁴³⁸

1 Temmuz 1911- 30 Haziran 1912 yılına ait misyon raporuna göre, Amerikalı Bayan Laura B. McDowell, eğitmen hemşire olarak Ekim 1910'dan Ekim 1912'ye kadar hastanede görev yapmış ve özellikle ameliyat odasında önemli çalışmalarda bulunmuştur. Bu dönemde Hemşire Eğitim Sınıfında 5 kadın ve 4 erkek eğitim görmekteydi. Harput'tan Muğrdich Baloyan Efendi, uzman Eczacı olarak Van'a gelmiş ve çalışmalara başlamıştır. Birkaç yıldır eczacı olarak çalışan Muğrdich Baghdasarian ise hükümetin diplomalı eczacı çalıştırma isteğinden dolayı, Beyrut'taki Tıp Koleji'ne giderek eğitime başlamıştır. Lisanslı eczacı çalıştırma zorunluluğunun misyon masraflarını 50-55 lira arttırdığı ifade edilmektedir. Bölgede sağlık çalışmalarının kendi kendine yeterli duruma gelmesinin çok zor olduğu, yapılan işlerin çok karlı olmadığı belirtilmektedir. Misyoner kaynaklarında bölgede muska ve büyü yapmanın çok yaygın olduğu, insanların tıbbi tedaviye yanaşmadıkları ifade edilmektedir. Yine aynı kaynakta yerli bir çare olarak; su dolu şişe içerisinde kör fare ve yağ karışımının güneşin altında günlerce tutularak elde edilen "kılıç yağı" (*sword oil*), adı verilen bir tedavi yöntemini uygulayan insanların para ödeyerek tedavi edilmelerinin güçlülüğü belirtilmektedir.⁴³⁹

⁴³⁷ The Ninety-Sixty Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1906: 92.

⁴³⁸ The Ninety-Sixty Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1906: 93.

⁴³⁹ Reel 712, No: 573.

Hastalar çoğunlukla hastaneye gelmeden önce dispansere müracaat ediyordu. Dispanser, hastanenin sonundaki caddede ayrı bir binada çalışmaktaydı. Burada hastalar Pazar hariç her gün tedavi edilmekteydi. Eczanede işlerin yoğunluğundan dolayı iki kişinin çalıştığı ve zaman zaman üçüncü kişinin de yardım ettiği ifade edilmektedir. Dispanserde bir doktor devamlı bulunmakla birlikte kural olarak, doktorlar sabah mesailerini hastanede geçirmekteydi. 1911-1912 dönemi raporuna göre, dispansere 1314 yeni hasta kaydolmuştur. Okul ve hastanenin dışında 757 hasta ziyareti yapılmıştır. Birçok hastaya ilaç yazılmıştır. Muğrdich Efendi'nin raporuna göre 3000'den fazla reçete yazılmıştır. 3000 kuruştan daha fazla bir maliyete mal olan ilaçların fakirlere fiyatın yarısına, çeyreğine veya çoğunlukla bedava verildiği belirtilmektedir.⁴⁴⁰ Yatarak tedavi görenlerin 142'sinin erkek, 118'inin de kadınlardan oluştuğu belirtilmektedir. Hastaların 113'ü tam ücret öderken, 31'i yarım, 116'sı da bedava tedavi edilmiştir. Hastalara 109 tıbbi, 151 de cerrahi müdahale yapılmıştır. Hastanede meydana gelen 29 ölüm olayından 17 kangren (*gangreen*), zehirlenme (*sepsis*) ve halsizlik (*exhaustion*), bir damar tıkanıklığı (*embolism*), iki tifo (*typhoid*), iki kan davası (*fatal shot cases*), iki menenjit (*meningitis*), bir safra taşı oluşumu (*cholelithiasis*), iki apandisit (*appendicitis*) ve karın zarı iltihabı (*peritonitis*), iki de böbrek iltihabından (*nephritis*) kaynaklandığı ifade edilmektedir. Diş çekimi ve 259 operasyon ile 12 ebellekle ilgili vakanın dispanserde yapıldığı belirtilmektedir. Misyon raporunda hastanede din değiştiren hastaların gizli tutulduğu ifade edilmektedir. Misyon çalışmasının etkinliği açısından doğum işlerinde eğitimli kızlar yetiştirmek için Kasım ayında 10 kişilik bir ebellek sınıfı oluşturulduğu belirtilmektedir.⁴⁴¹

Board'ın 1912 yıllık raporuna göre, Van Amerikan Hastanesi'nde 1 Amerikalı doktor, 1 İngiliz hemşire, 9 yerli hemşire ve 2 eczacının bulunduğu belirtilmektedir. Bu

⁴⁴⁰ Reel 712, No: 574.

⁴⁴¹ Reel 712, No: 574.

dönemde hastanede 50 yatak bulunduğu, çok önemli operasyonların yanı sıra hastanede 284, ayakta ise 3000 hastanın tedavi edildiği belirtilmektedir.⁴⁴²

Amerikan Board'ın 1 Ocak 1912- 24 Mayıs 1913 yılı raporuna göre, Dr. Ussher'in yoğun bir yıl geçirdiğini ve çalışmalarında her geçen gün ilerlemenin olduğu belirtmektedir Ayrıca Bitlis ve diğer bölgelere medikal çalışmalar için fazla seyahat yapılması, hastanede daha az iş yapılmasına neden olmaktadır. 1913 Mayıs sonu 15 aylık verilere göre, hastanede bir günde tedavi edilen en çok hasta sayısı 36'dır. Dispanserdeki küçük operasyonlar ve gebelikle ilgili operasyonlar hariç, 187 önemli, 115'te küçük operasyon yapılmıştır. Dispanserde 1864 hastaya bakılmıştır. Ayrıca çevre yerlere 1350 ziyaret yapılmıştır. Diğer misyon hastanelerinde olduğu gibi Van'daki hastanede de hastane ihtiyacı için hemşire yetiştirilmekteydi. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucu Hemşire eğitim sınıfından 1913 yılında 4 öğrenci mezun olmuştur. Muhtaç hastaların hiçbirinin tedavisinin reddedilmediği, hastanede 5 bedava yatak bulunduğu misyon raporlarında belirtilmektedir.⁴⁴³ Bu dönemde hastanede 35 ölüm olayı gerçekleşmiştir. Bu hastaların bir kısmının hastaneye girişten birkaç saat sonra öldüğü, bir kısmının da çok uzak mesafeden gelmesinden dolayı ölümcül durumda olduklarından başka yerlere de gönderme durumu olmadığından hastaneye kabul edilmedikleri belirtilmektedir.⁴⁴⁴

Hastanenin yılın Haziran ve Ağustos ayında kapalı tutulduğu fakat doktorun 10 gün hariç dispanserde yaz süresince çalışmalarına devam ettiği belirtilmektedir. Aralık ayı başında Dr. Ussher, kalp rahatsızlığı olan Bayan Mery Ely'i tedavi etmek için Bitlis'ten bir çağrı almıştır. Hastalığın ilerlemesi üzerine hasta, Bitlis'ten Mardin'e götürülmüş, kışın

⁴⁴² The One Hundred and Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1912.

⁴⁴³ The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1913.

⁴⁴⁴ Reel 712, No: 579.

kalan kısmını Mardin’de geçiren hasta, daha düşük rakımlı olan Beyrut’a gönderilmiştir. Bu hastanın ağır ve yorucu uzun yolculuğun da vermiş olduğu olumsuzluklardan dolayı Beyrut Amerikan Hastanesi’nde 4 Mayıs’ta öldüğü belirtilmektedir. Bayan Sara Maria L. Bond, hastanenin başhemşiresi ve yöneticisi olarak görevini Van’a geldiği 1909 yılından 1915 yılına kadar devam ettirmiştir.⁴⁴⁵

Dr. Ussher, dispensar ve hastanede hem muayene yapmaktaydı hem de cerrahi müdahalede bulunmaktaydı. Mugrdich Baloyan Efendi yönetimindeki eczaneye Beyrut’ta eczacılık eğitimi gören ve yakında mezun olacak Baron Marderos Margosian da yardım etmekteydi. Margosian’ın eğitimine misyonerler de büyük destek olmuşlardır. Yıllık 20 veya 30 lira arası masrafının yanı sıra, yol giderleri de misyonerlerce karşılanmıştır. Margosian, çalışmaya başladıktan sonra borcunu ödemeyi kabul etmiştir. Pansumancı Armenag Shabaghetsian yoğun sinir iltihabı yüzünden Rusya’daki Tiflis hastanesine gönderilmiş ve tedavisinden olumlu sonuç alamayınca İtalya’da bulunan babasının yanına gitmiştir. Bu kişinin yol masrafının misyonerlerce karşılandığı belirtilmektedir. Birkaç ay sonra hastalık farklı bölgelerine yayılınca misyonerlerden daha fazla para isterse de bu isteği olumlu karşılanmamıştır. 1913 yılı başlarında yardımlar sayesinde hastanenin 500 liralık borcunun 148 liraya indirildiği belirtilmektedir. Yoksulların sağlık giderlerinin karşılanması için bağışlar da alınmaktaydı. Bazı yardım severlerin önemli bir miktarda yoksul hastalar fonuna katkı sağladıkları da misyonerlerce ifade edilmektedir. Ermeni patrikhanesinden kişi başına yıllık 100 lira sözü alınsa da iki yıl geçmesine rağmen bunun gerçekleşmediği belirtilmektedir. Yine misyon kaynaklarında nakliyat esnasında yaklaşık

---

⁴⁴⁵ Reel 712, No: 576.

100 liralık cerrahi malzemenin katırcı tarafından çalındığı, Hükümet yetkililerinin hırsızları ve çalınan malların birazını ele geçirerek teslim ettiği belirtilmektedir.⁴⁴⁶

1914 yılı raporuna göre, hastane ve dispanserdeki hasta sayısı, doktorun Kudüs'teki Medikal Misyoner Cemiyeti'nin toplantısına katılmasından dolayı, son yıllarda yapılan tedavilerin altında olduğu belirtilmektedir. Sekiz aylık süreçte hastanede 260'ı yatan hasta, 132'si medikal, 128'i cerrahi müdahale olmak üzere toplam 520 kişi tedavi edilmiştir. Hastaneye gelen 125 kişiye 1679 tedavi yapılmıştır. Dispanserde 872 hasta tedavi edilmiş ve bu hastaların bazılarının evine 792 kez ziyaret yapılmıştır. Bölgede ateşli tifüs salgınının yoğun olmasından dolayı, hastane elemanlarının yoğun çalıştığı ifade edilmektedir. Hastalar arasında Müslümanların sayısında da artış olduğu misyon raporlarında belirtilmektedir.⁴⁴⁷

IV. 1. 3. 1. 3. Hastanenin Kapatılması

Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1915 yılı, Van bölgesinde Ermeniler ve bölge halkı arasında çatışmaların yoğunlaştığı dönemdir. Board kaynaklarında misyoner doktorun, devlet hastanesinin yanı sıra, kendi muayenehanesinde de çalıştığı belirtilmektedir. Bu yıl da ateşli tifüs salgınıyla mücadele etmek zorunda kaldığı belirtilmektedir. Bölgedeki olayların şiddetlenmesi üzerine misyonerler, Amerikan Büyükelçisi Morgenthau ve Başkonsolos Ravendal ile yaptıkları yazışmalardan sonra Van Amerikan Hastanesi'nin Kızıl Haç Hastanesi'ne devredilmesi kararının alındığı belirtilmektedir.⁴⁴⁸ Misyon raporunda Van'daki valinin de katılımıyla hastaneye Kızılhaç

---

⁴⁴⁶ Reel 712, No: 577.

⁴⁴⁷ The One Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1914.

⁴⁴⁸ Ussher ve Knapp, 1917: 232.

bayrağı çekildiği ve hemşirelerin Kızılhaç rozeti taktığı vurgulanmaktadır.⁴⁴⁹ Savaş sırasında 1915 yılında hastanenin yıkılması ve kullanılamaz duruma gelmesi misyon çalışmalarının da sonunu hazırlamıştır.⁴⁵⁰

IV.1. 4. Mardin Misyonunun Kuruluşu

Mardin'de Amerikan misyon örgütlenmesi 1835'te Urmiye'de bir Nasturi misyonunun kurulmasıyla başlayan sürecin uzantısıdır. 1850 yılında Diyarbakır'a misyoner olarak gönderilen George W. Dunmore, Harput misyon teşkilatına destek olacağı düşüncesiyle, Mardin'de misyon teşkilatının kurulmasını önermiştir. 1858 yılın'da Mardin'e gelip ikamet eden ilk Amerikalı misyoner William F. Williams'dır.⁴⁵¹ Böylece Mardin misyonunun kurulması da 1858 yılında gerçekleşmiş olur. Williams, 1867 yılında 19 üyeli Protestan kilisesi oluşturmuştur. Bu kilisenin ilk Papazı, maaşı cemaat tarafından ödenen, Cercis bin Abdullah Hadaye isimli bir Süryani'ydi.⁴⁵²

Mardin'de misyon çalışmalarının ivme kazanması Haziran 1868'de Alpheus Newell Andrus ile eşi Louisa M. Morse Andrus'ın şehre gelmesiyle başlamıştır.⁴⁵³ Misyoner Andrus, Mardin'de 50 yıl kalarak misyonerlik çalışmalarında bulunmuştur. Andrus, özellikle Kürt ve Yezidilerle ilgilenmiş, İncili Kürtçeye çevirmiştir. Bölgedeki gelişmeleri sık sık rapor ederek Amerika'daki arkadaşlarına bildirmekteydi. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşını da aylık bülten halinde yayınlamıştır. Bayan Louisa da bu arada boş

⁴⁴⁹ The One Hundred and Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1915: 110.

⁴⁵⁰ ABA, A.B.C.F.M. (1917-1922), 1921, No: 087.

⁴⁵¹ ABA, William F. Williams.

⁴⁵² Özcoşar, 2006: 146.

⁴⁵³ Yarman, 2012: 421.

durmayarak, Mardin'deki gayrimüslim bayanlara okuma-yazma, biçki-dikiş ve sağlık kursları düzenlemiştir.⁴⁵⁴

Amerikan misyonunun Mardin'deki tüm faaliyetlerinin merkezi, Bâb-ı Mıŝkiye (Diyarbakırkapı) denilen yerde teşkilatlanmıştır. “Misyon Kompleksi” olarak nitelendirilen bu yer, Amerikan misyonerlerine ait eğitim kurumlarıyla birlikte; hastane, yetimhane, eczane ve misyonerlerin kalacakları mekân olarak düzenlenmiştir. ABD'nin İstanbul Sefareti tarafından 1903'te Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne gönderilen “*Amerika'nın Mekatip ve Müessesat-ı Hayriye ve Diniyesini Mübeyyin Cevdvel*”de Mardin Sancağı'nda bulunan kurumlar; “*Zükur Mektebi ve Müstemilatı, inas Mektebi ve müstemilatı, Ruhban Mektebi, Hastahane ve Eczahane, misyoner mesakini ve arazi vesaire*”⁴⁵⁵ olarak belirtilmiştir

Mardin'de Amerikan okulları içinde ilk olarak faaliyete başlayan ve Osmanlı kayıtlarında “*Zükur Mektebi*” olarak adlandırılan idadi düzeyindeki erkek okuludur. Bu okulun açılış tarihi 1316 tarihli Maarif Salnamesinde Hicri 1288 (Miladi 1872-1783), hemen bir yıl sonraki 1317 tarihli Maarif Salnamesinde ise Hicri 1286 (Miladi 1869-1870) olarak verilmektedir. Bu okulun ruhsat tarihi ise 1892-1893 olarak belirtilmektedir. Kocabasoglu, ABCFM kayıtlarına dayanarak bu okulun açılış tarihini 1885 olarak vermektedir.⁴⁵⁶ Bu okul, 20 öğrenci ile eğitime başlamıştır. İkinci yıl 45, üçüncü yıl ise 48 öğrenci okumuştur. 19. yüzyılın sonlarında ise öğrenci sayısı 40'a ulaşmıştır. 1887-1888 yılı Amerikan Board kayıtlarına göre ise 48'dir. Osmanlı kayıtlarına göre öğrenci sayısı 1898'de 40, 1899'da ise 42'dir. Erkek Lisesi ile aynı tarihlerde açılan başka bir okulda Kız Lisesi'dir. 1869 yılında Mardin'e gelen Olive L. Parmelee yöneticiliğini de yaptığı Kızlar

⁴⁵⁴ ABA, Alphaeus N. Andrus.

⁴⁵⁵ Alan, 2002: 400-402.

⁴⁵⁶ Kocabaşoğlu, 2000: 130.

Okulunu açmıştır. Maarif Salnamelerine göre; 1898’de 25, 1899’da ise 23 kız öğrenci bulunmaktadır.⁴⁵⁷ Mardin’de, 19 Aralık 1893 tarihinde II. Abdülhamid’in yardımıyla bütün araç ve gereçleri tam olan 10 yataklı Gureba Hastanesi açılmıştır.⁴⁵⁸

IV. 1. 4. 1. Mardin Amerikan Hastanesi (Dr. Thom Hastanesi)

1874 yılında tıp okulundan mezun olan Dr. Daniel B. Thom, Amerikan Board tarafından 1875 yılında Mardin’e gönderildi.⁴⁵⁹ İlk 26 yıllık süreçte 290 bin kişiyi tedavi ettiği, hastalarına özellikle taş ameliyatı yaptığı misyon kaynaklarında belirtilmektedir. Dr. Thom’ın Arapçayı iyi konuşması, bölge halkıyla iletişimini kolaylaştırmıştır. Hastane ve Mardin’deki sağlık çalışmalarının yanı sıra çevre bölgelerden gelen çağrılara da cevap vererek geniş bir alanda hekimlik mesleğini icra ettiği ifade edilmektedir. 1894 yılında Diyarbakır ve Mardin’deki kolera salgınında yapmış olduğu çalışmalardan dolayı Türk yetkililerince nişanla ödüllendirildiği belirtilmektedir. Dr. Thom, sağlık çalışmalarını 1880 yılında kurduğu hastanede devam ettirmiştir.⁴⁶⁰ Dr. Thom, Sivas’ta tifüsten öldüğü 18 Aralık 1915 yılına kadar 41 yıl tıbbi misyoner olarak bölgede görev yapmıştır.⁴⁶¹

Mardin Amerikan Hastanesi’ne kurucusundan dolayı “*Dr. Thom Hastanesi*” de denilmektedir. Adı geçen hastane misyon raporlarında Türkiye’de kurulan önemli bir hastane olarak ifade edilmektedir. Yılda 6 bin hastanın tedavi edildiği misyon kaynaklarında geçmektedir.⁴⁶² Bu misyoner hastanesinin iki katlı olduğu, birinci katında 6, ikinci katında ise 3 hasta odası vardı. Birinci katta eczane, bekleme odası ve doktorun ofisi yer almıştır. İkinci kattaki 3 odanın biri ameliyat, diğerleri ise kadın ve erkek

⁴⁵⁷ Özcoşar, 2006: 150.

⁴⁵⁸ Sarı, vd. 2014: 675.

⁴⁵⁹ ABA, Daniel M. B. Thom.

⁴⁶⁰ Barton, 1908: 209.

⁴⁶¹ The New York Times, December 19, 1915.

⁴⁶² Eddy, 1913: 121.

koşularından oluşmuştur. Ameliyat odası aynı zaman da dışarıdan gelen hastalar için pansuman odası olarak da kullanılmıştır. Kadınlar koğuşunda iki yatak vardı. Bu bölümde hasta ikiden fazla olursa, isterse erkekler bölümüne gidebilmekte ya da özel oda tutabilmekteydi. Erkekler bölümünde 6 yatak bulunmaktadır. Her hasta bir yakını yanında bakıcı olarak bulundurabiliyordu. Hasta yakını, yatağın kenarına ya da halı üzerine oturarak hastasına refakatçilik yapmaktaydı. Refakatçilerin, geceleri uzun minderlerde koğuşun sonunda yığınlar halinde yattıkları misyon kaynaklarında ifade edilmektedir.⁴⁶³ Misyonerler, Mardin'deki Amerikan Board kurumları olan hastane, eczane ve okullar için 1902 yılında devlete ruhsat başvurusunda bulunmuştur. Misyonerlerin ruhsat isteği, Osmanlı yöneticilerince 1904 yılında onaylanmıştır.⁴⁶⁴

Misyon raporlarında Dr. Thom'un sağlık çalışmalarının Mardin bölgesinde evangelist anlayışın yaygınlaşmasında önemli etkisi olduğu ifade edilmektedir. Amerikan Board'ın 1901 yılına ait yıllık raporunda Dispanserde 8310 hastanın tedavi edildiği, bunlardan 3310'nun erkek olduğu belirtilmektedir. Dr. Thom'un sağlık çalışmalarına diğer istasyonlardan da talep gelmekteydi.⁴⁶⁵ Hastanede hemşire olarak görev yapan Rachel B. North, kadın hastalarla ilgilenmekteydi. Daha doğrusu kadın hastaların doktordan çekindiği durumlarda, kadın hastalarla doktor arasında iletişim kurmaktaydı. Bayan North, öncelikle hastaları kendisinin muayene ettiğini, gerekirse doktora yönlendirerek tedavilerinin yapıldığını ve ilaçlarının yazdırıldığını belirtmektedir. Hastanede Salı ve Cuma günleri ücretsiz tedavi yapıldığı misyon kaynaklarında belirtilmektedir. Ücretsiz tedavi görenlerin çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğunu, bu hastaların çoğunda

---

⁴⁶³ North, 1913: 283-285.

⁴⁶⁴ BOA., MF.MGM 6/104.

⁴⁶⁵ The Eighty-first Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1901: 46.

göz hastalıkları bulunduğu, kaşıntı ve cilt hastalıkları gibi sıtma ve romatizma hastalıklarının da yaygın olduğu belirtilmektedir.⁴⁶⁶

Amerikan Board'ın 1902 yılı raporuna göre, hastanede 67 yatan hasta tedavi edilmiş ve bu hastalara 4908 reçete yazılmıştır. Bu reçetelerin 2501'i bedava yazılmış olup, kalan 2407 reçete için 12078 kuruş alınmıştır. Medikal çalışmalardan elde edilen gelir; hastane, reçete ve ziyaretçi ücretleri de dâhil 33.176 kuruş olarak verilmektedir. Bu gelirin Dr. Thom'un ücretinin dışındaki giderleri karşılamada yeterli olarak görülmektedir.⁴⁶⁷ 1903 yılı raporunda hastanede 45 hastanın tedavi gördüğü, doktorun hastalara 128 operasyon yaptığı belirtilmektedir. Ayrıca Dr. Thom'un, Mardin'de 475 ev ziyareti yaptığı ve hastalarla ilgilendiği de ifade edilmektedir. Eczanede ise 1834 hastaya 5150 reçete yapılmış ve 1097 dolar gelir elde edilmiştir.⁴⁶⁸ 1904 yılı raporunda 62 hastanın yatarak tedavi gördüğü, Dr. Thom'un hastanede 88 önemli ameliyat gerçekleştirdiği belirtilmektedir. Hastalara yazılan 5148 reçeteden 2243'ünün ücretli olduğu ifade edilmektedir. Ameliyat, tedavi ve ilaçlardan elde edilen gelir toplamı ise 1055 dolar olarak verilmektedir.⁴⁶⁹

1905 yılı raporuna göre, hastalara 4870 reçete yazıldığı belirtilmektedir. Bu dönemde şehir ve çevredeki yerleşim bölgelerinden 366 ev sağlık misyonerlerince ziyaret edilmiştir. Yine bu dönemde 84 ameliyat gerçekleştirilmiştir. İlaç, ameliyat ve tedavi ücreti olarak 1182 dolar elde edilmiştir. Her geçen gün Mardin'deki sağlık çalışmalarının Müslüman nüfus tarafından da benimsendiği ve güven sağlandığı Amerikan Board

---

⁴⁶⁶ North, 1913: 284.

⁴⁶⁷ The Ninety-Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1902: 71.

⁴⁶⁸ The Ninety-Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1903: 68.

⁴⁶⁹ The Ninety-Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1904: 69.

raporlarında belirtilmektedir.⁴⁷⁰ 1906 yılı raporuna göre, Mardin'deki sağlık çalışmalarının bir doktor, iki erkek ve bir kadın hemşire tarafından yürütüldüğü, hastanede 120 önemli cerrahi operasyonun yapıldığı ve hastalara 5855 reçete yazıldığı ifade edilmektedir.⁴⁷¹

1 Kasım 1909-3 Ekim 1910 dönemine ait misyon raporunda Dr. Thom, Mayıs ayı boyunca Mezopotamya'ya gezi planladığını, bundaki amacının da bir kaç konuda gözlem yapmak olduğunu ifade etmektedir. Bu gezinin nedenlerinden biri Dr. Thom'ın kızı Katharine'nin sağlığıyla ilgiliydi. Doktorun kızı önceki yaz Lübnan'da iken sıtmaya yakalanmıştı. Görünürdeki tedaviler işe yaramayınca, seyahat için evden ayrıldığından beri, yüksek ateşinin düştüğü fark edilince, yer değişikliğine karar verildiği ifade edilmektedir. İkinci neden ise geniş ve güzel ovaları görme arzusu olarak belirtmektedir. Otuz beş yıldır buralarda olduğunu ama hiç görme imkânının olmadığını, buralarda edindiği bilgileri, güzellikleri, manzaraları, tanıştığı insanları, duyduğu şeylerden büyük bir not oluşturduğunu ifade etmektedir. Üçüncü neden, Deyrizor'a yaptığı ziyaretin başarısız olmasıydı. Bu bölgenin Dr. Thom'ın çalışma alanında olmasına rağmen, uzak olması ve kaynak yetersizliğinden dolayı sağlık misyonerlerince çalışma yapılamamıştır. Dr. Thom'ın belirtilen nedenlerden dolayı beş haftalık seyahatine yardımcısı ve Bayan Dewey de eşlik etmiştir. Seyahat boyunca ihtiyaç duyulan her yerde sağlık çalışmaları da yaptıkları misyon raporlarında belirtilmektedir.⁴⁷² Dr. Thom, Mardin'e döndükten sonra hastaneye gelen bir kişiden, 5 bin kuruş alındığını belirtmektedir.⁴⁷³

⁴⁷⁰ The Ninety-Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1905: 61.

⁴⁷¹ The Ninety-Sixth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1906: 91.

⁴⁷² Reel 712, No: 486.

⁴⁷³ Reel 712, No: 487.

Hastanenin 1910 yılı raporuna göre, hastanede yatarak ve ayakta tedavi görenlerin sayısı 5320 olarak verilmektedir. Dispanserde ise 7590 tedavi yapılmıştır.⁴⁷⁴ 1912 yılı raporunda kadın hastalar için koğuşun genişletildiği ve hasta sayının artmasından dolayı bir cerraha olan acil ihtiyaç belirtilmektedir.⁴⁷⁵ 1913 yılı raporunda ise hastanede 5.670 hasta tedavi edildiği bilgisi verilmektedir.⁴⁷⁶

1914 yılı raporuna göre, ilk 4 aylık dönemde hastanede yatarak 14 kişi tedavi edilmiştir. Bu hastaların 2'si medikal, 12'si cerrahi tedavi görmüştür. Dispanserde 794 tedavi yapılmıştır. Bu hastalarda göz ve kulak hastalıklarının çoğunlukta olduğu belirtilmektedir. Hastalara 174 reçete karışımı yapılmıştır.⁴⁷⁷ Bölgede yaşayan çocuklarda çok şiddetli kızamık hastalığı, bağırsak sorunları, yüksek ateş ve ishal görüldüğü ifade edilmektedir.⁴⁷⁸ 1914 yılı sonuna kadar ise dispanserde 4113 hasta ücretsiz, 3870 hasta ise ücret ödemiştir.⁴⁷⁹ 1915 yılı raporunda Dr. Thom'ın, hükümet tarafından bu bölgede sorumlu doktor yapıldığı belirtilmektedir. Savaş döneminde hastanenin binasında Kızıl Ay ve Kızıl Haç bayrağının dalgalandığı ve 20'nin üzerinde askerin tedavisi için, hükümet tarafından yerli hemşirelerin yanı sıra 4 yardımcının görevlendirildiği bilgisi verilmektedir. Yaralı ve hastalar için erkekler okulu da ekstra yatakla donatılmıştır.⁴⁸⁰ 19 Şubat 1915 tarihli Board raporunda hastanenin iyi donanıma sahip olduğu ve Beyrut'tan mezun olan Miriam Bagos'un hemşire olarak görev yaptığı belirtilmektedir. Bagos, hastanede Dr. Thom'a, doktorun olmadığı dönemlerde ise Bayan Thom'a yardımcı olmuştur. Kızılay'da

⁴⁷⁴ The Orient, (Vol. 1, No: 12, July 6), 1910: 14.

⁴⁷⁵ The One Hundred and Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1912.

⁴⁷⁶ The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1913.

⁴⁷⁷ The One Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1914: 105.

⁴⁷⁸ Reel 712, No: 515.

⁴⁷⁹ Reel 712, No: 516.

⁴⁸⁰ The One Hundred and Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1915: 110.

çalışması için dört tane işçi ve asker görevlendirildiği, bunların eğitimini Meryem (*Miriam*) adında bir hemşirenin üstlendiği, çok hasta olmasından dolayı askerlerin çok özverili çalıştığı misyon raporlarında belirtilmektedir.⁴⁸¹

IV. 1. 4. 2. Hastanenin Kapatılması

Misyon kaynaklarında, misyoner Alphaeus N. Andrus'ın, 1915 yılında Sivas'a götürülerek hapsedildiği belirtilmektedir. Aynı yıl savaş koşullarından dolayı Mar Mihayel Kilisesi'nin de yetkililer tarafından hastane haline getirildiği ve bu dönemde Mardin Amerikan Hastanesi'nde yalnızca hemşire Rachel North'ın kaldığı yazılmaktadır.⁴⁸² 6 Nisan 1917'de Amerikan hükümeti, Almanya ve Osmanlı devletine savaş ilan edince Amerikan elçiliği, misyonerlere ülkeden çıkmalarını tavsiye etmiştir. Savaşın yoğunlaşmasıyla Amerikan misyonu, Mart 1917'de şehri ve ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Misyoner Andrus, savaş sonrası tekrar dönme düşüncesiyle Amerika'da Ermeniler için yardım toplamaya çalışmış ise de 1919'da hayatını kaybetmiştir. Misyon Hastanesi 1919 yılında Yakın Doğu Yardım Cemiyeti'nin denetimine geçmişse de bir süre sonra 1920 yılında Presbiteryan Kilisesi'ne devredilmiştir.⁴⁸³ Amerikan Board'ın bölgedeki faaliyetleri de 1926 yılında tamamen sona ermiş ve Mardin'deki misyon hastanesinin binaları ile arsaları hazineye devredilmiştir.⁴⁸⁴

⁴⁸¹ Reel 630, No: 350.

⁴⁸² ABA, A.B.C.F.M. (1917-1922), 1921 No: 087.

⁴⁸³ ABA, A.B.C.F.M. (1917-1922), 1921 No: 087.

⁴⁸⁴ Yarman, 2012: 421.

IV. 1. 5. Erzurum Misyonunun Kuruluşu

Board misyonerleri Eli Smith ve Harrison Gray Otis Dwight 1830'da İstanbul'dan başlayıp, Ankara, Erzurum, Kars, Tiflis, Erivan, Tebriz ve Urumiye'ye yaptıkları gezi sırasında 13 Haziran'da Erzurum'da birkaç gün konaklamışlardı. Bu tarihlerde Erzurum Rus işgali altındaydı.⁴⁸⁵ Amerikan misyonerlerinin bu ilk ziyaretinden dokuz yıl sonra Amerikan Board tarafından 1839 yılında bir misyoner ve eşi Erzurum'a gönderilmiş ve kısa sürede misyon teşkilatı oluşturulmuştur.⁴⁸⁶ Amerikan misyonerlerinin Erzurum'daki faaliyetleri şikâyet konusu olmuştur. Ermeniler, Erzurum'a gelen Amerikalı iki papazın, Ermeni milletinden yanlarına aldıkları iki kişiyle Ermenilerin bir kısmını Protestan yapmaya çalıştıklarını ve bunun da Ermeni milleti reisleri ve rahipleri tarafından cahil olan millete nasihat edilerek engellenmeye çalışıldığını belirten şikâyetlerini dile getirmişlerdi. Yine bu iki şahsın artık buralarda oturmasının sakıncalı olduğu ve buralardan “*def edilmeleri*” gerektiği Ermeni reis ve rahipleri tarafından Patrikhaneden istenmiştir. Bu durum Hariciye Nezareti tarafından Dersaadet'te bulunan Amerikan Maslahatgüzarı'na bildirilmiş, bunun üzerine maslahatgüzar da bahse konu olan papazlara gerekli uyarının yapılacağı ve haklarında yeni bir şikâyet olmayacağını, ayrıca bu defaki şikâyetin doğru olup olmadığının kendileri tarafından da araştırılacağını belirtmiştir.⁴⁸⁷

Erzurum'daki misyon çalışmalarının ilk olarak dini alanda 1847 yılında bir kilisenin açılmasıyla başladığı, Amerikan Board tarafından görevlendirilen William N. Chambers ve kardeşi Roberd Chambers'ın 1879 yılında şehre gelmesiyle de hız kazandığı Board kaynaklarında belirtilmektedir. Bu misyonerler hedef kitle olarak gördükleri Ermeniler arasında çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. W.N. Chambers, Türkiye'de 20 yılını

⁴⁸⁵ Barton, 1908, 125.

⁴⁸⁶ Barton, 1908, 139.

⁴⁸⁷ Keha, 2014: 85.

Ermeniler arasında geçirmiştir.⁴⁸⁸ W. N. Chambers, açtığı misyoner okullarında Ermenilerin erkek çocuklarını, eşi ise kız çocuklarını eğitmekteydi. Misyonerler Erzurum'da Anaokulu, Erkek Okulu, Kız Okulu açmanın yanı sıra sağlık çalışmaları da yapmışlardır.⁴⁸⁹ 1896'da kurulan *Relief Commission*, ihtiyaç sahiplerine yardım çalışmalarında bulunmuştur. Çalışmaların önemli kısmını öksüz, dul ve yoksullara yapılan yardımlar oluşturmaktaydı. Kadınları çalışma hayatına katmak için altı tezgâhı bulunan bir örgü atölyesi açılarak kadınlara eğitim verilmiştir.⁴⁹⁰

Misyonerlerin Erzurum'da hastane kurdukları dönemde, şehirde Osmanlı Devleti tarafından kurulan bir hastane bulunmaktaydı. Temeli 16 Kasım 1902 yılında Belediye Başkanı Şerif Efendi tarafından atılan⁴⁹¹ Erzurum Gureba Hastanesi, 1903 yılında açılmıştır.⁴⁹² Bu hastanenin planının İsviçre'den getirildiği belirtilmektedir. Hastane, Kamber Köyü'nün kırmızı taşları ile Köse Mehmet Köyü'nün siyah taşları kullanılarak bir bodrum üzerine iki kat olarak inşa edilmiştir. 1915 yılında bu hastanede kolera ve tifo aşuları imal edildiği, aynı şekilde 1920'de de çiçek aşısı yapıldığı belirtilmektedir. 1924'te Sağlık Bakanlığına bağlanan bu hastane Erzurum Numune Hastanesi adını almıştır.⁴⁹³ Yine 1875 yılında Erzurum'da Yoncalı Kışla'da Asker Hastanesi inşa edilerek faaliyete başlamıştır. Bu hastane 1883 yılında Sultan Abdülaziz zamanında Erzurum Merkez Hastanesi adı altında hizmetlerine devam etmiştir. 1902 yılında Mevki Hastanesi adını almış ve 1911 yılında yatak kapasitesi 500'e çıkarılmıştır.⁴⁹⁴

⁴⁸⁸ ABA, William N. Chambers.

⁴⁸⁹ The One Hundred and Sixth Annual Report of The American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1916: 77.

⁴⁹⁰ Reel, No: 1091.

⁴⁹¹ Taneli ve Şahin, 2013: 35.

⁴⁹² Sarı, vd., 20014: 409-410.

⁴⁹³ Taneli ve Şahin, 2013: 35.

⁴⁹⁴ <http://www.gata.edu.tr/erzurum/tarihce.asp> (Erişim Tarihi: 11.06.2015)

IV. 1. 5. 1. Erzurum Amerikan Hastanesi

Erzurum'da sağlık çalışmalarının 1898 yılında Dr. Ida M. Salmond Stapleton tarafından başlatıldığı belirtilmektedir.⁴⁹⁵ Misyoner kaynaklarında Dr. Stapleton'n, bayan olması nedeniyle Osmanlı yasalarına göre doktorluk mesleğini icra etmek için izin alamadığı ifade edilmektedir.⁴⁹⁶ Bu durum ebe olarak görevlendirilmesiyle özölmüştür. Erzurum'a zaman zaman tıbbi bilgilere sahip misyonerler gelmiş olsa da düzenli sağlık çalışmaları 1903 yılında Dr. Herbert L. Underwood'ın şehre gelişiyle başlamıştır. Dr. Underwood, 1901 yılında geldiği İstanbul'da Fransızcasını geliştirerek Osmanlı Devleti'nin yaptığı sınavı geçmiş ve 1902 yılında da görev yeri olan Bitlis'e geçmiştir. Bitlis'te eşi Dora E. J. Underwood ile 1903 yılında küçük çapta bir klinik açarak sağlık çalışmaları yapmıştır. Bitlis'te 6 aylık süre içinde 1300 hastayı tedavi ettikleri misyon kaynaklarında iddia edilmektedir.⁴⁹⁷ Ancak doktorun eşi ve çocuğunun rahatsızlanması üzerine iklim değişikliğinin iyi geleceği düşünmesiyle 1904 yılında Bitlis'ten Erzurum'a geçmişlerdi.

Misyon raporlarında Dr. Underwood'ın, Erzurum'da sağlık çalışmalarını 1904 yılında misyona ait Erkek Lisesinin bir bölümünde dispanser çalışmalarıyla başlattığı belirtilmektedir.⁴⁹⁸ Ancak kısa bir süre sonra bu okulun yanması ile sağlık çalışmaları da duracaktır. Şehirden ayrılan Dr. Underwood, Şubat 1905'te tekrar dönmesi ile sağlık çalışmalarına devam edildi. Medikal alışmalar için üç odalı bir ev kiralanarak donatıldı. Donatılan bu evin bir odası ameliyat, diğer odalar ise ofis, bekleme ve ilaç odası olarak kullanıldı. Eylül 1906'ya kadar misyon evinin üst katının tamamının medikal çalışmalara

⁴⁹⁵ ABA, A.B.C.F.M. (1917-1922), 1921 No: 086.

⁴⁹⁶ ABA, Ida M.S. Stapleton.

⁴⁹⁷ ABA, Dora E.J. Underwood.

⁴⁹⁸ ABA, A.B.C.F.M. (1917-1922), 1921, No: 086.

ayrılması kararı da alınmıştır. Böylece 2 cerrahi oda ve 2 medikal koğuş olacaktı. 3 yatakla başladığı belirtilen sağlık çalışmalarının daha sonra 15 yatakla devam ettiği belirtilmektedir. Bu dönemde sağlık faaliyetlerinin yürütülmesi için eğitilmiş bir hemşireye olan ihtiyaç misyon raporlarında ifade edilmektedir.⁴⁹⁹ Ayrıca ameliyat odası malzemelerinin ve hastane araç-gereçlerinin eksikliği belirtilerek, temin edilmesi misyon merkezinden istenmiştir. Amerikan Board'ın 1906 yılına ait yıllık raporunda belirtildiğine göre, dispanser hastalarının sayısının 802'yi bulduğu, bunların 387'sinin erkeklerden oluştuğu belirtilmektedir. Aynı raporda dışarıda yapılan tedavilerin sayısı da 811 olarak verilmektedir.⁵⁰⁰

1908 yılında Dr. Ida M. S. Stapleton yardımcı hekim olarak hastane kadrosuna katılmıştır. Bayan bir hekim olarak Dr. Stapleton'ın Müslüman kadınlara özel zaman ayırdığı, devlet görevlilerinin ailelerinin de ondan yardım aldığı belirtilmektedir. Dr. Underwood, sağlık çalışmalarının yanı sıra Pazar Okulu'nun yöneticiliğini yapmaktaydı.⁵⁰¹

Aşağıdaki tabloda Erzurum sağlık misyonunun 1908-1909 dönemine ait mali durumu verilmektedir. Tablodaki verilerde sağlık gelirleri içerisinde hastalardan elde edilen gelir önemli bir yer tutmaktadır. Yine gelirler içerisinde bağışlardan da önemli bir kaynak olduğunu görmekteyiz. Giderler içerisinde sağlık, yakıt ve maaş kalemleri önemli yer tutmaktadır. Seyahat harcamaları da giderler içerisinde dikkat çekmektedir.

---

⁴⁹⁹ The Ninety-Sixty Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1906: 87.

⁵⁰⁰ The Ninety-Sixty Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1906: 88.

⁵⁰¹ ABA, Ida M. Salmond Stapleton.

Tablo 15: Erzurum Medikal Misyonu Bütçesi (1 Ocak 1908-28 Şubat 1909)

Gelirler	Lira	Giderler	Lira
1 Ocak itibariyle bakiye	31.74	Sağlık	77.16
Hastalardan elde edilen	301.49	Yakıt	45.37
Ahşap, yün ve yağ satışı	5.31	Maaşlar	39.21
Ahır(Stable?) malzemeleri satışı	10.04	Gıda ve erzak	54.79
Mr. Favre'nin bağışı	2.00	Araç gereç	47.42
W. R. U.'Nın bağışı	2.27	Ahır malzemesi	18.94
Jamestown S. S. bağışı	2.27	Tamirat giderleri	3.27
Jamestown S. S. Kilisesi bağışı	24.00	Antep'e seyahat	20.10
B.L.M.A.S	10.90	Hemşire seyahati	27.25
Mrs. Rogers anısına	5.68	Kira	15.00
Hemşire'nin Londra ve Ermenistan'a yaptığı seyahat için	27.25	Kitap	1.67
		Posta ücreti	6.98
		Özel giderler	2.48
		Elde kalan bakiye	63.40
Toplam	423.04	Toplam	423.04

Kaynak: ABCFM, Reel 703, No: 582.

1 Ocak 1908-1 Ocak 1909 dönemi raporuna göre, Erzurum'daki sağlık misyonerleri 530 hastayı evlerinde ziyaret etmiştir. Ziyaret edilen bu hastaların 268'i erkek, 262'si ise kadın idi. Ziyaret sırasında tedavi edilen hastaların 74'ünün Müslüman, 456'sının da Hristiyanlardan oluştuğu ifade edilmektedir. Dispanserde tedavi edilen hastaların farklı kayıtlardan elde edilen toplam sayısı 1994 olarak verilmektedir. Bunların da 1058'i erkek, 936'sı kadın idi. Dispanserde tedavi edilenlerin 585'inin Müslüman, 1406'sının Hristiyan olduğu belirtilmektedir. Önemli ameliyatlara sayısı (diş çekimi hariç) 80'dir. Bu ameliyatlarda 4 ölüm olmuştur.⁵⁰²

Sağlık kuruluşlarına özellikle Müslümanların da her geçen gün hem dispanser hem de hastaneye olan ilginin artması, misyonerleri cesaretlendirmiştir. Misyon

⁵⁰² Reel 703, No: 582.

raporlarında Çerkez, Kürt ve Türklerin tedavi için altı sekiz günlük yoldan hastaneye geldikleri ifade edilmektedir. Yine tedavi olmak isteyen Türk kadınlara, bayan misyonerler aracılığıyla konuşmalar yapılarak, İncil'den metinler okunduğu belirtilmektedir.⁵⁰³ Misyonerler açısından Erzurum'un Rusya sınırına bir günlük yol mesafesinde olması Evangelist çalışmalar için stratejik bir bölge olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. 1909 yılı raporunda, Erzurum ve çevresinde 500.000 nüfusun olduğu, bu nüfus içerisinde Türklerin çoğunlukta, Ermenilerin ikinci, Kürtlerin ise üçüncü sırada olduğu belirtilmektedir. Yine çok az Rum, İranlı, Çerkez, Laz ve Tatar'ın da bölgede yaşadığı yazılmaktadır. Misyonerler, hastanelerinin bütün bu kesimlere açık olduğunu belirtmektedirler.⁵⁰⁴ Sağlık misyonerlerinin çalışmaları Dr. Underwood'un başka bir bölgeye gönderilmesiyle azalmıştır. Dr. Ida Stapleton, çalışma izni olmadığı için hastanenin idaresini üstlenemiyordu. Bu dönemdeki çalışmalar Dr. Stapleton ve İngiliz hemşire Ash ile ufak çaplı tedavi ve hasta kabulleri şeklinde sürdürülmekteydi. Erzurum Gureba Hastanesindeki çalışmalarından dolayı Bayan Ash'i Osmanlı yöneticilerince ödüllendirilmiştir.⁵⁰⁵ Misyonerler, 1909 yılında hastanenin ruhsat işini hallederek daha rahat çalışma ortamına da sahip olmuşlardı.⁵⁰⁶

Misyon kaynaklarında bölgedeki yoksulluğun sürekli artmasından dolayı sağlık çalışmalarının kendine yeterli bir duruma gelmesinin güçlüklerinden bahsedilmektedir. Hastanenin ihtiyacı olarak da yatak bağışının yapılması gerektiği ve yatak başı maliyetin yıllık yaklaşık 6 dolar olduğu belirtilmektedir. Bu ihtiyacın karşılanması ile hastane çalışmalarının sürdürülebileceği vurgulanmaktadır. Hastane binasına ek bölümlerin yapılması, hemşire çalışmaları için izin alınması, çocuk bölümü ve yeterli bir ameliyat

---

⁵⁰³ Reel 703, No: 584.

⁵⁰⁴ Reel 703, No: 584.

⁵⁰⁵ BOA., BEO, 3786/283898.

⁵⁰⁶ Reel 703, No: 582.

odasının da yapılması istenmektedir. Bu gelişmeler için 1500 dolara ihtiyaç olduğu da ifade edilmektedir.⁵⁰⁷

Ekim 1913 yıllı raporuna göre, hastanede 15 yatak bulunduğu, tıbbi çalışmaların Bayan Dr. Stapleton denetiminde yapıldığı belirtilmektedir. Dr. Edward P. Case 1913 Eylül'ünde Merzifon'dan Erzurum'a gelerek çalışmalara başlamış ve 1913-14 sezonunda düzenli ameliyatlara ve klinik çalışmaları gerçekleştirmiştir.⁵⁰⁸

IV. 1. 5. 2. Hastanenin Kapatılması

Misyon kaynaklarında, bölge halkının yaşadığı ekonomik sıkıntılar yüzünden tedavi ödemelerinde sıkıntılarının yaşandığı ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden hemen sonra hastaneye yaralı Türklerin geldiği belirtilmektedir.⁵⁰⁹ Dr. Case, yaralı askerlerin tedavileriyle de ilgilendiği misyon kaynaklarında iddia edilmektedir. Erzurum savaş bölgesiydi ve yaralı asker sayısı çoktu. Bölge harap olduğu için ateşli tifüs yoğun bir biçimde görülmekteydi. Doktorlar da dâhil bütün misyonerlerin hasta olduğu belirtilmektedir. Dr. Case ve eşi, Dr. Stapleton ve kocası ile iki çocuğu tifoya yakalanmıştı. Bu durum karşısında Sivas'tan yardım gönderildiği ve kullanılabilir bütün binaların yaralı ve hastalarla dolu olduğu, yaralıların Amerikan hastanesinin yanı sıra kız ve erkek okulunun binasına da yerleştirildiği misyon raporlarında iddia edilmektedir.⁵¹⁰

---

⁵⁰⁷ Reel 703, No: 585.

⁵⁰⁸ The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1913.

⁵⁰⁹ Greene, 1916: 149.

⁵¹⁰ The One Hundred and Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1915: 111.

Öte yandan Erzurum'daki tıbbi çalışmalar artık bir misyon hastanesi düzeninden çıkmıştı ve Dr. Stapleton'un sunduğu küçük çaplı sağlık hizmetleri, klinik şeklinde devam etmekteydi.⁵¹¹ Savaşın şiddetlendiği 1916 yazında Dr. Stapleton ailesiyle Erzurum'dan ayrıldı. Böylece şehirdeki tıbbi misyon çalışmaları da son bulmuş oldu.⁵¹²

IV. 1. 6. Misyonerlerinin Diyarbakır'a Gelişi

Osmanlı döneminde Diyarbakır Vilayeti, günümüzün Elazığ, Malatya, Mardin ve Siirt illeri ile Kâhta, Besni, Gerger ilçelerini ve Siverek, Ceylanpınar ile Suriye topraklarında kalan bazı yerleşim yerlerini de içine alan geniş bir coğrafyayı kapsamaktaydı. Zamanla bu sınırlarda değişiklikler olsa da en son II. Meşrutiyet döneminde Diyarbakır vilayeti biri merkez, diğerleri Siverek, Mardin ve Ergani olmak üzere dört sancağa ayrılmıştır. Söz konusu coğrafyada farklı etnik ve dini gruplar yaşamaktaydı. Burada yaşayan başta Süryaniler, Ermeniler ve Nasturiler, misyonerlerin hedef kitlesi olmuştur. Diyarbakır'daki Amerikan misyonerlerinin hedefinde de Ermeniler, Nasturiler, Keldaniler ve Süryani Kadim Ortodokslar (Yakubi) bulunuyordu.⁵¹³

Amerikan Board'ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yönelik ilgisi Elia Smith ve Henry O. Dwight'ın 1830 yılında İstanbul'dan başlayıp, Ankara, Erzurum Kars ve Tiflis'e uzanıp, oradan Erivan, Tebriz ve Urmiye'ye kadar yaptıkları araştırma gezisinin sonucunda meydana geldiği belirtilmektedir. Her iki misyoner de hem Nesturîler ve hem de Ermenilere yönelik misyon çalışmasının gerekliliğini hazırladıkları raporlarında misyon merkezine iletmişlerdir. Amerikan Board, 1835 yılında ağırlıklı olarak Musul, Diyarbakır bölgesi ile İran'ın Urumiye bölgesinin oluşturduğu üçgende yaşayan Nasturîlere yönelik

⁵¹¹ ABA, Memorial record for Robert S. Stapleton, an employee of the American Board, İstanbul.

⁵¹² ABA, A.B.C.F.M. (1917-1922), 1921, No: 086.

⁵¹³ Çatalbaş, 2013: 110.

bir misyon kurma kararı almıştır. Hakkâri bölgesindeki Nasturîler arasında çalışmak üzere, doktor olmasının insan ilişkilerinde ve bölgedeki seyahatinde işleri kolaylaştıracağı düşünüldüğünden Dr. Asahel Grant seçilmiştir. Dr. Grant, 1839 yazında, İstanbul'dan gelecek misyoner Henry A. Homes ile buluşarak Hakkâri bölgesine doğru yola devam etmek üzere Diyarbakır'a geldi. Grant'ın ziyaret ve değerlendirmelerinin bir sonucu olarak 1841 yılında Amerikan Board, Hakkâri bölgesinde "Bağımsız Nasturi Misyonu"nu kurmuştur. Dr. Grant'ın gezileri Amerika'ya Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini tanıtan ilk kaynaklar olarak değerlendirilmektedir.⁵¹⁴

Dr. Grant'tan sonra Urumiye misyonunu, 1849'da bölgeye gelen Justin Perkins devralmıştır. Bundan sonra Diyarbakır merkezli çalışmalar Musul'a yönelik faaliyetlerin ikmal üssü olarak düşünülmüştür. Ancak Hakkâri-Botan Nasturîleri 1840'lı yıllarda bölgedeki Kürt Beyleri'nin saldırıları sonucu büyük oranda öldürüldüler ve sağ kalanlar da Musul bölgesine kaçınca, Amerikan Board, Nasturîlere yönelik çalışmalarını durdurdu.⁵¹⁵ Nasturî Misyonu'nun kapanmasından sonra 1850'de Diyarbakır, Asurî (Keldani, Süryani, Yakubi, Nasturi topluluklarına verilen genel isim) misyonunun kurulması kararlaştırılmıştır. Amerikan Board, Diyarbakır'da misyon teşkilatını kurması için 1851 yılında George W. Dunmore ve eşi Susan W. Dunmore'ı bölgeye göndermiştir. Dunmore çifti, bir süre Antep'teki misyon merkezinde Türkçe öğrenmek için kalmış ve aynı yıl Diyarbakır'a geçmişti.⁵¹⁶ Şehirde 1859 sonunda 61 kişinin Protestan olduğu belirtilmektedir. Diyarbakır'dan ayrılan İngiliz Konsolosu W. R. Holmes'in evi ibadet ve eğitim amaçlı kullanılmak üzere misyonerlerce 1000 dolara satın alınmıştır. 1864 yılında Diyarbakır genelinde misyoner okul sayısının 6'ya ulaştığı, buradaki öğrencilerin sayısının

⁵¹⁴ Tamur (Danacıoğlu), 1999: 166.

⁵¹⁵ Danacıoğlu, 1999: 168.

⁵¹⁶ ABA, George W. Dunmore.

da 178 olduğu ifade edilmektedir. Bu süreçte kiliseler de açılmıştır. Protestan misyonerler asıl başarılarını Ermeniler üzerinde sağlamıştır.⁵¹⁷

Diyarbakır'da Amerikan misyonerleri hükümetten izin almadan yetimhane olarak kullanmak üzere iki ev kiraladıkları ve burada Protestan öğretmenleri aracılığıyla Ermeni çocuklarını eğittiği şikâyeti, Hariciye Nezareti'nin 26 Aralık 1881 tarihli tezkiresinde ifade edilmiştir.⁵¹⁸ Diyarbakır merkezde iki yetimhane evinin yanı sıra, Çüngüş'te kız-erkek 69 ve Palu'da 30 erkek Ermeni yetim çocuk barındırılmıştır.⁵¹⁹ Amerikan Board, Ermenilere yönelik faaliyetler için, daha yoğun Ermeni nüfusunun görüldüğü Van, Bitlis ve özellikle Harput'un ön plana çıkmasıyla, Amerikan Board 20. yüzyılın başında, kentte kendi kilisesi ve okulu bulunan bir Protestan cemaatini bırakarak Diyarbakır merkezini bütünüyle terk etmiştir.⁵²⁰

IV. 1. 6. 1. Diyarbakır Amerikan Hastanesi

IV. 1. 6. 1. 1. Evde Başlayan Klinik Çalışmaları

Diyarbakır'daki Protestan okulunda eğitim görmüş, Amerika'da yaşayan Ermeni asıllı Aslan Sahagian, 15.000 dolar parasını eğitim ve Diyarbakır'daki hastanenin inşaa edilmesi için miras bırakmıştır.⁵²¹ Amerikan Board, Diyarbakır da sağlık çalışmaları için Dr. Edwin St. John Ward'ı görevlendirmiştir. Dr. Ward ve eşi Türkiye'ye gelince 1908 yılında bir süre Antep'te kalarak Türkçe öğrenmişler ve Dr. Fred D. Shepard'dan da misyon çalışmaları hakkında bilgi almışlardı. Antep'ten sonra Harput'a geçen Dr. Ward ve

---

⁵¹⁷ Çatalbaş, 2013: 121.

⁵¹⁸ Yıldız, 2010: 108.

⁵¹⁹ Yıldız, 2010: 110.

⁵²⁰ Danacıoğlu, 1999: 173.

⁵²¹ Richter, 1910: 157.

eşi yaz ayını burada geçirdiler. Ekim ortasında Harput'tan ayrılarak tekrar Diyarbakır'a geldiler. Misyon raporlarında Diyarbakır'da medikal çalışmalarının, bir evin kiralanarak 1908 yılında Dr. Ward tarafından başlatıldığı belirtilmektedir.⁵²² Daha önceden bekçi evi ve bir kaç yıl kızlar için yetimhane olarak da kullanılan ev (*Walker Evi*), klinik olarak kullanılmak üzere açıldı. Burada bir ameliyat odası, bir muayene odası, tedavi odası, klinik laboratuvarı, birkaç kişilik bir bekleme odası aceleyle hazırlanmıştır. Bu mekân tatmin edici olmasa da başlangıç için yararlı görülmüştür.⁵²³

Hastane malzemeleri Amerika ve İngiltere'den sipariş edilmiştir. Başlangıçta hastanede Dr. Ward ile anestezi ve pansuman işlerine yardımcı olan Nishan Bakalian çalışılmaktaydı. Hasta sayısının artması üzerine, sargı işlerine ve klinik çalışmalarına bakacak bir hemşireye ihtiyaç duyulmuştu. Ayrıca kadın hastaların erkek doktora tedavi olmak istememeleri de ayrı bir sorundu. Bu sorunu çözmek için birkaç yıl Merzifon Hastanesi ve İstanbul'da çalışmış, eğitilmiş bir ebe olan Bayan Priscilla Baldwin Türk yetkililerden de izin alarak Diyarbakır'a gelmiştir.⁵²⁴ Bayan Baldwin, Merkezi Türkiye Koleji'nden mezun olmuş bir Diyarbakırlı idi. Bayan Baldwin, hemşire görevinin yanında Doktorun tercümanlığını da yapmaktaydı.⁵²⁵

Misyon raporlarında hastanede kısa sürede zengin ve fakir ayırımı yapılmadan hizmet verildiği, hastalardan para alınmakla birlikte, bedava bakılan hastaları bulunduğu belirtilmektedir. Hastalar şehir merkezinden ve çevre köylerden gelmekteydi. Bütün etnisite ve dinlere mensup insanlara hizmet verildiği misyon raporlarında ifade

⁵²² ABA, ABCFM (1917-1922), 1921 No: 086.

⁵²³ Reel 703, No: 480.

⁵²⁴ Reel 703, No: 481.

⁵²⁵ ABA, Edwin S. Ward.

edilmektedir.⁵²⁶ Gözlerinde problemi olan zengin bir Türk'ün kendilerine gelmeden önce birçok doktora gittiğini ancak tedavisinin yapılamadığını, misyoner hastanesinde bir iki operasyondan sonra hastanın, sağlığına kavuştuğu ifade edilmektedir. Bu kişi daha sonra hastaneye yiyecek ve çiçeklerle gelerek şükranlarını iletmiş ve hastaneye tedavi için başka kişileri de getirdiği belirtilmektedir. Ağır hasta olan şehirdeki bir paşanın oğlunun tedavi edilerek kurtarıldığı da misyon raporlarında belirtilmektedir. Diyarbakır'daki yerel şartlar, siyasi, sosyal ve Protestan Kilisesi'nin statüsü yüzünden doktorun sıradan bir tıp pratisyeni gibi görev yaptığı iddia edilmektedir.⁵²⁷

Aşağıdaki tabloya bakıldığında diğer bölgelerde olduğu gibi Diyarbakır bölgesinde de göz hastalıklarının yoğun olduğunu görmekteyiz. Hastanede tedavi olanlar içerisinde Ermeniler yoğunluğu oluşturmaktadır. İkinci sırada ise Türkleri görmekteyiz. Dinsel olarak ise Gregoryen Ermeniler tedavi olanlar içerisinde çoğunluğu oluşturmaktadır. 1909 tarihine kadar 12 farklı etnisiteden kesim hastaneye başvurmuş, 1351 yeni hasta tedavi edilmiş ve 126 operasyon yapılmıştır.⁵²⁸

**Tablo 16: Diyarbakır Amerikan Hastanesi İstatistikleri
(30 Haziran 1908-15 Haziran 1909)**

Hastanede Yapılan Tedaviler	
Yeni hasta sayısı	1351
Tedavi sayısı	6424
Yardımcılar Tarafından Yapılan	
Göz muayenesi dâhil yapılan tedaviler	4323
Ameliyat ve genel yaralar	1700
Doktor tarafından yapılan tedaviler	401
Toplam	6424

⁵²⁶ Reel 703, No: 482.

⁵²⁷ Reel 703, No: 482.

⁵²⁸ The American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1909: 77.

Ameliyatlar	
Önemli ameliyat	111
Küçük ameliyat	15
Toplam	126
Ocak 1909'a Kadar Dışarıya Yapılan Ziyaretler	
Ücretli	522
Yarı Ücretli	37
Ücretsiz	215
Toplam	774

Kaynak: ABCFM, Reel 703, No: 484.

Aşağıdaki tabloda etnisite olarak Ermenilerin tedavi olanlar içerisinde en yüksek sayıya sahip olduğunu görülmektedir. İnanç olarak da Gayrimüslimlerin çoğunluğu oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 17: Diyarbakır Amerikan Hastanesi'nde Tedavi olanların Etnisite ve Dinsel İstatistikleri (30 Haziran 1908-15 Haziran 1909)

Etnisite:		Din:	
Türk	318	Müslüman	371
Kürt	53	Protestan Ermeni	128
Ermeni	787	Katolik Ermeniler	64
Süryani	129	Gregoryen Ermeniler	593
Keldani	29	Protestan Süryaniler	28
Yahudi	10	Katolik Süryaniler	12
Fransız	2	Jacobite Süryaniler	95
Rum	1	Keldaniler	30
Arap	1	Yahudiler	10
İran	1	Rumlar	7
Mısır	1	Yezidi	1
Toplam	1339	Toplam	1339

Kaynak: ABCFM, Reel 703, No: 484.

Yapılan çalışmaların neticesinde misyonerlerin sağlık çalışmaları için, daha büyük bir binaya ihtiyaçları olduğu fikri oluşmuştur. Tıbbi misyonerliğin başarısı için bunun gerekliliği vurgulanmaktadır. Özellikle bütün araç ve gereçlerin bulunduğu bir

ameliyat odası, daha iyi bir laboratuvar, muayenehane, hastaların ameliyat sonrası kalacağı bir yer ve eczane isteği belirtilmiştir.⁵²⁹ Diyarbakır'daki yoksullar için Amerika'daki bir Ermeni tarafından 3.49 lira misyonerlere gönderilmiş ve hemşirenin desteklenmesi için de yıllık 80 lira verileceği belirtilmiştir.⁵³⁰

Aşağıdaki tabloya bakıldığında Diyarbakır sağlık misyonunun gelir gider bütçesi denk olarak görülmektedir. Gelirler içerisinde Amerikan Board'ın yardımı en yüksek gelir kalemini oluşturmaktadır. Giderler içerisinde de faturalar 173.65 ile en yüksek harcamayı oluşturmaktadır.

Tablo 18: Diyarbakır Misyonu Sağlık Bütçesi

(1 Temmuz 1909-1 Ocak 1910)

Hastane				Eczane			
Gelirler	Lira	Giderler	Lira	Gelirler	Lira	Giderler	Lira
1 Temmuz 1909'daki nakit	97.56	Maaşlar	31.12	İlaç satışı	16.05	Maaş	17.00
Ücretler	84.31	Yakıt	1.05			Araç gereç	6.54
Malzeme satışı	6.30	Cerrahi sarf malzemeleri	10.48			Malzeme	2.37
Konut kirası	15.00	Eczane	0.67			Bakım onarım hizmetleri	0.40
Tedavi ve ameliyatlar	19.28	Konut kirası	36.00				
Diğer insanlar için komisyonlar	17.61	Konutların bakım giderleri	9.54				
ABC FM ödeneği	124.24	Gıda malzemeleri	2.85				
Çalışma katkısı	83.26	Sabun	7.76				
Toplam	447.56	Klinik için	36.41	Toplam	16.05	Toplam	26.31

⁵²⁹ Reel 703, No: 483.

⁵³⁰ Reel 703, No: 484.

		araç gereç					
		W. W. Peet tarafından ödenen faturalar	173.65				
		Nakliye	19.44				
		Bayan Baldwin'in maaşı	51.04				
		Çeşitli giderler	2.67				
		Elde kalan nakit	54.62				
		Toplam	356.37				

Kaynak: ABCFM Reel 706, No: 486.

IV. 1. 6. 1. 2. Sağlık Çalışmalarının Sona Ermesi

Dr. Ward, 1910 yılında şehrin dışında bir yerde hastane açmayı planladıysa da Beyrut'a Tıp Fakültesinde ders vermesi için çağrılmış ve Diyarbakır'dan ayrılmıştır.⁵³¹ Misyon merkezi, 1910-1914 tarihleri arasında doktor yokluğundan dolayı faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmıştır.⁵³² Amerikan Board, bölgede tekrar sağlık çalışmalarını başlatmak için arayışlara girmiştir. Çalışmalar neticesinde sağlık çalışmalarını yürütmek için 1913'te Diyarbakır'a gelen Board misyoneri Dr. Floyd M. Smith, Diyarbakır'daki hastanenin inşaatından önce bir süre Antep'te kalarak Türkçe öğrenmiştir. Dr. Smith, Antep'ten Diyarbakır'a geçerek 1915 yılında tekrar medikal çalışmaları başlatmıştır.⁵³³ Cerrahi operasyonlar az olsa da hastalar neredeyse her gün tedavi için kliniğe gelmekteydi. Malzeme eksikliği ciddi sorunlara neden oluyordu. Bazı malzemeler yerel doktorlardan temin edilmekteydi. Düzenli bir hastane binasına ihtiyaç vardı ancak bunun gerçekleşme

⁵³¹ ABA, Edwin S. Ward.

⁵³² The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1913: 93.

⁵³³ Eddy, 1913: 120.

olasılığı yoktu.⁵³⁴ Birinci Dünya Savaşı sürecindeki karışıklıklar nedeniyle Dr. Smith, tutuklanmıştı. Misyon çalışmaları da gelişmelerden olumsuz etkilenmiştir. Daha sonra Diyarbakır merkez olma özelliğini kaybetmiş ve Harput misyon merkezine bağlanmıştır.⁵³⁵ Böylece Amerikan Board'ın Diyarbakır'daki sağlık çalışmaları 1915 yılında son bulmuştur.

---

⁵³⁴ The One Hundred and Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1915: 111.

⁵³⁵ ABA, ABCFM (1917-1922), 1921, No: 086.

V. BÖLÜM: AMERİKAN BOARD'IN MERKEZİ TÜRKİYE MİSYONU'NDAKİ SAĞLIK FAALİYETLERİ

V. 1. Merkezi Türkiye Misyonu

Amerikan Board'ın ilk dönemlerde Güney Ermenistan olarak tanımladığı merkez, 1856 yılında ayrı bir misyon olarak teşkilatlanmış ve 1860'tan sonra Merkezi Türkiye Misyonu adını almıştır. Merkezi Türkiye Misyonu'nun merkez istasyonu Antep'tir. 1847 yılında oluşturulan bu istasyondan sonra, 1852'de Adana, 1854'te Maraş ve Urfa, 1859'da Tarsus, 1872'de ise Saimbeyli misyonerlerin önemli çalışma alanları olmuştur.⁵³⁶ Merkezi Türkiye Misyonu, misyonlar içerisinde Protestan cemaatinin en yoğun olduğu bölgedir. Bu misyonda 1860 yılında Amerikalı sayısı 16, yerli eleman sayısı da 61'di. 1914 yılında ise Amerikalı misyoner sayısı 39, yerli eleman sayısı da 403'e ulaşmıştır. 1860 yılında bölgede faaliyet gösteren 12 Protestan Kilisesi'nin, 722 üyesi bulunmaktaydı. Bu kiliselerin yanı sıra 23 ibadet yeri de hizmet vermekteydi. Bu ibadet yerlerindeki pazar cemaat sayısı ortalama 3000 kişiyi bulmaktaydı. 1914 yılına gelindiğinde ise ibadet yeri sayısı 77'yi bulurken, cemaat sayısı da 13.000'i bulmuştur.⁵³⁷

Merkezi Türkiye Misyonu'nda ilkokuldan yüksek öğrenime kadar çeşitli eğitim kademelerinin yanı sıra, sağlık, matbaa ve yetimhane çalışmaları da sürdürülmekteydi. Önemli eğitim çalışmalarının yapıldığı bu misyonun 1872 yılına ait verilerine göre, toplam okul sayısı 45 ve bunlara devam eden öğrenci sayısı da 1283 idi. 1899 yılına gelindiğinde bu sayı 147 okulda 7275 öğrenciye ulaşmıştır.⁵³⁸ Okullar içerisinde ilkokul, ortaokul, lise, kızlar okulu, ilahiyat okulu ve kolejler bulunmaktaydı. Merkezi Türkiye Misyonu'nda

⁵³⁶ The One Hundred and Eleventh Annual Report, 58-59.

⁵³⁷ Reel 640, No: 40, 70.

⁵³⁸ Kocabaşoğlu, 2000: 126.

eğitim faaliyetleri, Dr. Azariah Smith'in Antep'te bir okul açması ile başlamıştır. Okuma yazma oranının düşük olduğu bu bölgede okullaşma hızla artmış ve yüksek öğrenime kadar ulaşmıştır. 1915 yılına gelindiğinde bölgede 150 okulda 8.000 öğrenci okumaktaydı.⁵³⁹

V. 1. 1. Antep Misyonun Kurulması

Antep'e ayak basan ilk Protestan misyonerlerin, 1830 yılında Bağdat'a giderken şehre uğrayan Parnell, Hamilton ve Newman olduğu belirtilmektedir. Bu misyonerler burayı sadece yolculukları esnasında uğradıkları bir şehir olarak görmeyip, 1819 St. Petersburg baskısı Ermeni harfli Türkçe İncilleri de burada dağıtarak ilk propagandalarını yapmışlardı. Daha sonra Board'ın Nasturi Misyonu (*Nestorian Mission*) 1844'te dağıldığında, Thomas Laurie ve Dr. Azariah Smith Beyrut'a giderken Antep'ten geçmişlerdi.⁵⁴⁰

1845 yılında Antep'te 82 ailenin temsilcisi İstanbul'daki Board temsilciliğine, şehre bir misyoner gönderilmesi talebinde bulunmuştu. Bu talepten dolayı Henry J. Van Lennep, Şubat 1847 yılında durumu araştırmak üzere Antep'e gitmiş ve Temmuz ayına kadar bu şehirde kalmıştır. Değerlendirmeler sonunda 1847 yılında Antep misyonu resmen kurulmuştur.⁵⁴¹

Dr. Smith, 1848 yılında misyoner çalışmalarına başladığı Antep'e gelişinden üç ay sonra, 30 Ocak 1848'de⁵⁴² sekiz üyeli bir Protestan Kilisesi örgütlemiştir.⁵⁴³

---

⁵³⁹ Reel 653, No: 542.

⁵⁴⁰ Kocabaşoğlu, 2000: 70.

⁵⁴¹ Reel, 640, No: 40.

⁵⁴² Sarafian, 1957: 46.

⁵⁴³ Reel, 661, No: 252.

Antep'teki bu Birinci Kilise (*Kayacık Kilisesi*), Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Protestan Hıristiyanlar tarafından kurulan ilk kilise olarak belirtilmektedir.⁵⁴⁴

Şehirdeki misyon örgütlenmesinin yaygınlaşması ve şehrin konumu Antep'i 1860 yılında, beş istasyonu ve yirmi uç istasyonu ile Merkezi Türkiye Misyonu'nun başkenti haline getirmiştir. Misyonerlerin girişimiyle 1856'da bir teoloji sınıfı oluşturularak, geleceğin papazlarının yetişmesine zemin hazırlandı. Bir süre sonra bu Papaz Okulu (*Theology Seminary*) 1866'da Maraş'a taşındı. Adı geçen bu okula 42 kişi devam etmiş ve 21 öğrenci mezun olmuştur. Stone'na göre, Kilikya Protestan Birliği'nin ilk yöneticileri bu okuldan gelmekteydi.⁵⁴⁵ Bu okulun, Profesör Bezjian tarafından yönetilen Bilimsel Bölümü de bulunmaktaydı. Eliza C. Abbott Schneider'in 1852 yılında kendi evinde başlattığı kızlara yönelik eğitim çalışması, Bayan Myra A. Procter'in, 1859'da sekiz öğrenciyle bir oda kiralayarak Kız Eğitim Okulu'nu (*Girl's Training School*) açmasıyla yeni bir ivme kazanmıştır.⁵⁴⁶ Antep'teki misyonerlerin eğitim alanındaki etkinlikleri 1876 yılında Merkezi Türkiye Koleji'nin kurulmasıyla hız kazanacaktır. Kolej katalogunda, Kolej'in, 15 Ocak 1878'de Türk hükümeti tarafından *İdadi* olarak kabul edildiği belirtilmektedir. 1907 yılında ise *Imperial Irade*'sini alan okul, 1914 yılında Osmanlı hükümetince, âli (*üniversite*) olarak tanınmıştır.⁵⁴⁷

V. 1. 1. 1. Antep'te Sağlık Çalışmalarının Başlaması

Antep'teki Protestan Cemaati'nin oluşumunu sağlayan⁵⁴⁸ ve aynı zamanda Osmanlı topraklarında tıp doktoru olarak çalışma izni bulunan Dr. Smith, Antep'e gelen ilk

⁵⁴⁴ Eddy, 1913: 128.

⁵⁴⁵ Stone, 1977: 5.

⁵⁴⁶ Procter, 1891: 279.

⁵⁴⁷ Taşkın, 2007: 106.

⁵⁴⁸ Sarafian, 1957: 46.

diplomalı doktor olarak bilinmektedir. Misyoner doktor, şehir merkezinin yanı sıra çevre bölgelere de giderek birçok kişiyi tedavi etmiştir. Azariah Smith'in 1851 yılında ölümünden yaklaşık bir yıl sonra Dr. Henry Lobdel ve daha sonra da Dr. Andrew Pratt Onun yerini almıştır.⁵⁴⁹ 1852'de New York'ta *College of Physicians and Surgeons* mezun olan Dr. Andrew T. Pratt, karısıyla birlikte Antep'e geldi. Dr. Pratt, köylülere yardım etmek ve öğütler vermek amacıyla sık sık yolculuklara çıkmaktaydı. Şiire ve müziğe ilgi duymaktaydı. Hekimlik bilgisi sayesinde insanlarla kolay iletişim kurmaktaydı. Dr. Pratt, 1869'da İstanbul'a dönene kadar da Antep'te kalmıştır.⁵⁵⁰ Dr. Pratt'in günde 150 hastaya baktığı belirtilmektedir. Antep'te kaldığı sürede 6-7 Ermeni gencine doktorluk eğitimi vermiştir. Dr. Pratt'ın yetiştirdiği bu öğrencilerin katarakt ve böbrek taşı ameliyatları da yaptıkları misyon kaynaklarında belirtilmektedir.⁵⁵¹ Misyonerler, ilerleyen dönemlerde sağlık çalışmalarını bir dispanser kurarak sürdürmüşlerdi.

Müslümanlar tarafından Antep'te ilk sağlık kurumu Belediyenin 1897'de 35 yataklı Hamidiye Guraba Hastanesi'dir. Bu hastanenin adı bir süre sonra Belediye Hastanesi olarak değiştirilmiştir. İki ayrı binadan oluşan bu hastane Antep Harbi sırasında üzerlerinde Kızılay Bayrağı olmasına rağmen top ateşi ile tümüyle yıkılmıştır.⁵⁵² Ayrıca Antep'teki Müslüman kadınların misyoner hastanelerine gitmelerini engellemek için Antep Hamidiye Gureba Hastanesi'ne şube olmak üzere Antep Hamidiye Nisa Hastanesi'nin inşa edilmesi istenmiştir.⁵⁵³

---

⁵⁴⁹ ABA, Andrew T. Pratt.

⁵⁵⁰ ABA, Andrew T. Pratt.

⁵⁵¹ Goodsell, 1916: 12.

⁵⁵² Barlas ve Başağaoğlu, 2013.

⁵⁵³ Sarı, vd., 2014: 338.

V. 1. 1. 2. Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde 1891 yılına kadar 5 tıp okulu bulunmaktaydı. Bunlardan biri İstanbul, biri Kahire, ikisi Beyrut, biri de Antep'te idi. Bu beş tıp okulundan İstanbul ve Kahire'de olanlar Osmanlı Devleti'ne ait olup, diğer tıp okullarının ikisi Protestan, biri de Katoliklere aitti. İstanbul ve Kahire'deki okullardan mezun olan öğrenciler diplomalı hekim olarak görev yapmaktaydı. Misyon okulundan mezun olanlar ise İstanbul'daki yeterlilik sınavını geçmek zorundaydı.⁵⁵⁴

Amerikan Board, Antep bölgesindeki eğitim kurumlarının öğretmen ihtiyacını karşılamamanın yanı sıra, gelişen Ermeni burjuvasının istekleri doğrultusunda 11 Ekim 1876'da, daha sonra Osmanlı Devleti'nin de üniversite olarak tanıdığı, Merkezi Türkiye Koleji'ni açtı. Üç bölümden oluşan kolejde Hazırlık ve Fen Bölümü'nün yanı sıra özellikle Anadolu'da kurulacak misyon hastanelerinin doktor ihtiyacını karşılamak için Tıp Bölümü açmıştır.⁵⁵⁵ Misyon çalışmalarının daha etkin olması için Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji Tıp Bölümü'nün başarısı, Türkiye'de açılacak tıp okulu için de örnek olmuştur.

V. 1. 1. 2. 1. Tıp Bölümü'nün Açılması

Merkezi Türkiye'de bir tıp okulunun açılması yönündeki girişimler 1870'li yılların başında başlamıştır. Bu konudaki düşünce misyon raporlarında şu ifadelerle aktarılmaktadır:

24 Mart 1873 Pazartesi akşamı, Benjamin Hell'in evinde T.C. Throwbridge'nin Küçük Asya'da bir tıp okulu kurulmasına ilişkin konuşmasını dinlemek için toplandı. Burada Dr. Throwbridge, yaptığı konuşmada misyon faaliyetlerinde başarı sağlanabilmesi için yüksek bir

⁵⁵⁴ The British Medical Journal, 1891: 1364.

⁵⁵⁵ Taşkın, 2007: 139.

eğitim kurumunun gerekliliğine vurgu yapılmış ve Antep'te bir kolej kurulması önerilmiştir. Kolej içerisinde tıp biliminin bütün dallarını içeren bir tıp fakültesinin kurulması önerilmiştir. Özellikle bölgede ileri düzeyde bir sağlık kurumunun olmaması insanların geleneksel yöntemlerle tedavilerini yaptırılmaları kurulacak fakültenin önemini artırmaktadır. Bölgedeki anatomi bilgisinden yoksun kırıkı ıkıkı ve eğitimsiz katarak cerrahları bilinçsizce atalarından öğrendikleri yöntemlerle insanları tedavi etmeye çalışıyorlar. Doğum işlerini ebe adı verilen kaba ve bilinçsiz kadınlar yapıyor. Misyonerler tarafından gönderilen eğitim almış doktorlar bölgede sağlık açısından tercih edilen kişilerdi ve bu kişilere halk para da demekteydi. Toplumun tıp adamlarına olan ilgisi günden güne artmaktadır. Tıp sayesinde misyonerler insanlara daha kolay yaklaşabileceklerdi.⁵⁵⁶

Tıp Bölümü'nün açılış yılı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüş sahiplerinden Barlas, Kolej'in Tıp Bölümü'nn 3 Ocak 1876 yılında açıldığını,⁵⁵⁷ ancak başka bir eserinde ise bu tarihi, 1877 yılının sonu olarak verilmektedir.⁵⁵⁸ Kocabaşoğlu ise 1877 yılını vermekte ve ilk yılda 14 öğrencinin öğrenim grdğn belirtmektedir.⁵⁵⁹ Baytop da Kocabaşoğlu ile aynı görüşü paylaşarak bölümün 1877 yılında 14 ğrenci ile eğitime başladığını yazmaktadır.⁵⁶⁰ Riggs ise Tıp Bölümü'nün 5 ğrenci ile öğretime başladığını ifade etmektedir.⁵⁶¹ Kolej'in tıp bölümünde Yale niversitesi'nin ders programı uygulanmakta olup, hekim, eczacı ve diş hekim olacak öğrenciler birçok dersi birlikte görmekteydi. Tıp Bölümü'nden mezun olan ğrenciler Azariah Smith Hastanesi'nin eleman ihtiyacının karşılanmasında önemli bir görevi üstlenmiştir.

Tıp Bölümü'nün açılışından bir yıl sonra Gregoryen Ermenilerin, okulda kadavra üzerinde ğretim yapıldığı şeklindeki şikyeti üzerine, bölüm kısa bir süre eğitime

---

⁵⁵⁶ Reel 643, No: 09.

⁵⁵⁷ Barlas, 1971: 23.

⁵⁵⁸ Barlas, 1968: 129.

⁵⁵⁹ Kocabaşoğlu, 2000: 146.

⁵⁶⁰ Baytop, 2003: 21.

⁵⁶¹ Riggs, a.g.e., s. 36.

ara vermiş ise de Antepli olan Maarif Nazırı Münif Paşa'ya durumun bildirilmesi üzerine sorun çözülmüştür.⁵⁶² 21 Ocak 1881'de Boston'daki yıllık toplantıda, Merkezi Türkiye Koleji Mütevelli Heyeti tarafından cerrahi deney konusunda benimsenen tutanakta şu ifadelere yer verilmekteydi:

Merkezi Türkiye Koleji'nin Board Mütevelli Heyeti, Avrupa ve Amerika'daki Tıp kolejlerinde yapılan kadavra uygulamasının Koleji'nin Tıp Bölümü'nde de uygulanabilirliği konusunda şu kararları benimsemişlerdir: 1. Avrupa ve Amerika'da yapılan kadavra uygulamasındaki artışa üzüldüklerini belirterek, böyle bir uygulamanın insanların duygularını körleştirerek, insan kalbini acımasızlaştırdığını ileri sürmektedirler. 2. Merkezi Türkiye Koleji'nin hem Hıristiyan kaynaklı hem de bilimsel yöntemlerle eğitim veren bir kurum olmasını amaçladığımız için, yerel Board yöneticilerinden bu konuda gerekli hassasiyeti göstermelerini istiyoruz.⁵⁶³

1879 yılında Kolej'in başkanı Dr. Tillman C. Trowbridge, koleje ilginin yoğun olduğunu ancak maddi sorunların da yaşandığını belirterek bu konuda şunları ifade etmektedir:

Diyarbakır'dan iki adam Tıp Bölümü'nde okumak için geldi. Biri eşini ve üç çocuğunu da getirdi. Diğeri Eğin'den geldi. Çeşitli sebepler yüzünden, geçen sene üç dört kişi Tıp Bölümü'nden ayrılmak zorunda kaldı. Ancak Dr. Sewney, bu sene sınıfında 15 kişinin olacağını söyledi. Bu 15 öğrenci bu sene 75 lira ödeyecek ve okula maddi yük getirmeyecektir. Bunu söylememin sebebi, en az bir Tıp profesörüne ihtiyaç duyduğumuzu vurgulamaktır.⁵⁶⁴

V. 1. 1. 2. 2. Ders Programı

Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji Tıp Fakültesi, Cenevre Üniversitesi Tıp Fakültesi, Yale ve Columbia Üniversitelerinin Tıp Fakülteleri, Merkezi Türkiye Koleji'nin

⁵⁶² Barlas, 1988: 131.

⁵⁶³ Reel 646, No: 382, 383, 384, 385, 386.

⁵⁶⁴ The missionary Herald, 1879: 61.

verdiği lisans derecesini kabul etmekteydiler. Tıp Bölümü'nde Yale Üniversitesi'nin ders programı uygulanmaktaydı. 1880 yılında Tıp bölümünde okutulan dersler şunlardı.⁵⁶⁵

Birinci yıl (*Freshman*) : Anatomi, Botanik, Kimya, Pratik Anatomi, Fizyoloji.

İkinci yıl (*Sophomore*) : Anatomi, Analitik Kimya, Fizyoloji, Tedavi, Genel Patoloji, Pratik Kimya, Pratik Anatomi, Klinik Çalışması.

Üçüncü yıl (*Junior*) : Teşhis ve Uygulama, Sindirim ve Solunum Yolları ve Dolaşım Hastalıkları, Cildiye, Genel Cerrahi, Doğum Bilgisi, Klinik ve Hastanede Çalışma, Pratik Eczacılık.

Dördüncü yıl (*Senior*) : Tedavi, Cerrahi, Humma ve Ateşli Hastalıklar, Sinir Hastalıkları, Üreme Organları ve İdrar Yolları Hastalıkları, Batın Cerrahisi, Çocuk Hastalıkları, Göz ve Kulak, Jinekoloji, Adli Tıp, Klinik ve Hastanede Çalışma.

Tıp Bölümü'nün ders programı Trowbridge'nin 22 Şubat 1886 yılına ait raporuna göre ise aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir.

---

⁵⁶⁵ Baytop, 2003: 21. Barlas, 1971: 36. Kocabaşoğlu, 2000: 147.

Tablo 19: Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü Ders Programı (1886)

I. Sınıf (<i>Freshman</i>)	II. Sınıf (<i>Sophomore</i>)	III. Sınıf (<i>Junior</i>)	IV. Sınıf (<i>senior</i>)
Anatomi (<i>Anatomy</i>)	Anatomi (<i>Anatomy</i>)	Tıp Pratiği ve Fiziki Muayene (<i>Practice of Medicine and Physical Diagnosis</i>)	Tıp Pratiği (<i>Practice of Medicine</i>)
Histoloji (<i>Histology</i>)	Fizyoloji (<i>Physiology</i>) Histoloji (<i>Histology</i>)	Genel Cerrahi (<i>General Surgery</i>)	Kadın Doğum (<i>Gynecology</i>)
Biyokimya (<i>Medical Chemistry</i>)	Tıbbi Malzemeler (<i>Materia Medica</i>)	Tıbbi Bitkiler Bilimi (<i>Medical Botany</i>)	Göz Hastalıkları (<i>Obstetrics</i>)
<i>Dissection</i>	Genel Patoloji (<i>General Pathology</i>) Eczacılık (<i>Practical Pharmacy</i>) <i>Dissection</i>	Üroloji (<i>Urinary Analysis</i>) Hastane Uygulaması (<i>Hospital Clinics</i>)	Göz ve Kulak Hastalıkları (<i>Ophthalmology and Otoloji</i>) Pratik Anatomi (<i>Surgical Anatomy</i>) Adli Tıp (<i>Legal Medicine</i>) Hijyen (<i>Hygiene</i>) Hastane Uygulamaları (<i>Hospital Clinics</i>)

Kaynak: ABCFM Reel 646, No: 540.

1880 ve 1886 yılı ders programları arasında büyük farklılıklar olmamakla birlikte bazı değişikliklerin olduğu görülmektedir. Tabloda birinci sınıfta temel derslerle başlayan eğitimin ileriki yıllarda alan bazında yoğunlaştığı görülmektedir. Hastanenin varlığı, uygulama dersleri açısından önemli bir avantaj sağlamaktaydı. Tıp Bölümü'nde bir üst sınıfa geçebilmek için yılsonu sınavlarında başarılı olmak gerekiyordu. Son sınıfı başarı ile tamamlayanlara, bir hastalık hakkında tez konusu verilmekte ve tez çalışmasında da başarılı olan öğrenci diploma almaya hak kazanmaktaydı.

Kolejde hekimliğin yanı sıra eczacılık ve dişçilik bölümleri de bulunmaktaydı. Bu bölümler Tıp Bölümü içerisinde hekimlik çalışmalarıyla birlikte yürütülmekteydi. Eczacılık öğretiminin süresi 3 yıldır. Ders programı ise Birinci Sınıf: Botanik, kimya; İkinci Sınıf: Kimya, analitik kimya ve tıp müfredatı; Üçüncü Sınıf: Pratik eczacılık gibi dersleri içermekteydi.⁵⁶⁶

Bu arada Antep'te eczacılığın tarihinin 1820'lere kadar dayandırıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu bu dönem de eczacıların diplomalarının olmadığı ve devrin ilkel olanakları ile halka bitkilerden ilaçlar hazırlayarak verdikleri bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak 1877'de Tıp Bölümü kurulunca bir kısım doktorların, eczacılık da yapmaya başladıkları görülmüştür. Bunlar hastaları muayene edip, gereken ilaçları da kendileri hazırlamaktaydı.⁵⁶⁷ Diplomalı eczacılar genellikle Ermenilerden oluşmaktaydı. Bu dönemde Antep'in tanınmış eczacıları olarak, Artin Hekim, Eczacı Karabet Hekim, Toros Hekim, Deli Hekim ve Dr. Stilinoğlu'nun adı geçmektedir. Bu eczacıların yanı sıra Eczacı Sabis, Eczacı Manuel Kendirciyan, Eczacı Samuel Hekimyan, Dr. Habip'in oğlu Eczacı Puzant, Eczacı Topal Asador, Eczacı Nursis, Eczacı Dikvan, Eczacı Annikyan ve Eczacı Musa Efendi'nin de şehirde hizmet verdiği belirtilmektedir. Adlarından da anlaşıldığı gibi bu eczacıların büyük bir çoğunluğunu Ermeniler oluşturmaktaydı. Türklerin ise daha çok 1922'den sonra Antep'te eczacılık yapmaya başladıkları anlaşılmaktadır.⁵⁶⁸ Amerikan Board Dr. H. Lee Norris'i, diş hekimlerini, eczacıları ve tıpcıları eğitmek üzere Antep'e göndermiş ve ona İngiltere'den gelen birkaç hemşire de yardım etmiştir.⁵⁶⁹

---

⁵⁶⁶ Baytop, 2003: 35.

⁵⁶⁷ Barlas, 1999: 64.

⁵⁶⁸ Barlas, 1999: 67.

⁵⁶⁹ Stone, 1977: 16.

V. 1. 1. 2. 3. Tıp Bölümü Mezunları

İlk andan itibaren Tıp Bölümü, Kolejin önemli bir yapı taşı oluşturmuştur. Fred Goodsell, 1880 yılında kolejdeki ilk 7 mezundan birinin tıp öğrencisi olduğunu belirtmektedir.⁵⁷⁰ 1883–1884 öğretim yılında 18,⁵⁷¹ 1884–1885 öğretim yılında da 19 öğrencinin Tıp Bölümü'nde eğitim gördüğü anlaşılmaktadır.⁵⁷² 1886 yılına kadar da Kolejin Tıp Bölümü'nden 21 doktorun mezun olduğu belirtilmektedir.⁵⁷³ Bunlar arasında Halep'teki modern hastanenin kurucusu olan Dr. Aram Asadour Altounian, Antep'te sağlık çalışmaları yapan Dr. Habib Nazarian ve Antep'teki Amerikan Hastanesi'nde cerrah olan Dr. Hovsep Bezjian da bulunmaktaydı.⁵⁷⁴ Bu kişilerin Türkiye'nin önemli kentlerinde çalışmalarda bulunduğu, birkaçının da Amerika'ya gittiği ifade edilmektedir.⁵⁷⁵

V. 1. 1. 2. 4. Tıp Bölümünün Kapatılması

Bölgede maddi sorunların yaşanması kolejin tıp bölümünün öğrenci sayısını da etkilemiş ve 1887'de bu bölümde 7 öğrenci kalmıştı. Dr. Trowbridge'nin 1887'de Antep'ten yazdığı rapora göre, iş hayatındaki durgunluk yüzünden birçok aile, kendilerine yardımcı olmaları için çocuklarını okuldan almışlardı. Dr. Shepard ve eşinin, hastane ve Tıp Bölümü'ne maddi destek sağlamak için daha zengin ve kalabalık bir şehir olan Halep'e gittiği, burada hasta tedavi ettikleri ve topladıkları parayı da Antep'e getirdikleri belirtilmektedir. 1887'de bağışların yetersizliği nedeniyle öğretime ara verilmiş,⁵⁷⁶ 1888'de artık Tıp Bölümü'nü yaşatma umutları iyice kaybolmuştur. 1886 yılında Tıp Bölümü'nün

⁵⁷⁰ Goodsell, 1916: 12.

⁵⁷¹ Reel 646, No: 130. Reel 673, No: 800.

⁵⁷² Reel 673, No: 804.

⁵⁷³ Riggs, 1920: 40. Goodsell, 1916: 15. Eddy, 1979.

⁵⁷⁴ Riggs, 1920: 40.

⁵⁷⁵ Reel 661, No: 232.

⁵⁷⁶ The Missionary Herald, 1912: 576.

son sınıfının Beyrut'a gönderilmesinin ardından, 1889 yılında da bölümün tamamı Beyrut'a taşınmıştır. Daha sonra Protestan çalışmalarına destek sağlamak için Dr. Shepard tarafından Tıp Bölümü tekrar açılmak istenmiş ise de bu gerçekleşmemiştir.⁵⁷⁷ Bölümün kapanmasından sonra Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji buradaki tıp öğrencilerini yarı fiyatına kabul etmiştir.⁵⁷⁸ Tıp Bölümü kapanmasına rağmen kolej ve hastane çalışmalarına devam etmiştir.⁵⁷⁹

Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü'nün tekrar açılması için çalışmalar yapılmış, bölümün açılma gerekçesinin nedenleri olarak ise şu görüşler ileri sürülmüştür:⁵⁸⁰

1. Bu bölgelerdeki kasaba ve daha küçük şehirlerde doktora olan ihtiyaç, Misyoner ruhu ile çalışan hekimler, bu yerlerdeki Protestan kiliselerine yardım edebilirler ve Hıristiyan olmayan nüfuslara İncil okumalarında yardımcı olabilir.

2. Beyrut'a giden genç erkekler geri dönmüyorlar ve masrafları çok ağırdı. Mezuniyetten sonra önemli para kazanmaları gerekir. Kolejle bilim bölümü ve hastane ile yeterli kliniklere sahip bulunmaktayız. Nispeten az bir harcama ile Tıp Bölümü yeniden kurulabilir.

3. Antep'in coğrafik ve ekonomik avantajları önemlidir. Bölge merkezi bir konumda ve dili Türkçedir. Yaşam giderleri nispeten düşüktür. Antep kilise ve cemaatinde sıcak bir atmosfer var. Kolejdeki dini yaşamın pozitif olması önemli bir avantajdır. İklimi sağlıklı. Bina için 1000, maaşlar için 500 lira kaynağa ihtiyaç vardır.

⁵⁷⁷ Reel 668, No: 43.

⁵⁷⁸ Catalogue of Central Turkey College at Aintab, 1901: 5.

⁵⁷⁹ Reel 661, No: 456.

⁵⁸⁰ Reel 666, No: 630.

Yukarıdaki misyoner tespitlerinden de anlaşılacağı üzere sağlık misyonerliği her kesimden insanlara ulaşmada önemli bir araçtı. Misyoner çalışmalarının devamlılığı açısından tıbbi çalışmalar önem arz etmekteydi. Bu doğrultuda hastanelerin de doktor ihtiyacının karşılanmasında Tıp Bölümü'nün eğitime devam etmesi önemliydi. Ancak tüm bu istek ve çabalara rağmen kolejin tıp bölümü açılmamıştır.

V. 1. 1. 3. Azariah Smith Memorial Hastanesi

VI. 1. 1. 3. 1. Hastanenin Açılması

Merkezi Türkiye Misyonu, Türkiye'deki misyonlar içerisinde ilk hastane çalışmalarının yapıldığı yer olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.⁵⁸¹ Antep'te sağlık çalışmaları, misyoner faaliyetleri içerisinde önemli bir yere sahipti. Dr. Smith ölünce,⁵⁸² 1879'da Dr. Smith'in Yale Üniversitesi'nden sınıf arkadaşları, onun anısına bağışladıkları paralarla Antep'te bir hastane kurulması için çalışma başlatmışlardı. 1876'da misyonerler Dr. Norris yönetiminde Antep'te bir dispanser açmışlardı.⁵⁸³ Daha teşekkülü bir hastanenin kurulması için yapılan çalışmaların neticesinde 1880 yılında hastane binasının tamamlandığı misyon raporunda belirtilmektedir.⁵⁸⁴ Hastane aynı zamanda kolejin Tıp Bölümü'nün de uygulama hastanesi olmuştur. 1884 yılında Azariah Smith Hastanesi'nin yatak sayısı 10 olarak verilmektedir. Hastane ilk dönemlerde sadece erkek hastalar için hizmet vermektedir. Daha sonra 1886 yılında kadın hastalar da hastaneye kabul edilmiştir.⁵⁸⁵

---

⁵⁸¹ Eddy, 1913: 133.

⁵⁸² Riggs, 1920: 69.

⁵⁸³ Reel 646, No: 379.

⁵⁸⁴ Reel 661, No: 456.

⁵⁸⁵ Goodsell, 1916: 13.

Azariah Smith Hastanesi, kendine ait özel bir alana sahipti. Hastanenin ana binası iki katlı olup, 250 metrekare avlu bulunmaktaydı. Daha sonra tıp öğrencilerinin kullanımı için üçüncü kat inşa edilmiştir. Bu gayrimenkulün değeri yaklaşık 7000 dolar olarak belirtilmektedir.⁵⁸⁶ Ana binada erkek, kadın ve çocuk koğuşu bulunmaktaydı. Ayrıca dört özel oda, ameliyat odası, hemşire odası, mutfak ve depolar da yer almaktaydı. Kadınlar koğuşunda 12 yatak ve 2 beşik, erkekler koğuşunda ise 28 yatak vardı. 1905 yılında misyonun en büyük destekçisi Londralı Anne Marston vefat edip mirasını hastaneye bırakınca, hastanede “*Marston Building*” adıyla yeni bir bina inşa edilmiştir. Bu bina iki katlı olup, içerisinde erkek ve kadın klinikleri, dispanser, özel görüşme odası ve ameliyathane bulunmaktaydı. Bu binanın yaklaşık değeri 6200 dolardı. Hastane dış binalarında ise fakir hastalar için ayrılan bölüm ve duvar bulunmaktaydı. Bu alanın yaklaşık değeri 1500 dolar idi.⁵⁸⁷ Doktor lojmanı 3300 ve binanın içindeki araçlar 5300 dolardan fazla olduğu, böylece hastanenin toplam mülkünün 30.600 dolar civarında olduğu misyon raporunda belirtilmektedir.⁵⁸⁸ Mayıs 1907 yılında Hastane, Osmanlı Devleti’nce resmi olarak tanınmıştır.⁵⁸⁹

Tıp Fakültesi Kliniği olarak da kullanılan Antep Hastanesi’nde 1882–1888 yılları arasında 56.599 hastaya parasız tedavi uygulandığı ve 4.998 hastaya da büyük ameliyat yapıldığı iddia edilmektedir. Misyonerlerin Antep’te sağlık çalışmalarını yoğun bir şekilde sürdürmesi şehrin, “*sağlık kaynağı*” olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Misyon raporlarında yaklaşık 2000 köye hizmet verildiği, bunların çoğunun da Müslüman Türk köyleri olduğu belirtilmektedir.⁵⁹⁰ Din, ırk ve cinsiyet ayrımı yapmadan hizmet

---

⁵⁸⁶ Reel 668, No: 44.

⁵⁸⁷ Reel 668, No: 44.

⁵⁸⁸ Reel 668, No: 86.

⁵⁸⁹ The Bulletin of Central Turkey College at Aintab, 1910: 50.

⁵⁹⁰ The Missionary Herald, 1888: 354.

verdiği belirtilen hastane, bölge halkı tarafından büyük ilgi ve takdir gördüğü ifade edilmektedir. Misyoner kaynaklarına göre, bu çalışmalarından dolayı olsa gerek, Anteplilerin 1887 yılında hastaneye 53 lira bağışta buldukları belirtilmektedir. Bu paranın Ermeni ve Müslümanlardan sağlandığı ve Antepli üç paşanın da üçer lira bağışta bulunduğu belirtilmektedir.⁵⁹¹ Şehirdeki Gregoryenlerin de 1907 yılında Hastane çalışmalarına destek için 10 lira yardım ettikleri misyon kaynaklarında belirtilmektedir.⁵⁹²

V. 1. 1. 3. 2. Dr. Fred. D. Shepard ve Eşinin Antep'e Gelmesi

Antep'teki sağlık çalışmalarının ivme kazanması Dr. Fred D. Shepard'ın 1882'de Kolej'in Tıp Bölümü'nde ders vermek üzere Antep'e gelmesiyle olmuştur. Shepardlar üç kuşak boyunca, Gaziantep, Beyrut ve İstanbul'da sağlık hizmeti vermiş Amerikalı misyonerlerdir. Dr. Shepard, eşi Fanny A. Shepard ve oğulları Dr. Lorrin Shepard, 1882-1921 yılları arasında, Antep Amerikan Hastanesi ve Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü'nde çalışmışlardır.⁵⁹³

Fred D. Shepard, New York'un küçük bir kasabası olan Ellenburgh'da doğmuştur. Daha sonra ailesi New York'a 25 mil batıda olan Malone'ye taşınmış ve gençliği burada geçmiştir. Hızcılık yapan babasını 13 yaşında kaybetmişti. Shepard, ailesine bakmak için kuzeninin değirmeninde çalışmış ve öğretmenlik yapmıştır. Aynı dönemde Cornell Üniversitesinde mühendislik okumuş, daha sonra da tıp okumak için Michigan Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi'ne kayıt yaptırmıştır. Buradaki eğitimini tamamladıktan sonra New York şehrinde ünlü bir hekim olan Dr. Herman Knapp'ın yanında cerrahi ihtisası yapmış ve “*New York Ophthalmic and Aural Institute*”de göz

⁵⁹¹ Reel 668, No: 89.

⁵⁹² Reel 661, No: 285.

⁵⁹³ Taşkın, 2011: 24.

hastalıkları konusunda uzmanlaşmıştır.⁵⁹⁴ Dr. Shepard, İstanbul'da çalışma izni alırken kendisi gibi doktor olan eşi için de Osmanlı topraklarında çalışabilmesi için izin istediğini belirtmiş, bu durum yetkililerce çok garip karşılanmış ve reddedilmiştir. Yetkililer Shepard'a İstanbul'da daha çok doktora ihtiyaç olduğunu Antep'e gitmeyip burada kalmasını teklif ettikleri ifade edilmektedir. Yine karısının da Harem de çalışarak çok para kazanabileceğini belirtmişlerdir.⁵⁹⁵ 10 Ekim 1882'de Dr. Shepard ve eşi, İstanbul'dan Antep'e at sırtında beş gün sürdüğü belirtilen yolculuktan sonra geldiler.⁵⁹⁶ Dr. Shepard ve eşi bir yılın sonunda hastalarıyla anlaşabilecek kadar Türkçeyi öğrenmişlerdi.⁵⁹⁷ Bayan Shepard, 1882–1919 yılları arasında kırk yıla yakın bir süre Antep'te yaşamış ve Kolejin Tıp Bölümü'nde de görev yapmıştır. Kadın olması nedeniyle doktorluk yapamayınca tıp öğrencilerine, Tıbbi Nebatat (*Medical Botany*) derslerini vermiştir. Bayan Shepard, Antep civarı florası ile de yakından ilgilenmiş, eşi Dr. Shepard ile birlikte at sırtında bölgede birçok araştırma gezisi yapmıştır. Bayan Shepard'ın topladığı bitki örneklerinin 15 kadarının yeni bir tür olduğu bilim dünyasında kabul edildiği ifade edilmektedir. Bayan Shepard, Antep tepelerinden topladığı 5–6 bitkinin ilk defa kendisi tarafından tespit edildiğini belirterek bunların "*Shepardia Ayıntab*" olarak Latinceye girmesini sağlamıştır. Toplanan bitki örnekleri Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde görevli olan G. E. Post'a verilmiş ve bunlarla ilgili bilgiler bu kişi tarafından yayınlanmıştır. Türkiye'nin bitki varlığının tanınmasına katkı sağlayan bu koleksiyon halen Beyrut Amerikan Üniversitesi Herbarium'unda muhafaza edilmektedir.⁵⁹⁸

---

⁵⁹⁴ Franklin, 1919: 3.

⁵⁹⁵ Riggs, 1920: 23.

⁵⁹⁶ Riggs, 1920: 29.

⁵⁹⁷ Taşkın, 2011: 24.

⁵⁹⁸ Taşkın, 2011: 26.

V. 1. 1. 3. 3. Hastane Çalışmaları

Hastanenin açıldığı ilk yıllarda Dr. Cyrus L. Stevens,⁵⁹⁹ Dr. Robert J. Neal⁶⁰⁰ ve Dr. Harris Graham'ın,⁶⁰¹ önemli çalışmalar yaptığı ifade edilmektedir. Hastaneye gelen ilk hemşire İngiltere'den gelen Bayan Riddell ile Bayan Gernoth idi. Hastanede çalışmaya başlayan Amerikalı ilk hemşire ise 1891'de Merkezi Türkiye Koleji Başkanının kızı Bayan Elizabeth Trowbridge'dir. Bu hemşire emekli oluncaya kadar 42 yıl Antep'te çalışmalarını devam ettirmiştir.⁶⁰² Daha sonra Bayan Grant, Bayan Brever, Bayan Tavender ve Bayan Clark da hastanede çalışmışlardır.⁶⁰³ Hastane, Merkezi Türkiye Koleji'nin fonundan desteklenmekteydi. Hastanenin yönetiminden Dr. Shepard sorumlu idi. O'nun bulunmadığı dönemlerde ise hastanede sağlık hizmeti Dr. Nazarian'ın yönetiminde verilmekteydi.

V. 1. 1. 3. 4. Kadınlar Kliniği'nin Açılması

Antep Amerikan Hastanesi açıldığında sadece erkek hastalara hizmet vermekteydi. Daha sonra 1886 yılında kadın hastalar da hastaneye kabul edilmiştir. Misyonerlerin kadın hastalara yönelik çalışmalarının artması Dr. Caroline F. Hamilton'ın (1861-1944), 1892 yılında Antep'e gelmesiyle olmuştur. Dr. Hamilton, 1888'te *Women's Medical College*'den mezun olduktan hemen sonra misyoner çalışmalarına katılmak için Türkiye'nin yolunu tutmuştur.⁶⁰⁴ Böylece hastanenin kadın bölümü Dr. Hamilton'ın yönetimine verilmiştir. Osmanlı yönetiminin doktor kadınların diplomasını tanımadığı için, ebe olarak hastanede Dr. Shepard'ın yardımcısı olarak çalışmıştır. Bayan Hamilton'ın şehre gelmesi bölgedeki tıbbi misyon çalışmalarına büyük güç kattığı ifade edilmektedir.

⁵⁹⁹ ABA, Cyrus L. Stevens.

⁶⁰⁰ ABA, Robert J. Neal.

⁶⁰¹ ABA, Harris Graham

⁶⁰² ABA, Elizabeth M. Trowbridge.

⁶⁰³ Reel 668, No: 89.

⁶⁰⁴ Goodsell, 1916: 13.

Eğitilmiş bir bayan doktorun kadın hastalara ulaşması çok önemliydi. Hastanede kadınlar kliniğinin açılmasıyla Dr. Hamilton, yılda ortalama 1000 hastayı tedavi ettiği iddia edilmektedir. Hekimliği sayesinde özellikle Müslüman kadınlarla iletişim kurduğu belirtilmektedir. Ayakta tedavi edilen hastalar için Marston binasının açılması gelen hasta sayısında büyük artışa neden olmuştur. Dr. Hamilton, Antep'teki evlerde ve Amerikan Hastanesi'nde kadın doğum ve ebelik görevini 70 yaşına gelinceye kadar devam ettirmiştir.⁶⁰⁵ Dr. Hamilton, haftanın üç günü sabah saat sekizden on ikiye kadar, öğleden sonraları da bir buçuk veya ikiden beş buçuk ve altıya kadar hastane kliniğinde çalışmaktaydı. Hemşire Bayan Trowbridge de evde yatan hastalardan sorumluydu.⁶⁰⁶

5 Ağustos 1898 tarihli rapora göre hastaneye gelen hastalarda özellikle çocuklarda yanık, kol ve bacak kırıklığının fazla olduğu belirtilmektedir. Yine iç organ kanserinin de fazlalığına dikkat çekilmektedir. Misyonerler uzaklardan hastaları getirip, haftalarca hatta aylarca hastanede tedavi ediyorlardı. Bahar aylarında kliniklerde yoğunluk yaşanmaktaydı. Misyon raporlarında Türk, Ermeni, Yahudi, Arap ve Kürtlerin yönetilemez kalabalıklar halinde bekleme salonlarını doldurdukları belirtilmektedir.⁶⁰⁷

Amerikan Board'ın 26 Eylül 1898 tarihli raporunda hastanede Dr. Shepard, Bezjian ve Dr. Josephine Zürcher'in katılımıyla sezonun başladığı belirtilmektedir. Yine bu dönemde Movses Bezjian Efendi'nin de birkaç yıldır hastanede eczacılık yaptığı aktarılmaktadır. Sarkis Efendi ise cerrahi asistan olarak görev yapmış ve yaklaşık 9000 hastaya cerrahi müdahalede bulunmuştur. Bayan Harriet Wallis başhemşire ve hastane müdürü olarak çalışmaktaydı. Dr. Marden, Kasım ayında Antep'e gelerek, yıl içindeki

---

⁶⁰⁵ Eddy, 1913: 3.

⁶⁰⁶ The Eighty-fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1894: 42.

⁶⁰⁷ Reel 653, No: 564.

çalışmalara katkı sağlamıştır. 1898-1899 sezonunda bir haftada üç klinikte 3242 farklı hasta tedavi edilmiştir. Dr. Zürcher de bir haftalık süreçte iki klinikte kadınlar için çalışmış ve 600 hastayı tedavi etmiştir. Hastanede yıl boyunca 537 ameliyat yapılmıştır. Bunların 520'si başarılı olurken 17'si ölümlle sonuçlanmıştır. Yıl boyunca koğuşlarda 235 hasta tedavi edilmiş, bunların 26'sı ölmüştür. Tedavi edilen 235 hastanın 92'si tam ücret veya hastane giderlerinin bir kısmını öderken, 143 hasta bedava tedavi olduğu belirtilmektedir. Bu hastaların 140'ını Ermeni, 70'ini Türk, 11'ini Kürt, 2'sini Arap, 3'ünü Yahudi, 3'ünü Çerkez, 1'ini Maltalı ve 1'ini de Rumları oluşturduğu belirtilmektedir. Fakir hastalara ve ihtiyaç sahiplerine aşevinde sıcak yemek, çorba ve somun ekmeği verildiği, yaklaşık 11600 yemek dağıtıldığı misyon raporunda belirtilmektedir. Bu faaliyetin 48 liraya mal olduğu, bunun da yardım fonunca karşılandığı ifade edilmektedir.⁶⁰⁸

5 Eylül 1899-25 Haziran 1900 döneminin ilk klinik çalışması 5 Eylül'de yapılmış ve ilk cerrahi operasyon 9 Eylül'de gerçekleşmiştir. Sonbahar aylarında şehirde yoğun olarak sıtma salgınının görüldüğü ifade edilmektedir. Kış boyunca hastane doktorları 200'ün üzerinde tifo hastasını tedavi etmişlerdir. Bölgede Verem hastalığının sürekli bir şekilde arttığı belirtilmektedir. Bu yılın bir başka özelliği de uzaktan cerrahi vakaların gelmesiydi. Yıl boyunca hastanede 232 yatarak tedavi olmuştur. Bunların 152'si erkek, 66'sı kadındı. Hastaların 120'sini Ermeni, 75'ini Türk, 12'sini Kürt, 2'sini Arap, 4'ünü Rum, 2'sini Süryani, 3'ünü Yahudi oluşturmaktaydı. Bu hastaların 108'i ücretsiz, 110'u tam veya kısmi ödeme yapmıştır. Bu hastaların 21'i tedavi sürecinde ölürken, 14'ü ameliyat sırasında ölmüştür. Dr. Hamilton, kendi kliniğinde 795 kadın hastayı tedavi etmiştir. Bayan Separd ve Dr. Bezjian şehirde yaklaşık 5000 ev ziyareti ettiği belirtilmektedir. Hastanede dokuz ay boyunca Sarkis Der Ghazarian'ın, ayakta tedavi

---

⁶⁰⁸ Reel 652, No: 613.

gören 43.331 hastanın 12.500'üne pansuman tedavisi yaptığı iddia edilmektedir.⁶⁰⁹ Küçük müdahalelerin dışında 553 önemli operasyon yapılmış olup, bunların 14'ünün ölümle sonuçlandığı belirtilmektedir. Şehirde yoksulluğun artmasına paralel, hastanenin gelirleri de düşmekteydi. Bu durum karşısında misyonerler yeni kaynak ihtiyacını dile getirmektedirler.⁶¹⁰

Dr. Shepard, hastanedeki görevinin yanı sıra Dr. Fuller'in yokluğunda kolejle de ilgilenmekteydi. Ermeni Doktor Bezjian hastane çalışmalarına oldukça fazla yardım etmekteydi.⁶¹¹ 1906 yılında yaz boyunca klinikler açık tutulmuştur. Bu yıl içerisinde 6144 hastanın tedavi edildiği ve 605 ameliyatın yapıldığı iddia edilmektedir.⁶¹² Hıristiyan bir kurum olarak hastane, bölgede etkili gelişmeler göstermekteydi. 1907 yılı raporuna göre toplam 58,543 tedavi yapıldığı belirtilmekte veya yılın çalışılan her gününde 194 ortalama tedavi yapılmıştır. Ev ziyaretlerinde ücretli 2300 hastanın tedavisi yapılmıştır.⁶¹³

Türkiye'deki misyoner sağlık çalışmalarını değerlendirmek ve geliştirmek için kurulan Türkiye Tıp Misyon Cemiyeti'nin (Medical Mission Association of Turkey) ilk toplantısı Temmuz 1908'de Antep'te yapılmıştır. Benzer çizgide bir de Hemşireler Cemiyeti (Nurses' Association) oluşturulmuştur. Bu cemiyetin her üç yılda bir toplanmasına karar verilmiştir. Bu dönemde hastanede çalışan doktorlar Shepard, Hamilton, Bezjian, Hovnanian ve Khalfian olarak verilmektedir. Movses Bezjian Efendi iki yardımcısıyla eczane işlerini yürütmekteydi. Bayan Bewer, hastalığı yüzünden emekli olan Bayan Trowbridge'in yerine başhemşire olmuştu. Bayan Grant, ameliyat odası çalışmalarından sorumluydu ve bazen cerrahi vakaların pansuman işlerini de yapmaktaydı.

---

⁶⁰⁹ Reel 652, No: 698.

⁶¹⁰ Reel 652, No: 698.

⁶¹¹ Reel 653, No: 564.

⁶¹² Reel 666, No: 637.

⁶¹³ The Ninety-Seventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1907.

Genel klinikte 2700 hasta tedavi edilmiş ve Dr. Hamilton, kendi kliniğinde 1048 tedavi yapmıştır. Dispanserde tedavi edilen 4258 hastanın 510'u ödeme yapmıştır. Hastaların evine 3848 ziyaret yapılmış ve pansuman, göz, kulak, küçük cerrahi müdahale ile birlikte 22400 tedavi gerçekleştirilmiştir. Eczanede yaklaşık 30.000 reçete yazıldığı belirtilmektedir. Hastanede tedavi edilen 300 hastanın 211'i tedavi giderlerinin bir kısmını ya da tam ücretini ödemiş, 89 kişi ise bedava tedavi edilmiştir. Tedavi edilenlerin; 139'u Müslüman, 91'i Gregoryen, 56'sı Protestan, 12'si Rum Katolik, 3'ü Yahudi, 1'i Mormon idi. Hastaların 203'ü erkek, 97'si kadın idi. Hastanede 466 büyük cerrahi operasyon yapılmış ve bunun 14'ü ölümlle sonuçlanmıştır. Hastanede tedavisi devam ederken de 12 ölüm olayı gerçekleşmişti. Hastanenin bu dönemde geliri 2,305.88 lira iken, gider 2,087.01 lira olarak belirtilmektedir.⁶¹⁴

1909–1910 döneminde Çukurova bölgesinde Müslümanlarla Ermeniler arasında birçok olaylar yaşanmış ve halk bundan büyük zarar görmüştü. Cemal Paşa Adana'ya genel vali olarak atanınca, bölgedeki zarar gören köylerin inşası için oluşturulan 3 kişilik komisyona Dr. Shepard'ı da atamıştır.⁶¹⁵ Dr. Shepard, 10 ay içinde 900 ev inşası ve 100.000 dolar değerinde fonun toplanmasında görev almıştır. Bu paranın yaklaşık 63.000 dolarını Türk hükümeti, 18.000 dolarını Antepli ve Urfalı vatandaşlar, geri kalanını ise uluslararası yardım kuruluşları vermiştir. Dr. Shepard'ın karısı da Adana köylerinde çalışmış ve Antep'te yaptığı gibi, kadınların elişlerini pazarlayarak onlara gelir sağlamada yardımcı olmuştur. Bu süreçte Dr. Shepard, yaptığı çalışmalarla bölgedeki hükümet görevlilerinin güvenini kazanmıştı.⁶¹⁶ Dr. Shepard bu çalışmaları nedeniyle 1910 yılında Sultan Mehmet Reşat tarafından beşinci derecede mecidi nişanı ile taltif edilmiş ve

⁶¹⁴ The Orient, (Vol. 1, No: 9, June 15), 1910: 2.

⁶¹⁵ Franklin, 1919: 3.

⁶¹⁶ Eddy, 1913: 133.

madalya verilmiştir.⁶¹⁷ Aynı çalışmalarından dolayı Kızıl Haç da Dr. Shephard'a madalya göndermiştir. Cemal Paşa, Adana'dan Shephard'a gönderdiği 1 Şubat 1911 tarihli tebrik mektubunda:

Sizin 29 Ekim 1910 yılında yaptıklarınız onur vericidir... Ülkenin refahı için çalışan Genç Türkler yabancı bile olsa hizmet edenleri nasıl ödüllendireceklerini iyi bilirler. Osmanlı hükümeti tarafından size verilen madalya aslında yaptıklarınızın karşılığı olamayacaktır. ...Amerika sizin gibi parolası insanlığa hizmet eden kişiye sahip olduğu için çok şanslıdır.⁶¹⁸ ifadesini kullanmıştır.

1910 yılı raporuna göre, Azariah Smith Memorial Hastanesi başhemşiresi Bayan Bewer'in sağlık sorunları nedeniyle Amerika'ya gitmesi kurum için ciddi bir handikap olarak değerlendirilmektedir. Üstelik Bayan Grant, hemşire olarak yedi yıllık hizmetinden sonra Amerika'ya dönmüştü. Bayan Grant, hemşireliğinin yanı sıra körler ve öksüzler okulunda da çalışıyordu. Antep çevresinde geniş bir dost çevresi edinmişti.⁶¹⁹ Dr. Garabed Khalfeyan da üç yıllık hizmetinden sonra haziranda hastaneden ayrılmıştı. Bu gelişmeler hastane çalışmalarını olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde hastanede yatarak tedavi olan hasta sayısı 223 idi. Bunların 146'sı Hıristiyan, 75'i Müslüman, 2'si de Yahudi idi. Hastanede 152 gün kalarak en uzun süre tedavi gören ve dört ameliyat geçiren hastanın bir Türk köylüsü olduğu belirtilmektedir. Ameliyathanede 353 önemli cerrahi müdahale gerçekleştirilmiştir. Bu müdahalelerden 12'si ölümle sonuçlanmıştır. Hastanede 39 doğum olayı da gerçekleştirilmiştir. Dispanser hastalarının sayısı 16905'i bulmuştu. Bunun 3930'u yeni hastaydı. Şubat ayının sert hava koşulları süresince hasta ve ailelerine kömür, ekmek

⁶¹⁷ DH.MUI. 63/82. BEO, 3750/281176.

⁶¹⁸ Riggs, 1920: 69.

⁶¹⁹ Reel 666, No: 556.

ve çocuklar için süt yardımı yapıldığı ifade edilmektedir. 170 kadar aile ve yaklaşık 850 kişi ekmek karnesine bağlanmıştır.⁶²⁰

Azariah Smith Hastanesi'nin 1911-1912 raporuna göre, Dr. Shepard'ın sürekli elemanları Hamilton, Bezjian, Chamichjian, Kavafian ve şehre tekrar yönetici ve başhemşire olarak dönen Bayan Alice C. Bewer olarak verilmektedir.⁶²¹ 12 Ağustos 1911 yılında kız kardeşiyle Antep'e gelen Bayan Ida Verrill hemşire olarak hastanede çalışmıştır. Yine öksüz çalışmaları için İngiltere'den gelen Bayan Ashe de eğitilmiş bir hemşire olarak önemli çalışmalarda bulunmuştur. Der Yeghishian Gevont Efendi(vaiz), altı yerli kadın hemşire, aşçı, iki kapı bekçisi ve diğer hizmetliler hastane çalışmalarını sürdürmekteydiler. Sağlık misyonerliği çalışmaları doğrultusunda 200'den fazla köy gezilmiştir. Harcamaların yaklaşık 4'te 3'ünün kazançtan elde edildiği belirtilmektedir.⁶²²

Aşağıdaki tabloda Antep Amerikan Hastanesi'nde tedavi gören hastaların tedavi sayıları ile dini ve etnik istatistikleri verilmektedir. Tabloda sayısı verilen hastalar kliniklerde 27611 kere tedavi edilmiştir. Göz uygulamaları ve pansuman işlemleri 20160 kere yapılmıştır. Hastane doktorları 2220 hastayı evlerinde ziyaret etmişlerdi. Dispanserde 20.000'den fazla reçete yazılmıştır. Hastaların yakınları da dâhil ortalama 250 kişi bir günde dispanseri ziyaret etmekteydi.

---

⁶²⁰ The Orient, August 30, No: 20. Vol. 2), 1911: 3.

⁶²¹ Reel 666, No: 628.

⁶²² Reel 667, No: 430.

Tablo 20: Azariah Smith Hastanesi Tedavi İstatistikleri (1911-1912, 1912-1913)

Ayakta Tedavi			Yatan Hastalar		
	1911-1912	1912-1913		1911-1912	1912-1913
Genel klinik	3102	2400	Erkek	223	223
Dr. Hamilton	1059	1283	Kadın	152	159
Dr. Shepard	1340	1572	Çocuk	19	34
Toplam	5491	5255	Toplam	394	406
Ücretsiz hasta	4306	4183	Ücretli		257
Ücretli hasta	1186	1032	Ücretsiz		159
Toplam	5492	5215	Toplam	394	416

Kaynak: ABCFM Reel 667, No: 431. ABCFM Reel 666, No: 624.

Aşağıdaki tabloda Antep Amerikan Hastanesinin inanç ve etnisite verileri yer almaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere toplamda gayrimüslimlerin müslümanlardan sayı olarak çoğunlukta olduğu görülmektedir. Etnisite olarak ise Ermenilerin sayı olarak üstünlüğü sözkonusudur. Tedavi olanlar içerisinde farklı devletlerden kişileri de görmek mümkündür.

Tablo 21: Azariah Smith Hastanesi İnanç ve Etnisite Dağılımı (1911-1912, 1912-1913)

İnanç			Etnisite		
	1911-1912	1912-1913		1911-1912	1912-1913
Müslüman	167	185	Türk	133	135
Yahudi	13	7	Ermeni	195	207
G regoryen	140	140	Kürt	25	40
Katolik	14	6	Rum	14	16
Ortodoks	14	14	Yahudi	12	7
Protestan	46	63	Türkmen	2	2
Süryani		1	Süryani	2	1
			Arap	7	4
			Çerkez	2	
			Alman	1	
			İtalyan	1	
			Nusayri		3
			İran		1
			Amerikalı		1
Toplam	394	416	Toplam	394	416

Kaynak: ABCFM Reel 667, No: 431. ABCFM Reel 666, No: 624.

Misyon raporunda hastaneye doğuda Bitlis, Batıda İstanbul, Kuzeyde Erzincan, Güneyde Bağdat'a kadar üç yüz farklı bölgeden hasta geldiği iddia edilmektedir. 1912 yılı raporunda hastanede 656 ameliyat yapıldığı ve 15 ölüm vakasının gerçekleştiği ifade edilmektedir. Bu dönemde hastanede ihtiyaçların karşılanması için çok küçük bir laboratuvar yaklaşık 1000 dolara donatılmıştır. Elektrikli cihazlardan X ray ve sistoskop gereksinimi de belirtilmektedir.⁶²³

Hastanenin 1912-1913 döneminin 12 Eylül'de bütün çalışanlarının katılımıyla açıldığı belirtilmektedir. Bu dönemde hastanede görevli doktorların Shepard, Hamilton, Bezjian, Chamichjian ve Babikian olduğu anlaşılmaktadır. Hastane yöneticisi ve

⁶²³ The One Hundred and Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1912.

başhemşire olarak Bayan Bewer iki yardımcısıyla, eczacı olarak da Meses Bezjian Efendi bulunmaktaydı. Genel klinikler haftanın üç öğleden sonrası, Dr. Shepard'ın danışmanlığında üç yerli doktor tarafından yürütülmekteydi. Aynı gün öğleden önceleri Dr. Hamilton, kadın hastalar için klinikte bulunuyordu. Dr. Shepard ise özel hastalarına bakmaktaydı. Haftada 2 gün öğleden önce ameliyatlar yapılmaktaydı. Ameliyatlar sabah saat 8'de başlar, sık sık ikiye kadar da bitirilemediği ifade edilmektedir. Yoğun dönemlerde Cumartesi günleri de ameliyat yapılmaktaydı.⁶²⁴ Savaş durumundan dolayı hem siyasi hem de ekonomik olarak 1912-1913 yılı zor bir yıl olarak ifade edilmektedir. Dr. Babikian askerlik hizmeti için askere alınmıştır. Kolera salgını ile önemli mücadele verildiği, tifo salgını, zatüre, menenjit hastalıklarının çok yaygın olduğu belirtilmektedir. Özellikle Kilis şehrinin yakın çevresinde Verem hastalığında artış olduğu gözlemlenmiştir. Yeni bir doğum servisi ve ameliyat odası kurmak için kaynak alındığı, ücretsiz yatak temini için para bağışlanmasının büyük bir ihtiyaç olduğu misyon raporlarında yazılmaktadır. Bölgede yoksulluğun çok fazla olduğu, sağlık alanında hayırseverlik anlayışının hemen hemen hiç olmadığı ifade edilmektedir.⁶²⁵ Yıl içinde 462 cerrahi operasyon yapılmış, geçen yıl bu rakamın 650 olduğu belirtilmektedir. Bu düşüşün nedeni hasta kayıtlarının önceki yıl bir hasta iki operasyon geçirmiş gibi kaydedilmesi olarak ifade edilmektedir. Bu yıl ise bir hasta bir operasyon olarak kaydedilmiştir. Genel kliniklerde 2.400, Dr. Shepard'ın Kliniği'nde 1.572, Dr. Caroline Hamilton'ın Kliniği'nde 1.283 kişi olmak üzere toplam 5.215 hasta tedavi edilmiştir. Bu hastaların 4.193'nün ücret ödemediği, 1032 kişinin ise ödeme yaptığı iddia edilmektedir.⁶²⁶ Bu hastaların tekrar muayene için ya da reçete yazılması için 19.949 defa çağrıldığı belirtilmektedir. Yine Doktorların hastalara 16.200 pansuman ve göz muayenesi yaptıkları iddia edilmektedir.

⁶²⁴ Reel 666, No: 631.

⁶²⁵ The American Journal of Nursing, (Vol. 14, No. 7), 1914: 543.

⁶²⁶ Reel 666, No: 624.

Şehirde 1.329 hastanın evi ziyaret edilmiştir. Eczacının hastalar için 19600 ilaç hazırladığı belirtilmektedir.⁶²⁷ 1912-13 döneminde Dr. Hamilton tarafından Maraş ve Kilis seyahatlerinde 444 kişinin tedavi edildiği belirtilmektedir. Bunların 82'si ücret öderken, geri kalanı ücret ödememiştir.⁶²⁸

Aşağıdaki tablodaki Antep sağlık misyonunun 1913-1914 yılı klinik çalışmalarında yapılan tedavilerin bilgileri verilmektedir. Veriler incelendiğinde hastane kliniğinin yanı sıra Dr. Shepard ve Dr. Hamilton'ın da özel kliniklerinde hasta tedavi ettikleri görülmektedir. Şehir merkezinin yanı sıra çevre kasaba ve köylere de gidilerek sağlık çalışmaları yapıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 22: Antep Sağlık Misyonunun Klinik İstatistikleri (1913-1914)

Klinikler	Kişi Sayısı	Muayene
Genel klinik	2820	9287
Dr. Hamilton kliniği	1194	3358
Dr. Shepard kliniği	1673	8365
Şehirde	1321	-
Kilis ve köyleri	347	-
Yapılan pansuman		9370
Göz uygulaması		7500
Küçük operasyonlar		4500
Hazırlanan reçete		21000
Toplam	7355	63380

Kaynak: ABCFM Reel 666, No: 632.

⁶²⁷ Reel 666, No: 624.

⁶²⁸ Reel 666, No: 626.

Aşağıdaki tabloda Antep Amerikan Hastanesi'nde yatarak tedavi gören hastaların inanç ve etnisite olarak dağılımı verilmektedir. Yatarak tedavi görenler içerisinde Ermenilerin 226 kişiyle ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Etnisite olarakta yine toplamda Gayrimüslimlerin çoğunluğu oluşturdukları görülmektedir.

Tablo 23: Azariah Smith Hastanesi İstatistikleri (1913-1914)

Yatan Hastalar		Dinsel Olarak	
Ermeni	226	Müslüman	166
Türk	132	Yahudi	11
Kürt	29	Gregoryen	165
Rum	11	Katolik	6
Yahudi	15	Ortodoks	11
Amerikalı	3	Protestan	60
Çerkez	2		
Türkmen	1		
İran	1		
Toplam	419	Toplam	419

Kaynak: ABCFM Reel 666, No: 632.

Antep Azariah Smith Hastanesi Ekim 1914 yılı raporuna göre, doktor ve hemşirelerdeki bazı hastalıklara rağmen çalışmaların devam ettirildiği belirtilmektedir. Bu dönemde hastanede yatarak tedavi olanların sayısı 419 olarak verilmektedir. Bunların 226'sının Ermeni, 132'sinin Türk, geri kalanların ise 7 farklı kesinden oluştuğu belirtilmektedir. Bu hastalara 517 önemli operasyon yapılmıştır. Köylerde ve dispanserde ayakta yapılan tedavi sayısı ise 6.998 idi. Hastalara eczanede 21.000'in üzerinde reçete yapılmıştır. Hastaneye ek bina ve araç-gereç için 10.000 dolar bağış alınmıştır. Birçok göz

hastalıklarını ve çiçek hastalığı salgınını tedavi etmek için sağlık misyonerlerince paskalya döneminde köylere kısa seyahatler yapıldığı belirtilmektedir.⁶²⁹

V. 1. 1. 3. 5. Hemşire Okulu'nun Açılması (Nurses' Training School)

Hemşire Okulu'nun (*Nurses' Training School*) açılması kararı 27 Haziran-3 Temmuz 1912 tarihinde yapılan misyon toplantısında H. I. Gardner, F. F. Goodsell, G. H. Haroutunian, H. K. Nazarian, Krikor Sarkissian, F. D. Shepard ve Kolej Başkanı Merrill'n de bulunduğu toplantıda alınmıştır. Aynı toplantıda okulun açılması için yardım toplanması kararının da alındığı belirtilmektedir.⁶³⁰ Bu karar doğrultusunda Bayan Alice C. Bewer yönetiminde hastanenin içinde hemşire ve hasta bakıcısı yetiştirmek için Hemşirelik Okulu hizmete girmiştir. Bu okul, hastane ile bağlantılı olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Bu doğrultuda altı aylık bir denemeden sonra Antep'ten iki aday seçilmiştir. Sınıf haftada iki kere toplanıyordu. Derslerde; hemşirelik ve kuralları, uygulamaları, hemşirelik etiği, tedavilerin gösterildiği ve pansuman yapmak gibi konuları içeren ders kitabı kullanılmaktaydı. Üst sınıfa geçen öğrencilere anestezi çalışmaları, yönetimi, hazırlanışı, karın operasyonları tedavisi, ameliyat odası teknikleri ve bazı cerrahi hastalıkları kapsıyordu. Dr. Hamilton, üst sınıftaki kızlar için doğumla ilgili dersler vermekteydi. Stajyerler, dispanserin karşısındaki caddede kiralanan bir evde kalıyorlardı. Evin mobilyaları çok basitti, kızlar yataklarını kendileri getiriyordu ve yataklarını yere seriyorlardı.⁶³¹

Dr. Movses Bezjian, hemşire gelişimiyle ilgili bir söyleşisinde, “*ilk hemşire kadınlar yaşlı ve geleneksel pantolon giyen çorapsız kadınlardı. Hastanede siyah önlüklü*

⁶²⁹ The One Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1914: 101.

⁶³⁰ Reel 666, No: 94, 95.

⁶³¹ Reel 666, No: 625.

kadınların yerini, beyaz önlüklü düzgün giyimli genç kadınlar almaya başladı". Bu giyimdeki sembolik değişim misyonerlerce önemli bir dönüşüm olarak değerlendirilir. Misyonerler için bu değişim profesyonelleşmek adına zorunluluk olarak görülmekteydi. İlk sınıf eğitimini tamamlamış ve diplomalarını almıştı. Bu hemşireler yönetmenliğe uygun kep ve önlük giymişlerdi. Bu ilk mezunlara diplomalar, kendisi de hemşire olan Elizabeth Trowbridge tarafından takdim edilmiştir. Bu okulun, bölge halkının kızlarını eğiterek birçok diplomalı hemşire yetiştirdiği belirtilmektedir.⁶³² Ancak okulda eğitilen hemşireler tamamen gayrimüslimlerden oluşmaktaydı.

V. 1. 1. 3. 6. Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Hastane

Birinci Dünya Savaşının çıkmasıyla Antep'teki doktorlar askere çağrılmıştı. Kliniklere her gün yaklaşık 120 vaka gelmekteydi. İlaç ve tedavilerin dörtte birinin ödemesinin olduğu belirtilmektedir. Otuz ilaç vakası ve hastane için sarf malzemesi hükümet tarafından karşılanmıştır. Yemekhanede haftanın bir günü yemek verilmeye devam edilmiştir. Bu dönemde hastane misyonerler tarafından Kızıl Haç'a teklif edilmiştir. Savaş şartlarından dolayı 29 yatağın Türk askerlerince kullanıldığı belirtilmektedir. Dr. Shepard, İstanbul'da Kızıl Haç'ta çalışmak için yapılan çağrıya yanıt vermiş ve İstanbul'a gitmiştir. Bu süreçte hastanede 2 yabancı ve 3 yerli doktor, 2 yabancı ve 7 yerli hemşire ile diğer yardımcıları görev yapmaktaydı.⁶³³ Osmanlı Devletinin savaşa girmesi misyonerler arasında tedirginlik yaratmıştır. Bu dönemde Dr. Shepard'ın, Cemal Paşa'yla olan yakın ilişkisinden dolayı Antep bölgesinde bulunan Ermenilerin göç ettirilmelerini engellediği ifade edilmektedir. Ancak Cemal Paşa'nın yerine gelen kişiyle anlaşamadıkları ve bu durum karşısında bir şeyler yapabilmek için Dr. Shepard'ın, 1915 yılı başlarında, Antep

⁶³² Reel 667, No: 233.

⁶³³ The One Hundred and Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1915: 103.

bölgesindeki Ermenilerin hükümete bağlılığını belirtmek için İstanbul'a gitmiştir. Bu dönemde Dr. Shepard'ın, İstanbul'da Taşkılla'da Kızıl Haç Hastanesi'nde çalışarak Çanakkale'den gelen Türk hastaları tedavi ettiği iddia edilmektedir. Daha sonra İstanbul'dan Urfa'ya geçen Dr. Shepard, Antep'e geldikten birkaç gün sonra tifüse yakalanmış ve 18 Aralık 1915'te ölmüştür. Dr. Shepard, Amerikan Hastanesi'nin bahçesindeki özel mezarlığa gömülmüştür.⁶³⁴

Aşağıdaki tabloda Amerikan Hastanesinde yatan Türk askerlerinin kaldığı gün sayısı ve harcanan para verilmektedir. Tabloda her askerinin ortalama kaldığı gün sayısı 16,8 ve ortalama harcanan para yaklaşık 2 liradır. En çok kalınan gün sayısı ve harcanan paranın Aralık ayında olduğunu görmekteyiz. Hastalara ilaç tedavisi ve ameliyatlara yapıldığı misyon raporunda belirtilmektedir.⁶³⁵

Tablo 24: Azariah Smith Memorial Hastanesi'nde Tedavi Edilen Askerlerin Kaldığı Gün ve Harcanan Para (1914-1915)

Ay	Gün sayısı	Harcanan Para (Kuruş Altın)
Eylül	865	103.80
Ekim	1232	147.84
Kasım	1252	150.24
Aralık	1417	170.04
Ocak	1222	146.64
Şubat	1018	122.16
Mart	1215	145.80
Nisan	1190	142.80
Mayıs	1266	151.92
Haziran	1073	128.76
Toplam	11750	1410.00

Kaynak: ABCFM Reel 667, No: 232.

⁶³⁴ Taşkın, 2011: 26.

⁶³⁵ Reel 667, No: 232.

Savaş döneminde tifüs, dizanteri, erizipel (Yılancık, deride streptokoklarla meydana gelen ateşli ve bulaşıcı enfeksiyon), çiçek hastalığı, ve kolera gibi hastalıkların yoğun olduğu ifade edilmektedir. Yapılan tedavilerin askerler tarafından olumlu karşılandığı, bu durumun hastaneye olan ilginin artmasına neden olduğu iddia edilmektedir. Ana klinik aralık ayına kadar Bezjian tarafından devam ettirilmiştir. Dr. Caroline Hamilton'ın kadınlar kliniği Aralık ayında hastalanıncaya kadar devam etti. Yerel yetkililerin istekleri karşısında Bezjian çalışmalarını bir süre durdurursa da Şubat'ta tekrar klinik çalışmalarına başlayacaktır ve Haziran'a kadar büyük katılımı ile devam etmiştir. M. Bodet, her sabah ayakta tedavi olan hastaların pansumanını yapmaktaydı. Klinik çalışmalarda para yetersizliğinden bedava ilaç dağıtımının çok sınırlı olduğu belirtilmektedir.⁶³⁶

1915-1916 yılı boyunca Amerikalıların hastanedeki çalışmaları devam etmiştir. Dr. Bezjian'ın, hem askeri hem de sivil otoritelerin isteklerini yerine getirmeye çalıştığı ifade edilmektedir. Misyonerler, Müslüman olan bütün hastalardan ilgi ve saygı gördüklerini sık sık raporlarda dile getirmektedir. Amerikan Kızıl Haç, Mart 1916'da hastanenin bir katında Türk askerlerinin tedavi edilmesi için destek olmuştur. Hükümetin yapılan bu yardımı günün şartlarında reddetmesinin imkânsız olduğu vurgulanmaktadır. Bu dönemde Kızıl Haç tarafından Amerikan Hastanesi'ne Nisan ayında 142.80 lira, Mayıs için 151.92 lira, Haziran için 128.76 lira ve Temmuz için 98.40 lira ödeme yapılmıştır. Ancak bu ödemeler devam etmediği gibi, Amerika'dan hastaneye yapılan yardım da çok kısıtlıydı. Misyonerler, Askerlerin hastanede tedavi edilmesinin, sivil hastalardan gelebilecek gelirlere engel olduğunu ifade edilmektedirler. Misyonerlerce bu durumdan

---

⁶³⁶ Reel 667, No: 232.

duyulan rahatsızlık İstanbul'daki Amerikan elçiliğine yazılı olarak bildirilmişse de cevap alınamamıştır.⁶³⁷

Haziran 1917'de Antep'teki Amerikan Hastanesinin yönetimine 2. Ordu Komutanlığı'nca el konulmuştur. Hükümet askeri depo olarak hastaneye, araç-gereçlerine ve elamanlarına denetim uygulamıştır.⁶³⁸ Bu emir başhekim olarak Dr. Bezjian'a iletilmişti. Yerel yetkililer hastanenin aylık giderlerinin bir listesini misyonerlerden istemiştir. Bir askeri komisyon, içinde ilaçların da olduğu her şeyin dökümünü yapmak için hastaneye gönderilmiştir. Sonunda yetkililer, kısmen misyonerlerin de isteklerin bulunduğu maddeleri içeren bir sayımın kopyasını misyonerlere göndermiş ve resmi olarak imzalamıştır. Misyonerler bu anlaşmadan az da olsa mutlu olduklarını ifade etmektedirler. Hastane ve dispanser artık tamamen askerin denetimine geçmiştir. Türk yetkililerince Dr. Bezjian'ın⁶³⁹ askeri doktor olarak Amerikan Hastanesi'nde görevine devam etmesine karar verilmiştir. Dr. Bezjian'ın denetiminde bir takım oluşturuldu. Haziran sonuna doğru Dr. Bezjian aylık 400 banknotluk bir ihtiyacı askeri yetkililere bildirmiştir. Ayrıca Dr. Bezjian'ın, askerlere, hastane ve dispanserin halka yönelik hizmetlerinin durdurulmasının, hastanenin zarar etmesine neden olduğunu belirten bir konuşması olmuştur. Bunun üzerine komutan, dispanserin de tekrar açılmasını içeren önceki yönetime (halk ve askeri hastaların kabulü) dönülmesi emrinin sorumluluğunu üstlenir ve Askeri olmayan durumlar için 10 yatağın ayrılmasını, bu durumu askeri yetkililere de bildireceğini söylemiştir.⁶⁴⁰

---

⁶³⁷ Reel 667, No: 261.

⁶³⁸ The One Hundred and Sixth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1916: 110.

⁶³⁹ Dr. Movses Bezjian, Merkezi Türkiye Koleji'nde öğretim üyeliği yapan Prof. Alexan Bezjian'ın oğludur. Mozses Bezjian Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin Eczacılık bölümünü bitirdikten sonra 34 yıl Antep Amerikan Hastanesi'nde çalışmış ve 1931 yılında Amerika'da ölmüştür. Bkz: Sarafian, 1957: 271.

⁶⁴⁰ Reel 667, No: 262.

Dr. Hamilton, kliniğini evine taşımıştır. Belediye doktoru tarafından Dr. Hamilton'ın reçete yazmaması konusunda emir verilmiş ve bu durum eczacılara da bildirilmiştir.⁶⁴¹ Dr. Hamilton, istediği reçeteleri yazmak için diğer doktorların yardımına başvuruyordu. Hemşireler, hastaneye el konulduğu için devlet hizmetine alınmıştır. Hemşirelere devlet tarafından bazen yiyecek yardımıyla birlikte eski ücretlerine eşit bir ücret verilmekteydi. Yine misyonerlerce de bu hemşirelere ve erkek hizmetlilere tahlil yardımı da yapılmaktaydı.⁶⁴²

Misyoner kaynaklarında, 19 Kasım 1917'de Askeri yetkilinin, Dr. Bezjian'ın kliniğini kapatmasını, duvarlardaki özlü sözlerin kaldırılmasını ve hasta yataklarındaki numaraların Türkçeye değiştirilmesini, Bayan Trowbridge'e başka hizmetlerinin istenmediğini, hemşirelerin oturma odalarındaki İncillerin kaldırılmasını emrettiği belirtilmektedir. Marston binasının girişindeki Türkçe ve Ermenice yazılan "*O, bütün hastalıkları iyileştirir*", levhasının da bezle kapatıldığı belirtilmektedir.⁶⁴³ 30 Aralık'ta Halep'ten gelen telgrafta hastanenin boşaltılması ve Amerikalılara tekrar verilmesinin istendiği emredilmiştir. 5 Ocak 1918'de hastanenin boşaltılmasıyla ilgili teyit telgrafi gelmiş, Hastanenin tesliminde bazı sorunların yaşansa da sorunun halledilmesiyle araç gereçlerin teslimi yapılmıştır. Bazı araçların verildiği, bunların bir kısmının Dr. Hamilton'ın evine, bir kısmının da Kızlar Okulu'na taşındığı belirtilir.⁶⁴⁴ 19 Mart'ta Movses Bezjian, başhekim tarafından işten çıkartıldıysa da daha sonra Askeri yetkili tarafından görevine iade edilmiştir.⁶⁴⁵

⁶⁴¹ The One Hundred and Eighth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1918: 182.

⁶⁴² Reel 666, No: 639.

⁶⁴³ Reel 666, No: 646.

⁶⁴⁴ Reel 666, No: 648.

⁶⁴⁵ Reel 666, No: 649.

Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra hastane kısa süreliğine İngilizlerin denetimine geçmiş ise de daha sonra şehrin Fransızlar tarafından işgal edilmesiyle hastanedeki denetim de el değiştirmiştir. Bu dönemde misyonerlerin hastanedeki etkinliği de artmıştır. Fransız komutanının isteği üzerine, askeri vakalar için hastane yeniden açıldı. Hastanenin yönetimi bu dönemde Dr. Fred D. Shepard'ın oğlu Dr. Lorrin Shepard'ın kontrolünde idi.⁶⁴⁶ Bu dönemde Milli kuvvetler ile Fransız ve Ermenilerle olan çatışmada yaralanan Fransız ve Ermeniler Amerikan Hastanesinde tedavi edilmişlerdir. Çarpışmalarda hastaneye de bir top mermisi isabet etmiştir. 1921 Ankara Antlaşmasıyla Fransa'nın şehri boşaltmasıyla Ermeniler de şehri terk etmiştir. Bu süreçte hastane personelinin bir kısmı da Antep'ten ayrılmıştı. Her şeye rağmen misyonerler Antep'teki yetkililerle görüşerek sağlık çalışmalarını devam ettirme isteğini bildirmişlerdir.

1922-23 döneminde hastanenin yatak kapasitesi 100'ü bulmuştu. Bir yatağın maliyeti 300 dolardı. Hastanede bu dönemde; Dr. Lorin F. Shepard, Dr. Calorina F. Hamilton, başhemşire Bayan Louise Clark, Ermeni bir göz doktoru, eczacı ve yardımcısı, pansumancı ile 12 hemşire görev yapmaktaydı. Bu dönemde 345 hasta yatarak tedavi edilmiştir. Dispanserdeki tedavi sayısı ise 15.286 olarak verilmektedir. 234 önemli operasyonun yanı sıra 250 küçük müdahaleler de yapılmıştır. Kasım 1922'den itibaren klinikteki hastaların yüzde 96'sının Müslümanlardan oluştuğu belirtilmektedir.⁶⁴⁷

Dr. Lorrin Shepard'ın çalışma izni olmadığı için Hastane 8 Ekim 1923'te hükümet tarafından kapatılmışsa da Dr. Piper'in gelmesiyle 13 Şubat 1924'te tekrar

⁶⁴⁶ The Orient, (Vol. VIII, No:12, March 23), 1921: 112.

⁶⁴⁷ The One Hundred and Thirteenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1922-1923: 62.

açılmış⁶⁴⁸ ve hastane çalışmalarını günümüzde de Gaziantep Amerikan Hastanesi olarak devam ettirmektedir.

V. 1. 1. 3. 7. Dinsel Çalışmalar

Sağlık hizmetleri misyonerlerin insanların arasına rahatça girmelerinde önemli bir araçtı. Her fırsatta Hıristiyanlık öğretileri hastalara anlatılmaktaydı. Öyle ki hastaneye gelip sıra bekleyen hastalara dahi dini konuşmalar yapılmaktaydı. Koğuşlardaki hastalara da her gün sabah ve akşam ibadet hizmeti verilmekteydi. Dini tatil günü erkekler koğuşunda saat 11’de dini tören yapılırdı. Bazen şehirdeki Hıristiyan Genç Erkekler Cemiyeti’nin üyeleri klinikteki hastalara vaaz vermek için davet edilirdi. Hıristiyan kadınlar da kadın hastalarla konuşmak için bekleme odasına davet edilirdi. Hastane içinde haftanın her akşamı erkekler koğuşunda farklı bir lider eşliğinde dini sohbetler yapılırdı. Gevont Efendi, Dr. Shepard’ın özel kliniğine çevreden ve uzak yerlerden gelenlere yönelik dini konuşmalar yapmaktaydı.⁶⁴⁹ Abraham Livonian, klinikteki bütün hastalara İncil’den metinler okuduğu ifade edilmektedir. Düzenli olarak Pazar ayinleri koğuşlarda yapılırdı. Günlük pansuman için gelen hastalara da dini bilgiler verilmekteydi. Türk hastaların vaizle daha uzun süre konuşmak için, vaizleri dükkânlarına davet ettikleri ifade edilmektedir. Gevont Efendi, şehir dışından karşılaştığı kadınlara ve Kilis’teki hastalarına broşürler ve çok az da olsa İncil verdiği misyon raporunda belirtilmektedir. Misyonerler insanlara yaklaşım konusunda şu ifadeleri dile getirmektedirler; “*İlk teşebbüs sevgi ve sempati gösterilerek güven kazanmaya yönelikti. Böylece manevi mesajlarla kalpler açılırdı. Hastalar için mektup yazmak, dilleri çözmek için bir yoldu*”. Hastaneden çıkan hastalar evlerinde veya han ve otellerinde ziyaret edilirdi. Sadece bilinen bir sıcak

⁶⁴⁸ ABA, ABCFM (1923-1927), 1923-24, No: 83.

⁶⁴⁹ The Orient, (August 14, No: 33. Vol. 3), 1912: 2.

karşılama değil, gerçek sonuçlar kazanıldığı misyon raporlarında belirtilmektedir. Hastaneye iki kere gelen yoksul bir Türk kadınının yüzünde barış ve samimiyet görüldüğü, kadının Hz. İsa ile ilgili sorular sorduğu misyon raporlarında ifade edilmektedir.⁶⁵⁰ Aziz Manoug Nighosian kliniklerdeki dini çalışmaları ve dua hizmetlerini yürütmekteydi. Hastanede hastaların ibadet ihtiyacı için papaz bulundurulmaktaydı. Mikael Deirmenjian bu görevi yerine getirmekteydi. Kliniklerde yatan ve ayakta tedavi edilen hastalara ve Pazar servislerinde dini hizmet verilmekteydi.⁶⁵¹ Koğuşlarda her gün dualar yapılmaktaydı. Dispanserde her klinikte bir dua servisi bulunduğu misyon kaynaklarında belirtilmektedir.⁶⁵²

V. 1. 1. 3. 8. Hastanenin Gelir Kaynakları

1910 yılı raporunda Antep Amerikan Hastanenin en önemli gelir hasta tedavilerinden elde edilen ücretler olarak belirtilmektedir. Bu gelirin yanı sıra İngiltere ve Amerika'daki bağış fonu ile Dr. Shepard ve eşinin Antep'e geldiği 1882 yılının 25. yıl dönümü anısına oluşturulan Shepard Fonu ve Kilikya Protestan Birliği'nin katkıları önemliydi. Yine misyonerlerce Amerika'da ücretsiz yatak için oluşturulan The Hattie L. Jessup Memorial Fonu ve Monroe Memorial Fonu hastaneye destek sağlamaktaydı.⁶⁵³

Tablo 25: Azariah Smith Hastanesi'ne Yapılan Yardımlar (1915-16)

Bağışlar	Lira
Dr. Shepard of Relief	6,00
Miss Trowbridge, on Shaplain a/c	4,50

⁶⁵⁰ Reel 666, No: 629.

⁶⁵¹ The Orient, (August 30, No: 20. Vol. 2), 1911: 3.

⁶⁵² Reel 666, No: 626.

⁶⁵³ The Bulletin of Central Turkey College at Aintab, (Agust), 1910: 51.

Malone N.Y. Congregational Church	5,68
Mrs. Gilbert, Malone N.Y.	22,73
Atherton Fund	11,50
Toplam	50,27

Kaynak: ABCFM, Reel 667, No: 263.

Bağışlar konusunda bir süreklilik söz konusu değildi. Bazen beklenen bağışlar ödenmemekteydi. Bu da misyonerleri yeni arayışlara yöneltmekteydi.⁶⁵⁴ Londra'daki İncil Yardım Misyonu Cemiyeti hastaneye yardımlarda bulunduğu, bir keresinde 25 pound sterlin hibe ettiği belirtilmektedir.⁶⁵⁵ Hastane giderlerinin dörtte üçü hasta ücretlerinden karşılanmaktadır.⁶⁵⁶ Alınan yardım ve desteklerle de açıklar kapatılmaktaydı. Hastanenin giderleri içerisinde çalışanların maaşları önemli bir yer tutmaktaydı. Hastaneye bütün zamanını ayıran yerli bir doktorun maaşı 500 dolar olarak belirtilmektedir.⁶⁵⁷

V. 1. 2. Adana Misyonunun Kurulması

Adana'da Amerikan Board misyonunun kurulması 1852 yılına rastlamaktadır.⁶⁵⁸ Adana'da Amerikan Board tarafından ilk Ermeni Protestan Kilisesi ise 1857 yılında açılmıştır. Adana'da ilk olarak bir Amerikan Board misyonerinin kalıcı bir biçimde görevlendirilmesi 1862 yılında burasının merkez olduğu yıla denk gelmektedir. 1864 yılında Giles F. Montgomery ve eşi Antep'te Türkçe öğrendikten sonra Adana'ya geçmişlerdi. Bu misyonerler bir yıl şehirde kaldıktan sonra Maraş bölgesine geçerek

⁶⁵⁴ Reel 667, No: 263.

⁶⁵⁵ Reel 652, No: 698.

⁶⁵⁶ The American Journal of Nursing, The Nursing in Mission Stations, (Vol. 14, No. 7, Apr.), 1914: 543.

⁶⁵⁷ The One Hundred and Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1912.

⁶⁵⁸ The One Hundred and Sixth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1916: 76.

çalışmalarını burada 1866 yılına kadar sürdürmüşlerdir.⁶⁵⁹ Giles F. Montgomery tekrar Adana'ya dönmüş ise de 1888 yılında vefat etmiştir. 1880 yılında Laura Tucker Seelye, Haçin'deki Kızlar okulunda iki yıl çalıştıktan sonra Adana'ya geçmiş ve burada yedi yıl çalışmıştır. 1879 yılında Erzurum'a gelen W. N. Chambers ve eşi Cornelia P. Chambers, 1899 yılında Adana'ya transfer olmuşlardı.⁶⁶⁰ Aynı yıl Bayan Clarissa D. Lawrence Adana'da 1885 yılında kurulan Kızlar Okulu'nda öğretmenlik yapmıştır. İlk etapta açılan ibadet yerleri aracılığıyla çalışmalar sürdürülmüştür. Amerikan misyonerlerince Adana merkezde Kız Okulunun yanı sıra 1891 yılında erkek okulu da kurulmuştur. 1923 yılında kız okulunda okuyan 112 öğrenciden 20'si Türk'tü. Bu okul 1938 yılında kapanmıştır.⁶⁶¹

Adana'da misyonerlerden çok önce Osmanlı Devleti tarafından 1896 yılında kurulan Adana Gureba Hastanesi hizmet vermeye başlamıştır. Bu hastaneye daha sonra yardımseverlerin yaptırdığı ek bölümlerle Göz, Cerrahi, Çocuk ve Kadın-doğum bölümleri eklenmiştir. Cumhuriyet döneminde bu hastaneye önce Millet Hastanesi daha sonra da Adana Devlet Hastanesi olarak hizmet vermiştir.⁶⁶²

V. 1. 2. 1. Adana International Hastanesi

Adana'da Amerikan Board'ın sağlık çalışmaları, bölgeye gelen misyoner hekimlerce geçici mekânlarda yapılmıştır. 1872 yılında Antep'te doğan Dr. Jesse K. Marden, Amerika'da Tıp eğitimini 1898 yılında tamamladıktan sonra aynı yıl Adana'ya geçerek tıbbi çalışmalarını Merzifon'a geçinceye kadar sürdürmüştür.⁶⁶³ Misyonerler sağlık çalışmalarını bir klinik etrafında hastane kuruluncaya kadar aralıklarla

⁶⁵⁹ ABA, Memorial record for Giles F. Montgomery, an employee of the American Board, İstanbul.

⁶⁶⁰ The Orient, (July 6), 1910, s. 15.

⁶⁶¹ The Missionary Herald, (Vol. CXXIII, April, No: 4), 1927: 155.

⁶⁶² Taneli ve Şahin, 2013: 34.

⁶⁶³ ABA, Jesse K. Marden.

sürdürülmüştür. 1907 yılına ait Board'ın yıllık raporunda Adana'da kliniğe üç yatak yerleştirildiği ve 4000'den fazla müracaat edildiği belirtilmektedir. Kliniğe başvuranların 1000'i Müslüman'dı. Klinikte 2116 fakir hasta tedavi edilmiş ve 49 da ücretsiz ameliyat yapılmıştır. Yine Haçin'de (Saimbeyli), Dr. Jamgochian tarafından evlere 290 tıbbi ziyaret yapıldığı misyon raporunda verilmektedir.⁶⁶⁴

V. 1. 2. 1. 1. Hastanenin Açılması

Misyoner kaynaklarında Adana International Hastanesi'nin kuruluş tarihi olarak Ermeni olaylarının olduğu Ekim 1909 tarihi verilmektedir.⁶⁶⁵ Hastane çalışmalarının yürütülmesi için W.N. Chambers, Amerikan Board tarafından görevlendirilmiştir. Hastanenin kurulacağı mekân olarak Adana'nın Rum Mahallesi seçilmişti. Misyona ait olan bir bina, hastane amaçlı yapılmamış olsa da William N. Chambers yönetiminde binanın odaları koğuşlara ve hemşire odalarına dönüştürülmüştür. Koğuşlarda ahşap çalışma yapılarak duvarlara badana yapılmış ve ameliyathaneye karo döşenmiştir. Chambers'in desteğiyle mutfaktan koğuşlara yiyecek taşınması için bir de asansör oluşturulmuştur.⁶⁶⁶ Adana'daki 1909 olaylarının gölgesinde hastane bütün etnisite ve inançtan insanlara açık olduğunu beyan etmiştir.⁶⁶⁷ Misyoner kaynaklarında hastanenin açılışının hükümet ve bütün sınıflarca da desteklendiği belirtilmektedir.⁶⁶⁸

⁶⁶⁴ The Ninety-Seventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1907: 72.

⁶⁶⁵ The Orient, (July 6), 1910: 9.

⁶⁶⁶ Haas, 1913: 6.

⁶⁶⁷ Haas, 1913: 8.

⁶⁶⁸ The One Hundred and Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1912: 93.

V. 1. 2. 1. 2. Adana International Hastanesi Yönetmeliği

Amerikan Board'ın Adana'da açtığı hastanenin yönetmeliği aşağıda verilmektedir. Aslında bu yönetim şeması aşağı yukarı diğer misyon hastaneleri için de geçerliydi.⁶⁶⁹

1. Bu hastane merkezi Türkiye Misyonu'nda *International Hospital* olarak bilinecektir.

2. Bu hastanenin amacı birinci sınıf cerrahi müdahale ve Adana bölgesinde sağlık hizmetlerinin yürütülmesi ve ileride İncil çalışmalarına yarar sağlaması. Ülkedeki diğer hastane ve kliniklerle çalışma işbirliğini teşvik etmektedir.

3. Hastane Merkezi Türkiye Misyonu tarafından atanan bir kurul tarafından yönetilecek. Bu kurul, hastanenin ve kaynaklarının yönetiminde Misyonla karşı sorumlu olacaktır.

4. Yönetim kurulu, dört yıl için seçilen beş kişiden oluşacak. Bu kişiler yeniden seçilebilecekler. (ilk seçimde bir üye iki yıl için, iki üye üç yıl, iki üye de dört yıllık görev süreleri için seçilecek.) yönetimin çoğu Adana bölgesinde ikamet edenlerden olacak. Hastane yönetimi için geçici bir danışma kurulu oluşturulacaktır.

5. Yönetim kurulu Merkezi Türkiye Misyonu'nun yıllık toplantısıyla bağlantılı olarak, yıllık toplantı düzenleyecek. İki yarıyıllık toplantılar sonbahar ve kış döneminde yapılacaktır.

6. Hastaneden sorumlu misyoner doktor, seçim olmadan yönetim kurulunun başkanı olacak ve kurumdan sorumlu olacak. Başkan hastanenin detaylı aktivitelerini ve

---

⁶⁶⁹ Reel 667, No: 101.

mali durumunu üst kurula sunacak. Yıl ortasındaki toplantıda gelecek yıl için muhtemel gelir ve giderleri sunacaktır.

7. Misyoner doktor ve hemşireler, hastanedeki çalışmalarını yürütme kurulu olarak devam ettirecektir.

8. Yardımcı doktorlar ve diplomalı hemşireler, Yürütme Kurulu'nun üyesini oluşturacaktır.

9. Gelir ve gider hesap işlerine mali işlerden sorumlu müdür bakacak. Bu kişi Amerikan Board yönetimince atanacak. Board yönetimi ayrıca bir denetleyici de atayacaktır.

1912 yılı raporunda hastanede, 1 Amerikalı ve 1 yerli doktor, 4 yabancı ve 4 yerli hemşire ile 4 yardımcının görev yaptığı belirtilmektedir. Hastanenin erkekler koğuşunda 17 yatak bulunmaktaydı. Hastaneye başvuranların 6 farklı kesimden olduğu anlaşılmaktadır. Raporda belirtildiğine göre hastanede yatarak tedavi olanların sayısı 309 idi. Bu hastaların 241'i Ermeni, 46'sı Türk, 7'si Rum, 4'ü Süryani ve 6'sı diğer kesimlerden oluşmaktaydı. Misyon raporunda 1912 yılında hastanede 73 cerrahi operasyon yapılmış, kliniklere başvuran 3823 hastaya da 10352 tedavi uygulandığı belirtilmektedir.⁶⁷⁰

Hastanedeki günlük çalışma planı misyon raporlarında şu şekilde verilmektedir: saat 5.30'da kalkılır, 6.30'da hastalara kahvaltı verilir, 7.00'de hemşireler kahvaltı yaptıktan sonra, personel sabah duasını yapardı. Saat 8.00'de doktor hastaları muayene ederdi. Bu arada Bayan Johnston yerli hemşirelerin yardımıyla, sabah operasyonları için ameliyathane ve araç-gereçlerini hazırlardı.⁶⁷¹

⁶⁷⁰ The One Hundred and Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1912: 102.

⁶⁷¹ Haas, 1913: 11.

Dr. Cyril H. Haas ve eşi, 1911 Mayıs ayında Adana'ya gelmişlerdi. Bu tarihten 1951 yılına kadar Dr. Haas, hastanede 40 yıl tıbbi çalışmalarını sürdürmüştür.⁶⁷² 1912-1913 döneminde Adana International Hastanesi'nde doktor olarak Dr. Haas'ın yanı sıra Dr. H. V. Salibian ve hemşire olarak da sonbahar döneminde İngiltere'den gelen Bayan Talbot görev yapmaktaydı.⁶⁷³ International Hastanesi küçük bir hastaneydi ve zaman içerisinde misyonerlerin desteği ve gelirler arttıkça kademeli olarak büyümesi hedeflenmiştir.⁶⁷⁴

Aşağıdaki tabloda Adana misyon hastanesinin erkek ve kadın bölümünde tedavi olan hastaların istatistiği verilmektedir. Tabloda hastaneye iki dönemde toplanda başvuran erkeklerin sayısı 413 iken, aynı dönemde kadınların sayısı 246 olarak verilmektedir. Hastanede tedavi edilen Müslüman erkeklerin iki dönemdeki sayısı 126 iken, kadınların sayısının sadece 21 olduğunu görmekteyiz. Tedavi edilen Ermeni erkek sayısı 208, kadınlar ise 190 olarak verilmektedir.

Tablo 26: Adana International Hastanesi İstatistiği (1912-1913, 1913-1914)

Erkekler Bölümü			Kadınlar Bölümü		
	1912-1913	1913-1914		1912-1913	1913-1914
Ermeni	74	134	Ermeni	67	123
Müslüman	81	45	Müslüman	6	15
Rum	15	23	Rum	-	16
Süryani	14	16	Süryani	1	2
Alman	4	2	Alman	1	2
Yahudi	-	2	Amerikan	2	-
Rus	1	-	Afrikalı	1	1
İspanyol	1	-	İngiliz	-	1
Avusturyalı	1	-	Kürt	-	1
Toplam	191	222	Toplam	85	161
			Genel toplam:	276	383

Kaynak: ABCFM Reel 666, No: 315. ABCFM Reel 667, No: 93.

⁶⁷² ABA, Cyril H. Haas.

⁶⁷³ Reel 666, No: 313.

⁶⁷⁴ Reel 666, No: 320.

1912-13 yılında dispansere muayene için 7671 hasta başvurmuştur. Dispanser ve koğuşlarda toplam 9771 hastanın tedavisinin yapıldığı belirtilmektedir. Bu dönemde misyoner eczanesinde 6000'nin üzerinde reçete yazılmıştır. Misyoner raporlarında “Türkiye’deki şehirlerin kirli, günahkâr ve sağlıksız olduğu ve bu durumun bulaşıcı hastalıkların hızla yayılmasına ve inanılmaz trajediler yaşanmasına neden olduğu...” ifade edilmektedir.⁶⁷⁵ Hastanede 132 cerrahi operasyon yapılmıştır. Misyonerler medikal çalışmaların yanı sıra tıpla ilgili yanlış düşüncelerin giderilmesine yönelik de çalışmalar yaptıklarını iddia etmektedir.⁶⁷⁶

1913-1914 raporunda Adana International Hastanesi kadrosunda Doktor olarak; Cyril H. Haas, M. Levonian, Baş Hemşire Bayan Annie Davies, Hemşire Margaret Jhonston, Eczacı Hagop Bayerian Efendi, Hemşire Eğitimcileri Yenega Tashjian, Victoria Danialian, Hagenush Najarian görev yapmaktaydı.⁶⁷⁷ Dr. Haas başkanlığındaki heyet hastanenin geliştirilmesi için Board tarafından görevlendirilmiştir. Komisyonun çalışmaları sonucunda masraflar için 40 liralık bir bütçe oluşturulmuş ve başlangıçta doktorların maaşlarının Amerikan Board tarafından ödenmesi istenmiştir. Doktor maaşlarının Board tarafından ödenmesi önemli bir destek olarak değerlendirilmektedir.⁶⁷⁸ 1913-14 yılında hemşire okulundan ilk mezunlar da verildi. Hemşire sınıfı üç öğrenciyle açılmış ve koğuşlardaki üç yıllık bir çalışma ve deneyim sonunda Yevnega Tashgian, Victoria Danialyan, Haganush Nejaryan adlı öğrenciler Board’ın temsilcilerinin de katıldığı törende diplomalarını aldı.⁶⁷⁹ 1913-1914 dönemindeki toplamda 383 olan hastanın 205’şi Adanalı olup, diğer şehir ve köylerden gelen hasta sayısı ise 178 idi. Hastanede yatak sayısı 32’ye

⁶⁷⁵ Reel 666, No: 316.

⁶⁷⁶ The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1913: 90.

⁶⁷⁷ Reel 667, No: 89.

⁶⁷⁸ Reel 667, No: 90.

⁶⁷⁹ Reel 667, No: 91.

çıkarılmıştır. Hastane kliniklerinde yapılan tedavi sayısı 3749 idi. Tedavi edilen bu hastaların 1571'i erkek, 1465'i kadın ve 303'ü ise çocuk idi. Hastaların 690'ı Müslüman, 2214'ü Ermeni, 135'i Rum, 65'i Süryani, 235'i de değişik kesimlerden idi. Koğuş ve kliniklerdeki toplam cerrahi tedavi 5301 olarak verilmektedir. Eczanenin ilaç satışlarından elde ettiği gelire kendi kendine yeterli durumda olduğu belirtilmektedir.⁶⁸⁰ Hastanede yer olmadığı durumlarda hastalar, çevredeki insanların evlerinde misafir edilmekteydi.⁶⁸¹ Koğuşlardaki akşam dua servisinden Bayan Davies, Pazarları yapılan dua ayinlerinden de Eczacı Hagop Bayerian Efendi sorumluydu. Genç Hıristiyan Erkekler Topluluğu da Pazar günü öğleden sonra yapılan dua ayinlerini yönetmekteydi.⁶⁸²

Aşağıdaki tabloda misyon eczanesinin ve hastanesinin 1913-1914 yılı bütçesi verilmektedir. Hastane giderleri arasında çalışanların maaşları en yüksek gider kalemini oluşturmaktadır. Gelirler içerisinde ise özel muayene ücretleri en yüksek rakamı oluşturmaktadır. Eczane gelir ve giderini ilaç alım ve satımı oluşturmaktadır.

Tablo 27: Adana International Hastanesi Bütçesi (1913-1914)

Hastane				Eczane	
Giderler	Dolar	Gelirler	Dolar	Giderler	Dolar
Bakiye	12.53	Hastanedeki hastalardan	227.24		
Günlük giderler	185.36	Yardım(yabancı)	22.35	Satın alınan ilaç	139.78
Maaşlar	644.20	Yardım(yerli)	27.63	Eczane araç-gereçleri	5.92
İşçi ücretleri	90.52	Özel ücretler	379.36	Toplam	145.70
Tamiratlar	68.41	Özel yataklar	78.32	Eldeki ilaç	30.94

⁶⁸⁰ The One Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1914: 102.

⁶⁸¹ Reel 667, No: 93.

⁶⁸² Reel 667, No: 94.

Hastane araç-gereçleri	77.84	Eczane	183.60	Satılan ilaçların maliyeti	114.76
Eczane	145.70	Doktor ücreti	140.03	Önceki yıldan kalan ilaç	20.00
Doktor evinin kirası	59.40	Klinik ücreti	26.10	Toplam	134.76
Vergi ve sigorta	11.72	Pansuman	4.37	Gelirler	Dolar
Matbaa ve posta ücreti	11.00	Yatırım fonu	38.80	Klinikteki satıştan	183.60
Ödenmemiş maaş (Bayan Davies)	75.99	Ev kirası	41.67	Hastaneden	40.00
Toplam	1490.55	Board (Hemşireler için)	64.55	Toplam	223.60
		Çeşitli gelirler	7.68	İlaç gideri	134.76
		Fonda biriken	300.00	Bakiye	88.84
		Toplam	1591.60		
		Elde kalan	101.05		

Kaynak: ABCFM Reel 667, No: 96.

Adana International Hastanesi'nin 1915 yılı raporuna göre, hastanede, biri yabancı ve biri yerli olmak üzere iki doktorun, iki yabancı ve üç yerli olmak üzere beş hemşirenin görev yaptığı belirtilmektedir. Bu dönemde yatan hasta sayısının çok olmamasına rağmen polikliniklerde oldukça artış olduğu ifade edilmektedir. Kliniklerde ortalama günde 35 tedavi yapılmaktaydı. Toplamda tedavi edilen hasta sayısı 7000'in üzerinde verilmektedir. Bunun 3000'inin yeni hastalardan oluştuğu belirtilmektedir. Hemşireler, hastaların evini ziyaret etmekteydi. İlaçların temini konusunda sıkıntılar yaşandığı, Talas Hastanesi için istenilen ilaç kargosunun Mersin limanında tutulduğu ifade edilmektedir. Hastanenin popüleritesinin artmasına paralel, hastaneye zengin hastaların da gelmeye başladığı ifade edilmektedir. Misyon raporunda Dr. Haas'ın il valisinin aile

doktoru olduğu ve bu konumundan dolayı gerektiğinde koruma alabildiği ifade edilmektedir.⁶⁸³

1916 tarihine ait yıllık raporda hastanede 34 yatağın bulunduğu belirtilmektedir.⁶⁸⁴ Aynı yıl hükümet tarafından el konulan hastanede Dr. Haas ve Hemşire Davies sorumlu olarak kalmışlardı. Hastanenin büyük ölçüde savaş tutukluları için kullanıldığı, fakat hastaların çoğunlukla Türk askerlerinden oluşturduğu belirtilmektedir. Bu süreçte Dr. Haas, misyon evinde bir klinik açmış ve her gün 100 veya daha fazla kişiyi tedavi ettiği belirtilmektedir. Tedaviye gelenlerin çoğunluğunu Müslümanların oluşturmaktaydı. Ancak yoksulluğun fazla olması kliniğin kapatılmasına neden oluşturduğu ifade edilmektedir.⁶⁸⁵ 1920 yılında hastane Yakın Doğu Yardım Cemiyeti'nin denetimine geçmişse de bir yıl sonra misyonerlere devredilmiştir.⁶⁸⁶

Adana International Hastanesi'nin 1923-24 yılına ait bilgilerinde hastanede Dr. Cyril H. Haas, Dr. William L. Nute, Bayan Hazel K. Hotson, Bayan Mary C. Webb ve üç hemşirenin görev yaptığı belirtilmektedir. Hemşire sınıfının da 4 öğrenci ile eğitimini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu dönemde 311 hasta yatarak tedavi edilmiştir. Bu hastalara 127 de önemli operasyon yapılmıştır. Dispanserde ise 3027 kişinin tedavisi yapılmıştır. Bu süreçte tedavi olanların 16 farklı kesimden olduğu, Tedavi edilenlerin üçte ikisini Türklerin oluşturduğu belirtilmektedir.⁶⁸⁷ Adana misyon hastanesi 1923 yılında ruhsatsız olduğu için

---

⁶⁸³ The One Hundred and Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1915: 107.

⁶⁸⁴ The One Hundred and Sixth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1916: 110.

⁶⁸⁵ The One Hundred and Seventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1917: 92.

⁶⁸⁶ The One Hundred and Eleventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1921: 85.

⁶⁸⁷ The One Hundred and Fourteenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1922: 83.

kapatılmak istenmişse de çalışmalarını 1934 yılına kadar sürdürmüştür. Dr. Cyril H. Haas, sağlık çalışmalarını bir klinik etrafında Adana'da 1951 yılına kadar sürdürmüştür.⁶⁸⁸

---

⁶⁸⁸ ABA, Cyril H. Haas.

VI. BÖLÜM: TIP MİSYONERLİĞİNİN AMERİKAN BOARD'IN TÜRKİYE'DEKİ MİSYONERLİK FAALİYETLERİNE ETKİSİ

VI. 1. Sağlık ve Misyonerlik İlişkisi

Dr. Atkinsoon 1908 yılına ait raporunda, “*bir tıp adamı önce misyoner ve Hıristiyan çalışmalarında daha güçlü bir doktor olabilmeli. Departmanın her branşında İsa, temel hedeftir. Bütün eylemleri İsa adına ve hatırına sürdürmelidir. Misyoner güç olarak hastane ve köy ziyaretleri en etkili yöntemdir.*”⁶⁸⁹ diyerek tıbbi çalışmaların misyonerlik çalışmalarında bir araç olduğunu ifade etmektedir.

Bir başka misyoner Doktor Ira Harris:

Kişi hastalık tedavisinde ne kadar başarılıysa İncil'in gerçeklerini öğretmeyi umduğu insanlar üzerindeki etkisi o kadar fazladır. Ancak tıp misyonerliği öncelikle bir evangelist sonra bir doktor olduğunu unutmamalıdır. Onun yeteneği sonuca giden bir araçtır. Onun görevi basit konuşmalarla, gösterilerle ve yönlendirmesi altındaki asistanları aracılığıyla gerçeği sunmaktır.⁶⁹⁰

diyerek tıp misyonerliğinin önemini belirtmektedir.

Misyoner Everett P. Wheeler ise şu sözüyle sağlık ile misyonerlik arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır: “... *Biz Türkiye’de Hıristiyanlar ve Hıristiyanlık için okul ve hastane açıyoruz, ilaç götürüyoruz, modern tıbbi kullanıyoruz ve eğitim kuruyoruz...*”⁶⁹¹ Misyonerler için dispanserler, sağlık ocakları, hastaneler gibi yardım kuruluşları Protestan anlayışını, Protestan olmayanlara ulaştırmak için etkili bir araç olarak

⁶⁸⁹ ABCFM, Reel 703, No: 676.

⁶⁹⁰ Haepee, 1906: 104.

⁶⁹¹ Wheeler, 1896: 35.

görülmüştür. Tıp bilimine ihtiyaç duyulan her yer ise, misyonerlik için uygun bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.

Bütün misyonerler için sağlığın misyoner çalışmalarındaki etkisi bilinmekteydi. Sağlık çalışmalarının yetersiz olduğu bölgelerde tıp bilgisi önemliydi. Dr. Atkinsoon, Teoloji öğrencilerine tıp konusunda haftada birkaç kez konuşmalar yapmaktaydı. Çünkü bu öğrencilerin gideceği bölgelerde doktor bulunmamaktaydı. Öğrencilere belirli hastalıklarla ilgili basit tedavi yöntemleri verilmekteydi.⁶⁹² Hastanelerin açık olduğu dönemlerde çevre köylerde de sağlık çalışmaları yapılmaktaydı. Hastaneye gelemeyenlerin ayaklarına gidilerek hem kazanç elde edilmekte hem de misyoner çalışması için zemin oluşturulmaktaydı. Misyonerler için yerli hemşire sayısını arttırmak da önemliydi. Bunun hastanelerde hemşire okulları açılarak eğitilmiş hemşireler yetiştirilmiştir. Balkan savaşlarındaki insan ve maddi kayıpların sağlık misyonerliği için önemli bir çalışma alanı oluşturacağı ifade edilmektedir.⁶⁹³ Sağlık yaşlı da olsa, genç de olsa insanların en zayıf oldukları durum olarak değerlendirilmektedir. 1863 yılı raporunda merkezi Türkiye Misyonu'ndaki bölgede, yedi misyonerden ikisinin misyoner doktor olduğu belirtilmektedir.⁶⁹⁴

VI. 2. Tıp Misyonerlerinin Türkiye'de Örgütlenmesi

1908 yılında Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı 20 istasyon ve 269 dış istasyon bulunmaktaydı.⁶⁹⁵ Türkiye sınırları içerisindeki dispanser ve hastanelerde yaklaşık 12 misyoner doktorun görev yaptığı ifade edilmektedir. Sağlık misyonerlerinin birçok misyon merkezinde bulunması, misyon bölgesindeki doktor ve eczacıların

⁶⁹² Reel 703, No: 675.

⁶⁹³ The American Journal of Nursing, (Vol. 13, No. 8, May.), 1913: 612-613.

⁶⁹⁴ The Fifty-third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign, 1863: 67.

⁶⁹⁵ Richter, 1910: 160.

sorunlarını dile getirmek ve gelişimlerini sağlamak için organize olma gereği duymuşlardır. Amerikan Board'a bağlı sağlık misyonerleri, ortak hareket etmek için Türkiye Medikal Misyoner Cemiyeti'ni (*Asia Minor Medical Missionary Association*) kurdu. Bu cemiyet, ilk toplantısını 1907 yılında yapmıştır. Misyoner kaynaklarına göre, Türkiye'nin misyonerlik tarihinde ilk defa, belki de dünyada, kadın ve erkek tıp misyonerleri karşılaştıkları sorunları tartışmak için bir araya gelmişti. Türkiye Medikal Misyoner Cemiyeti'nin ilk konferansı 12-19 Temmuz 1908 yılında Antep'te gerçekleşmiştir. Toplantıya katılanların çoğu at sırtında on günden fazla süren bir yolculuktan gelmişlerdir. Toplantıya Erzurum, Harput, Diyarbakır, Sivas, Kayseri, Maraş, Antep, Halep, Beyrut, Tiberias ve Şam yakınlarındaki Deir Atiye'den temsilciler gelmişti. Kişisel olarak gelemeyen misyonlardan iyi dilekler ve raporlar geldiği, bunlar arasında Van, Merzifon, Mardin, Urfa, Adana ve İstanbul'un bulunduğu ifade edilmektedir.⁶⁹⁶ Sağlık misyonerleri, 1907'den 1915 yılına kadar Türkiye Medikal Misyon Cemiyeti olarak karşılıklı bilgilendirme toplantıları yaptıklarını belirtmektedir. Bu toplantılarda doktorların araştırmalarını sunarken, Mısır'dan, Filistin'den, Beyrut'tan ve Avrupa'dan misafir konuşmacılar da davet edilmekteydi. Ayrıca doktorların yenilikleri takip etmeleri ve uyumu konusunda da çalışmalar yapılmaktaydı. Antep'ten Dr. Shepard, Spinal Anestezinin nasıl kullanıldığını ilk defa bu toplantılarda göstermiştir.⁶⁹⁷

Doğu Türkiye Misyonununun 38. toplantısında (3 Ağustos 1914), Türkiye Medikal Misyoner Cemiyeti'nin, Doğu Türkiye Misyonu'ndaki ilk konferansında, misyonerlik ve tıp ile ilgili çeşitli konuların sunumu yedi oturumda yapılmıştır.

---

⁶⁹⁶ Richter, 1910: 158.

⁶⁹⁷ Shepard, 1970: 4.

Oturumlarda tartışılan konulardan bazıları boğmaca, ilaç siparişi, eczacılıkla ilgili zorluklar, bölgedeki uydurma ilaçlar ve meme tümörleri olarak belirtilmektedir.⁶⁹⁸

1899-1900 Doğu Türkiye Misyonu'nun yıllık raporunda yıl boyunca 1388 hastaya bakıldığı, bunun 871'i erkek, 517'si kadın hastalardan oluştuğu belirtilmektedir. Bu hastaların 519'u bedava tedavi edilmiştir. Sağlık çalışmalarına 85.70 pound harcama yapılırken, 109.22 pound da gelir elde edilmiştir. Misyonerler, Hıristiyan öğretilerin yayılmasında hiçbir çalışmanın bu yöntem kadar başarılı olamadığını belirtirken, Adana'dan Dr. Haas, raporunda Müslüman hastaların sayısında sürekli artış olmasından övgüyle bahsetmektedir.⁶⁹⁹

Aşağıdaki tabloda Amerikan Board'ın Türkiye Misyonu'nun 1912-1913 yılına ait sağlık çalışmalarının da hastane ve dispanserlerde yapılan tedavilerin istatistiği verilmektedir. Hastane ve dispanserin en yoğun olduğu bölge Doğu Türkiye Misyonu'dur. Batı Türkiye Misyonu'nda hasta ve tedavi sayısında 1913 yılında düşüş olduğu görülmektedir. Merkezi Türkiye Misyonusunda ise hasta sayısında önemli bir artış olurken, tedavi sayısında pek bir fark yoktur.

Tablo 28: Amerikan Board'ın Türkiye Misyonu Medikal İstatistiği (1912-1913)

Yıl	1912	1913
Batı Türkiye Misyonu		
Hastane	3	3
Dispanser	2	3

⁶⁹⁸ The Orient, (August 19, No: 33. Vol. 5), 1914: 327.

⁶⁹⁹ The One Hundred and Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1912.

Hasta	14.992	11.368
Tedavi	63.420	33.801
Merkezi Türkiye Misyonu		
Hastane	2	2
Dispanser	2	2
Hasta	6.162	11.041
Tedavi	61.198	61.658
Doğu Türkiye Misyonu		
Hastane	4	4
Dispanser	5	5
Hasta	5.375	17.094
Tedavi	19.491	38.898
Toplam		
Hastane	9	9
Dispanser	9	10
Hasta	26.529	39.503
Tedavi	144.809	134.357

Kaynak: The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1913: 95. The One Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1914: 107.

Türkiye Misyonunun sağlık alanında 1893 yılı verilerinde Anadolu'da 3 hastanenin bulunduğu bu hastanelerde ise 8.453 kişinin tedavi olduğu belirtilmektedir.

1898 yılında hastane sayısı 4 olarak verilirken tedavi sayısı verilmemektedir. 1903 yılı verilerinde 6 hastanede 19.963 hasta tedavi edilmiştir. 1908 yılında 9 hastanede yapılan hasta tedavisi 10.148 olup, 1913 yılı verilerinde 9 hastanede 39.503 hasta tedavi edilmiştir.⁷⁰⁰ Sağlık çalışmalarıyla ilgili savaş dönemi bilgileri, savaş öncesi dönemin tekrarı niteliğinde verilmektedir. 1923-1924 yılına ait raporda Amerikan Board'ın Türkiye'deki Medikal istatistiklerinde; 5 hastane, 2 dispanser, 7 erkek ve 3 bayan doktor, 5 Amerikalı hemşirenin bulunduğu belirtilmektedir. Hastanelerde tedavi gören hastaların sayısı 2.249, dispanserde tedavi görenler ise 11.184 kişi olarak verilmektedir.⁷⁰¹

Birinci Dünya Savaşı misyoner çalışmaları için sonun başlangıcı olmuştur. Medikal misyon merkezlerinin bazıları tamamen kapatılırken, bazılarında da Türk yetkililerince el konulmuştur. Bazı Amerikalılara da ülkeyi terk etme emri verilmişti. Savaş döneminde Yakın Doğu Yardım Cemiyeti ve Kızıl Haç 26 doktor, 50 hemşire ve 15 sahra hastanesi, ek olarak giyecek ve yiyeceklerle bölgeye girmiştir. Savaş sürecinde ve sonrasında misyon hastaneleri ve elemanlarının çoğu bu organizasyonda görev aldılar. Savaş sonrası personel ve mülkiyet kaybının yanı sıra, 1920'lerin başında 6 hastane de kapatıldı. Lozan Antlaşmasına kadar Türkiye'de 4 misyoner doktor kalmıştı. 1928'de onların görevleri de sadece kendi hastanelerinde çalışmalarını sınırlandırıldı.

Board hastane binaları, İngiltere'deki bağışçılar sayesinde, Amerikan Board'ın desteği olmadan inşa edilmiştir. Çalışma giderlerinin büyük bir kısmı hasta ücretlerince karşılanmıştır. Yine doktorların tatildeki çalışmalarından elde ettikleri gelirler ve topladıkları bağışlar da etkili olmuştur. Birçok Board raporlarında bu kurumların ekonomik olarak kendi kendine yeterli olduğu belirtilmektedir. Hatta Van hastanesi 1900'de,

⁷⁰⁰ The Orient, (September 8, No: 36. Vol. 6), 1915.

⁷⁰¹ The One Hundred and Fourteenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston, 4.

Mardin hastanesi 1904'te, Harput'taki Anne Tracy Riggs Hastanesi 1908'de kar ettiklerini açıklamışlardır.⁷⁰² Misyonerler çalıştıkları bölgelere aileleriyle gelip yerleşmişlerdi. Birkaç nesilde ikametleri devam etmiştir. Bulaşıcı hastalıkları yok etmek için çaba sarf ederken Harput'tan Dr. Atkinson, Antep'ten Dr. Shepard, Mardin'den Dr. Thom tifüsten hayatlarını kaybetmişlerdir.⁷⁰³

VI. 3. Hastane Çalışmalarının Önemi

Misyon kaynaklarında insanların davetsiz gelen bir vaize, dinlerine saldırmak için geldiğini zannederek öfkelenmeye eğilimli oldukları, oysa hastalık ve ölümleriyle ilgili olarak karşılaştıkları bir tıp adamını, ruhani karmaşalarıyla ilgili olarak da yanlarında görmeye hazır oldukları ifade edilmektedir. Daha da önemlisi misyonerler için tıp misyonerliği İncil'in anlatılmasını kolaylaştırmıştır. Misyoner Ira Haris, bir hekim olarak çalıştığı bölgede özellikle kolera salgınına karşı hastalar arasında zamanını geçirdikten sonra, insanların kendisinden hastane kurmalarını istediğinde parasının olmadığını söyleyince, bağışı başlatan ve bağış listesinin başındaki kişinin bir Müslüman olduğunu iddia etmektedir.⁷⁰⁴

Bir çok misyon doktor tarafından ameliyatlar, çok basit koşullar altında yapılmaktaydı. Bu durumdan kurtulmanın yolu da ameliyathanelerin bulunduğu hastanelere olan ihtiyacın oluşmasıydı. Dr. Clarence Ussher, ilk ameliyat odasını beş buçuk-on iki metre boyutunda, içinde bir ışık olan bir dolap olarak tanımlamaktadır.⁷⁰⁵ Misyonerlerin en fazla önem verdikleri propaganda müesseselerinden biri hastaneler olmuştur. “*Tıbbi Misyon*” denilen bu misyon türünde, misyonerler hastane ve dispanser

⁷⁰² Shepard, 1970: 3.

⁷⁰³ The Orient, (Marsh 8, No: Extra. Vol. 9), 1922: 24.

⁷⁰⁴ Haepee, 1906: 108.

⁷⁰⁵ Shepard, 1970: 3.

gibi sağlık kuruluşlarında mesleklerinin verdiği imkanla insanlarla yakın ilişki içerisine girerek, daha geniş kesimlere Hıristiyanlığın mesajını yayma fırsatını bulmuşlardır. Bir misyonerin; *“İnsanın olduğu yerde, acılar da vardır. Acıların olduğu yerde doktorluğa ihtiyaç vardır. Doktorluđa ihtiyaç olan yerde de, misyonerlik için uygun bir fırsat vardır.”* dūřuncesiyle tıbbi misyonerlik çalışmalarından ulaşabildikleri her noktada yararlanma yoluna gitmişlerdir. Atkinson, 25 şubat 1906 tarihli bir mektubunda bōlgede nūfusun çoğunluğunu oluşturan Mūslūman bōlgelere sadece sağlık çalışmalarıyla ulaşılabildiğini belirtmektedir. Ayrıca bu yōntemin Hz. İsa'nın metodu olduğunu da ifade etmektedir.⁷⁰⁶

Dr. Henry West'in 1859-1876 arası Sivas'taki çalışmaları misyonerlik açısından oldukça başarılı kabul edilmektedir. 1877'den 1886'ya kadar geçen sūre içinde hemen hemen būtin misyon merkezlerinde hastaneler kurulmuştu.⁷⁰⁷ 1911 yılına kadar Tūrkiye'de doğrudan Amerikan Board'a bağlı 10 misyon hastanesi vardı (Merzifon, Sivas, Talas, Antep, Adana, Harput, Diyarbakır, Mardin, Erzurum ve Van). 1913 yılında 13 doktor bu bōlgelerde gōrev yapmaktaydı. Amerikan Board, hastanelere destek için hemşire, ebe ve yōneticiler gōndermiřtir. Bazı Alman ve İngiliz misyonerleri de Amerikan kurumlarında zaman zaman çalışmaktaydı.⁷⁰⁸

Misyoner doktorlarla, hemşireler ve Hıristiyan yardımcılarla 1910 yılı boyunca 9000'den fazla yatan hasta bu hastanelerde tedavi edilmiştir. Bu hastanelerdeki doktorlar hemen hemen būtin branşlarda tedavi uygulamaktaydılar. Bu farklı hastanelerde 1910 yılında 1900 önemli ameliyatlar yapılmıştır. Bu kuruluşların hepsinde 1910 yılında 125000'den fazla hasta tedavi edilmiştir. Misyon kaynaklarında bazı hastanelerdeki hastaların yarısının Mūslūman olduğu belirtilmektedir. Hastalar 1200 farklı kōy ve

⁷⁰⁶ Reel 704, No: 580.

⁷⁰⁷ Thayer, 1942: 92.

⁷⁰⁸ Shepard, 1970: 3.

kasabadan gelmekteydi.⁷⁰⁹ Türkiye’de erkek doktorların kadınları muayene etmesine izin verilmiyordu. Kadınların da doktor olmaları kabul edilmiyordu. Bir bayan olarak Dr. Stableton’ın, Erzurum’da çocuk ve kadınlar arasında çalışmasından olumlu sonuçlar elde edildiği ifade edilmektedir. Merzifon, Sivas ve Harput’ta kolera salgınının yayılması misyoner doktorlara ağır sorumluluk yüklediği misyon raporunda belirtilmektedir.⁷¹⁰

Board misyonerleri Anadolu’nun dışında, Suriye ve Filistin’deki faaliyetlerinde de sağlık hizmetlerinden önemli derecede faydalandılar. 1875’ten sonra Gazze, Nablus, Lazkiye, Trablus, Gam, Seyda, Şveyr, Maameltein ve Beyrut başta olmak üzere Suriye ve Filistin’in birçok bölgesinde hastane ve sağlık merkezleri kurdular. Asa Dodge, Fores, Cornelius Van Dyck, George Bills, Chorles Colhoun, Mary Eddi, Dr. Thomson K. Van Dyck, ve Yohanne Wortabet birçok bölgede misyoner doktor olarak çalışmalarda bulunmuşlardı.⁷¹¹

Amerikan misyonerlerinin en önemli tıbbi misyon faaliyetleri Antep’teydi. Dr. Azaria Smith, Schneidir, Montgomery, Natin, Martin, Fraty, Pokter, Clark, Dolor, Merrill, Edwins John Ward, Carolin Hamilton, Harris Grahom, Frederick Douglas Sehpard, Meril Shepard, gibi birçok meşhur Amerikalı misyoner bu hastanede doktorluk yapmıştır. Hastanenin yönetimini üstlenen Dr. Fred Douglas Shepard, at sırtında köylere kadar giderek çalışmalarını genişletmiş ve bu yüzden ABD başkanı tarafından bir nişan ile ödüllendirildiği belirtilmektedir.⁷¹² Kilis ve Nizip bölgesinde uzun yıllar çalışan Dr. Throwbridge ise de sağlık taraması yaptığı 21 Türk köyünde, sağlığın ilk şartının temizlik

⁷⁰⁹ The One Hundredth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1911: 99.

⁷¹⁰ The One Hundredth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1911: 100.

⁷¹¹ Halidi ve Ferruh, 2006: 71-72.

⁷¹² Thayer, 1942: 92.

olduğunu anlatarak pislik, cehalet ve batıl inançları kırdığını, bebek banyosundan çocuk bakımına kadar birçok şeyi halka telkin ettiğini ileri sürmektedir.⁷¹³ Tıbbi misyonerlik içerisinde hemşirelerin de önemli rolü bulunmaktadır. Bu konuda doktorlardan daha istekli ve kendilerini daha iyi yetiştirmiş olan hemşirelerin, geniş düşünceli ve sempatik olmaları, misyonerlik faaliyetlerinde daha etkili olmalarını sağladığı ifade edilmektedir. Böylece onlar hem hemşirelik hem de Hıristiyanlığı yayma gibi her iki alanda da başarılı olduğu belirtilmektedir. Sağlık hizmeti veren misyonerlerin Ermenileri “*Protestanlaştırması*” daha kolay olmuştur.

Aşağıdaki tabloda Amerikan Board’ın Türkiye’de kurduğu hastanelerin kuruluş, ruhsat alma ve kapanış tarihleri verilmektedir. Yine hastanelerin kuruluş aşamasındaki ve gelişim sürecinde yatak sayıları verilmektedir. Misyon hastanelerinin kuruluş tarihleriyle ilgili kaynaklarda farklı tarihler verilebilmektedir. Bundaki temel neden ev klinikleriyle başlayan geçici çalışmaların yerleşik düzene veya daha uygun bir binaya taşınması süreciyle ilgili verilen tarihlerdir. Tabloda parantez içinde verilen rakamlar bu tür değişimleri ifade etmektedir. Ruhsat işlemlerinin hastanelerin kuruluş tarihlerinden itibaren süreç içerisinde halledilme yoluna gidildiğini görmekteyiz. Merzifon’da misyonerler ilk kurdukları hastanenin yanı sıra yeni hastane binasının inşaatına başlanmasıyla da yeni bir ruhsat alma yoluna gitmişlerdir. Adana ve Van hastanelerinin ruhsatsız çalıştıklarını görmekteyiz. Misyon hastanelerinin Birinci Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında kapatıldıklarını görmekteyiz. Bu hastanelerden Adana ve Talas Hastaneleri 1934 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Yine Gaziantep Amerikan Hastanesi 1923 yılında kapatılsa da 1924 yılında tekrar açılmış ve çalışmalarını günümüzde Sağlık Eğitim Vakfı bünyesinde sürdürmektedir. Tabloda hastanelerin açıldığında ve süreç içerisinde en yüksek

---

⁷¹³ Thayer, 1942: 92.

yatak sayıları verilmektedir. Sivas ve Antep Amerikan Hastanelerinde erkek koğuşlarının yanı sıra kadın ve çocuk yataklarının da bulunduğunu görmekteyiz. Yine Konya, Mardin ve Antep Amerikan Hastanelerinde kadın koğuşlarının da hizmet verdiği anlaşılmaktadır.

Tablo 29: Amerikan Board'n Türkiye Misyonu Hastaneleri

Batı Türkiye Misyonu	Kuruluş	Ruhsat Tarihi	Kapanış Tarihi	Yatak Sayısı
Talas Amerikan Hastanesi	1887 (1900)	1889	(1911)-1934	10-80
Merzifon Amerikan Hastanesi	1896 (1911)	1907(1911)	1921	8-55
Sivas Amerikan Hastanesi	1904	1910	1918	4-25+2ç
İstanbul' Hastane Açma Çalışmaları	1905	-	-	-
Konya Amerikan Hastanesi	1911	1913	1924	(6e+5k) 11-30
Doğu Türkiye Misyonu				
Annie Tracy Riggs Hastanesi	1903 (1910)	1909	1921	20-52
Van Amerikan Hastanesi	1900 (1903)	-	1915	10-24
Mardin Amerikan Hastanesi	1880	1904	1920	(6+2k) 8
Erzurum Amerikan Hastanesi	1904	1909	1916	3-15
Diyarbakır Amerikan Hastanesi	1908	-	(1910-1914) 1915	-
Merkezi Türkiye Misyonu				
Azariah Smith Hastanesi	1800	1907	-	10-28(12k+2ç)
Adana International Hastanesi	1907(1909)	-	1934	3-34

Kaynak: Usher, 1891: 292. Reel, 618, No: 20. Hoover, 1912. Sarı, 2007. The Report and Catalogue of Anatolia College and Girls' Boarding School Marsovan, 1902: Reel 618, No: 295. ABA, 0011 00938. Reel 628, No: 594. Reel 617, No: 610. The Medical Missionary Work at Konia, 1913. The Orient, (july 12, Vol. 2), 1911: Reel 712, No: 312. Reel 703, No: 685. 1913. ABA, 0015 01217, No: 6. ABCFM, (1917-1922), 1921 No: 087. ABA, ABCFM (1917-1922), 1921 No: 086. Reel 661, No: 456. Reel 668, No: 44.

VI. 4. Müslümanlar Üzerinde Etkinlik Kurma Çalışmaları

Misyonerler, her ne kadar okul ve kilise faaliyetlerini Ermenilere yöneltmişlerse de Ermenilerle bir arada yaşayan Türklere de misyoner okullarına çok az olsa da kayıt yaptıranların olduğu bilinmektedir.⁷¹⁴ Misyonerlerin Müslümanlarla doğrudan iletişim kurması sağlık kuruluşları aracılığıyla olmuştur. Misyonerler, Türklere iletişim kurup onlara nüfuz edebilmede sağlık merkezlerinin önemli rol oynadığını birçok misyon kaynağında dile getirmektedir. Misyon kaynaklarında misyoner sağlık merkezlerinin devletin halka sunamadığı hizmeti verdiklerini ileri sürmektedirler. Müslüman-Hıristiyan ayrımı yapmaksızın hizmet verdikleri sağlık ocaklarında misyonerler, kendilerine çaresizlik ve güvenle yaklaşan Türklere Hıristiyanlığı tanıtmaya çalışırken bir yandan da onları tanıma olanağı bulduklarını ifade etmektedir. Örneğin, Merzifon'da kurulan sağlık merkezinden Doktor Marden, karşılaştığı Türk halkının yüzde doksanından çok olumlu söz etmiş, sürekli olarak gördüğü konukseverliği yansıtmıştır. Konya Zincirliköy'de kurulmuş sağlık ocağının misyonerleri de kendilerine başvuran Türklere konuştuğu onları genelde Hıristiyanlığa karşı tavır takınmalarına karşın, aralarında büyük ilgi duyanlar, hatta kabul etmeyi düşünenler bile olduğunu iddia etmektedirler. Türklere özellikle hastanelerde yattıkları zaman uzun konuşmalar yapabildiklerini belirten misyonerler, böylece Türkleri daha iyi tanıdıklarını ve sandıkları gibi Hıristiyanlığa düşman, katı kurallı bulmadıklarını belirtmektedir. Bu misyonerler Türklere kendi dinlerinde olmayan, Hıristiyanlarınca sık sık hatta müzik eşliğinde söyledikleri ilahilere ilgi duymalarını, hatta kimi Türklerin birtakım ilahileri öğrenerek köylerine dönünce bu ilahileri okuyacaklarını söylemelerini şaşkınlıkla karşıladıklarını belirtmektedir. Misyonerler, doktorların Müslüman hastalarını evlerinde ziyaret etmenin önemine vurgu yapmışlardır. Böylece doktorun ziyareti sırasında

---

⁷¹⁴ Reel 666, No: 55.

orada toplanan Müslümanlar arasında Hıristiyanlık propagandası yapma imkânı olacağı öngörülmüştür.⁷¹⁵

1902 yılına ait misyon raporuna göre, Antep Amerikan Hastanesi hastalarının 2/5'i, Maraş'taki Alman Hastanesi hastalarının 1/3'ü, Adana'daki klinik hastalarının 1/3'ü Müslümanlardan oluştuğu belirtilmektedir. Hastaneye gelen Müslümanlar arasında Hıristiyanlık propagandası yapıldığı, Maraş ve Antep'te hastaneye gelen Müslümanlara İncil dağıtıldığı ifade edilmektedir.⁷¹⁶ Antep'teki misyoner hastanesinin doktoru Shepard da; "*hastanede tedavi olduktan sonra köyelerine dönen Müslüman hastaların kendilerini İsa'nın iyileştirdiğini*" söylediklerini belirtmektedir.⁷¹⁷

Misyonerler, 1907 yılında Amerika'daki merkezlerine gönderdikleri bir raporda, Adana'da nüfusun büyük bir kısmının Müslüman, Antep'in de köyleri ile beraber çoğunlukla Müslüman olduğunu ve köylerde Türkçe konuşulduğu belirtilmektedir. Aynı raporda, köylerin ihmal edilmiş olduğunu, doktor ve sağlık imkânlarını kullanarak Müslümanlara yaklaşma imkânının mevcut olacağını bildirmiştir.⁷¹⁸

Misyonerlere ait olan hastanelerde birçok Müslüman tedavi olmak için müracaat etmekteydi. Bu durum ise misyonerlere Müslümanlar arasında çalışma fırsatı sunuyordu. Çünkü hastalara koğuşlarda her akşam ve Pazar günleri İncil okuyorlardı. Ayrıca hastanede çok sayıda İncil Kadını ile Hıristiyanlık üzerine konuşmalar yapan hemşireler bulunmaktaydı. Hastanede hemşirelerin gözetiminde tedavi gördüğü süre içinde Hıristiyanlığa dönenler olduğunu iddia edilmektedir. Misyoner raporlarında Antep'te orta

⁷¹⁵ Halidi vd.2006 127-128.

⁷¹⁶ Reel 660, No: 56.

⁷¹⁷ Riggs, 1920: 79.

⁷¹⁸ Reel 660, No: 56.

yaşlarda bir kadının birkaç yıl önce Hıristiyan olduğu ve çevresinin kadını delilikle suçladığı ifade edilmektedir.⁷¹⁹

Misyon raporlarında kutsal kitapların Hıristiyanlara olduğu gibi Müslüman hastalara da okunduğu ifade edilmektedir.⁷²⁰ Konya misyon hastanesine ait bir raporda Pazar ve Çarşamba günü yapılan dini toplantılara çoğunlukla Rumların katıldığı, zaman zaman Türklerin de bu toplantılarda bulunduğu ifade edilmektedir. Bu toplantılarda kullanılmak için İncil Türkçe, Rumca ve Arapça olarak basılmaktaydı.⁷²¹ Yine tedavi olmak isteyen Türk kadınlara, bayan misyonerler aracılığıyla konuşmalar yapılarak, İncil'den metinler okunduğu da ifade edilmektedir.⁷²² Misyonerler hedef kitlelerinin gayrimüslimler olduğunu belirtmesine rağmen, Müslüman hastalar üzerinde de misyonerlik çalışmaları yapmaya çalıştıkları görülmektedir.

---

⁷¹⁹ Reel 660, No: 88.

⁷²⁰ ABA, 0010 00796, No: 14-15.

⁷²¹ The Orient, (December 11, No: 50, Vol. 3), 1912: 1.

⁷²² Reel 703, No: 584.

SONUÇ

Amerikan Board misyonerlerinin Osmanlı topraklarına ayak bastığı 1820 yılından 13 yıl sonra sağlık misyonerlerini göndermesi, yeni bir misyonerlik uygulamasının da başlangıcını oluşturmuştur. 1830'lardan itibaren Amerikan Board, eğitilmiş misyoner hekimlerini ülkenin farklı bölgelerine göndererek misyon çalışmalarında etkili olmaya çalışmıştır. Gezici sağlık misyonerliği sayesinde ülkenin en ücra köylerine kadar gidilerek ev ziyaretleri yapılmış ve birçok hasta tedavi edilmiştir. At sırtında uzaklara yapılan seyahatlerin hikayesi, kolera salgınını ya da tifüsü kontrol altına almak için yapılan çalışmalar, misyon kaynaklarında sıklıkla ifade edilmektedir. Doğuyu Hıristiyanlaştırmada sağlık misyonerliğinin etkisi en dayanılmaz güçler arasında gösterilmektedir.

1880'lerden itibaren hastaneler kurulmuş olsa da gezici sağlık çalışmaları devam etmiştir. Seyahatlerde yapılan müdahaleler genelde küçük operasyonlar olup, daha önemli durumlarda hastaların hastaneye gelmeleri istenmekteydi. Örneğin Dr. Post, bir seyahatinde Ürgüp, Nevşehir ve Aksaray'da Mart ayı boyunca çalışmalarda bulunmuş, zamanının çoğunu Nevşehir'de birçok operasyon yaparak geçirmiştir. Bu geziler sırasında 1500'ün üzerinde hastaya bakıldığı belirtilmektedir. Bu sağlık seyahatlerinden ekonomik kazançlar elde edilmiş ve dini çalışmalar yapılarak insanlar üzerinde etkili olduğu misyon kaynaklarında belirtilmektedir.⁷²³ Yine Dr. Dodd, 1908-1909 döneminde Aksaray, Kırşehir, Ürgüp, Nevşehir, Konya ve Haçin'e seyahat ederek birçok hastayı tedavi etmiştir.⁷²⁴ Başka bir örnek verecek olursak, 1882-1888 misyon raporuna göre, Amerikan Board'ın sağlık misyonerlerince

⁷²³ Medical Missionary Work at Cesarea, 1908: 9.

⁷²⁴ ABA, 0010 00857, No: 1-2.

Antep bölgesinde birçok köye hizmet verildiği, bunların çoğunun da Müslüman Türk köyleri olduğu iddia edilmektedir.⁷²⁵

Bu tür sağlık gezilerinin tüm misyon bölgelerinde yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu gezilerde temel amcin dini çalışmalar yapmak olduğu, bunun yanı sıra özellikle hijyen ve hastalıkların doğru tedavisiyle ilgili bilgiler verildiği belirtilmektedir.⁷²⁶ Misyonerler gezici doktorluk sistemi sayesinde daha fazla bölgelere ulaşmışlardır. Hastaneden, sağlığına iyice kavuşmadan çıkmış olanların köyelerine gidilerek görüşmeler yapılmaktaydı.⁷²⁷

Amerikan Board, 1880'lerden sonra Kayseri, Merzifon, Sivas, İstanbul, Konya, Harput, Van, Mardin, Erzurum, Diyarbakır, Antep ve Adana'da hastane, dispanser, hemşire sınıfı, eczaneler kurarak misyoner faaliyetlerinin etkiniğini arttırmak istediği görülmektedir.⁷²⁸ Yine bu hastanelerin sağlık personeli ihtiyacı için Antep'te Merkezi Türkiye Koleji bünyesinde Tıp Bölümü açılarak doktor, eczacı ve dişçi yetiştirilmiştir.⁷²⁹

Amerikan Board'ın 1893 yılı verilerinde Anadolu'da 3 hastanesinin bulunduğu, bu hastanelerde 8.453 kişinin tedavi edildiği belirtilmektedir. 1903 yılına gelindiğinde misyonun Anadolu'da bulunan 6 hastanesinde 19.963 hasta tedavi edilmiştir. 1908 yılında hastane sayısı 9'u bulmuştu ve bu hastanelerde 10.148 kişinin tedavi edildiği belirtilmektedir. 1911 yılında bu 9 hastanede tedavi edilenlerin sayısının 29.421'i bulunduğu anlaşılmaktadır.⁷³⁰ 1913-1914 yılı verilerinde Anadolu'da 10 misyon hastanesinde 14 Amerikalı, 7 Ermeni doktor görev yapmaktaydı. Yine 12 Amerikalı, 46 da Ermeni hemşire

⁷²⁵ The Missionary Herald, 1888: 354.

⁷²⁶ ABA, 0010 00796, No: 14-15.

⁷²⁷ Hopkins, vd., 2006: 130.

⁷²⁸ Strong, 1910: 502.

⁷²⁹ Taşkın, 2007.

⁷³⁰ The Orient, (September 8, No: 36. Vol. 6), 1915.

bulunmaktaydı. Bu hastanelerde 3.812 yatan hastaya 3.864 tedavi uygulanmıştır. 10 dispanserde ise 35.762 kişiye 106.357 tedavi yapılmıştır.⁷³¹ Misyon hastanelerinde; fitik (*hernia*), mesane taşı (*vesical calculi*), *calculi impacted in urethra*, kemik tüberkülozu (*tuberculous bones*), çıban ve bezleri (*glands abscesses*), doğum(*accouchement forse*), karaciğer (*hepatic*), apse (*abscess*), perinefrik apse (*perinephric abscess*) diz kapağı kırığı (*fractured patella*), yanık (*cauterizing*), rahim tedavisi (*curettment of uterus*), sıvı toplaması, dil yarası (*sewing bitten tongue*), göz kapağı estetiği (*plastic for new eye-lids*), katarakt (*cataract*) gibi hastalıkların tedavisi yapılmıştır.⁷³²

İlk dönemlerde bir çok misyon doktor tarafından ameliyatların basit koşullar altında yapıldığı ifade edilmektedir. Dr. Clarence Ussher, ilk ameliyat odasını beş buçuk-on iki metre boyutunda, içinde bir ışık olan bir dolap olarak tanımlamaktadır. Hastanelerin kurulmasıyla daha modern araçlarla çalışmalar yürütülmüştür.⁷³³ Hastalar, hastaneye at, eşek, manda gibi hayvanlarla ve vagonla gelmekteydi.⁷³⁴

Misyonerler hijyen ve sağlık önlemlerinin yayılmasına katkı sağladıklarını, özellikle salgın hastalıklarının görüldüğü durumlarda kilise ve camilerde halka hijyen konusunda bilgiler verdiklerini ifade etmektedirler. Bu çalışmalar neticesinde salgın gibi tehlikeli hastalıklar kontrol altına alınarak, salgınlar daha yakından tanınmış, bunlara karşı alınacak önlemler geliştirildiği belirtilmektedir. Londra ve Liverpool gibi merkezlerde Asya'da görülen salgınlar ve alınacak önlemler hakkında güçlü bir arşiv oluşturulduğu,

---

⁷³¹ Almanac, 1915: 34.

⁷³² Reel 703, No: 643.

⁷³³ Eddy, 1913: 133.

⁷³⁴ Reel 636, No: 111.

Türkiye’de koleranın bu tür çalışmalar sayesinde tehlikeli bir durum olmaktan çıktığı misyon kaynaklarında iddia edilmektedir.⁷³⁵

Doğu toplumlarında evlere girmenin en etkili yolu kadınların sağlık konusunda eğitilmesiydi. Bu amaçla misyoner kadın doktor ve hemşirelerin görevlendirilmesinin yanı sıra kurulan hastanelerde hemşire sınıfları da açılmıştır. Hastanelerde oluşturulan hemşire sınıflarında gayrimüslim kadınların eğitilmesi, sağlık çalışmalarının Müslüman ailelerinin evlerine kadar girmesinde etkili olmuştur.⁷³⁶ Kadın hemşirelerin mahallelere ziyaretler yaparak ve özellikle eski hastaları bularak onlarla görüştüğü ve her türlü yardım yapıldığı ifade edilmektedir.⁷³⁷

Amerikan Board’ın bölgede çok sayıda kadın misyoneri de bulunmaktaydı. Misyoner kadınların Ermeni kadınları kadar Türk kadınlarıyla da ilgilendikleri ifade edilmektedir. Kadın doktorlar, çalışma izni alamadığı için bazıları çalışmalarını bıraksa da bazıları izin alan yabancı erkek doktorların yönetimi altında ebe olarak çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Dr. Caroline Hamilton, Antep’te bu şekilde otuz yıla yakın çalışmıştır. Dr. Hamilton, Antep Amerikan Hastanesi kadınlar kliniğinde yılda ortalama 1000 hastayı tedavi ettiği, hekimliği sayesinde özellikle Müslüman kadınlarla kolay iletişim kurduğu belirtilmektedir.⁷³⁸

Amerikan Board’ın diğer kurumlarda olduğu gibi çoğunlukla hastanelerin kurulma aşamasında ruhsatsız açıldıkları görülmektedir. Açılan hastanelerin süreç içerisinde ruhsat işlemleri çözülmeye çalışılmıştır. Van ve Adana hastaneleri ise çalışmalarını ruhsatsız devam ettirmişlerdir. Bu hastanelerin çoğu çalışmalarına kiralanan

⁷³⁵ Barton, 1912: 66.

⁷³⁶ Reel 666, No: 94, 95.

⁷³⁷ ABA, 0009 00765, No:6-7.

⁷³⁸ Eddy, 1913: 3.

veya misyona ait evlerde başlamıştır. Bu evler sağlık araç-gereçleriyle donatılarak çalışmalar sürdürülmüştür. Süreç içerisinde daha elverişli binalara taşınması yanı sıra büyük hastanelerin yapıldığı da görülmektedir.⁷³⁹ Bu hastanelerin 3-4 yatakla çalışmalara başladıklarını, süreç içerisinde bazılarının 80 yatağa kadar çıktığı görülmektedir.⁷⁴⁰ 10 misyon hastanesinde toplamda yaklaşık 367 yatak olduğu anlaşılmaktadır. Misyon hastanelerinin çoğunluğu Birinci Dünya Savaşı süreci ve hemen sonrasında kapanmıştır. Cumhuriyet döneminde Talas ve Adana'daki hastaneler 1934 yılına kadar çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Antep Amerikan Hastanesi ise 1923 yılında kapatılsa da 1924 yılında tekrar açılmış⁷⁴¹ ve çalışmalarını günümüzde de sürdürmektedir.

Board misyonerlerinin sağlık çalışmalarının yoğunlaştığı 1880'lerden sonraki süreç, Osmanlı Devleti'nin sağlık alanında gelişme gösterdiği bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, tıbbi tedavi ve bakım konusundaki çalışmaları bir devlet politikası olarak görmüş ve ülkenin birçok yerinde hastaneler açmıştır. Osmanlı Devleti'nin sağlık alanındaki asıl gelişimi 2. Abdülhamit döneminde açılan sağlık kurumlarıyla kendini göstermiştir. İstanbulun dışında Anadolu, Balkanlar ve Orta Doğuda birçok hastane kurulmuştur.⁷⁴²

Misyoner doktorlar batının tıp eğitimiyle yetişmiş olsalar da Osmanlı devletinde mesleklerini icra etmeden önce İstanbul'da yeterlilik sınavını başarmak durumundaydı. Benzer sınav uygulamasının Çin, Hindistan ve Seylan gibi bölgelerde de misyoner doktorlara yapıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁴³ 1898'e kadar yabancı doktorlar,

⁷³⁹ Reel 712, No: 312.

⁷⁴⁰ The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, (October 26-28), 1913: 86.

⁷⁴¹ ABA, ABCFM (1923-1927), 1923-24, No: 83.

⁷⁴² Sarı vd., 2014: 2.

⁷⁴³ Barton, 1908: 63.

İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de yapılan sınav sonucuna göre çalışma izni almaktaydı. Sınav, bir çevirmen yardımıyla Türkçe yapılmaktaydı.⁷⁴⁴

Her ne kadar Osmanlı Devleti bu dönemde sağlık çalışmalarında bir dönüşüm/gelişme yaşansa da 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin de içinde olduğu Doğu ve Ortadoğu ülkelerinde önemli sağlık problemleri yaşanmaktaydı. Buralarda hasta sayısının kabarık olması ve hala geleneksel tedavi yöntemlerinin uygulanması, misyonerlerin sağlık alanında faaliyetlerine daha fazla imkân sağlamıştır.⁷⁴⁵ Misyoner çalışmaları II. Abdülhamid döneminde daha dikkatli takip edilmeye başlanmıştır. Misyonerlerin sağlık çalışmalarına engel olmak için Osmanlı Devleti, misyoner okullarında yetişen doktorların Belediye hastanelerinde görev yapmalarının uygun olmadığını belirten açıklamalarda bulunmuştur.⁷⁴⁶ Osmanlı coğrafyasında birçok diplomasız doktorun varlığı, Osmanlı Devleti'nin 1887'de doktorluk belgelerinin İstanbul'dan onaylatılmasını zorunlu kılmıştır. Yine yoksul hastaların Antep Amerikan Hastanesi'ne gitmelerinin engellenmesi için Belediye Hastanesinin eksiklerinin giderilerek hizmet vermesi için gerekli çalışmaların yapılması istenmiştir.⁷⁴⁷

Misyoner doktorların Osmanlı yöneticilerince ödüllendirildikleri de görülmektedir. Örneğin Dr. Shepard'a Antep Amerikan Hastanesi'ndeki çalışmaları ve Adana'daki faaliyetleri nedeniyle 1910 yılında Sultan Mehmet Reşat tarafından beşinci derecede mecidi nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁷⁴⁸ Cemal Paşa, Adana'dan Shepard'a gönderdiği 1 Şubat 1911 tarihli tebrik mektubuyla kutlamıştır.⁷⁴⁹ Dr. Ussher da şehirde zaman

⁷⁴⁴ Shepard, 1970: 3.

⁷⁴⁵ Eddy, 1913: 79.

⁷⁴⁶ BOA, DH.MKT, 1560/60.

⁷⁴⁷ DH.MKT. 818/9.

⁷⁴⁸ DH.MUİ. 63/82. BEO, 3750/281176.

⁷⁴⁹ Riggs, 1920: 69.

zaman ortaya çıkan salgın hastalıklar esnasında gösterdiği yararlılıklardan dolayı Van valisince yazılı belge ile teşekkür edilmiştir.⁷⁵⁰ Mardin’de Dr. Daniel M. B. Thom, bölgedeki ve Diyarbakır’da 1894 yılında görülen kolera salgınındaki çalışmaları Türk yönetimi tarafından madalya ile ödüllendirilmiştir.⁷⁵¹ Misyon kaynaklarında Birinci Dünya Savaşı sırasında Enver Paşa’nın Mezere’deki misyon hastanesini ziyaret ettiği ve buradaki misyonerlere madalya verdiği belirtilmektedir.⁷⁵²

Misyonerlerin sağlık kurumlarına zaman zaman Müslümanlar ve Yahudilerin de destek olduklarını görmekteyiz.⁷⁵³ Örneğin Antep’teki tıp bölümünün kapanmaması için 1887 yılında hastaneye yapılan 53 lira bağışın Ermeni ve Müslümanlardan sağlandığı ve Antepli üç paşanın da 3’er lira bağışta bulunduğu belirtilmektedir.⁷⁵⁴ Yine bir örnek verecek olursak Kayseri’de Osmanlı Yönetici Mustafa Efendinin şehirden ayrılırken 2 lira bağış yaptığı ve hastane çalışanlarından memnuniyetini dile getirdiği ifade edilmektedir.⁷⁵⁵

Sağlık faaliyetlerinin misyonerler için tarihsel ve dinsel nedenleri bulunmaktaydı. Hıristiyan inancında İsa’nın gücünü şifa yoluyla kazandığı ifade edilmektedir. Sağlık faaliyetleri misyonerlerin Hıristiyan inancının Protestan anlayışının insanlara ulaştırılmasında bir araç olduğu kendi ifadelerin de sıklıkla dile getirilmektedir. Amerikan misyoneri F.J. Harper, tıp misyonerliğinin önemini:

Müslüman topraklarındaki Hıristiyan misyonerler tarafından benimsenen yöntemlerin hiçbiri, önyargıyı yıkmada ve büyük kitleleri İncil’in çatısı altında toplamada daha başarılı olmamıştır. Misyon hastanelerinde yatan hastalar, geldikleri andaki Hıristiyanlık düşüncesinden farklı

⁷⁵⁰ Knapp ve Ussher, 1917: 201.

⁷⁵¹ Greene, 1916: 150.

⁷⁵² The Missionary Herald, “A Decoration from Enver Pasha”, vol. CXIII, 1917, s. 28.

⁷⁵³ Riggs, 1920: 38.

⁷⁵⁴ Reel 668, No: 89.

⁷⁵⁵ Reel 618, No: 109.

olarak eve dönerler. Gelen hastaların sayısı artıkça evangelist çalışmalar için imkânlar da o kadar artmaktadır ve bir ya da iki olaydaki başarılı tedavi, bir köyden kalabalık bir hasta topluluğunun gelmesine sebep olmaktadır. sözleriyle ifade etmektedir.⁷⁵⁶

Sağlık çalışmalarının önceliği şüphesiz misyon etkinliğinin başarısına yönelikti. Amerikan Board'ın dış ülkelere gönderdiği sağlık misyonerleri, yüksek eğitilmiş profesyonel kişilerdi. Tıbbi misyonların çalışmaları geleneksel tedavi yöntemlerinin uygulandığı ve batıl inançlarla sarılmış geniş bir bölgede şüphesiz dikkat çekmiştir. Misyonerler tıbbi misyonerlikteki amaçlarını; “*Geri kalmış ve ezilmiş bölgelerde Hıristiyanlığın etkisini icra etmek*” olarak ifade etmektedir.⁷⁵⁷

---

⁷⁵⁶ Haepee, 1906: 101.

⁷⁵⁷ Reel 712, No: 398.

KAYNAKÇA

I. AMERİKAN BOARD RAPOR VE YAYINLARI

I. 1. Amerikan Board Arşivi (ABA)

ABA 0009 00765, No: 6. **ABA** 0009 00765, No: 7. **ABA** 0009 00771, No: 6. **ABA** 0009 00771, No: 7. **ABA** 0009 00771, No: 8. **ABA** 0009 00772, No: 8. **ABA** 0009 00772, No: 9. **ABA** 0010 00793, No: 10. **ABA** 0010 00796, No: 14. **ABA** 0010 00796, No: 15. **ABA** 0010 00797, No: 12. **ABA** 0010 00830, No: 4. **ABA** 0010 00833, No: 10. **ABA** 0010 00833, No: 11. **ABA** 0010 00833, No: 8. **ABA** 0010 00833, No: 9. **ABA** 0010 00834, No: 10. **ABA** 0010 00857, No: 1. **ABA** 0010 00857, No: 2. **ABA** 0011 00888, No: 16. **ABA** 0011 00888, No: 17. **ABA** 0011 00933, No: 6. **ABA** 0011 00933, No: 6-7. **ABA** 0011 00933, No: 7. **ABA** 0011 00936, No: 10. **ABA** 0011 00936, No: 11. **ABA** 0011 00938, No: 6. **ABA** 0015 01212, No: 9. **ABA** 0015 01217, No: 6. **ABA** 0015 01217, No: 7. **ABA** 0015 01217, No: 8. **ABA** ABCFM (1917-1922) 1921 No: 086. **ABA** ABCFM (1917-1922) 1921 No: 086. **ABA** ABCFM (1917-1922) 1921 No: 087. **ABA** ABCFM (1917-1922) 1921 No: 087. **ABA** ABCFM (1917-1922) 1921, No: 86. **ABA** ABCFM (1917-1922) 1921, No: 87. **ABA** ABCFM (1917-1922), 1921 No: 086. **ABA** ABCFM (1923-1927), 1923-24, No: 83. **ABA** 0010 00796, No: 14-15.

I. 2. American Board Personnel Card and Memorial Book Collection

ABA, Memorial record for **Albert W. Hubbard**, an employee of the American Board
Istanbul.

ABA, Memorial record for **Alphaeus N. Andrus**, an employee of the American Board,
Istanbul.

ABA, Memorial record for **Andrew T. Pratt**, an employee of the American Board,
Istanbul.

ABA, Memorial record for **Cyril H. Haas**, an employee of the American Board, Istanbul.

ABA, Memorial record for **Cyrus L. Stevens**, an employee of the American Board,
Istanbul.

ABA, Memorial record for **Dora E.J. Underwood**, an employee of the American Board,
Istanbul.

ABA, Memorial record for **Edwin S. Ward**, an employee of the American Board, Istanbul.

ABA, Memorial record for Elizabeth M. Trowbridge, an employee of the American Board,
Istanbul.

ABA, Memorial record for **Emma D. Cushman**, an employee of the American Board,
Istanbul.

ABA, Memorial record for **Fayette Jewett**, an employee of the American Board Istanbul.

ABA, Memorial record for **Flavia S. Bliss**, an employee of the American Board Istanbul.

ABA, Memorial record for **George C. Reynolds**, an employee of the American Board,
İstanbul.

ABA, Memorial record for **George W. Dunmore**, an employee of the American Board,
İstanbul.

ABA, Memorial record for **Harris Graham**, an employee of the American Board,
İstanbul.

ABA, Memorial record for **Ida M. Salmond Stapleton**, an employee of the American
Board, İstanbul.

ABA, Memorial record for **Julius Y. Leonard**, an employee of the American Board,
İstanbul.

ABA, Memorial record for **Robert J. Neal**, an employee of the American Board, İstanbul.

ABA, Memorial record for **Robert S. Stapleton**, an employee of the American Board,
İstanbul.

ABA, Memorial record for **Ruth A. Parmelee**, an employee of the American Board,
İstanbul.

ABA, Memorial record for **Thomas S. Carrington**, an employee of the American Board,
İstanbul.

ABA, Memorial record for **William N. Chambers**, an employee of the American Board,
İstanbul.

ABA, Memorial record for **Wilson A. Farnsworth**, an employee of the American Board, Istanbul.

ABA, Personnel card for **Azariah Smith** an employee of the American Board, Istanbul.

ABA, Personnel card for **Clarence D. Ussher** an employee of the American Board, Istanbul.

ABA, Personnel card for **Daniel M. B. Thom** an employee of the American Board, Istanbul.

ABA, Memorial record for **Jesse K. Marden**, an employee of the American Board, Istanbul.

ABA, Personnel card for **William F. Williams** an employee of the American Board, Istanbul.

I. 3. ABCFM Mikrofilm Arşivi (American Board of Commissioners for Foreign Missions)

ABCFM Reel 582, No 4. **ABCFM** Reel 606, No: 956. **ABCFM** Reel 617, No: 610.

ABCFM Reel 617, No: 611. **ABCFM** Reel 618, No: 107. **ABCFM** Reel 618, No: 109.

ABCFM Reel 618, No: 109. **ABCFM** Reel 618, No: 110. **ABCFM** Reel 618, No: 124.

ABCFM Reel 618, No: 157. **ABCFM** Reel 618, No: 236. **ABCFM** Reel 618, No: 265.

ABCFM Reel 618, No: 266. **ABCFM** Reel 618, No: 266. **ABCFM** Reel 618, No: 275.

ABCFM Reel 618, No: 275. **ABCFM** Reel 618, No: 295. **ABCFM** Reel 618, No: 296.

ABCFM Reel 618, No: 356. **ABCFM** Reel 618, No: 357. **ABCFM** Reel 618, No: 358.

ABCFM Reel 618, No: 359. **ABCFM** Reel 618, No: 362. **ABCFM** Reel 618, No: 374.

ABCFM Reel 618, No: 375. **ABCFM** Reel 618, No: 397. **ABCFM** Reel 618, No: 398.
ABCFM Reel 618, No: 414. **ABCFM** Reel 618, No: 425. **ABCFM** Reel 618, No: 425.
ABCFM Reel 618, No: 426. **ABCFM** Reel 618, No: 426. **ABCFM** Reel 618, No: 427.
ABCFM Reel 618, No: 86. **ABCFM** Reel 618, No: 87. **ABCFM** Reel 628, No: 104.
ABCFM Reel 628, No: 444. **ABCFM** Reel 628, No: 552. **ABCFM** Reel 628, No: 552.
ABCFM Reel 628, No: 552. **ABCFM** Reel 628, No: 553. **ABCFM** Reel 628, No: 569.
ABCFM Reel 628, No: 569. **ABCFM** Reel 628, No: 569. **ABCFM** Reel 628, No: 570.
ABCFM Reel 628, No: 594. **ABCFM** Reel 628, No: 601. **ABCFM** Reel 630, No: 350.
ABCFM Reel 630, No: 594. **ABCFM** Reel 630, No: 596. **ABCFM** Reel 630, No: 597.
ABCFM Reel 636, No: 111. **ABCFM** Reel 636, No: 533. **ABCFM** Reel 636, No: 544.
ABCFM Reel 640, No: 40. **ABCFM** Reel 640, No: 70. **ABCFM** Reel 646, No: 130.
ABCFM Reel 646, No: 379. **ABCFM** Reel 646, No: 382. **ABCFM** Reel 646, No: 383.
ABCFM Reel 646, No: 384. **ABCFM** Reel 646, No: 385. **ABCFM** Reel 646, No: 386.
ABCFM Reel 646, No: 540. **ABCFM** Reel 652, No: 613. **ABCFM** Reel 652, No: 698.
ABCFM Reel 653, No: 542. **ABCFM** Reel 653, No: 564. **ABCFM** Reel 653, No: 564.
ABCFM Reel 660, No: 56. **ABCFM** Reel 660, No: 88. **ABCFM** Reel 660, No: 56.
ABCFM Reel 661, No: 232. **ABCFM** Reel 661, No: 285. **ABCFM** Reel 661, No: 456.
ABCFM Reel 661; No: 456. **ABCFM** Reel 666, No: 313. **ABCFM** Reel 666, No: 315.
ABCFM Reel 666, No: 316. **ABCFM** Reel 666, No: 320. **ABCFM** Reel 666, No: 55.
ABCFM Reel 666, No: 556. **ABCFM** Reel 666, No: 624. **ABCFM** Reel 666, No: 624.
ABCFM Reel 666, No: 625. **ABCFM** Reel 666, No: 626. **ABCFM** Reel 666, No: 626.
ABCFM Reel 666, No: 628. **ABCFM** Reel 666, No: 629. **ABCFM** Reel 666, No: 630.
ABCFM Reel 666, No: 631. **ABCFM** Reel 666, No: 632. **ABCFM** Reel 666, No: 637.
ABCFM Reel 666, No: 639. **ABCFM** Reel 666, No: 646. **ABCFM** Reel 666, No: 647.

ABCFM Reel 666, No: 648. **ABCFM** Reel 666, No: 649. **ABCFM** Reel 666, No: 94.
ABCFM Reel 666, No: 95. **ABCFM** Reel 667, No: 101. **ABCFM** Reel 667, No: 232.
ABCFM Reel 667, No: 233. **ABCFM** Reel 667, No: 261. **ABCFM** Reel 667, No: 262.
ABCFM Reel 667, No: 263. **ABCFM** Reel 667, No: 430. **ABCFM** Reel 667, No: 431.
ABCFM Reel 667, No: 89. **ABCFM** Reel 667, No: 90. **ABCFM** Reel 667, No: 91.
ABCFM Reel 667, No: 93. **ABCFM** Reel 667, No: 93. **ABCFM** Reel 667, No: 94.
ABCFM Reel 667, No: 96. **ABCFM** Reel 668, No: 43. **ABCFM** Reel 668, No: 44.
ABCFM Reel 668, No: 86. **ABCFM** Reel 668, No: 89. **ABCFM** Reel 668, No: 89.
ABCFM Reel 673, No: 800. **ABCFM** Reel 673, No: 804. **ABCFM** Reel 693, No: 461.
ABCFM Reel 693, No: 462. **ABCFM** Reel 703, No: 480. **ABCFM** Reel 703, No: 481.
ABCFM Reel 703, No: 482. **ABCFM** Reel 703, No: 483. **ABCFM** Reel 703, No: 484.
ABCFM Reel 703, No: 582. **ABCFM** Reel 703, No: 584. **ABCFM** Reel 703, No: 584.
ABCFM Reel 703, No: 585. **ABCFM** Reel 703, No: 643. **ABCFM** Reel 703, No: 643.
ABCFM Reel 703, No: 644. **ABCFM** Reel 703, No: 645. **ABCFM** Reel 703, No: 652.
ABCFM Reel 703, No: 652. **ABCFM** Reel 703, No: 654. **ABCFM** Reel 703, No: 655.
ABCFM Reel 703, No: 673. **ABCFM** Reel 703, No: 674. **ABCFM** Reel 703, No: 674.
ABCFM Reel 703, No: 674. **ABCFM** Reel 703, No: 675. **ABCFM** Reel 703, No: 675.
ABCFM Reel 703, No: 675. **ABCFM** Reel 703, No: 676. **ABCFM** Reel 703, No: 677.
ABCFM Reel 703, No: 685. **ABCFM** Reel 704, No: 464. **ABCFM** Reel 704, No: 580.
ABCFM Reel 706, No: 486. **ABCFM** Reel 712, No: 258. **ABCFM** Reel 712, No: 258.
ABCFM Reel 712, No: 258. **ABCFM** Reel 712, No: 259. **ABCFM** Reel 712, No: 265.
ABCFM Reel 712, No: 308. **ABCFM** Reel 712, No: 312. **ABCFM** Reel 712, No: 313.
ABCFM Reel 712, No: 313. **ABCFM** Reel 712, No: 314. **ABCFM** Reel 712, No: 334.
ABCFM Reel 712, No: 340. **ABCFM** Reel 712, No: 354. **ABCFM** Reel 712, No: 355.

ABCFM Reel 712, No: 357. **ABCFM** Reel 712, No: 367. **ABCFM** Reel 712, No: 368.
ABCFM Reel 712, No: 396. **ABCFM** Reel 712, No: 398. **ABCFM** Reel 712, No: 398.
ABCFM Reel 712, No: 486. **ABCFM** Reel 712, No: 487. **ABCFM** Reel 712, No: 515.
ABCFM Reel 712, No: 516. **ABCFM** Reel 712, No: 573. **ABCFM** Reel 712, No: 574.
ABCFM Reel 712, No: 576. **ABCFM** Reel 712, No: 577. **ABCFM** Reel 712, No: 579.
ABCFM Reel 712, No: 998. **ABCFM** Reel, 618, No: 20. **ABCFM** Reel, 618, No: 21.
ABCFM Reel, 618, No: 66. **ABCFM** Reel, 661, No: 252.

I. 4. Amerikan Board Yayınları

I. 4. 1. Amerikan Board Katalogları ve Bültenleri

The Catalogue of Central Turkey College at Aintab, Presses of H. Matteosian Bible House Constantinople, 1901.

The Central Turkey College The Year Before The War, College Press, 1914.

The Report and Catalogue of Anatolia College and Girls' Boarding School, Marsovan, Turkey, 1902.

The Report and Catalogue of Anatolia College, Girls' School, Anatolia Hospital, Marsovan, Turkey, 1911-12.

The Report and Catalogue of Anatolia College, Girls' School, Anatolia Hospital, Marsovan, Turkey, 1912-13.

The Report and Catalogue of Anatolia College, Girls' School, Anatolia Hospital, Marsovan, Turkey, 1913-1914.

The Anatolia College Students' Hand Book (Third Year), Marsovan, Turkey, 1912.

The Apostolic Institute 1910-1911, Konia in Asia.

The Historical Catalogue, Marsovan Theological Seminary 1864-1910, Marsovan, Turkey.

The Medical Missionary Work at Cesarea, For the year ending June 30th. 1908.

The Medical Missionary Work at Konia, Asia Minor, Report of the American Christian Hospital, 1913.

The Medical Missions at Konia, Asia Minor, A Report of the American Christian Hospital for the year ending June 30, 1914.

The Missions, Meeting Held at Pittsfield, Massachusetts, October 13-16 1901.

The Near East Medical Work in Cesarea Today, *The Orient*, Bible House, Constantinople, Vol. VIII, No:41, October 11, 1921.

The Nursing in Mission Stations, Trained Nurses Needed Immediately For Missionary Service. *The American Journal of Nursing*, Vol. 11, No. 3. (Dec., 1910).

The Nursing in Mission Stations, *The American Journal of Nursing*, Vol. 14, No. 7. (Apr., 1914).

The Board of Foreign Mission of Presbyterian Church, A Century Of Mission Work in Iran (1834-1934), Printed At The American Press Beirut, Lebanon.

The Board of Foreign Mission of Presbyterian Church, A Century Of Mission Work in Iran (1834-1934), Printed At The American Press Beirut, Lebanon.

The British Journal of Nursing, Volume 51, October 25, 1913.

The British Medical Journal, Medical schools in turkey, Vol. 2, No. 1617 (Dec. 26, 1891).

The Bulletin of Central Turkey College at Aintab, Agust, 1910.

I. 4. 2. Amerikan Board Yıllıkları

The American Board in the Near East, The Near East Mission at a Glance, 1930.

The American Board of Commissioners for Foreign Missions, the Year Past and The Year to Come, Report of the Prudential Committee fort he Home Department 1908-1909. Boston 1909.

The American Board of Commissioners for Foreign Missions, the Year Past and The Year to Come, Report of the Prudential Committee fort he Home Department 1908-1909. Boston 1909.

The American Board of Commissioners for Foreign Missions, the Year Past and The Year to Come, Report of the Prudential Committee fort he Home Department 1908-1909. Boston 1909.

The American Board of Commissioners for Foreign Missions, the Year Past and The Year to Come, Report of the Prudential Committee fort he Home Department 1908-1909, Boston 1909.

The American Board of Commissioners for Foreign Missions, the Year Past and The Year to Come, Report of the Prudential Committee for the Home Department 1908-1909. Boston 1909.

The American Journal of Nursing, A Missionary Nurse Needed for Turkey. Vol. 13, No. 8. (May, 1913), ss. 612-613.

The Eighty-fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Meeting Held at Madison, Wisconsin, October 10-13 1894.

The Fifty-third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Meeting Held at Boston, October 6-9 1863, Boston.

The Ninety-Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Meeting Held at Seattle, WASHINGTON, September 14-18 1905.

The Ninety-Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Meeting Held at Grinnell, IOWA, October 11-13 1904.

The Ninety-Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Meeting Held at Oberlin, OHIO, October 14-17 1902.

The Ninety-Seventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Meeting Held at Cleveland, OHIO, October 9-11 1907, Boston.

The Ninety-Sixty Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Meeting Held at North Adams and Williamstown, MASS., October 9-12 1906.

The Ninety-Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Meeting Held at Manchester, N. H., October 13-16 1903.

The One Hundred and Eighth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Hartford Connecticut, December 10, 1918. Boston.

The One Hundred and Eleventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Brookline, October 11, Massachusetts 18-20, 1921, , Boston.

The One Hundred and Eleventh Annual Report, The American Board.

The One Hundred and Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Nev Haven, Connecticut, October 26, 1915. Boston.

The One Hundred and Fourteenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston.

The Eighty-first Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign, Bostan.

The One Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Detroit, Michigan, October 13-16 1914. Boston.

The One Hundred and Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Portland, Maine October 8-11, 1912. Boston.

The One Hundred and Seventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Columbus Ohio October 15 1917, Boston.

The One Hundred and Sixth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Toledo, Ohio, October 24, 1916. Boston.

The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Kansas City, Missouri October 26-28, 1913. Boston.

The One Hundred and Thirteenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston.

The One Hundred and Thirteenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1922-1923, Boston.

The One Hundredth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Centenary Meeting Held at Boston October 11-14 1910, Boston.

The One Hundredth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Milwaukee October 10-13 1911, Boston.

I. 5. Süreli Yayınlar

I. 5. 1. ALMANAC, (1915), ABCFM, Thirtieth, issue, Centennial Year.

I. 5. 2. The Orient

The Orient, (1910), George F. Herrick, Survey of the Work of the American Board in Turkey, July 6, Turkey.

The Orient, Medical Plant At Konia, August 21, 1912, Bible House, Constantinople, No: 34. Vol. 3.

The Orient, A School for the Deaf, January, 11, 1911, No, 39, Constantinople, Bible House.

The Orient, American Hospital At Konia, December 11, 1912, Bible House, Constantinople, No: 50. Vol. 3, for the year ending June 30, 1913.

The Orient, American Hospital At Konia. December 11, 1912, Bible House, Constantinople, No: 50. Vol. 3.

The Orient, American Hospital, Bible House, Constantinople, Vol. VIII, No:40, October 4, 1921, Constantinople.

The Orient, Near East Medical Work in Cesarea Today, Vol. VIII, No:41, October 11, 1921, Constantinople.

The Orient, August 14, 1912, Bible House, Constantinople, No: 33. Vol. 3.

The Orient, August 19, 1914, Bible House, Constantinople, No: 33. Vol. 5.

The Orient, August 30, 1911, Bible House, Constantinople, No: 20. Vol. 2.

The Orient, No: 13. Vol. 2, July 12, 1911, Constantinople.

The Orient, Cesarea Station, July 6, 1910.

The Orient, Hospital Cooperation at Aintab, Bible House, Constantinople, Vol. VIII, No:12, March 23, 1921.

The Orient, July 12, 1911, Bible House, Constantinople, No: 13. Vol. 2.

The Orient, July 8, 1914, Bible House, Constantinople, No: 27. Vol. 5.

The Orient, Konia As A Centre For Medical Work, July 5, 1911, Bible House, Constantinople, No: 12. Vol. 2.

The Orient, Lilianh F. Cole, "The American Board Medical Work, Svas", vol. 1, No: 8, June 8, 1910, Constantinople.

The Orient, Marsh 4, 1914, Bible House, Constantinople, No: 9. Vol. 5, s. 87.

The Orient, March 8, 1922, Bible House, Constantinople, No: Extra. Vol. 9.

The Orient, Medical Missionary Work, Bible House, Constantinople, Vol. IX, Extra,
March 8, 1922.

The Orient, September 8, 1915, Bible House, Constantinople, No: 36. Vol. 6.

The Orient, Survey of the Work of the American Board in Turkey, July 6, 1910.

The Orient, vol 1, No: 12, July 6, 1910, Constantinople.

The Orient, vol 1, No: 18, Aug. July 17, 1910, Constantinople.

The Orient, vol 1, No: 9, June 15, 1910, Constantinople.

The Orient, Miss Annie Allen's Trip Across The Salt Desert to Konia, Vol. VIII, No: 51,
December 21, 1921, Constantinople.

The Orient, Camp Johnson, Adana, Vol. VIII, No: 30, July 27, 1921, Constantinople.

The Orient, Individual Remittance Work in Sivas, Vol. VIII, No: 49, December 7, 1921,
Constantinople.

I. 5. 3. The Missionary Herald

The Missionary Herald, A Decoration from Enver Pasha, vol. CXIII, 1917.

The Missionary Herald, Boston, Press of Samuel Usher. 1891.

The Missionary Herald, Central Turkey Mission, vol. 108, December, 1912.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the ABCFM, with a General View of Other Benevolent Operations. For the Year 1835, Cilt: 31, Boston, 1835.

The Missionary Herald, Myra A. Procter, Aintab Central Turkey. c. 87, July, 1891.

The Missionary Herald, vol. CXXIII, April, No: 4, 1927.

The missionary Herald, vol:75, 1879.

The Missionary Herald, Volume 84, 1888, s. 354.

I. 5. 4. The New York Times

The New York Times, (1920). Medical Centre in Turkey, August 8.

The New York Times, December 19, 1915.

The New York Times, January, 2, 1916.

II. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi

DH.MUI, 63/82.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi

DH.MKT. 818/9.

DH.MKT. 1560/60.

Dahiliye Nezareti İdare

DH.İD. 163/21

DH.İD. 123/3.

Bâb-ı Âlî Evrak Odası

BEO. 3786/283898.

BEO. 3750/281176.

BEO. 3665/274870.

BEO. 3500/262463

İradeler Meclis-i Mahsus

İ.MMS. 135/1329.

Sivas Vilayet-i Salnamesi, 1321, s. 236-239.

Sivas Vilayet-i Salnamesi, 1321, s. 236-239.

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

Açıkses, E. (2003). *Amerikalıların Harput'taki misyonerlik faaliyetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Adıyeye, N. (2002). Osmanlı'dan günümüze Ermeni sorunu. H. C. Güzel (Ed.). *Islahat fermanı öncesinde Osmanlı İmparatorluğunda millet sistemi ve*

gayrimüslimlerin yaşantularına dair içinde (ss. 183-199). İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.

_____. (2004). Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan Devraldığı Dinsel Mirası. *Cumhuriyet'in 80. Yılı Armağan* içinde (ss. 347-362). N. Adıyeye (Ed.). Atatürkçü Düşünce Derneği Mersin Şubesi Yayını.

Akgün, S. (1994). Kendi kaynaklarından Amerikalı misyonerlerin Türk sosyal yaşamına etkisi (1820-1914). *X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım*, Ankara: TTK Basımevi.

Alan, G. (2001). Protestan Amerikan misyonerleri Anadolu'daki Rumlar ve Pontus meselesi, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 183-208.

_____. (2002). *Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki etkileri*. Yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

_____. (2002). Yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Amerikan kurumları. *Yeni Türkiye*, 45, 400-402.

Arıĝ, Ayten S. (2012). Dünden bugüne İstanbul'daki misyonerlik faaliyetleri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8 (136), 132-136.

Arpee, L. (1936). A century of Armenian protestantism. *Church History*, 5 (2) 150-167.

Aydın, M. (2005). *Misyonerlik faaliyetleri ve Türkiye: Türkiye'de misyonerlik faaliyetleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- _____. (2007). Sivas vilayetinde American Board of commissionars for foreign missions'ın misyonerlik faaliyetleri ve 1893 Merzifon Ermeni ayaklanması. *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu*, 21-25.
- Ayverdi, E. H. (1969). Yıldırım Bâyezid'in Bursa vakfiyesi ve bir istibdâlnâme. *Vakıflar Dergisi*, VII, 37-47.
- Badeau, J. S. (1954). The role of the missionary in the Near East. *International Review Of Mission*, 43 (4), 397-403.
- Baltacıoğlu, A. Y. ve Baltacıoğlu, İ. H. (2010). Türkiye'de diş hekimliği eğitim ve öğretimi (1908-1933). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 11, 1 (2), 159-202.
- Barlas1, U. Başağaoğlu, İ. (2013). XIX. yüzyıldan Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Gaziantep'deki sağlık kuruluşları. *Lokman Hekim Journal*, VIII, 22-25.
- Barlas, U. (1968). Merkezi Türkiye Koleji tıp fakültesi müfredat programı. Gaziantep: *Gaziantep Kültür Dergisi*, 11-126.
- _____. (1971). *Gaziantep Tıp Fakültesi tarihi ve azınlık okulları*. Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Yayınları.
- _____. (1992). Osmanlı döneminde Gaziantep'te kurulan ilk tıp fakültesi. *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul*, Ankara: TTK, 17 (19), 127-136.
- Barton, J. L. (1908). *Daybreak in Turkey*. Boston: The Pilgrim Press.
- _____. (1912). *Human progress through missions*. New York: Fleming H. Revell Co.

- _____. (1919). The effect of the war on protestant missions. *The Harvard Theological Review*, 12 (1), 1-35.
- Basmajian, K. H. (1910). *Life in Orient*. New York: American tract Society. Bayat, A. H. (2003). *Tıp tarihi*, İzmir: Sade Yayınları.
- Baytop, T. (2003). *Antep'in öncü hekimleri Merkezi Türkiye Koleji tıp bölümü ve Antep Amerikan Hastanesi*. İstanbul: SEV Yayınları.
- Bliss, E. M. (1908). *The missionary enter prise*. Boston: Toronto.
- Bozkurt, G. (1988). *Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukuki durumu*. Ankara: TTK Basımevi.
- Bryson, T. A. (1974). Admiral Mark Bristol, an open-door diplomat in Turkey. *International Journal of Middle East Studies*, 5 (4), 450-467.
- Cevizliler E. ve Cevizliler, N. (2004). Van vilayetinde Amerikan misyonerlerine ait kurumlar. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 169-180.
- Ceylan İ. (2012). *Türklerde cerrahinin gelişimi*. Ankara: Türk Cerrahi Derneği Yayınları.
- Curtis, William E. (1911). *Around the Black Sea*. Hodder And Stoughton, New York: George H. Doran Company.
- Çavdar, N. ve Karcı E. (2014). XIX. yüzyıl Osmanlı sağlık teşkilatlanması'na dair bibliyografik bir deneme. *Turkish Studies*, 9 (4), 255-286.

- Çatalbaş, R. (2013). Diyarbakır'da misyonerlik faaliyetlerinin tarihi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 109-132.
- Çetin, O. (1993). Bursa Şeriyeye sicilleri ışığında Osmanlılarda ilk tıp fakültesi Bursa Darüşşifası ve tıbbî faaliyetler. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 4, 121-149.
- Çukurova, B. (2008). Antep'te Ermeni ulusçuluğunun doğuşunda Amerikalılar ve kolejnin etkisi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 20, 615-623.
- Dalyan, M. G. (2009). *19. Yüzyıl'da Nasturiler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Danacıoğlu, E. (2001). Hakkâri'de bir Amerikalı. *Popüler Tarih*, 11, 26-31.
- _____. (1999) Diyarbakır: Müze Şehir. Ş. Beysanoğlu ve E. N. İşli (Eds). *Diyarbakır'da Amerikan misyoner faaliyetleri içinde* (ss.165-175). İstanbul: Yapı Kredi.
- Demir, C. (2012). Amerikan Board belgelerine göre Talas Amerikan kız ve erkek kolejleri. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 7 (4), 1405-1420.
- Demir, F. (2005). XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda tıp eğitiminin modernleşmesinin modernleştirici siyasal elitin rollerinin oluşumu ve dönüşümü üzerine etkileri. N. Sarı (Ed.) 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Bildiri Kitabı (Ayrı Basım)* içinde, Ankara.

- Dervişoğlu, F. M. (2009). 4 Eylül 1919 şafağında Sivas şehri ve bir Ermeni hâdimi:Miss Graffam. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, 2 (6), 148-159.
- Dodge, B. (1972). American educational and missionary efforts in the nineteenth and early twentieth centuries. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 401, 15-22.
- Dwight H. (Ed.). (1904). *The encyclopedia of missions*. New York: Funk and Wagnalls Company.
- Earle, E. M. (1929). American missions in the Near East. *Foreign Affairs*, 7 (3), 398-417.
- Eddy, D. B. (1913). *What next in Turkey glimpses of the American Board's work in the Near East*. The American Board, Boston: Mass.
- Eddy, F. (Ed.). *Türkiye'de Gaziantep'te tıp çalışmaları (1847-1979)*. Yayımlanmamış Metin, İstanbul: Amerikan Board Kütüphanesi.
- Eren, N. ve Uyer, G. (1991). *Sağlık meslek tarihi ve ahlakı*. Ankara: Hatiboglu Yayınevi.
- Eryılmaz, B. (1988). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim teb'anın yönetimi*. İzmir: Güçbirliği Yayıncılık.
- Franklin, J. H. (1919). *Ministers of mercy*. New York. Pilgrim Press.
- Goodsell, F. F. (1916). Shepard of Aintab the beloved physician. *Envelope Series*, XIX (2), Boston: American Board.

- Grabill, Joseph L. (1971). *Protestant diplomacy and the Near East*. Minneapolis: University Of Minnesota Press.
- Greene, J. K. (1916). *Leavening the levant*. Boston: Pilgrim Press.
- Haas, C. F. (1913). An international hospital in Turkey. *Envelope Series, XV (4)*, Boston: American Board.
- Haepee, F. J. (1906). *Methods of mission work among Muslems*. New York: Fleming H. Revell Company.
- Halidi, M. ve Ferruh, Ö. (1991). *Misyonerler ve tarihçeleri, misyonerler eğitim ve siyaset, misyonerlerde sosyal hayat ve siyonizm*. İstanbul: Araştırma Yayınları.
- Hamlin, C. (1896). Americas duty to Americans in Turkey. *The North American Review*, 163, 276-281.
- Haydn, H. C. (1890). *American heroes on mission fields: brief missionary biographies*. New York: American Tract Society.
- Hoover, A. R. (1912). *Medical missionary work at Cesarea*. Turkey: American Board.
- Hopkins, E. W., Moore, G. F., Halidi, M. ve Ferruh Ö. (2006). *Tarihte ve günümüzde misyonerlik*. (Çev. A. Yazıcı, N. Uğurlu ve K. Demir). İstanbul: Örgün Yayınevi (özgün çalışma 1971).
- Hountin, A. (1981). Hıristiyanlığın kısa tarihi. (Çev. A. Küçük). *A.Ü.İ.F.Dergisi*, 25, Ankara (özgün çalışma 1924).

- İhsanoğlu, E. (1999). *Suriye’de modern Osmanlı sağlık müesseseleri, hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kayhan, H. (2010). Beylikler devrinde tıp bilimi ve hekimler. *History Studies*, 2 (3), 223-229.
- Keha, M. (2014). Osmanlı İmparatorluğunda misyonerlik ve Erzurum’daki faaliyetleri. *Ekev Akademi Dergisi*, 18 (58), 73-96.
- Kieser, H. L. (2001). Muslim heterodoxy and Protestant utopia, The interactions between alevi and missionaries in Ottoman Anatolia, die welt des Islams. *New Series*, 41 (1), 89-111.
- _____ (2002). Mission as factor of change in Turkey (nineteenth to first half of twentieth century). *Islam And Christian-Muslim Relations*, 13 (4), 391-410.
- Kocabaşoğlu, U. (1988). *Osmanlı imparatorluğunda XIX. yüzyılda Amerikan matbaaları ve yayıncılığı*. İstanbul: Aybay Yayınları.
- _____. (1990). Doğu sorunu çerçevesinde Amerikan misyoner faaliyetleri. *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- _____. (2000). *Anadolu’daki Amerika*. Ankara: İmge Kitabevi.
- L. McD, (1911). Work at Van Turkey-in-Asia. *The American Journal of Nursing*, 11 (12), 1036-1037.
- Laurie, T. (1853). *Dr. Grant and the mountain Nestorians*. Boston: American Board.

- Marden, L. H. M. ve Morley, B. B. (1950). *Jesse Krekore Marden 1872-1949, Missionary Physician*. California: Courier Press.
- Matfiyet, K. P. (1996). *Asurlar ve modern çağda Asur sorunu*. (Çev. V. Kelat). İstanbul: Kaynak Yayınları (özgün çalışma 1989).
- Mazıcıoğlu, M.- Hatipoğlu, M. N. ve Üstünbaş, H. B. (2009). 1900'lerin başında Kayseri Amerikan hastanesinin faaliyeti. *Türk Aile Hekimi Dergisi*, 13 (2), 99-103.
- Morton, D. O. (1830). *Memoir of reverend levi parsons*. Burlington: Chauncey Goodrich.
- Murphey, R. (1992). Ottoman medicine and transculturalism from the sixteenth through the eighteenth century. *Bull Hist Med*. Fall, 66 (3), 376-403.
- Musselman, L. J. (2006). The botanical activities of George Edward Post (1838-1909). *Archives Of Natural History*, 33 (2), 282-301.
- Niebel, B. H. (1919). *Evangelical missions*. London: United Evangelical Church.
- North, R. B. (1913). A mission hospital in Turkey. *The American Journal of Nursing*, 13 (4), 283-285.
- Ortaylı, İ. (2002). *Osmanlı toplumunda aile*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Özaydın, Z. (2005). Influence of American nursing on Turkish nursing education. Nil Sarı (Ed.). 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı I* içinde (1547-1550).

- Özcoşar, İ. (2006). 19.yüzyılda ABD misyonerlerinin Mardin Süryanilerine yönelik faaliyetleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* www.e-sosder.com, ISSN: 1304-0278, 5 (18), 142-154.
- Özsoy, H. (1995). *Kayseri'de Amerikan misyoner faaliyetleri ve Talas Amerikan koleji*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Öztan, Ö. ve Erdemir, A. D. (2003). A perspective to the developments in the Turkish dentistry in the nineteenth century. *JISHIM*, 1, 29-31.
- Parmalee, R. E. (2002). *A pioneer in the Euphrates valley*. Princeton and London: Gomidas Institute.
- Pluth, A.-Koch, C. (1985). *The Catholic Church: our mission in history*. Minnesota. Winona Saint Mary's Press.
- Polvan, N. (1952). *Türkiye'de yabancı öğretim*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Richter, J. (1910). *A history of protestant missions in the Near East*. London.
- Riggs, A. S. (1920). *Shepard of Aintab*. New York: Interchurch Pres.
- Sarafian, K. A. (1957). *A briefer history of Aintab*. USA: Union of the Armenians of Aintab.
- Sarı, N. (1977). *Osmanlılarda hekim ve hekimlik ahlakı*. İstanbul: (y.y.)
- _____. (1982). Educating the Ottoman physician. *Tıp Tarihi Araştırmaları* 2, 40-64.

- _____. (2004). Nil Sarı, Mekteb-i Tıbbiyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, S. 2-5). İstanbul: İSAM Yayınları.
- _____. (2007). Merzifon Misyoner Hastanesi. *I. Amasya Araştırmaları (I. Kitap) Sempozyumu Bildirileri*, 13 (15), 581-608.
- _____. (2012), Osmanlı'larda kadınlara mahsus hastane, klinik, koğuş ve doğumhanelerin gelişimi. *2. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 10 (13),33.
- Sarı N. İzgöer, A. Z., Tuğ, R.. (2014), *Başbakanlık Osmanlı arşivi belgeleri ışığında II. Abdülhamit devrinde kurulan ve geliştirilen hastaneler*. İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri.
- Selvi, H. ve Demirkol, K. (2012). Osmanlı Devleti'nde Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarının hukuku ve karşılaşılan bazı problemler. *History Studies*, 327-349.
- Sezer, C. (2012). Birinci Dünya Savaşı başlarında Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan misyoner teşkilatlarının durumu. (20. yıl özel sayı), *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 281-293.
- Shedd, William A. (1903). The Syrians of Persia and Eastern Turkey. *Bulletin of The American Geographical Society*, 35 (1), 1-7.
- Shepard, M. A. (1970), *Doctors' care medical missions in Turkey*. İstanbul: American Board.

- Smith, A. (1851). Contribution to the geography of central Koordistan. *Journal of The American Oriental Society*, 2 (1851), 63-68.
- Smith, E.-Dwight, H. G. O. (1833). *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H. G. O. Dwight in Armenia*. Boston: Crocker and Brewster.
- Stone, F. A. (1984). *Academies for Anatolia*. London: University Press Of America.
- Strong, W. E. (1910). *The story of The American Board*. Boston: The Pilgrim Press.
- Şehsuvaroğlu, B. N. (1959). Türkiye’de tıp öğretimi. *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 22 (2), 735-752.
- Şentürk, S. E. (1983). *Hemşirelik tarihi*. İstanbul: Ar Basım Yayın ve Dağıtım.
- Şişman, A. (2002). Misyonerlik ve Osmanlı Devleti’nin son döneminde kurulan yabancı sosyal ve kültürel müesseseler. H. C. Güzel (Ed.). *Türkler (14)* içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tabak, R. S. (2001). *Sağlık eğitimi*. Ankara: Somgür Yayınları.
- Taneli, B. ve Şahin H. (2013). *Cumhuriyetten önce ve sonra ülkemizde hastaneler, çocuk hastaneleri ve tıp eğitimi*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Taşer, S. (2012) Sivas’ta gayrimüslim okullar hakkında tutulan rapor (1914). *Atatürk.Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 48, 408-424.
- Taşkın, F. (2007). *Amerikan misyoner okullarından Merkezi Türkiye Koleji (1876-1924)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.

_____. (2011). Antep'te bir misyoner hekim: dr. Fred D. Shepard (1855-1915). *Lokman Hekim Journal*, 1 (3), 22-27.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim ve bilgi üretim sisteminin oluşumu ve dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Tekiner, H. (2005). *Kayseri eczacılık tarihi*. Ankara: Türk Eczacılar Birliği yayınları.

Thayer, A. J. (1942). *The Christian approach to the Moslem*. New York: AMS Press.

Tozlu, N. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nda misyoner okulları. *Yeni Türkiye Osmanlı Ansiklopedisi*, 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Turan, Ö. (2002). *Avrasya'da misyonerlik*. Ankara: ASAM.

Tyler, W. S. (1859). *Early history of the Assyrian mission*. Boston: American Tract Society.

Uğurlu, M. C. (1997). Hipokrat. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 50 (2), 67-78.

Uludağ, O. Ş. (1925). *Beşbuçuk asırlık Türk tabâbeti tarihi*. İstanbul: Matbaa-İ Amire.

Ussher, C. D. ve Knapp, G. H. (1917). *An American physician in Turkey: a narrative of adventures in peace and in war*. Boston: Houghton Mifflin Company.

Ünver, S. (1972). *Anadolu Selçuklularında sağlık hizmetleri*. Ankara: y.y.

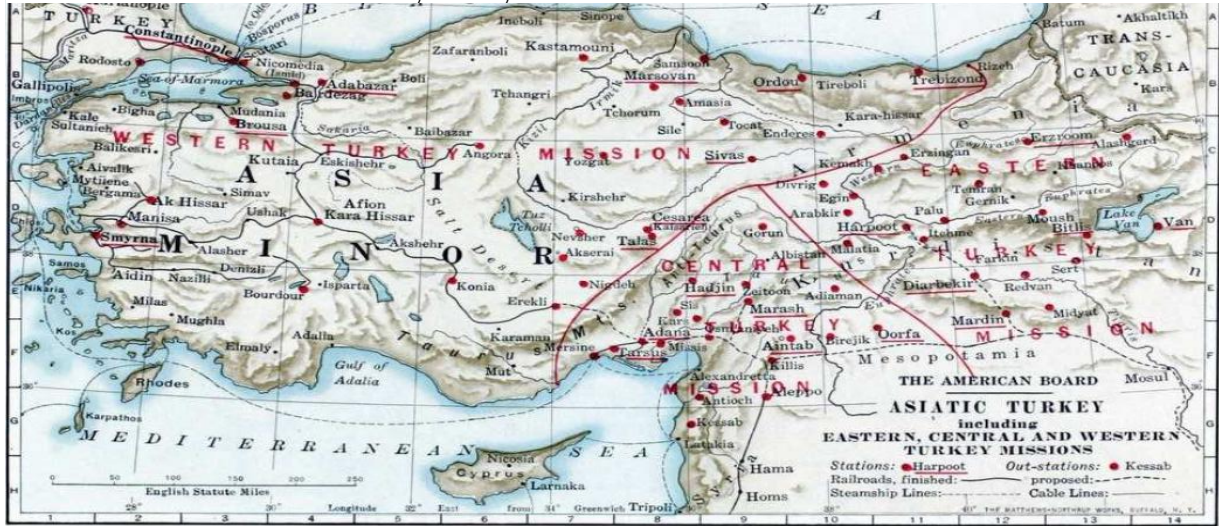
Warren, H. W. ve Rountree, G. D. (2012). *American Hospital (1920-2007)*. İstanbul: American Hospital.

- Wheeler, E. P. (1896). *The duty of united states of American citizens in Turkey*. New York: Fleming H. Revell Company.
- White, G. E. (1918). *Charles Chapin Tracy*. Boston: The Pilgrim Press.
- _____. (1995). *Bir Amerikan misyonerinin merzifon Amerikan koleji hatıraları*. (çev. C. T. Yüksel). İstanbul: Enderun Kitabevi (özgün çalışma t.y.).
- Yarman, A. (2012). *Osmanlı sağlık hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi tarihi*. İstanbul: Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı.
- Yelken, H. (1997). Gaziantep Amerikan Koleji. *Dentus Dergisi*, 9, 27-31.
- Yetkiner, C. (2008). İstanbul'da bir cemaatin doğuşu: William Goodell ve Amerikan Protestan misyonu. *Akademik ORTA DOĞU*, 3 (1), 133-164.
- Yıldırım, N. (1997). İstanbul eczanelerinde hasta muayenesi. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 2 (3), 71-97.
- Yıldız, H. (2010). II. Abdülhamit döneminde Diyarbakır vilayetinde açılan yetimhaneler ve vali Mehmed Halid beyin vilayette misyonerliği önleme çabaları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 103-118.
- Yorulmaz, Ş. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda ruhsatsız okullaşma: 19. yüzyılda açılan gayrimüslim ve yabancı okullar üzerine bir değerlendirme. *Doğu Batı, Osmanlılar IV*, 171-190.

Yürür, G. (2013). *Gaziantep'teki Amerikan Hastanesi, hastaneye bağlı tıp ve sağlık okullarının tarihi ve çevreye etkileri*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

EKLER

Ek 1: Amerikan Board'ın Türkiye Misyonu

Kaynak: ABCFM Maps of Missions, 1914, Boston.

Ek 2: Amerikan Board'ın Türkiye'deki Kurumlarının Dağılımı

Kaynak: Catalog The American Board in The Near East.

Ek 3: Talas Amerikan Hastanesi

A PART OF THE AMERICAN HOSPITAL, TALAS

Was in charge of Dr. A.R. Hoover, superintendent, and Miss Theda B. Phelps, American nurse; the institution was praised in *Encyclopaedia Britannica* for its excellent work. See Talas letter, page 186

Kaynak: Alden R. Hoover, *Medical Missionary Work at Caserea*, 1912.

Ek 4: Talas Amerikan Dispanseri

Dispensary Building with New Wing.

Kaynak: *Medical Missionary* for the Year ending June 30th, 1908.

Ek 5: Talas Amerikan Hastanesi Hemşireleri

Kaynak: Medical Missionary Work at Cesarea fort he year ending june 30th 1908.

Ek 6: Talas Amerikan Hastanesi Kadın Koğuşuna Acil Gelen Hasta

Kaynak: Life and Light, XXXVIII, May, 1908 No:5.

Ek 7: Misyoner Hekimlerin Köy Ziyareti

Village Work Near Talas. Dr. Clark heats, Mr. Nilson lectures with stereopticon.

Kaynak: Catalog The American Board in The Near East.

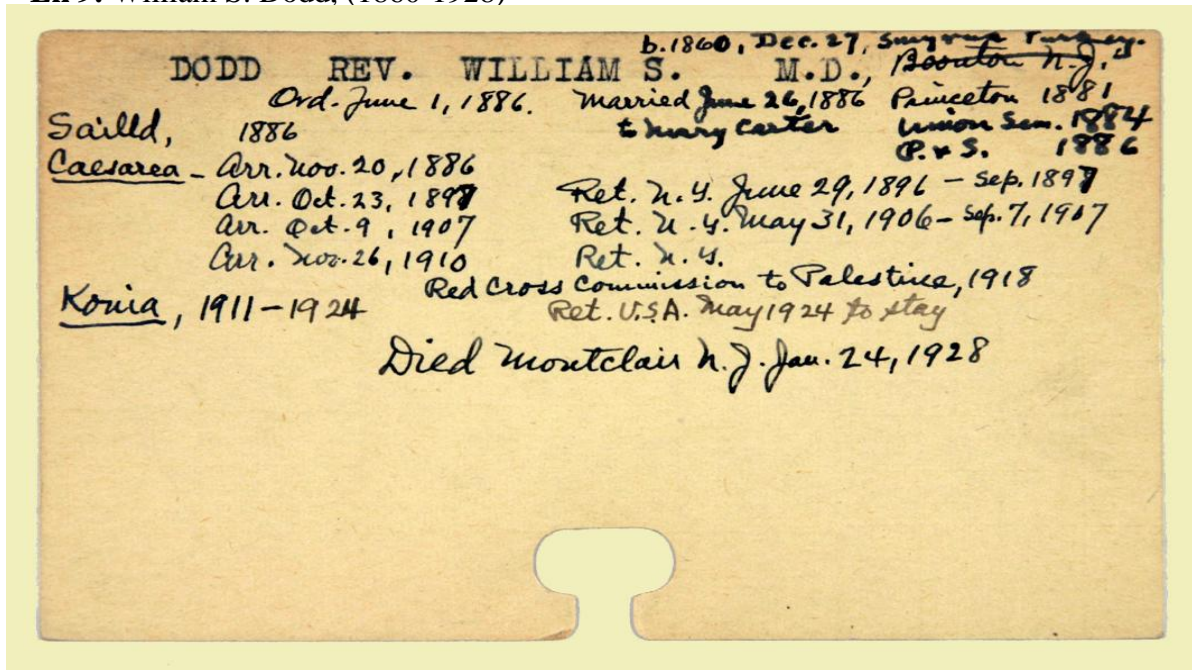
Ek 8: Talas Amerikan Dispanserine Gelen Hastalar

COMING TO THE DISPENSARY

Kaynak: Alden R. Hoover, Medical Missionary Work at Caserea, 1912.

Ek 9: William S. Dodd, (1860-1928)

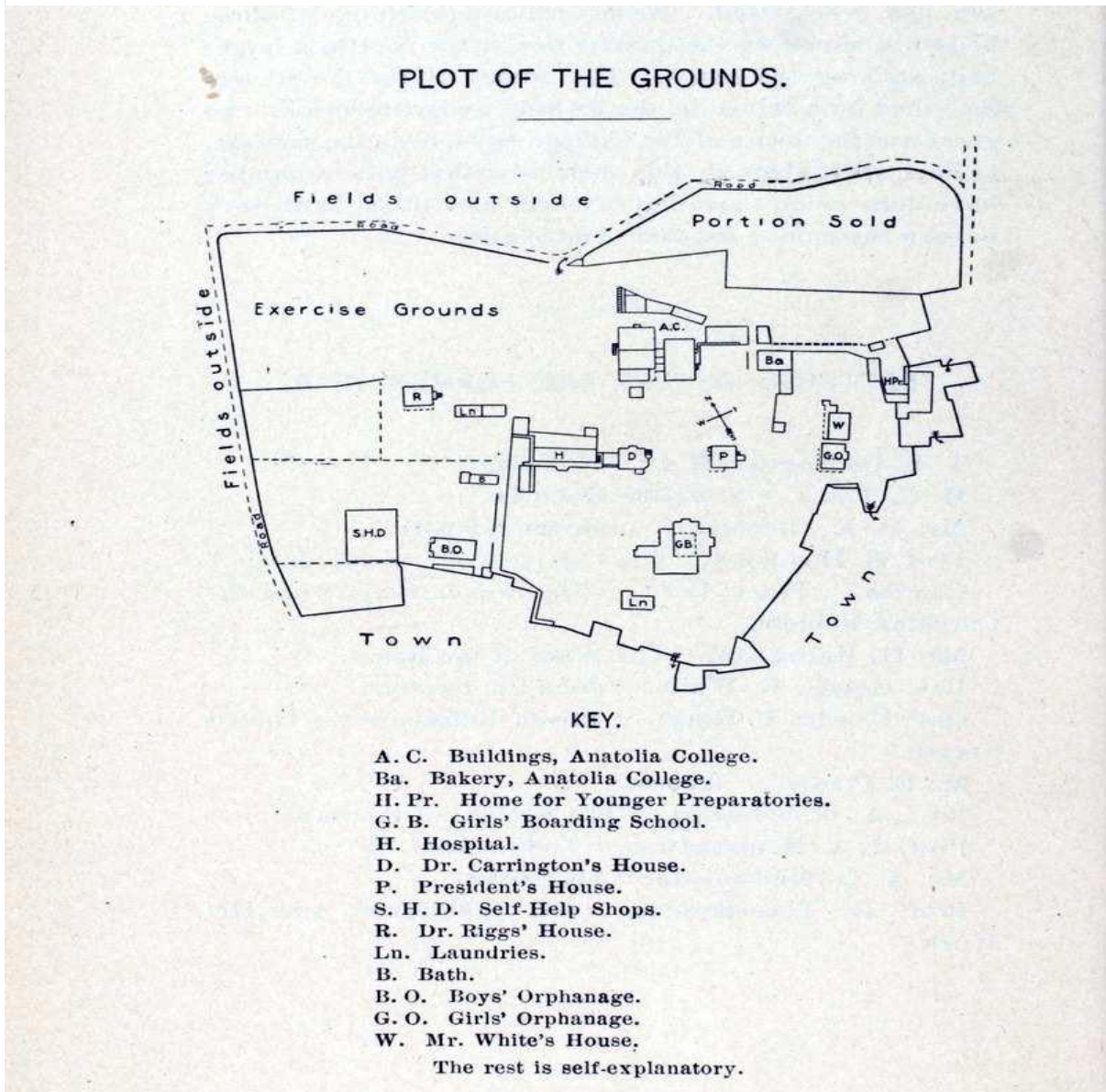
Kaynak: American Research Institute in Turkey-Istanbul.

Ek 10: , Susan W. Orvis (1873-1941)

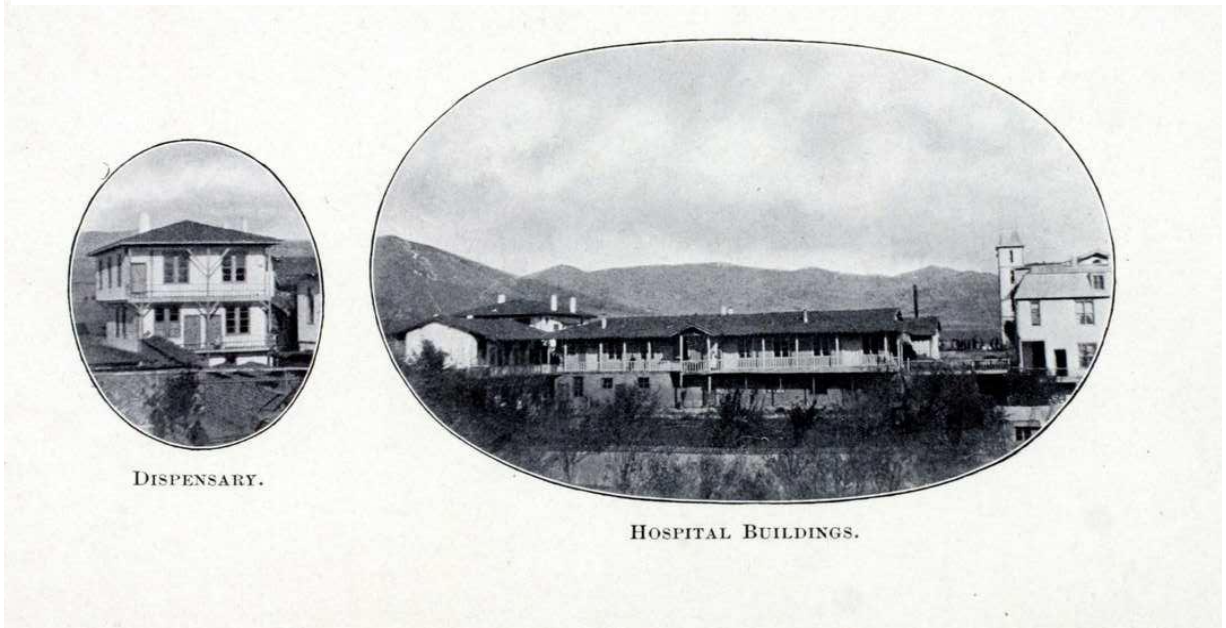
Kaynak: Catalog American Board of Commissioners for Foreign Missions.

Ek 11: Merzifon'daki Amerikan Misyonuna Ait Kurumların Yerleşke Planı

Kaynak: Report and Catalogue of Anatolia College and Girls' Boarding School Marsovan, Turkey, 1902.

Ek 12: Merzifon Amerikan Hastanesi ve Dispanser

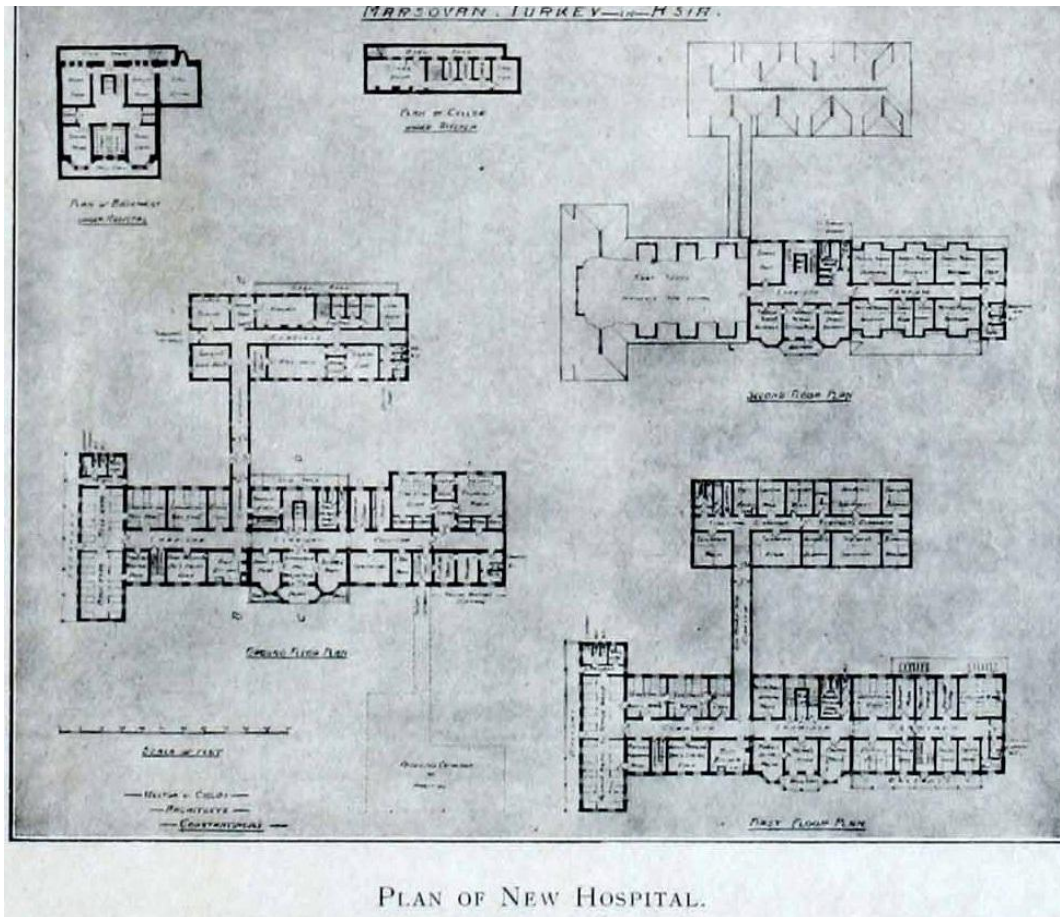
Kaynak: Report and Catalogue of Anatolia College and Girls' Boarding School Marsovan, Turkey, 1902.

Ek 13: Merzifon Amerikan Hastanesi Yeni Bina

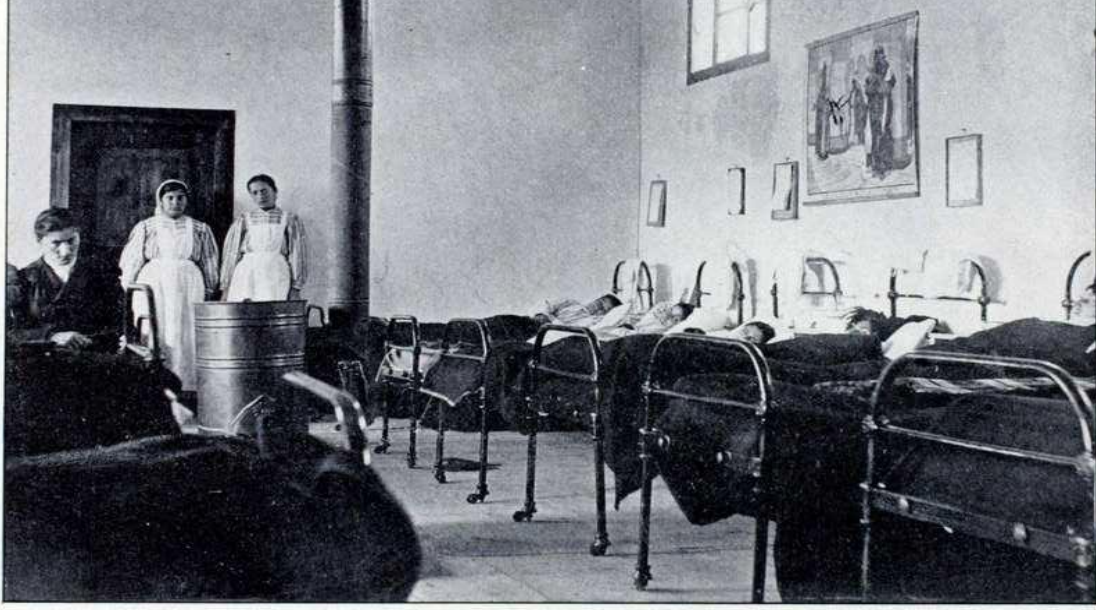
Kaynak: The Orient vol. V, No: 27, July 8, 1914.

Ek 14: Merzifon Amerikan Hastanesi Yeni Bina Planı

Kaynak: The Anatolian, Anatolia College, Girls' School, Anatolia Hospital Marsovan, Turkey, 1911-1912.

Ek 15: Merzifon Amerikan Hastanesi Koğuşu

ONE OF THE WARDS.

Kaynak: Report and Catalogue of Anatolia College and Girls' Boarding School
Marsovan, Turkey, 1902.

Ek 16: Merzifon Amerikan Hastanesi Ameliyat Odası

Kaynak 14: Report and Catalogue of Anatolia College and Girls' Boarding School
Marsovan, Turkey, 1902.

Ek 17: Merzifon Amerikan Hastanesi Kadınlar Koğuşu, Dr. Carrington ve

Kaynak: Missionary Herald, Vol. XCIX, June, 1903. No: 6.

Ek 18: Merzifon Amerikan Hastanesi Erkekler Koğuşu

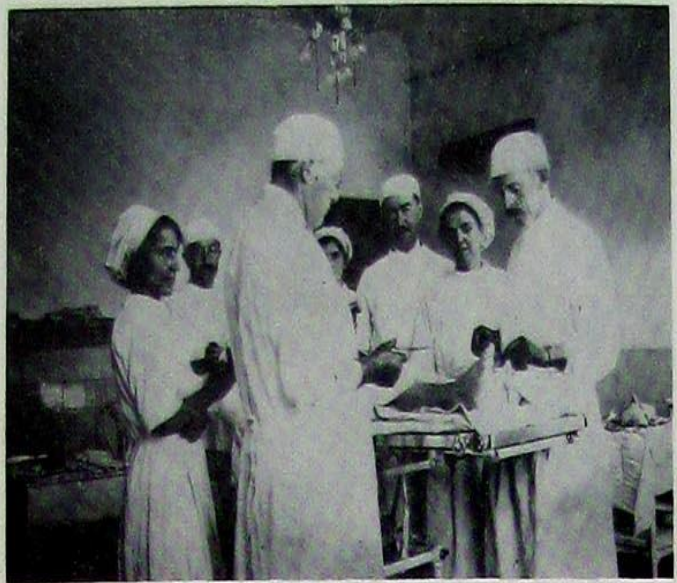
Kaynak: Report and Catalogue of Anatolia College and Girls' Boarding School Marsovan, Turkey, 1902.

Ek 19: Dr. Jesse K. Marden ve Eşi

THIRTY-SECOND WEDDING ANNIVERSARY

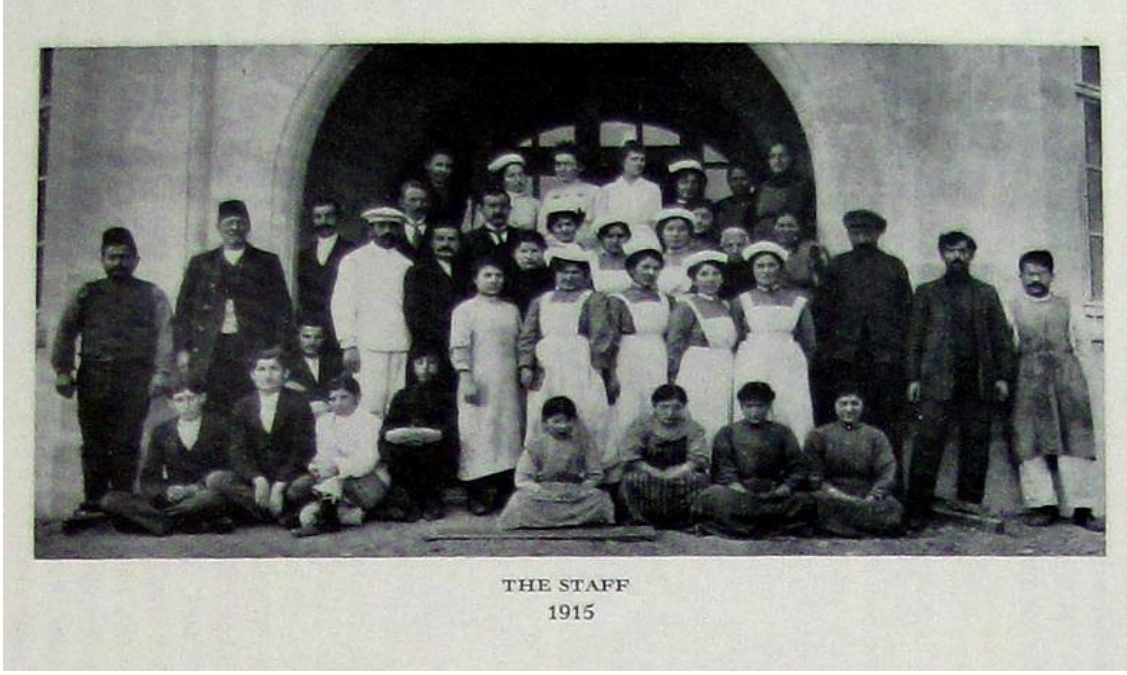
Ek 20: Dr. Jesse K. Marden Ameliyat Odasında

DR. MARDEN IN THE OPERATING ROOM

Kaynak: Lucy Harriet Morley Marden, Jesse Krekore Marden 1872-1949, California, 1950.

Ek 21: Merzifon Amerikan Hastanesi alışanları (1915)

Kaynak: Lucy Harriet Morley Marden, Jesse Krekore Marden 1872-1949, California, 1950.

Ek 22: Merzifon Amerikan Hastanesi Hasta Taşıma Aracı

Kaynak: The Missionary Herald Vol. CVII, September 1911.

Ek 23: Merzifon Amerikan Hastanesine Getirilen Hasta ve Klinik Önünde Bekleyen

BRINGING A PATIENT TO MARSOVAN HOSPITAL, AND THE CROWD ON CLINIC DAY

Kaynak: Life and Light, XXXVIII, October, 1908 No:10.

Ek 24: Merzifon'dan İstanbul'a Gönderilen Misyonerler (1916)

MISSIONARIES WHO WERE DEPORTED FROM MARSOVAN TO CONSTANTINOPLE
IN MAY, 1916

From left to right, standing: Miss Charlotte R. Willard, Miss Bertha Morley, Mr. Dana K. Getchell, Miss Emma Zbinden, Mrs. Getchell, Pres. George E. White, Dr. Jesse K. Marden, Miss Alice Tupper
From left to right, seated: Mrs. Pye, with Hubert and Edward; Rev. Ernest Pye, with Willard in his lap; Mrs. Marden and William

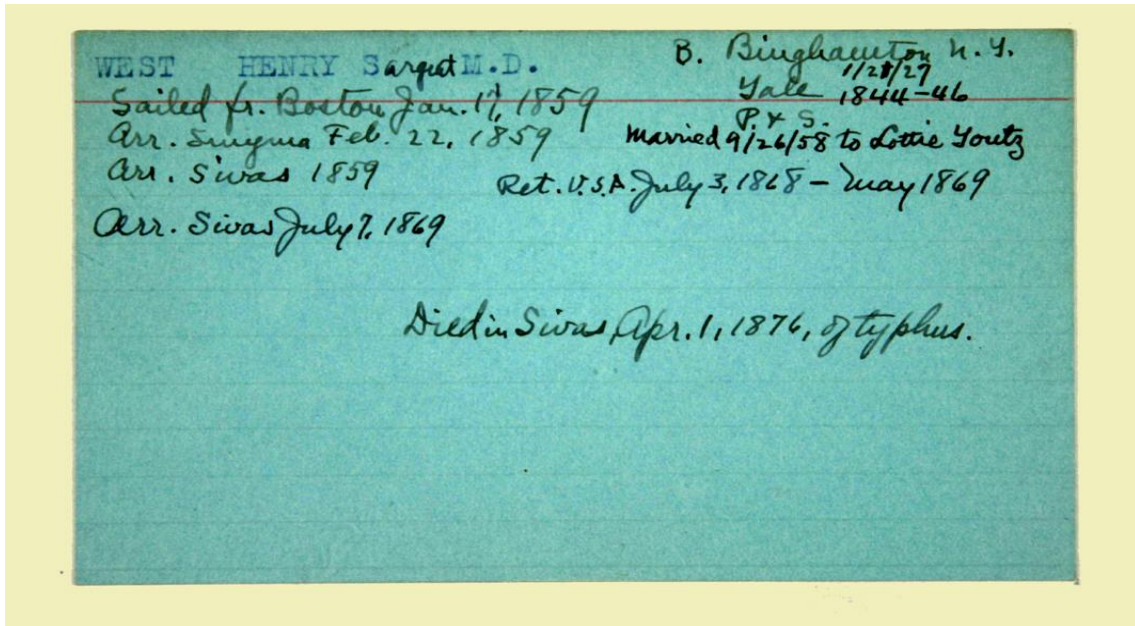
Kaynak: Lucy Harriet Morley Marden, Jesse Krekore Marden 1872-1949, California, 1950.

Ek 25: Sivas Amerikan Hastanesi Çocuk Koğuşunda Kalan Çocuklar Bakıcılarıyla Hava

Kaynak: The Missionary Herald Vol. CVII January 1911.

Ek 26: Henry S. West (1829-1876)

Kaynak: American Research Institute in Turkey-İstanbul.

Ek 27: Sivas Amerikan Hastanesi Çocuk Bölümü

Kaynak: David Brewer Eddy, What Next in Turkey, 1913, Boston.

Ek 18: Konya Amerikan Hastanesi Dispanser ve Eczane Binası

Kaynak: Medical Missionary Work Report of the American Christian Hospital.

Ek 29: Konya Amerikan Hastanesi Hemşireleri

Kaynak: Medical Missions at Konia, Asia Minor, A Report of the American Christian Hospital, 1914.

Ek 30: Konya'dan Görünüm

Kaynak: The Apostolic Institute Catalogue 1910-1911 Konia, Turkey.

Ek 31: Konya Amerikan Hastanesi'nde Yapılan Operasyonların Listesi

Operations

1913-1914.

Both in the Hospital and outside.

Head.		Lips and Mouth.	
Depressed fracture	1	Epithelioma lip	2
Caries of bones.....	4	Plastic of mouth.....	5
Keloid of scalp.....	3	Fibroma upper lip.....	1
Buckshot wound	1	Harelip	1
		Papilloma lip	1
		Angioma lower lip.....	3
Eye.		Teeth extraction (chloroform)	2
Cataract without iridectomy...	10	Epulis	1
Cataract with iridectomy.....	9	Odontoma lower jaw.....	1
Cataract membranous	5	Noma	2
Iridectomy, simple	5	Compound fracture	1
Iridectomy, glaucoma	1	Actinomycosis	1
Abscess of cornea.....	1	Carcinoma lower jaw.....	1
Hypopyon	1		
Strabismus	1	Neck.	
Pterygium	4	Goitre	1
Ptosis	1	Bronchial cyst	1
Ectropion	4	Thyro-glossal duct	1
Entropion and Trichiasis (27		Tubercular adenitis	12
lids)	13	Tracheotomy, diphtheria	1
Trachoma, Knapp's	15	Abscess of neck.....	5
Trachoma, excision of conjunc-		Abscess of thyroid.....	1
tion	10	Bullet wound of neck.....	1
Trachoma, excision of tarsal		Sebaceous cyst	1
cartilage	2		
Meibomian cyst	2	Chest and Back.	
Dacryocystitis	9	Carcinoma breast	1
Panophthalmitis	1	Abscess breast	4
Sebaceous cyst of lid.....	1	Empyema, resection	1
Cyst of orbit.....	1	Caries of ribs	1
Sarcoma of orbit.....	1	Caries of ribs, resection.....	2
		Caries of clavicle.....	1
Ear.		Lipoma of shoulder.....	1
Polyp	2	Paracentesis thoracis	7
Caries	1	Meningocele	1
Mastoiditis	6	Laminectomy, fractured spine..	1
Suturing external ear.....	1	Plaster jacket, Potts disease..	9
Face.		Abdomen.	
Epithelioma of nose.....	3	Actinomycosis	1
Plastic of nose.....	2	Fibroma abdominal wall.....	1
Epithelioma of cheek.....	2	Abscess of abdominal wall....	1
Lacerated wound of nose.....	1	Needle in abdominal wall.....	1
Calcareous tumor of forehead..	1	Secondary suture	1
		Exploratory laparotomy	3
Nose and Throat.		Appendectomy	10
Nasal polypi	3	Appendicial abscess	2
Sarcoma of septum nasi.....	1	Stab wound of intestines.....	1
Deviation of septum.....	4	Bullet wound of intestines....	3
Hypertrophy of turbinated....	2	Buckshot wound of liver.....	1
Tonsillectomy, one or both....	4	Intestinal obstruction	1
Tonsillectomy and adenoids....	19	Cholelithiasis	1
Adenoids	10	Cholecystitis	2
Retropharyngeal abscess	1	Perforated gastric ulcer.....	1
Laryngotomy for polyp.....	1		

Gastro-enterostomy	5	Carbuncle, thigh	1
Loosening adhesions	2	Angioma, thigh	1
Pelvic abscess	1	Cold abscess of leg.....	1
Ascites, narrath operation.....	2	Pyæmia of knee.....	1
Ventro-suspension	5	Bullet wound of pelvis.....	1
Alexander, internal	1	Bullet wound of thigh.....	3
Ovarion cyst	2	Bullet wound of knee.....	2
Salpingo-oophorectomy	3	Bullet wound of leg.....	3
Ovarian fibroid	1	Tuberculous knee — reduction	
Carcinoma ovary	1	and cast	2
Tubercular peritonitis	1	Arthritis of knee.....	2
Paracentesis abdominatis	20	Ulcer of leg.....	1
Pan-hysterectomy	2	Necrosis of tibia.....	1
Umbilical hernia	1	Caries of ankle.....	2
Ventral hernia	3	Curetting sinuses	3
Nephrectomy, sarcoma	1	Talipes	2
Nephrectomy, echinococcus	1	Ligation, femoral artery.....	1
Perineal abscess	2		
(Appendectomy with others, 2)		Inguinal.	
Rectum.		Hernia	23
Hemorrhoids	10	Hernia, strangulated	1
Fistula in ano.....	2	Psoas abscess	1
Ischio-rectal abscess	1	Genito-urinary.	
Gynecological and Obstetrical.		Circumcision	1
Imperforate hymen	1	Plastic for vesical fistula.....	1
Perinaeorrhaphy	2	Bullet wound of testicle.....	1
Colporrhaphy	1	Bubonic abscess	1
Dilation and curettage	15	Vesical calculus, suprapubic....	14
Pelvic abscess	2	Vesical calculus, median peri-	
Vesico-vaginal fistula	2	neal	3
Pozzi operation	4	Vesical calculus, lateral.....	1
Uterine polyp	2	Varicocele	3
Vaginal hysterectomy	1	Hydrocele, radical	1
Vesicular mole	1	Abscess of scrotum	1
Parturition	5	Castration	1
Parturition, forceps	2	(Castration with hernia, 2)	
Retained placenta	1	Prostatotomy, suprapubic	4
Basiotripsy	1	Miscellaneous.	
Upper Extremity.		Salvarsan, intravenous	7
Dislocated shoulder, open.....	1	(Skin-grafting with other oper-	
Axillary adenitis	3	ations, 3.)	
Bullet wound of arm.....	1	Summary.	
Bullet wound of hand.....	2	Head	9
Resection of elbow.....	1	Eye	97
Tenosynovitis of wrist.....	1	Ear	10
Palmar abscess	2	Face	9
Infected hand	1	Nose and throat.....	45
Glass in arm.....	1	Lips and mouth.....	22
Wound of fingers.....	2	Neck	24
Haematoma of shoulder.....	1	Chest and back.....	29
Necrosis of scapula.....	3	Abdomen	84
Lower Extremity.		Inguinal	25
Amputation of thigh.....	1	Genito-urinary	32
Amputation of leg.....	2	Rectum	13
Amputation of foot.....	2	Gynecological	40
Amputation of toes.....	3	Upper Extremity	19
Resection of hip.....	1	Lower Extremity	40
Cold abscess of hip.....	1	Miscellaneous	7
Abscess of thigh.....	3	Total	505

Kaynak: Medical Missions at Konia, Asia Minor, A Report of the American Christian Hospital, 1914.

Ek 32: Annie Tracy Riggs Hastanesi

Kaynak: List of American Institutions in The Otoman Empire February 1903.

Ek 33: Annie Tracy Riggs Hastanesi Açılış Günü

THE HOSPITAL ON OPENING DAY

On the steps are grouped government officials with Dr. Atkinson; the governor stands beside the American Consul, whose silk hat is conspicuous among the fezzes. On the upper piazza are Mrs. Atkinson and children, Miss Jackson, and the native nurses

Kaynak: The Missionary Herald, vol. CVII, February 1911, No: 2.

Ek 34: Dr. Ruth A. Parmelee (1885-1973)

Kaynak: The Missionary Herald, vol. CVII, February 1911, No: 2.

Ek 35: Dr. Ruth A. Parmelee Hasta Tedavi Ederken

Kaynak: Ruth A. Parmelee, A Pioneer in the Euphrates Valley, 1967, ABD.

Ek 36: Dr. Ruth A. Parmelee ve Hemşireler (1921)

Kaynak: Isabel Kaprielian-Churchill Sisters of Mercy and Survival: Armenian Nurses, 1900-1930.

Ek 37: Annie Tracy Riggs Hastanesi

Ek 38: Dr. Henry H. Atkinson (1871(?)-1915)

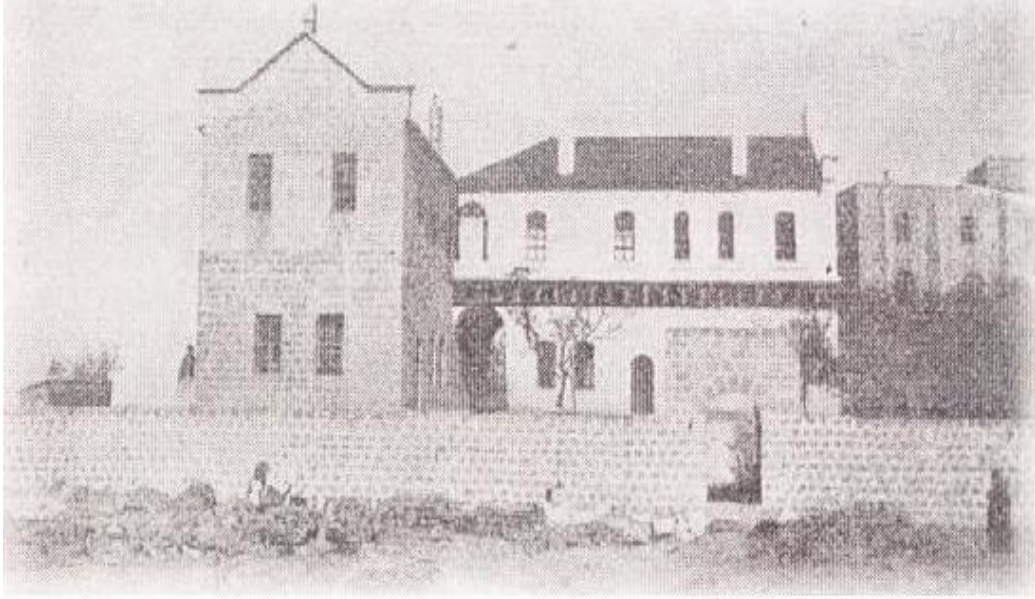

Ek 39: Dr. Ward ve Parmelee

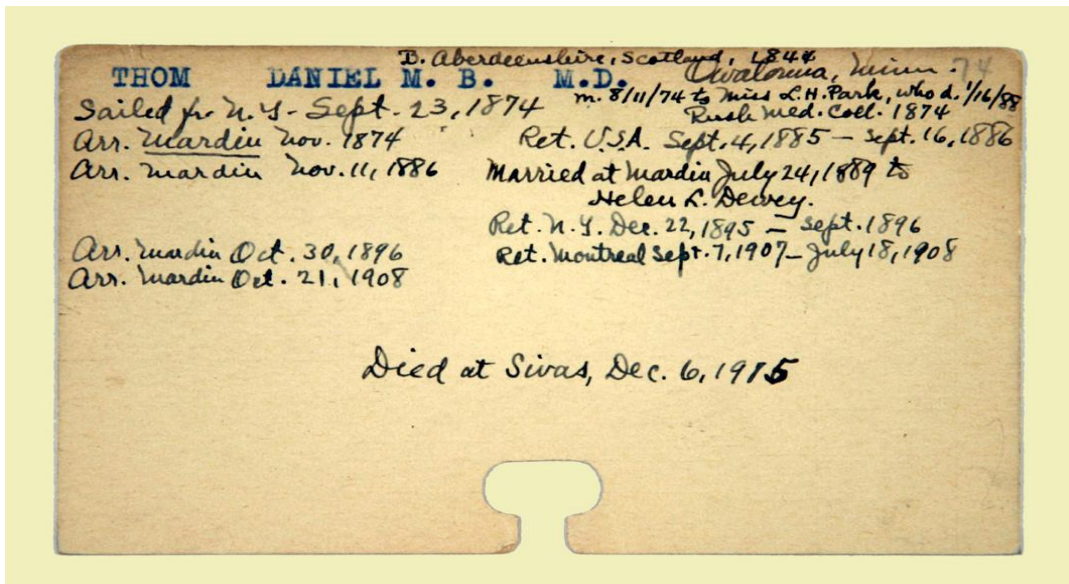

Kaynak: American Research Institute in Turkey-Istanbul.

Ek 40: Mardin Amerikan Hastanesi

Ek 41: Daniel M. B. Thom, (1844-1915)

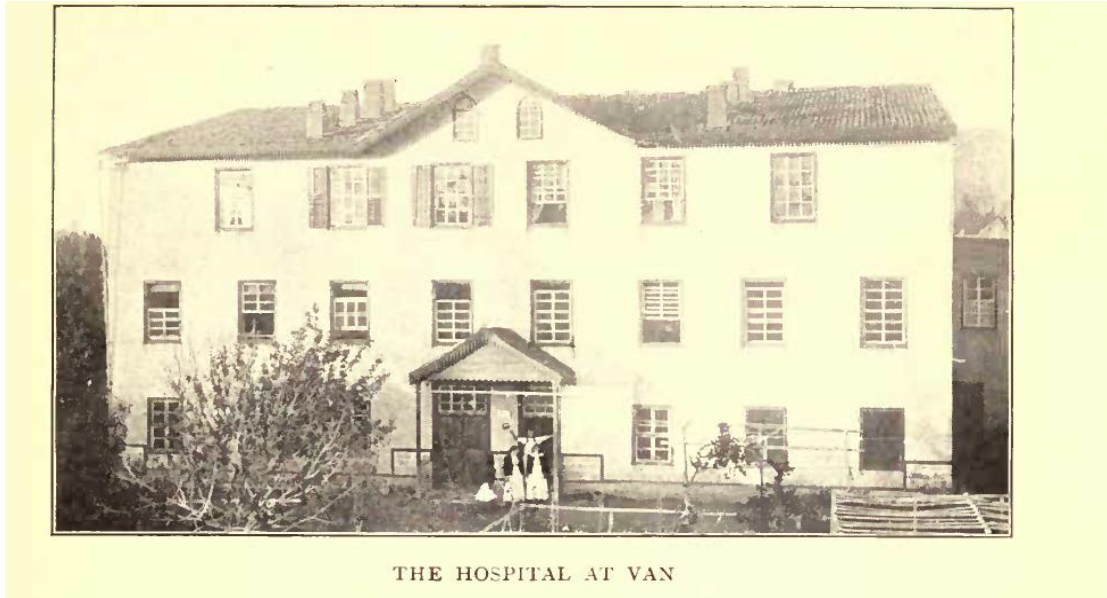
Kaynak: American Research Institute in Turkey-Istanbul.

Ek 42: Van Misyon Yerleşkesi

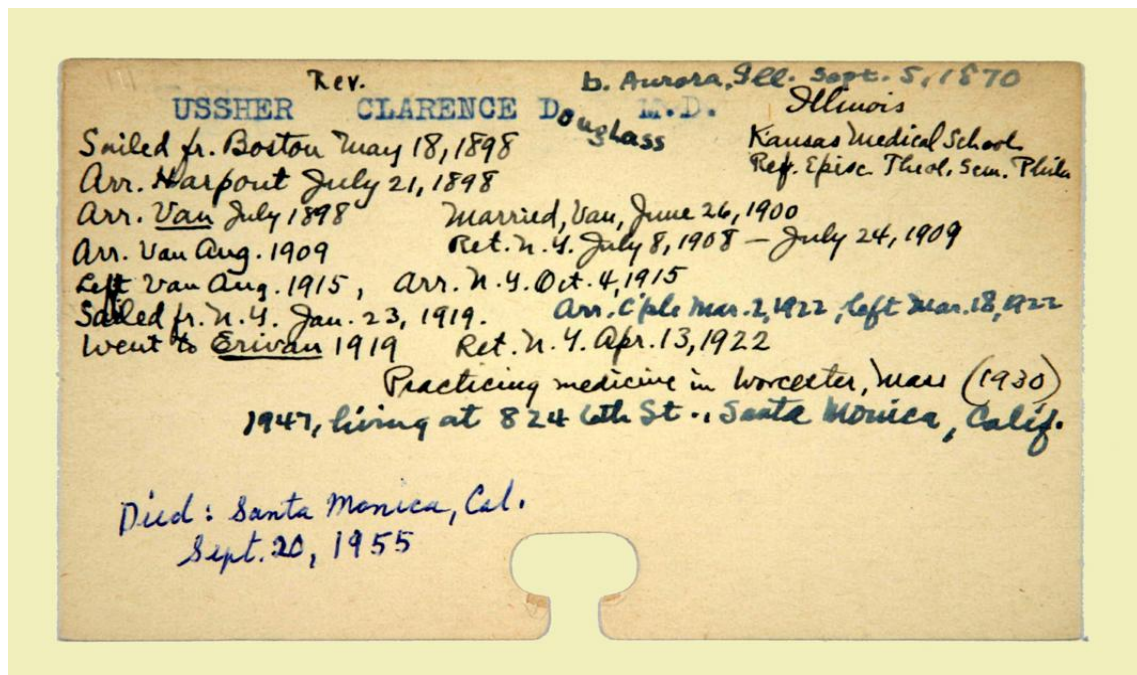
Kaynak: Life and Light, XXXVII, May, 1907, No: 5.

Ek 43: Van Amerikan Hastanesi

Kaynak: Clarence D. Ussher An American Physician in Turkey.

Ek 44: , Clarence D. Ussher (1870-1955)

Kaynak: American Research Institute in Turkey-Istanbul.

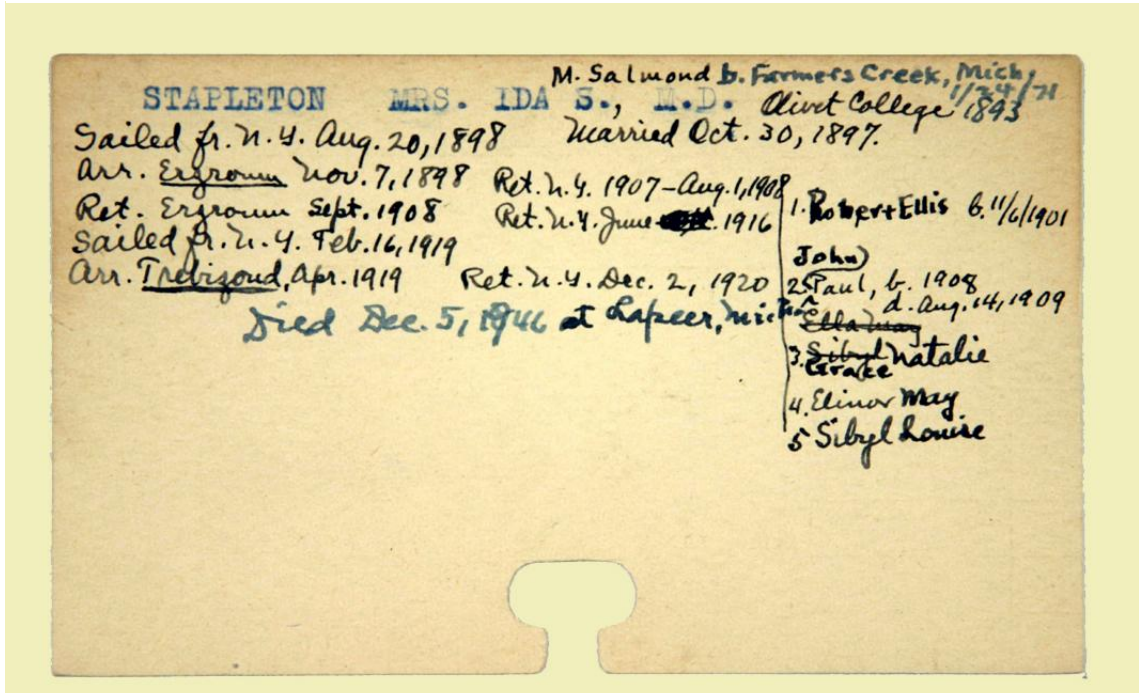
Ek 45: Ida S. Stapleton (1871-1946)

Kaynak: American Research Institute in Turkey-Istanbul.

Ek 46: Ida S. Stapleton (1871-1946)

Kaynak: American Research Institute in Turkey-Istanbul.

Ek 47: , Floyd O. Smith (1885-1961)

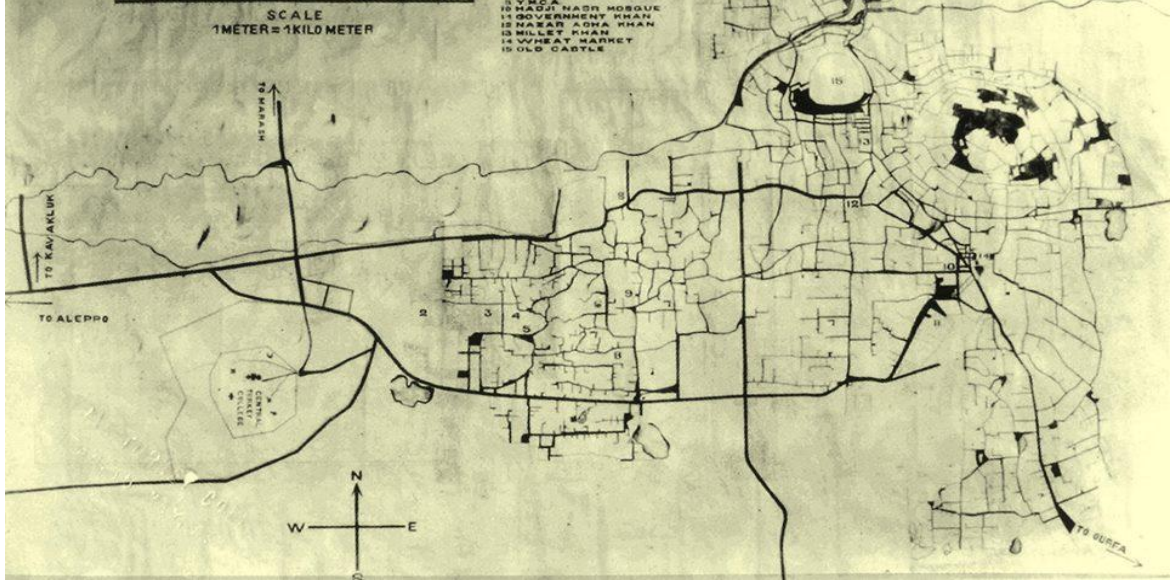

SMITH FLOYD O. N. M.D. *Born Rowley, Mass. Jan. 1885 Ed. Des Moines Iowa*
B.Sc. Denox College 1908
 Sailed N. Boston Dec. 31, 1912 *Born State Used 1912*
 Arr. Aidab, 1913 *(b. Rowley, Iowa, Dec. 1, 1885)*
 Arr. Agulatin - 1914 Ret. N.Y. Jan. 1916
 Went in Feb. 1916 to Caucasus, Tiflis. Ret. Oct. 19, 1916, to N.Y.
 Arr. Davao, Philippines, Mar. 5, 1918 Ret. USA, Aug. 9, 1920
 Arr. Cayagan, Philippines, Dec. 1920 - 1927 *Found Paschen's Institutional*
 Long Beach, Cal. - 1927-28 *with 4 children of 1st marriage*
 Died - Aug. 6, 1941 Felton, Cal. *Arthur Brenner*
 1931-56 - Shigon - Fabria, Philadelphia *Oct 16, 1913*
 Mrs. Smith died after childbirth Dec. 4, 1924 *John Robert b. Sept 7, 1919*
 at Cayagan. *Winnifred Elizabeth Jones, 1922*
 (over.)

Name		Mr. Arthur S. Bedell		Number	
Address		Robert College		6 ✓	
		77 So. Park Ave., Rockville Center, N.Y., USA.			
		Woods Ave. St. Stevens Street			
		Oceanside, N.Y., U.S.A.			
Begin	Expires	Begin	Expires		
Vol. No.	Vol. No.	Vol. No.	Vol. No.		
VII	1	101-22	7/20/20		
		"	200-477/61	6-11-21	
married Anna Isabel Fox on Dec. 17, 1925 in Cayagan, P.I.					
4 children					

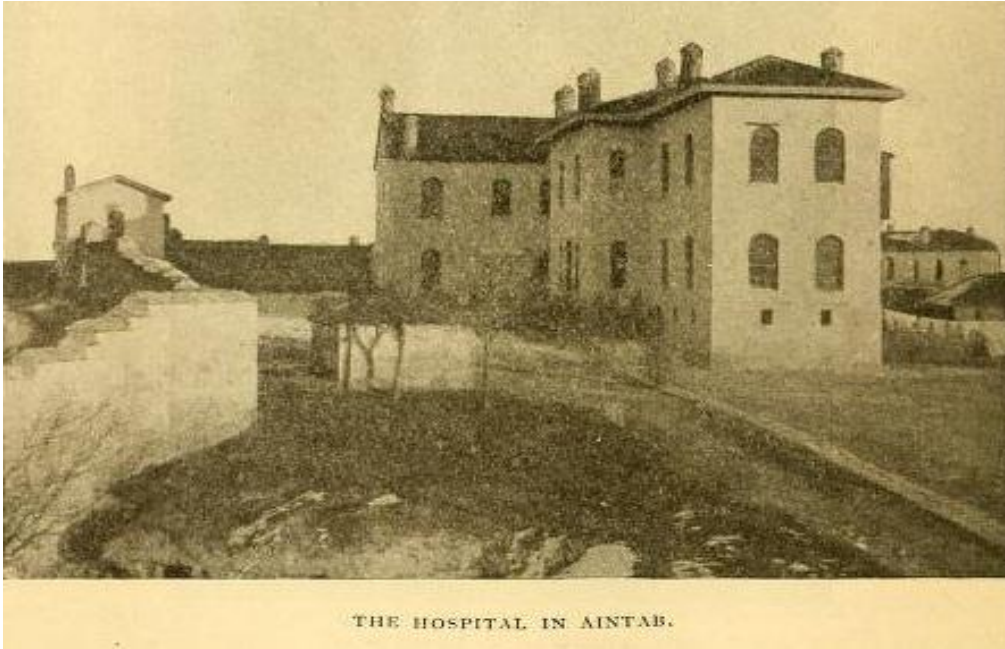
Kaynak: American Research Institute in Turkey-Istanbul.

Ek 48: Antep'te Amerikan Misyon Yerleşkelerini Gösteren Harita

Kaynak: Asım Mihçioğlu Özel Arşivi

Ek 49: Azariah Smith Hastanesi

Kaynak: Life And Light, Vol. XXIX, September, 1899, No: 9.

Ek 50: Antep Amerikan Hastanesi Çalışanları

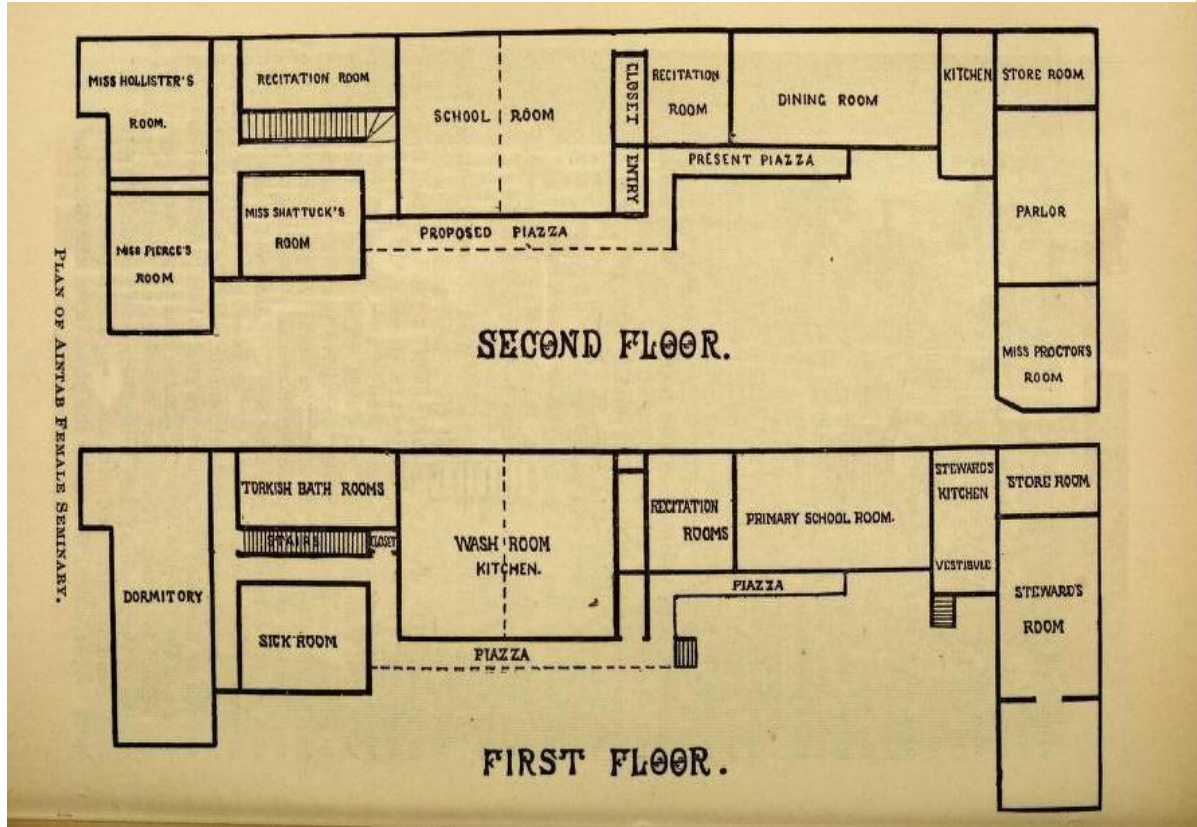
Kaynak: Life And Light, Vol. XXIX, September, 1899, No: 9.

Ek 51: Antep Amerikan Hastanesi Marston Binası

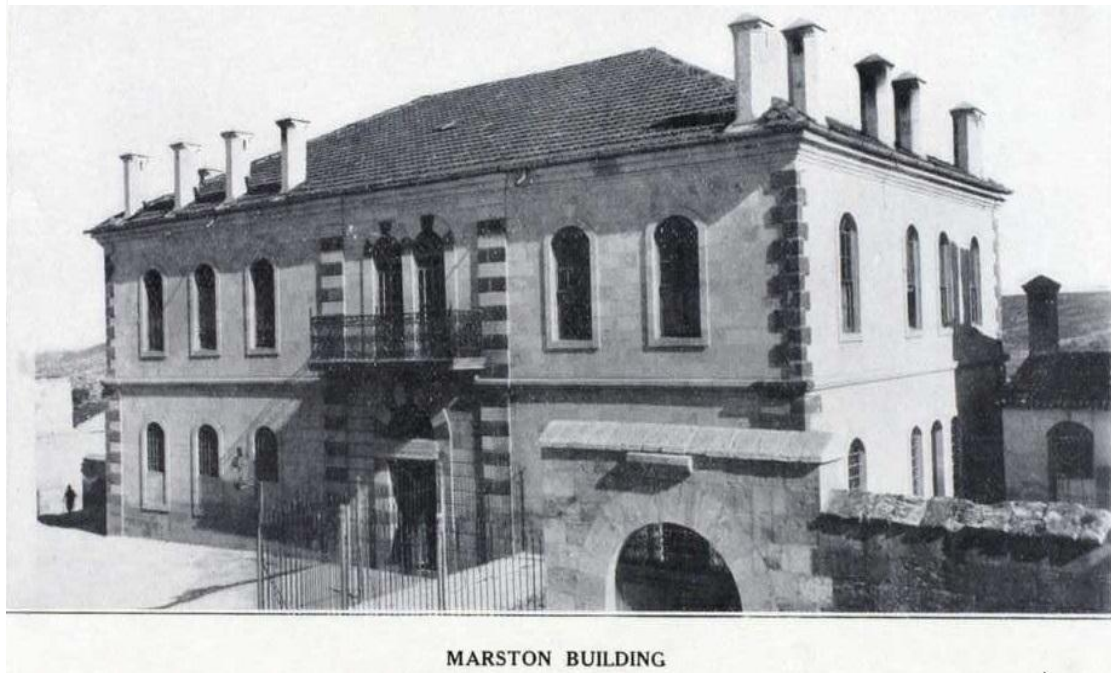

Kaynak: Şakir Sabri Yener, Gaziantep Kitabeleri, Gaziantep, 1958.

Ek 52: Azariah Smith Hastanesi Planı

Ek 53: Azariah Smith Hastanesi Marston Binası

Kaynak: Bulletin of Central Turkey College at Aintab, August, 1910.

Ek 54: Azariah Smith Hastanesine Getirilen Hasta (1909)

Ek 55: Hamilton, Caroline (1861-1944)

Kaynak: American Research Institute in Turkey-Istanbul.

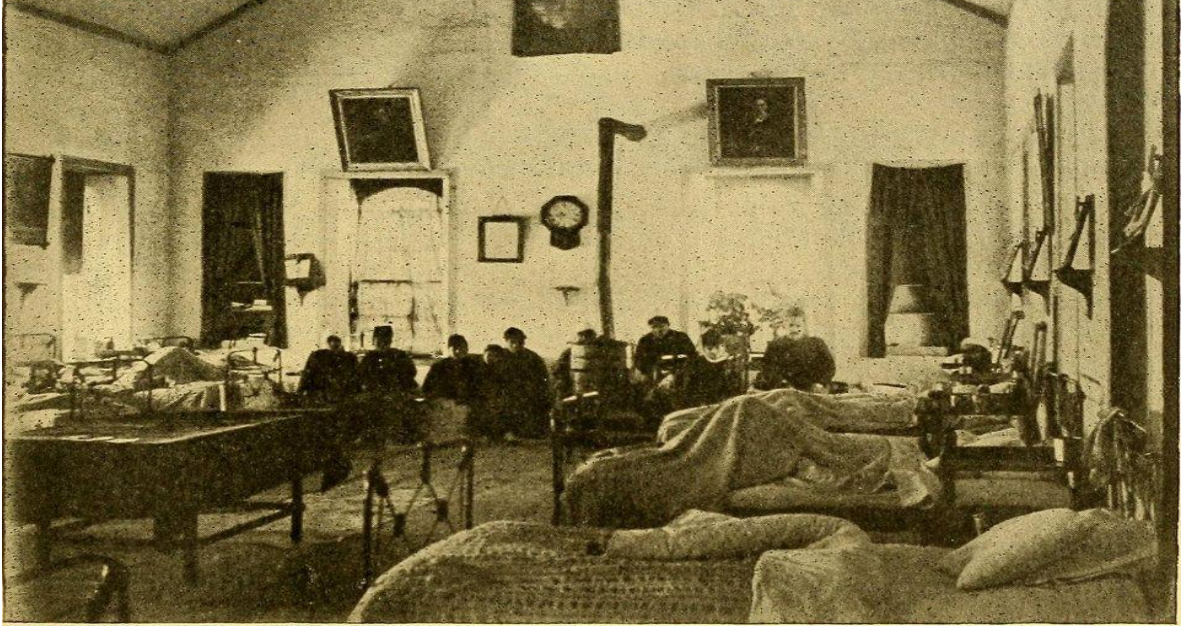
Ek 56: Azariah Smith Hastanesi Eczanesi (1914)

Ek 57: Azariah Smith Hastanesi Kadınlar Koğuşunda Yatan Hastalar

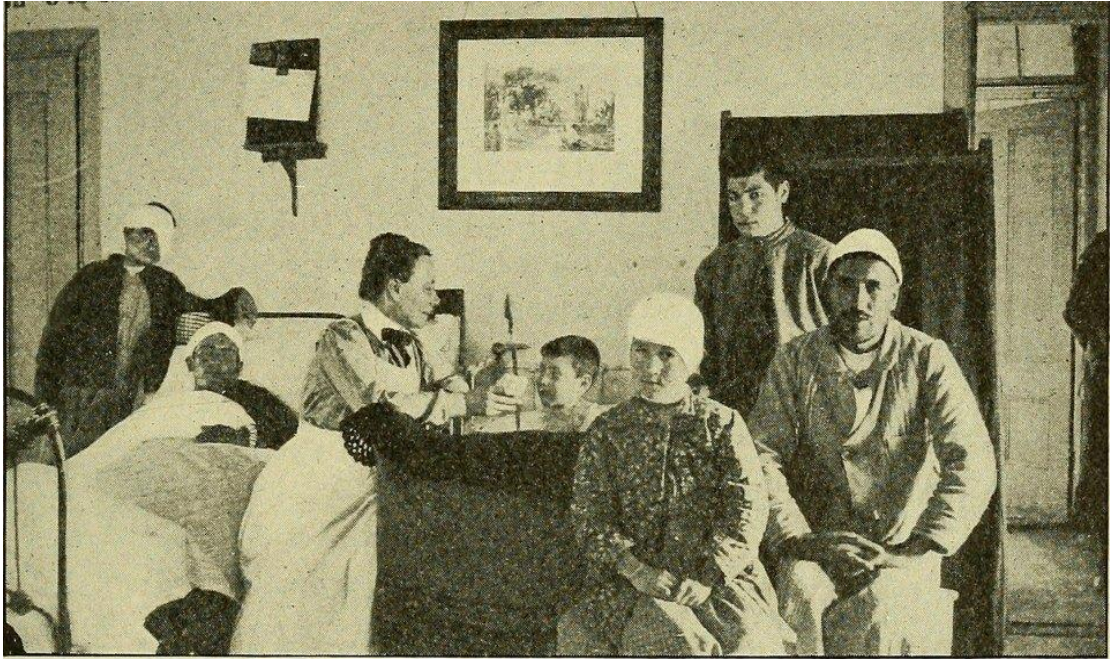

Ek 58: Azariah Smith Hastanesi Hasta Koğuşu

Kaynak: Life And Light for Woman, Vol. XXIX, September, 1899, No: 9.

Ek 59: Azariah Smith Hastanesi'nde Hastalar

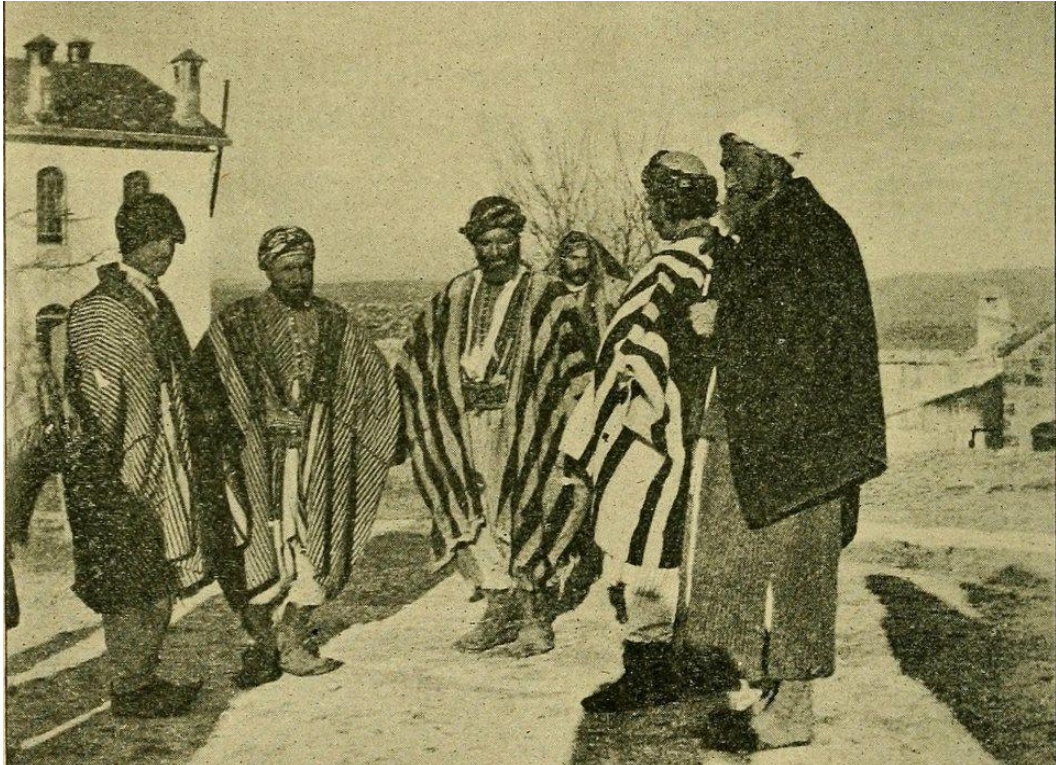
Ek 60: Azariah Smith Hastanesi, Sıra Bekleyen Hastalar

RICH AND POOR, ALL ARMENIAN. THE TWO IN THE BACKGROUND ARE HOSPITAL HELPERS. AINTAB COSTUMES.

Kaynak: Life and Light for Woman, Vol. XXXVIII, May., 1908, No: 5.

Ek 61: Azariah Smith Hastanesi Bahçesinde Bekleyen Hastalar

Kaynak: Life and Light for Woman, XXXVIII, November, 1908, No:11.

Ek 62: Azariah Smith Hastanesi, Doktor Bekleyen Hastalar

Kaynak: Life and Light for Woman, XXXVIII, November, 1908, No:11.

Ek 63: Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü Ders Programı

COURSE OF STUDY IN THE MEDICAL DEPARTMENT	
<i>Freshman year-</i>	Anatomy, Histology, Medical Chemistry and Dissection.
<i>Sophomore year-</i>	Anatomy, Physiology, Histology, Materia Medica, General Pathology, Practical Pharmacy and Dissection.
<i>Junior year-</i>	Practice of Medicine and Physical Diagnosis, General Surgery, Medical Botany, Urinary Analysis and Hospital Clinics.
<i>Senior year-</i>	Practice of Medicine, Gynecology, Obstetrics, Ophthalmology and Otology, Surgical Anatomy, Legal Medicine, Hygiene and Hospital Clinics.
	T. C. TROWBRIDGE, PRESIDENT
Aintab, Turkey, Feb. 22, 1886.	

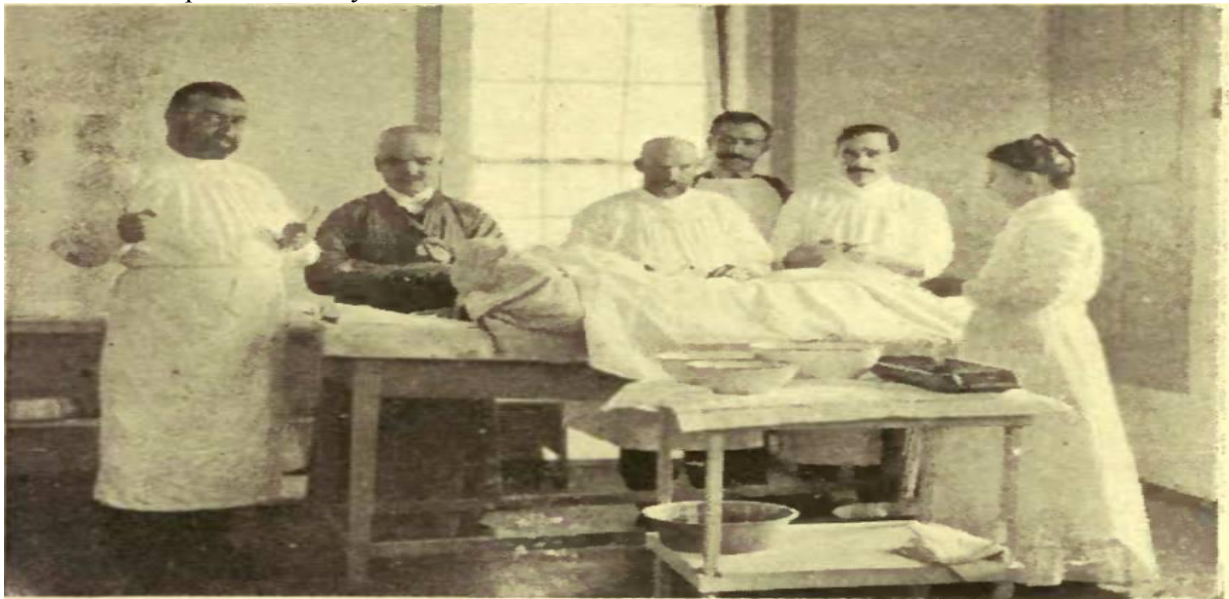
Kaynak: ABCFM Reel 646, No: 798.

Ek 64: Fred D. Shepard, (1855-1915)

Kaynak: American Research Institute in Turkey-Istanbul.

Ek:65: Dr. Shepard'ın Ameliyat Odası

I. DR. CAROLINE F. HAMILTON WITH AN ARMFUL OF TINY PATIENTS
II. DR. SHEPARD AND HIS ASSISTANTS AT THE HOME-MADE OPERATING-TABLE

Kaynak: Reel 666. No: 637.

Ek 66: Azariah Smith Hastanesinde Yapılan Operasyonlar

CENTRAL TURKEY COLLEGE,			
Azariah Smith Memorial Hospital, Aintab.			
SURGICAL OPERATIONS			
SEPT. 10, 1911-- JUNE 10, 1912.			
Cataract	14	Supra-pub. lithotomy	10
" secondary	3	Perineal	2
Snellen's Opr.	10	Urethral	2
De Mar's	8	Nephrotomy	7
Van Millingen's	37	Total urinary calculi	21
Knapp's Opr.	111	Polyp of uterus	1
Iridectomy	7	Curetting	15
Enucleation	3	Trachelorrhaphy	7
Chalazion	2	Perineorrhaphy	1
Strabismus	1	Hysterotomy	1
Canthoplasty	2	Vesico-vag-fistula	9
Ectropium	3	Recto-vag.	4
Pterigium	3	Pelvic abscess	5
Exenteration	3	Total	43
Extirpation L. S.	2	Forceps delivery	2
Total eye cases	209	Embryotomy	2
Ovarian cyst	6	Retained placenta	3
Dermoid	1	Cæsarean section	1
Hysterectomy	3	Version	1
Pyo-sapinx	1	Total	9
Appendectomy	10	Caries of bone	28
Gastro-enterost.	6	Necrosis	4
Entero-enterost.	2	Mastoid chiselling	7
Ruptured intest.	1	Resection knee	2
Volvulus	4	" rib	3
Stricture intest.	2	Amputation of thigh	2
Cholecystotomy	8	" " leg	1
Cholecystectomy	1	" " arm	1
Hydatid liver	3	" " foot	2
" kidney	1	" " fingers	5
Tuberculosis	8	" " toes	3
Gastrectomy	1	Ankylosis	2
Exploratory	6	Exostosis	1
Total laparotomies	65	Total bone cases	61
Abscess psoas	1	Clavus excision	3
" hepatic	2	Socket for artificial eye	1
" mammary	2	Enucleation of tonsil	1
" various	24	Nephropexy	1
Total abscesses	29	Nephrectomy	1
Inguinal	46	Hydrocele	5
Strangulated	2	Homatocoele	3
Femoral	1	Castration	4
Total hernia	49	Circumcision	1
Epithelioma	4	Hypospadias	1
Carcinoma	4	Prostatectomy	2
Sarcoma	3	Undescended test.	1
Osteo-sarcoma	1	Sinuses	8
Lipoma	5	Cervical glands	31
Ranula	2	Axillary	10
Lupus	1	Hare lip	3
Angioma	1	Thiersch's grafts	4
Total	21	Thyroidectomy	1
Fist. in ano	10	Anthrax	1
Fissure in ano	5	Rapleysteteny	4
Hæmorrhoids	26	Spleenectomy	1
Rectal polyp	1	Total miscellaneous	652
Ischio-R. abscess	2	No record has been kept of such minor operations as paracentesis-abdominis or thoracis, excision of tonsils &c. And only such abscesses have been included in the above list as demanded a general anæsthetic for operation.	
Total	44		
Gunshot	7		
Nephrotomy	4		

Kaynak: Kaynak: ABCFM Reel 667, No: 432.

Ek 67: Smith, Azariah (1817-1851)

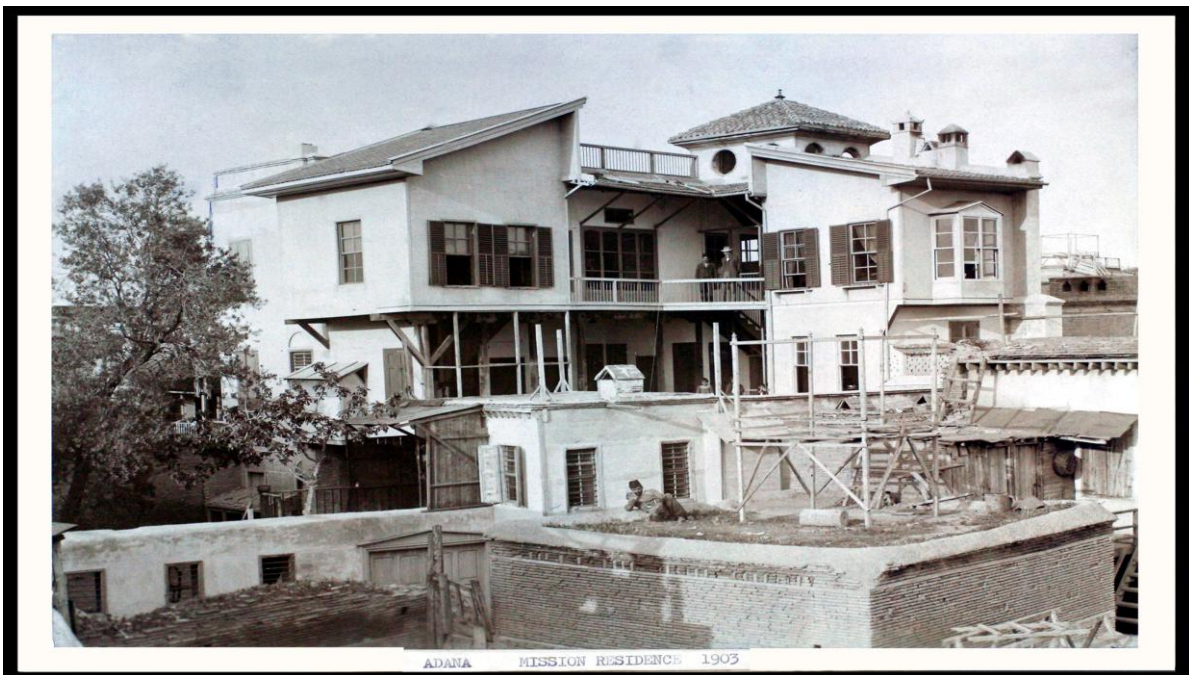
SMITH Rev. AZARIAH M.D. B. Manlius, N. Y. Feb. 16, 1817
Yale Coll. & Sem.
Sailed fr. Boston Nov. 18, 1842 Ordained Aug. 30, 1842
Arr. Smyrna Jan. 1, 1843. Blocked at Trebizond thro' the summer
Arr. Mosul Mar. 29, 1844, via Beirut; returned Beirut Dec. 11, 1844.
Transf. Erzurum Feb. 1845. Visited Tokat & Aintab, Oct. '47-Mar. '48.
Ret. USA. Mar. 1848 & was married.
Sailed fr. Boston July 22, 1848
Arr. Smyrna Sept. 24, 1848
Arr. Aintab, Oct. 1848
Died in Aintab June 3, 1851, typhoid & compl.
Stud. Yale Medical (1840)

Azariah Smith

Kaynak: American Research Institute in Turkey-Istanbul.

Ek 68: Adana Misyon Yerleşkesi

Kaynak: ABAHADN010.

Ek 69: Adana International Hastanesi

Kaynak: ABAHADN016

Ek 70: Adana Misyon Hastanesinde Sabah Kliniğine Gelen Hastalar

Part of One Morning's Dispensary Patients

Kaynak: Cyril F. Hass, An International Hospital in Turkey, 1913.

Ek 71: Cyril H. Haas (1876-1961)

HAAS CYRIL Hubert M.D. B.S. ^{May 10, 1876} ^{Coll.}
 Sailed for N.Y. Sept. 21, 1910. ^{June 17} Married 1905 to Ruth Ditty ^{Susquehanna, 1899}
 Arr. Adana 1911 (May) - 1951 ^{Univ. of Mich. Med. 1904}
 Arr. Adana Aug. 1921 ^{Practiced 50 yrs.}
 Arr. Adana Aug. 1929 ^{Ret. N.Y. Nov. 26 1919 - July 9, 1921}
 Arr. Adana Sept. 23, 1937 ^{Ret. N.Y. Aug. 1928 - Aug. 1929}
 Left Beirut May 5 for U.S.A. - Sept. 1937
 Left Adana for U.S. Mar. 2, 1951 ^{4 children (over)}
 Arr. Boston April 17, 1951 ^{to retire. Joined staff of Pleasant}
 Adana - International Hospital - Much beloved doctor
 Died Jan. 9, 1961 - Pleasant Hill, Tenn.

Sec. 5011904-5
 Company physician, Va., 2 yrs
 private practice 3 yrs

Name Mrs. Henry W. Hulbert
 Address Groton, Conn. U.S.A.
 (34 Monument St.)

Number 618

Begins		Expires		Begins		Expires	
Vol.	No.	Vol.	No.	Vol.	No.	Vol.	No.
Winnifred Hulbert -							
		Pd. G. 200 12/19/19					
		Pd. # 200 + 2/- 3/26/21 12-1-21					
7 Children		Pd. # 200 to Dec 31, 1923. (27) (176 hrs)					
Karl Hector b Dec 4, 1907							
Alice Helen (b. 18) June 18, 1909							
William Herbert - July 4, 1913							
Heraldine (b. 18) Aug 19, 1915							

HV837
 G.W. CO. LTD LONDON

Kaynak: American Research Institute in Turkey-Istanbul.